

**T.C.
UNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZIWANANÊ GANIYAN
QISIMÊ ZIWAN U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKİ
(DEWİR, TEWİR U MEWZU)**

**Hedrekar
İbrahim DAĞILMA**

TEZÊ DOKTORA

**ŞEWIRMEND
Azayê Tedrisi Dr. Muhammed ÇETKİN**

Bingol – 2021

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**MODERN ZAZA EDEBİYATI
(DÖNEM, TÜR VE KONU)**

**Hazırlayan
İbrahim DAĞILMA**

DOKTORA TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN**

Bingöl – 2021

**T.C.
UNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZIWANANÊ GANIYAN
QISIMÊ ZIWAN U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKİ
(DEWİR, TEWİR U MEWZU)**

**Hedrekar
İbrahim DAĞILMA**

TEZÊ DOKTORA

**ŞEWIRMEND
Azayê Tedrisi Dr. Muhammed ÇETKİN**

Bingol – 2021

TEDEYİ

BİLİMSSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	III
TEZ KABUL VE ONAY	IV
VERVATE.....	V
XULASA	VI
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KILMNUŞTEYİ	X
LİSTEYA TABLOYAN	XI
DESTPÊK	1
Çarçewa u Wareyê Mewzuyi	6
Meqsed u Ehemiyetê Xebat.....	6
Modelê Metod ê Xebat.....	7
Metodê Xebat	9
Çımeysi Xebat	9
Hipotezê Xebat.....	10
Aridayışê Me'lumatan.....	10
Ewren u Mocnaki	11
Kategorize kerdişê Mehsulan	11
QISIMO VERÎN	12
EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ	12
1.1. EDEBİYATO MODERN	12
1.1.1. Mınasebetê Edebiyat u Şari	15
1.1.2. Mınasebetê Edebiyat u Zıwani	18
1.1.3. Zıwan, Nuşte u Heyat.....	21
1.1.4. Yobinan dır Mınasebetê Dewır, Tewır u Mewzuyan	22
1.2. KRONOLOJİYÊ EDEBİYATÊ MODERN Ê ZAZAKÎ	25
QISIMÊ DIYÎN.....	31
EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI DEWİR, TEWİR U MEWZUYÎ.....	31
2.1. EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI DEWİRİ	31
2.1.1. Runayışê Cumhuriyet ra Heta Derba 1980: Tada, İnkarkerdiş u Bivengi	32
2.1.2. Remayış, Diaspora u Ganibiyayış	37
2.1.3. Dewrê Biyayışi u Pêseroki	38
2.1.3.1. Ê Pêseroki ki Awrupa dı Neşır Biyi	39
2.1.3.2. Ê Pêseroki ki Tırkiya dı Neşır Biyi	43
2.1.4. Serra 1990 ra Heta 2000: Eseri Verini	47
2.1.5. Serra 2000 ra Heta 2021: Belubiyayış u Vılabiyayış.....	48
2.1.6. Belukerdişê Dewıran dı Qriteri	52
2.2. EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI TEWİRİ EDEBİYİ.....	58
2.2.1. Şiir	59
2.2.2. Hikâye	69
2.2.3. Roman	81
2.2.4. Tiyatro(Kay).....	94
2.2.5. Virameyiş	102
2.2.6. Biyografi	105
2.2.7. Roportaj.....	108
2.2.8. Cıgêrayış u Tedqiqkerdiş.....	111
2.2.9. Ceribnayış	114
2.2.10. Mizeh u Fıkra(Yaruni).....	117
2.2.11. Nuştayê Gêrayışi	118
2.3. EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI MEWZUYİ	120
2.3.1. Edebiyat u Tema.....	121
2.3.2. Edebiyat Modern ê Zazaki dı Tema	122
2.3.2.1. Barkerdiş u Surgun.....	126
2.3.2.2. Qetliam, Zulım u Xura Nivinayış.....	132
2.3.2.3. Zıwan, Aidiyet u Kami	140
2.3.2.4. Mınasebetê Şar u Dugel	149

2.3.2.5. Ku, Organizasyon u Tikotiş.....	154
2.3.2.6. Hepısxane u Pêberan	161
2.3.2.7. Ğurbet u Maciri	165
2.3.2.8. Cuyê Dewan	169
2.3.2.9. Eşq u Heskerdiş	175
2.3.2.10. Din u Unsuri Dini	180
2.3.2.11. Cini u Heqê Ciniyan	189
2.3.2.12. Zobina Mewzuyi	192
NETİCE	198
ÇIMEYİ	202

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Edebiyato Modern Ê Zazakî (Dewır, Tewır u Mewzu)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 201..

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

İbrahim DAĞILMA

TEZ KABUL VE ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İbrahim DAĞILMA tarafından hazırlanan Edebiyato Modern ê Zazaki(*Dewır, Tewır u Mewzu*) başlıklı bu çalışma, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Zaza Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan:	İmza:
Danışman:	İmza:
Üye:	İmza:
Üye:	İmza:
Üye:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDAVA
Enstitü Müdürü

VERVATE

Edebiyat hetê zıwan, kultur, cuyayış, tarix, baweri u wexti ra qey her millet u mıntıqayi yo resim, durşim u êsayış o. Millet u mıntıqayi bı vatışanê nuştekiyan u fekkiyan xu dani şımasnayış. Derd, dec, şayi, eşq, hesret, kurm u baweriya insanan u cematan bı edebiyati yeno vatış. Edebiyat, qey her millet u mıntıqa yo daşınasyayış o, yo hunero(sen'et) rınd, zıxm u mecburi yo. Ino hunero rınd; goreyê wext, mekân, hediseyan, mewzuyan, ma u êbinan u dewıran vıraziyeno, şekil geno u zereyê yo çarçewa dı ca geno. Edebiyat yo ehtiyac o u ina ehtiyaci qey her millet u mıntıqa esta. Edebiyatê Zazaki, wareyê edebiyatê nuşteki dı edebiyatêko newe yo. Seba inay ina ehtiyaci, Zazaki dı xu tor zaf dana hiskerdış. Ina çarçewa dı edebiyatê Zazaki dı hişa modern hema newe ya u ino ware dı xebati zi hema newe yi. Ini xebatan ser vındertış, qey inan yo çarçewa vıraştış, yo cıgêrayış u tedqiqkerdış, yo ehtiyac u lazım o. Ina xebat ina ehtiyaci sera amiya vıraştış.

Hedrekerdışê ina xebat dı şewırmendê mınno Azayê Tedrisi Dr. Muhammed ÇETKİN'i zaf desteg dayo mı. Ez seba ino desteği şewırmendê xu yo Çetkini ri zaf teşekur keno. Rına ino tezi dı kedeyê melımanê qısımê zıwanê Zazaki Murat Varol, Ayetullah Karabeyeser u Mehmet Aslanoğulları zi esto. Ez seba desteganê inan, inan ri zi teşekur keno. Destpêkerdış ra heta qedınayışê ina xebat dı xanıma mı zi pê sebr u zerrweşıya xu paşt dayo mı. Ez ay ri zi zaf teşekur keno.

09/09/ 2021

İbrahim DAĞILMA

XULASA

Terimê modern u Modernizmi seserra 17. ra pê litareturê ilmanê cematkiyan dı cayê xu gureto. Modernizm(modernbiyayiş), wareyê ilim, kultur, edebiyat u siyaseti dı temsilkarê yo fikir u zihniyeti yo. Ino fikir, goreyê eraverşiyayişanê ini wareyan yo ekseno newe dı bediliyayişanê cematkiyan teqip keno u inan dır tikişt ra şino. Modern, yo terz o u Modernizm zi yo hiş a. Ini wırdi werteyê seserra 19. ra pê êseni u seserra 20. ra pê beni tesirdar. Ina tesirdari xu zaf wareyan zey sen'et, mimari, edebiyat, resim u muzik dı ramocnena. Feodalizm, Diyerı, Herbi Seserran u Herbi Dunyayi ê 1. u 2. Awrupa dı zaf yo tesiro xırab u negatif vırazeni. Bı milyonan insani yeni kıştı, zaf welati beni xırabê. Ini tesiran u hediseyanê nibaşan ra dıma wareyê sen'et u edebiyati dı yo terzo newe veciyeno. Ino terzo newe wextêko kılm dı eraverşino u hukmê xu nano ru. Modernizm, her tım xu dusneno u alıqnenno çıyan neweyan u 'esriyan. Modernizm, hına yo wext dı veciyayo ino proses dı zey urf, edet, din u qanun tesirê çıyanê cematkiyan beno kê m u sıst. Rına ino proses dı modernbiyayiş beno yo cereyanê edebiyat u sen'eti. Ino çarçewa dı hişa mili, waştışê azadi, kerdeyê insani u hediseyanê cematkiyan sera tewıri edebiyi ê moderni vıraziyeni. Zey roman, hikâye, şiir u kay tewıranê modernan dı mewzu u temayi neweyi ca geni. Teynayı, timiyani, tengasi u problemi insani; weziyetê hiş u bınêhişa insani u heqiqeti heyati ini mewzuyan neweyan ra yi.

Edebiyato modern; dezgeyanê urfiyan, edebiyatê klasiki, vateyê dini u qeydeyanê cematkiyan red keno. Ino edebiyat çıyan u usulanê neweyan goreyê fam u hişa wext qebul keno. Ini çıyan u usulan paweno u kırışeno wareyê edebiyat u sen'eti. Eseranê edebiyani ê modernan dı tenaquzê rumetanê cematkiyan, delêliyiş u dengbiyayişê insani, weziyetê zêrranê timiyanan, usulanê runeyiyan ri yo sarewedartış xu ramocneno. Eseranê modernan ê edebiyani dı egleb yo vatış u uslubo realist u alegorik esto. Modernizm, zereyê cereyananê felsefiyan u edebiyani ê 'esriyan dı qewimiyeno u tewıranê edebiyani ino qewimiyayiş gore etud keno. Merkezê modernizmi dı bıxu insan esto u ino insan eseranê edebiyani dı zereyê hediseyan dı ca geno.

Modernizm u edebiyato modern, seserra 17. ra pê edebiyatê Rocawan dı beno tesirdar. Ino tesir, zey Tırkan, Farısan, Zazayan u Kurdan edebiyatê Rocveteyan dı seserranê 19 u 20. ra pê êseno. Edebiyato Zazaki, seba sebebanê tewıran edebiyatê

nuşteki u edebiyato modern dı erey ca geno. Edebiyatê Zazaki dı esero verin ita ra 120 serr vercu nusiyayo. Esero modern zi ita ra 40 serr vercu serra 1980 dı ameyo nuştış. Ina xebat, çarçewayê ‘dewıran, tewıran edebıyan u mewzuyan’ dı edebiyato modern ê Zazaki sera ya. Zereyê ina xebat dı destpêkerdışê(serra 1980) ra heta eyro(serra 2021) edebiyatê modern ê Zazaki ca geno.

Kelimeyi Mıfteyi: Modern, edebiyat, dewır, tewır, mewzu, vatiş

ÖZET

Modern ve Modernizm tezi 17. Yüzyıldan itibaren sosyal bilimler literatüründe yer almaya başlamıştır. Modern olmak, bir düşünce ve zihniyeti temsil eder. Bu düşünce ilim, kültür, edebiyat ve siyaset alanında bu alanların gelişmesine göre yeni ekseninde toplumsal değişimleri takip eder ve onlarla yan yana ilerler. Modernizm anlayışı 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanat, mimarlık ve edebiyat alanında görülür ve 20. Yüzyılın başında bu alanlarda etkili olur. Feodalizm, kilise, Yüzyıl Savaşları, 1. ve 2. Dünya Savaşı Avrupa’da kötü, olumsuz ve yıkıcı etkiler bırakır. Modern tarz, bu etkilerin ve olumsuz olayların sonucunda ortaya çıkar, gelişir ve hükmünü koyar. Modernizm, yeni ve çağdaş şeylere tutunur ve bağlanır. Modernizm ortaya çıktıktan sonra gelenek, usul ve dinin bir tesiri azalmış ve gevşetmiştir. Modernizm, yine bu süreçte bir edebiyat ve sanat akımı olur. Bu çerçevede modern edebi türler ulus bilinci, özgürlük arzusu, insan öznesi ve sosyal olaylar etrafında insanın yalnızlığı, problemleri, bunalımları ve sıkıntılarını, gerçeklik, bilinç ve bilinçaltı gibi yeni konuları ele alır.

Modern edebiyat geleneksel yapıları, klasik anlatımı, din ve yerleşik kuralları reddeder. Yeni şeyleri ve usulleri günün anlayışına göre kabul eder, gözetler, edebiyat ve sanat alanına taşır. Modern edebi eserlerde toplumsal değerlerin çatışması, insanların bunalımları, insanın bunalım ve dengesizlikleri, yerleşik usullere başkaldırısı konu olarak işlenir. Yine modern eserlerde realist ve alegorik bir anlatım kendini gösterir. Modernizm, çağdaş felsefi ve edebi akımların etkisiyle hareket eder ve edebi türleri bu etkiye göre inceler. Modernizmin merkezinde bizzat insan vardır ve bu insan olayların etkisi altında edebi eserlerde yer alır.

Modernizm ve modern edebiyat Batı’da 17. Yüzyıldan itibaren etkili olur. Bu etki Türk, Fars, Zaza ve Kürt gibi Doğu edebiyatlarında 19 ve 20. Yüzyıldan itibaren kendini gösterir. Zaza edebiyatı, hem yazılı edebiyat hem modern edebiyat alanında çeşitli sebeplerden dolayı geç yer alır. Zaza edebiyatında ilk yazılı eser bundan 120 yıl önce yazılır. Modern bir eser ise 40 yıl önce 1980 yılında yazılır. Bu çalışma, başlangıcından günümüze kadar modern Zaza edebiyatı sürecini ‘dönem, tür ve konu’ ekseninde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern, edebiyat, dönem, tür, konu

ABSTRACT

The terms Modern and Modernism have been involved in the social sciences literature since the 17th century. Being modern represents thought and mindset. This thought followed the social changes in its new axis according to the development of these fields in science, culture, literature and politics and moved side by side with them. The perception of Modern and Modernism has been seen in art, architecture, and literature since the second half of the 19th century and was influential in these fields at the beginning of the 20th century. Feudalism, the Church, the Hundred Years' Wars, the 1st and 2nd World Wars had terrible, adverse and devastating effects in Europe. The modern style emerged, developed and dominated as a result of these influences and adverse events. Modernism adheres to and connects with new and contemporary things. Modernism emerged in a period where the impact of tradition, custom, and religion diminished and loosened. Modernism also became a trend of literature and art in this period. In this context, modern literary genres deal with new subjects such as the loneliness, problems and crises of the human being, reality, consciousness and subconscious around the consciousness of the nation, desire for freedom, human subject and social events.

Modern literature rejects traditional structures, classical expression, religion, and established rules. It accepts and observes new things and methods according to the understanding of the day and moves it to the field of literature and art. In modern literary works, the clash of social values, depressions and imbalances of people, revolt against established methods are discussed as subjects. Again, a realist and allegorical expression is seen in modern works. Modernism moves under the influence of contemporary philosophical and literary movements and examines literary genres according to this effect. At the centre of modernism is the human being, and this person takes place in literary works under the influence of events.

Modernism and modern literature have been influential in the West since the 17th century. This influence manifests itself in Turkish literature from the second half of the 19th century and in Kurdish literature from the beginning of the 20th century. Zaza literature lately takes place in both written literature and modern literature for various reasons. The first written work in Zaza literature was written 120 years ago. A modern work was written 40 years ago in 1980. This study investigated the process of modern Zaza literature from the beginning to the present in the axis of "period, genre and subject".

Keywords: Modern, literature, period, genre, subject, expression

KILMNUŞTEYİ

AK	Adalet u Kalkınma / Edalet u Avayi
C	Cild
CTAD Dergisi	Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları
ç.n.v	Çımeyo ki nameyê ey viyeren
e.n.v	Esero ki nameyê ey viyeren
ECKT	Enstituya Cıgêrayişê Kulturê Tırkan
İ.V	İsayi ra ver
PKK	Partiya Karkerê Kurdistan
HBRT(RTÜK)	Heyeta Berz ê Radyo u Televizyon
r	ripel
S	Sayı
SDAM	Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi
TDK	Türk Dil Kurumu/ Dezgeyê Zıwanê Tırkan
TRT Televizyon ê Tırkan	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu / Dezgeyê Radyo u
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu / Dezgeyê İstatiski ê Tırkan
UNESCO Organization	United Nations Educational, Scientific and Cultural
Uşb	u sey binan
YA	Yoyiya Awrupa

LİSTEYA TABLOYAN

<u>Humarê Tabloyan</u>	<u>Ripel</u>
Tablo 1.1: Şiiri Zazakiyi	67-69
Tablo 1.2: Hikâyeyi Zazakiyi	79-80
Tablo 1.3: Romani Zazakiyi	94
Tablo 1.4: Kayi Zazakiyi	102

DESTPÊK

Qey edebiyati vıraştışê yo daşınaso pêşayi, qeti u raşt lazım o. Bı imo daşınas mehsuli edebiyi, xısusiyeti inan ê zêpiyi u qetiyi yeni zanayış. Qey yo şiir u romani, yo rocane u cerıbnayışi ya zi yo tenkid u cigêrayışi xısusiyeti zêpiyi u qetiyi esti. Xısusiyeti ini tewıran pê xebatanê edebiyani yeni ramotış. Ê çiyi ki bêteyê ini tewıran dı zêpi êseni ê yo pêmonayış ra wet niyi!

Zaf teorisyenan waştı ki qey edebiyati yo daşınas bıvırazi; labelê inan peyni dı fam kerdo ki qey edebiyati vıraştışê yo daşınaso pêroyi u nibediliyeno zor o. Wextêk tîkê tewıran zereyê edebiyati dı ca guretên eyro ê tewıri zereyê edebiyati dı ca nigeni. Beno ki wextêk zi tewıri neweyi bıveciyi, bıvıraziyi u ini tewıri bıkuysi wareyê edebiyati. Seba may qey edebiyati yo daşınaso belu, şirik u qeti nivıraziyeno.

Edebiyat, yo hunero rınd o. Edebiyat ra meqsed, vıraştışê yo zewqê estetiki yo. Edebiyat, eseranê piardeyan¹ ra yeno meydan. Ini eseran dı hedise, biyaye u weziyeti zıwanê qalkerdiş(prosaic) ra wet şeklêko estetik u bı huner dı şıxuliyeni.

Edebiyat, yo dezgeyo cematki yo. Zıwan qey ey yo wesile yo. İnsanan imo zıwan zereyê henzar serran dı pê yo eleqeyê cematki vıraştı u eraver berdo. Zıwan, qey biyayışê yo millet şerto verin o. Eleqeyê cematı u eseranê edebiyani bı zıwan qontrol beno. Kelimeyan dı hetê mena ra eleqeyi bı zıwan vıraziyeni. Ini eleqeyi bêteyê wendekaran, nuştogın u eseranê nuştogın dı her tım esti u gani maneni. Bı zıwan vatış, her wext zereyê xu dı newe ra yo sistema cematki vırazeno.²

Edebiyat, yo ca u raşte yo. Yo şar, o ca u raşte dı veciyeno vitrin, xu ramocneno u misyonê xu vano. Rına yo şar, raştıyê edebiyati dı qimetanê xuyê madiyan u maneviyan bı ifadeyêko rınd u weş keno tizerre.

Esero edebi, yo neticeya estetiki ya. Şair u nuştogı ina netice bı heskerdiş, zêrr ra ani meydan. Inay ra kam zêrr ra yo zıwan ra hesnikero, o zıwan zey yo ayeta Homayi nivino, pikerdiş u umişê şaran dı tesirê zıwani qebul nikero u zıwani, kamiya yo şari nihesıbnı wı nieşkeno o zıwan dı eserêko edebi u bı huner bıvırazo u bıuso.

Zazaki heta yo tarixı nızd semedê tîkê sebeban wareyê nuşteki dı çik nişıxuliyaya u hema zi zıxma zıxm nişıxuliyena. Zazaki, seserran ra nat wareyê nuşteki ra men biya u bı Zazaki qıseykerdiş u nuştış biyo yasağ. Seba ini çıyan Zazaki dı nuştışê yo eserê

¹ **Piarde(Kurgu)**: Çiyê ki omeyo piardiş, Çiyê ki pê hewayê gıyali tesewwur beni u ini çiyi yo form dı gırediyeni yobinan.

² İbrahim Tüzer & Muhammed Hüküm, *Edebiyat Sosyolojisi*, Akçağ, Ankara 2019, r. 197.

edebiyi zor o, gureyêko zehmet o, yo renc u emeg wazen o. Zey Zazaki yo zıwan dı nuştış, zaf fedakari wazeno. Eger yo hunermend bıwazo zey Zazaki yo zıwan dı eserêk binuso gereka wı inay bızano:

Merdımo ki şıxuliya ey edebiyat o u ino merdim wazeno eserêko edebi binuso wı zıwanêko hezır, herikiyaye u standart wazeno. Labelê Zazaki dı yo standart ser nuştış çin o! Qey ino zıwani zaf mani u problemi esti. Hetêk ra endişeya sen'eti, hetêk ra halkerdışê problemanê zıwani u hetêk ra vıraştışê yo zıwanê edebi endêk rehet niyo. Nuştog nuştışê Zazaki dı yo sıxletiya piardış, vatişê bı sen'et u mewzuya fantastik ra wet problemanê zıwan ser meşxul beno u zehmet vineno. Ino problem qey edebiyatê modern ê Zazaki zaf muhim o u gereka leza lez hal bıbo.

Tarixê edebiyati u ilmê tarixi hetê kırışnayışê wesiqayan u kronoloji zêpi yi. Wesiqayi tarixê edebiyati metin i. Nuştışê metinan dı tesirê nuştog, wext, ca, çağ, hediseyanê cematkiyan u tewıranê edebiyati esto. Metini, qey tarixi edebiyati melzemeyi esılı yi. Seba inay, gereka tarixê edebiyati qritikê ini metinan dı çarçewayê ini tesiran biyaro verê çıman. Nuştog zi wexto ki metini xu nuseno eşkeno yo tesir ya zi çend tesiran ri diqet bıkeru. Nuştışê tarixê edebiyati dı tewırê edebiyati yo kritero muhim o.

Nuştogê tarixê edebiyati kamci tewıran ser vındeno?

Ê tewırı ki ser vınderto ini tasnifanê eseran dı seni fikir doni nuştogı?

Tewırı edebiyati pê yo sistem qritik biyi ya nebiyi?

Qasê ehemiyetê tewıran yo rêz vıraziyawa ya nivıraziyawa?

Qey qritikê tarixê edebiyati ini persi u cewabi inan miyanê kriteran ê muhiman dı ca geni.³

Tarixê edebiyati her çı ra ver bı xu yo tarix o. Qey tarixi, dı xıusiyeti muhimi esti. Inan ra yo “diqet kerdışê kronoloji yo.”⁴ Tarixê edebiyati zi kronoloji ser diqet keno. Yo tarixê edebiyati pê kamci metodi nusiyeno wa binusiyo, sistemê tesnifi dı çıta veciyeno ver wa bıveciyo dorê yo kronoloji dı yeno meydan. Tarixê edebiyati dı xıusiyeto dıyin, pêda kerdışê wesiqayan o.⁵ Wesiqayi tarixê edebiyati metin i. Ini

³ Sait Sayar, “Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Tarihi' Adlı Eserlerin Edebi Türleri Ele Alışları Bakımından İncelenmesi”, *Studies of Ottoman Domain*, Cild:4, Humar:7 Ağustos 2014, r. 1-25.

⁴ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh, İstanbul 2005, r. 209.

⁵ Ömer Faruk Akün, “Bir Türk Edebiyatı Tarihi Yazmak Mümkün müdür?”, *Orta Sayfa Sohbetleri*, Dergâh Mecmuası, Mart 1990, Humar: 1, r. 18.

wesiqayi, tarixê edebiyati dı xuser niyi. Her çi ra ver “şexısı, şekıl doni edebiyati”.⁶ Seba may, metini vercu bestoğê nuştoğanê xu yi. Dıma vıraştışê metinan dı zey cemat, siyaset, iktisad, coğrafya, din u psikoloji bara zaf çıyan esta. Tarixê edebiyati zi mi çiyi ardi verê çıman u metodi mutalayi belu kerdı. La çı esto rê rê mi çiyi koti verê eseri u eser versiya mi tesiran dı mendo.⁷

Gereka ina vira nişiyero, qey tarixê edebiyati zey ‘nesil, zumreya edebi u hereket, wext, doruver, mıntıqa u millet, tewirê edebi u sen’eti’ mi hemeyi çiyi esti u beni.⁸ Tarixê edebiyati teyna pê ina çarçewa nê, inan ra pê yo xısusiyet ya zi çend xısusiyetan bıgero vıraştış rına yo tarixo hınayın eraver nişino u serfiraz nibeno. Pawa ina heqiqet ma nieşkeni vacı qey tarixê edebiyati problemi metodi zi hal beni. Yo tarixê edebiyati, ê çiyi ki vercu gureti u ê çiyi ki teber dı verdayi pê inan ca u çarçewayê xu vineno.⁹

Ina xebat, xebata doktora ya. Ina xebat dı hetê dewıran, tewıran u mewzuyan(temayan) ra behsê edebiyatê moderni beno. Mehsulanê ino edebiyati ra qasê xebat yo çarçewa dı tesbiti vıraziyeni. Belukerdışê dewıranê edebiyatê modern ê Zazaki dı ma zey wext, şert, mıntıqa u xebati unsuri qebl kerdı. Namekerdışê tewıran dı edebiyato modern ê Rocawan biyo esas. Tesbitkerdışê mewzuyan dı eseri Zazakiyi ki hewayê moderni dı nusiyayi ma mi ardi verê çıman.

Edebiyat, qısımanê fekki u nuşteki ser beno ciya.

Edebiyato fekki, arıdayış, ardiş u piserkerdış ra yeno meydan. Ino edebiyat hetê his, fikir u tewıran anonim o. Edebiyato fekki, bağıran ra bağıran bı vatiş, goşdarikerdış u topkerdış ameyo vıraştış. Edebiyato fekki dı fotoğrafê yo şar, yo coğrafya u zıwani eğleb pê mit, efsane, destan, vateyê verinan, vıstonık, kılam, deyir, çibenok u hikayeyanê şaran kaş beno.

Edebiyato nuşteki, eseranê edebiyatê nuştekiyan ra yeno meydan. Nuştoğê mi eseran belu yo. Ino edebiyat dı her çi pê nuştış qeyd beno; çunki ino edebiyat ino vate xu ri kerdo distur: *"Qal perêna şına, nuşte maneno!"*

Edebiyato nuşteki dı mi qısımi ca geni: Edebiyato klasik, edebiyato modern, edebiyatê Rocawan u edebiyatê Rocveteyi.

⁶ Sayar, e.n.v., r. 1-25.

⁷ Akün, e.n.v., r. 13.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan, İstanbul 2001, r. X

⁹ Hayriye Ünal, “Üç Terimle Edebiyat Tarihine Yaklaşım”, *Hece*, Humar: 135, Mart 2008, r. 60-68.

Edebiyato klasik, yo hişa belu u qalibanê standartan ser şino. Ino edebiyat dı nuştışê eseran ri yo çarçewa, sinor u qeydeyi esti. Nuştog u şairi eseranê xu qasê ini qeydeyan nuseni. Edebiyato modern, yo hişa belu u qalibanê standartan ser nişino. Ê ki newe yi, çağê ey ri beni; his, hiş u fikiranê şexısan geni ver qıymet dano inan. Nuştogı u şairi moderni verê edebiyatê klasiki veciyêni u qey edebiyati yo çarçewa, sinor u qalib qeubul nikenı. Klasik u modern, famkerdişê edebiyati u ca ardışê xısusiyetan ê edebiyatan sera eqsê yobinan i u yobinan ra duri yi.

Rıyêerdan dı qey her millet, ha zıxm ha sıst, ha eraverşiyaye ha tepiyamende yo edebiyat esto. Ino edebiyat, pê zıwanê a millet heyat geno, beno rengdar u zıxm. Şair u nuştogı a millet qasê imkanê dewır, raviyerê tewıran u formanê edebiyatan xebatan u eseranê xu dı vercu ca dani fikrê dunyaya xu, cuyê milletê xu, urf u edetanê şarê xu u mewzuyanê sosyalan u wextıyan. Seba may ha edebiyatê şar, ha edebiyato klasik u ha edebiyato modern beno edebiyatê her millet qasê çarçewaya dewıran, xısusiyetanê tewıran u mewzuyan ser vındeno u ini mewzuyan ano verê çıman.

Çı dewır u tewır beno wa bıbo bı mewzuyanê taybetan eseranê edebiyatan dı eğleb ini mewzuyi ca geni: Hişa Homayi, insani u esteyan; hetê kultur, urf u edet ra erjayı cematki; zey ğıyal, dej, şayi, hesret, imkân, zor i u ideoloji mewzuyi bini.¹⁰

Qey her edebiyati dewıran ra behs beno. Her dewır zi goreyê şertan, hediseyan u hişa wextê xu tewıran wazeno, tewıranê neweyan veceno werte, tewıran bedılreno; goreyê hediseyanê wext u mıntıqayan mewzuyanê xu belu keno. Ino weziyet qey edebiyato modern zi hına yo. Edebiyato modern dı zi bêteyê dewır, tewır u mewzuyan yo mınasebeta zıxm esta. Ino edebiyat dı belubıyayışê dewır, tewır u mewzuyan tesirê ini çıyan esto:

Din u ideoloji: Din u ideolojiyi pawa dısturan, erjayan u çarçewayê xu terzê fikrê, tigêrayışanê u rewşê heyatê şaran u insanan ser tesir vırazeni u ini çıyan wurneni. Ina çarçewa dı din u ideolojiyi heyat ser, heyat din u ideoloji ser u edebiyat zi hemın ser tesir vırazeno.

Hişa zıwani: Zıwan, yo esteyo gani yo, goreyê wext rêseno, wuriyeno u eraver şino. Ino wuriyayış edebiyat ser tesir vırazeno. Bedılıyayış u eraverşiyayışê zıwani seba edebiyati tesiro muhim o u goreyê inan edebiyat bedılıyeno u eraver şino. Eger, edebiyatê yo mıntıqa ya zi dewıri etud bıbo viniyena ki mehsulanê edebiyatan dı xısusiyeti zıwani xu belu keni.

¹⁰ Çetişli İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, r. 205.

Mıntıqaya zıwani: Ê mintıqa u coğrafyayi ki şari tede cuyayêni zıwan sera tesirdar i. Ko, dew, ware, deşt, aw, kendal, dar, bîr, kaş, sercêr, serd u germi a coğrafya rengê xu, tamê xu, zori u şenikiya xu doni zıwan, kultur u edebiyati. Hına hına şari ki coğrafya gore ciya mintıqayan dı cuyayêni kulturê inan beno ciya. Ferqê kulturê xudır ferqê zıwanan ano. Seba inay belukerdışê dewıran u mewzuyan dı coğrafyayê zıwani kriterêka muhim a.

Wuriyayışê Kulturi: Miletı mintıqa, wext u şertan gore rê rê hetê kulturi ra bediliyeni. Yo kultur ra duri kuweni u kulturêko newe qebul kenı. Tırki, İslamiyet ra ver tesirê kulturê yawan dı, wextê Selçukiyan u Usmaniyan tesirê kulturê İslamiyet dı u Tanzimat ra pê tesirê kulturê Rocawan dı mendı. Zazayi ita ra 50 u 60 serr vercu egleb dewan dı cuyayêni u kulturê dewan sera tigêrayi; eyro zafi Zazayan kulturê şaristanan u mekteban gureto. Inay ra hetê kulturi ra wuriyayış, belukerdışê dewıran, tewıran u mewzuyanê edebiyat dı yo kritero muhim o.

Hişa Sen'eti: Qey her mintıqa u hemeyi şaran edebiyat dı dı hişi esti. Yo hiş verê xu dana merdımânê zanayan u pılan u vana, '*Huner, qey huneri yo.*' Hişa bin zi verê xu dana şari u vana '*Huner, qey şari yo.*' Ino ware dı hişa sen'eti belukerdışê ya zi ciyabiyayışê dewıran dı yo kritero muhim o.

Seserra 18. dı Awrupa dı dewirê roşnbiyayış u seserra 19. dı inqılabê sınıyê beno. Pawa ini hediseyan wareyê edebiyati dı tesirê cereyananê Klasizm, Romantizm, Realizmi usb. xu ramocneno. Ini tesiri tewıran u mewzuyanê edebiyati dı zi êseni. Destegê neşiranê rocnameyan u pêserokan zey roman, hikâye, cerıbnayış, cigêrayış, meqala tewiri neweyi u meseleyi şari u politiki zey xuseri, milletbiyayış, zıwan, ideoloji, mewzuyi neweyi edebiyat dı ca geni. Terz, heyat, sen'et u edebiyatê Awrupa bı wesileyê kitabın u zobina neşiran ver geno. Seserra 19. ra pê miyanê zey Tırkan, Kurdan, Ereban, Zazayan u zobina miletan dı heskerdışê u teqlidê usul u terzê Awrupa xu ramocneno.

Yo dugel u mintıqa dı wareyê şari, siyaset, iqtisad, kultur, urf u perwerde dı çı bediliyayış, eraverşiyayış, tepiya mendış u wuriyayış bıbo wareyê edebiyati dı zımı dano. Tu edebiyat çino ki bediliyayışanê cematki ra dur bımono u inan dı tekildar mebo. Ma ino bediliyayışi çarçewaya edebiyatê modern dı vineni. Ino bediliyayış, edebiyat u zıwanê Tırkan dı serra 1860 ra pê, edebiyat u zıwanê Zazayan dı serranê 1980 ra pê êseno u eraverşino. Ini edebiyati neşirbiyayışê rocnameyan u pêserokan

dıma zey tewıranê romani, hikâye, cerıbnayışı, meqala u cigêrayışı dı mehsulanê xuyi verinan doni.

Hetê kronoloji u tarix ra çend meqalayan u ripelanê kıtaban dı derheqê edebiyatê Zazaki dı tıkê melumati esti; labelê ini melumatan bı delilanê ilmiyan yo çarçewa nigureta u sınorê inan belu nibiyo. Edebiyatê Zazaki dı çı wext behsê ‘edebiyatê klasiki’ bıbo zey *Mewludê Nebiyyu’l Qureyşiyi*, *Biyışê Pêxamberi*, *Mewlid*, *Diwon Cebexçuri* çend mewlidi, siyeri u eqayidnameyi yeni ma vir. Çı wext behsê edebiyatê modern ê Zazaki bıbo ino yeno qebul kerdış: O edebiyato ki serra 1980 dı pê nuşteyanê pêserokan dest pêkerdo u heta eyro ameyo. Zereyê ino edebiyato modern dı zey şiir, hikâye, roman, kay, cerıbnayış, virameyiş u cigêrayışı ciya ciya tewiri ca geni.

Çarçewa u Wareyê Mewzuyi

Ina xebat, teza doktora ya. Nameyê ina xebat edebiyato modern ê Zazaki ya. Ina xebat dı edebiyatê modern ê Zazaki hetê ‘dewıran, tewıran u mewzuyan’ ra etud biyo. Ino etudkerdiş dı ma bêteyê serranê 1980-2021 ani verê çıman u esas gêni. Edebiyatê Zazaki, nuştış sera zaf newe yo. Ina çarçewa dı edebiyato modern ya zi newe hetê destpêkerdişi ra zaf teze yo. Edebiyatê Zazaki dı ê metini ki zereyê edebiyatê moderni dı mutala beni inan ra metno tor verin serra 1963 dı u metno diyin serra 1980 dı nusiyayo. Ina xebat dı ca diyeno ê metinan u eseran ki ino tarix ra heta peyniya serra 2021 nusiyayi u ini xebati wareyê edebiyati ê modern dı ca gêni. Ina xebat dı ini xebati hokê sernuşteyanê dewır, tewır u mewzuyan ser etud beni. Ini xebat u eseri zıwan u edebiyatê Zazaki ri seni yo feydi virazeni ma tera behs keni. Ina xebat dı eseri edebiyi ê moderni dewıran sera çarçewaya ‘tarix, proses u hiş’ ra ciya biyi. Tewır u mewzuyi ini eseran ra hirayi ra nê ser ra behs biyo. Ê eseri ki ina çarçewa dı zereyê xebata ma dı ca geni ini eseran hetê zıwan u hiş ra Zazaki u Zazayan ri çendêk tesir kerdo, ino tesir edebi yo ya niyo? Ma ina xebat dı geyrayi cewabi ini persan.

Meqsed u Ehemiyetê Xebat

Meqsedê ina xebat, hetê ‘dewır, tewır u mewzuyan’ ra tesbit u ramotışê mehsulanê edebiyani u belukerdişê sınoranê edebiyatê modern ê Zazaki yo. Ino edebiyat 1980 ra destpêkerdo u serranê 2000 ra pê hema newe yo yêma edebi ser runışto. Edebiyatê modern ê Zazaki dı dewır, tewır u mewzuyan sera yo xebat muhim a. Ina xebat, mewzuyê xu ser hewayê tezê doktora dı xebatêka sifte ya. Ini çiyi zi meqsedê ina xebat ra yi: Motışê merheleyanê ‘destpêkerdiş, paykotış u xu aridayışê’ edebiyatê modern ê Zazaki u belukerdişê dewıranê edebiyatê modern dı tesbitê

kriteran. Ina xebat dı qasê kriteranê cêrinan çarçewaya ‘dewır, tewır u mewzuyan’ tesbit beno:

Kamci tewırı edebiyi miyanê edebiyatê modern ê Zazaki dı ca geni?

Tesnifkerdışê ini tewıran dı yo çarçewaya hira ya zi çarçewaya teng şıxuliyaya?

Edebiyato modern ê Zazaki dı dewıran u tewıran sera mewzu u temayi seni vılabiyi u seni yo tesir vırazeni?

Tespitkerdışê dewır, tewır u mewzuyan dı tesirê Zazaki, urf, edet u kulturê Zazayan, hediseyanê siyasi u cematkiyan seni yo u çendêk o?

Zey meseleyanê serra 1915 ê Armeniyan, hediseya serra 1925 ê Şêx Said’i, qetliamê Dêrsimi ê 38’i, derbeya serra 1980 ê eskeran, remayış u şiyayışê Awrupa, zıwan u kami sera politikayi inkâr u asimileyi usb zobina meseleyan edebiyatê modern ê Zazaki dı çendêk tesir vıraştı?

Belukerdışê dewıran u nuştışê mewzuyan dı rolê ini meseleyan esto yan çini yo?

Modelê Metod ê Xebat

Ina xebat, bı metotanê cıgêrayışan ê seninan vıraziyawa. Ina xebat dı seraser miyanê ini metotan ra metodi aridayışi ê melumatan u analizi ê mewzuyan ameyi şıxulnayış. Famkerdışê disiplinê ina xebat sera lazım o ki cıgêrayışo senini ser melumat bıdiyo. Cıgêrayışo senini, hetê xısusiyetanê muhiman ra cıgêrayışo çendini(nicel) ra ciya beno. Cıgêrayışo senini zey sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe u filoloji zaf disiplinanê ilmiyan hem yo hokê onayışi gureto hem zi metod ser paşt dayo ini disiplinan. Ini dısiplinanê ilmiyan dı yo meqsedo şirik esto: İnsani zereyê cematê xu dı lêqeni, hereket keni u tigêreni. Gereka ini zaf hetan ra biyi famkerdış u zanayış. Qey mo famkerdışı zi xebat lazım a. Ini disiplini ilmiyi hereketan u tigêrayışanê insanan zey disiplinanê fen u matematiki nivineni. İnan ra ciya yeni famkerdış.¹¹

Cıgêrayışo senini dı ini mefhumı muhim i: *Analizê kulturi(etnografya), antropoloji, cıgêrayışê hel u hali, cıgêrayışo şerhker, cıgêrayışo fîli, cıgêrayışo tebiî u tesviri, eraverberdışê teoriyan u analizo zereyi.*¹²

Cıgêrayışo senini dı egleb hiri melumati(doneyi) aridiyeni: Doruver, proses u hişan sera melumati.

¹¹ Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin, İstanbul 2013, r. 41.

¹² Yıldırım & Şimşek, r. 45.

Cıgêrayişo senini dı melumati eğleb pê hiri metordan yeni aridayiş: Yobinan diyayiş(pêvinayiş), temaşa u tedqiqkerdışê pelgeyanê nuşteyan.¹³

Gurenayişê ini metordan dı zaf xısusiyet u leqayışı esti. Gereka cıgêrayoğ diqetê inan bıkeru. Cıgêrayişo senini dı ê melumati ki aridiyeni qey inan dı metodi pêşniyaz beni: Analizo teswirker u analizo tedeyi. Ê melumati ki analizêko hira niwazeni pê analizo teswirker analiz beni. Ê me'lumat, mefhum u mewzuyi ki analizêko hira wazeni pê analizo tedeyi analiz beni.

Analizê ewraqan u belgeyan, cıgêrayişo senini dı xuser yo metod o. Ino analiz, metordanê pêvinayışan u temaşayan dı seba desteg şıxuliyeno. Ino analiz dı hacet u melzemeyi nuştekiyan u resimkiyan ra zi istifade beno.¹⁴

Bena ki cıgêrayoğ tesbitkerdış, cıresayış u tedarikkerdışê dokumanan dı şexısan binan dır mınasebet bıvirazo, prosesane resmiyan biyaro ca. Cıgêrayoği çı wext dokumani pêda kerdi, hını wı u dokumani piya maneni. Eger cıgêrayoğ, cıgêrayişê xu teyna pê dokumanan bıvirazo, gereka ini dokumanan zereyê yo sistem dı u pê metodê tivernayışı analiz bıkeru.¹⁵

Ina xebat dı ino usul u metod sera yo şiyayış esto. Ma vercu çarçewaya dokumanan dı derheqê edebiyatê modern ê Zazaki dı melumati dayi ari. Dıma ma ini dokumani wendi u tedqiq kerdi. Peyni dı ma ini dokumani ardi tica u hewayê tez dı nuşti. Eger ini dokumani ki aridiyayi pawa metordanê pêvinayışan, temaşa u tedqiqê pelgeyan bışıxuliyê cıgêrayoğ eşkeno ini dokuman u melumatan bınon tıver. Cıgêrayoğ, eşkeno gureyê xu biyimetodanê cıgêrayışı pê metordanê şexsiyan bıkeru u dokumanan bıdo ari. Analizê dokumanan dı eğleb ini mefhumı viyereni: kelime, tema, mewzu, qerakter, cumle ya zi paragraf, made u zereyi.¹⁶

Analizê tedeyi dı meqsed, melumati ki aridiyayi seba izahkerdışê inan pêdakerdışê mefhuman u mınasebetan o. Analizo teswirker dı melumati kılmi ra izah u şerh beni. Analizo tedeyi dı ini melumati tor hira analiz biyi.

Cıgêrayişo senini dı hot xısusiyeti zaf muhim i: Cayo tebi ser zerrteniki, goreyê xebat rolê cıgêrayoği, nızdbiyayişo pêroyi, belukerdışê fehman, model u planê cıgêrayışı dı nermi, analizo resenpêroyi u me'lumato senini.¹⁷

¹³ Yıldırım & Şimşek, r. 46.

¹⁴ Yıldırım & Şimşek, r. 217.

¹⁵ Yıldırım & Şimşek, r. 226.

¹⁶ Yıldırım & Şimşek, r. 227-229.

¹⁷ Yıldırım & Şimşek, r. 47.

Cıgêrayışo senini pê ini merheleyanê cêrinan beno:

- ✓ Tesbitkerdişê problemi,
- ✓ Belukerdişê çımeyanê melumatan,
- ✓ Topkerdişê unsuran ê melumatan,
- ✓ Aridayişê melumatan,
- ✓ Analiz u qritikê ini melumatan.

Beno ki prosesê cıgêrayışi dı problemi neweyi bıveciyi u metodi neweyi icab bıkeri u cihetê cıgêrayışi bıbediliyo.¹⁸ Cıgêrayışo senini dı qeydeyê resenpêroyi ha ver da. Ino metod dı unsuranê aridayiş ê melumatan ra unsuro tor muhim bıxu cıgêrayoğ o.¹⁹

Metodê Xebat

Serra 1980 ra heta 2000i çarçewayê edebiyatê modern ê Zazaki dı zey roman, şiir, hikâye, cerıbnayış, nuşteyê gêrayış, virameyiş, cıgêrayış, biyografiyi usb. tewıranê modernan 200 ra zêd eseri çap biyi u nızdiya 100 pêserokan dı nuşteyi Zazaki ca gureti. Ina xebat dı ini eser u pêseroki hewayê dewır, tewır u mewzuyan dı qritik beni. Ina xebat pê ini mehsulanê edebiyat u zobina meqalayan u xebatanê tezan, hetê ‘dewıran, tewıran u mewzuyan’ ra çarçewaya edebiyatê modern ê Zazaki belu kena: Ina xebat dı qasê melumatanê corinan metodanê cıgêrayışan ê seniniyan ra ‘aridayişê melumatan u analizê tedeyiyanê eseran’ şıxuliyayo. Qey ini xısusiyetan ciheti edebi, cematki u ideolojiki esti. Ino semed ra ina xebat dı metodanê analizi ra rê rê ca diyayo sosyolojiyê edebiyati, felsefeya siyaset u ilmêmocnayoği²⁰. Edebiyatê Zazaki dı eseri edebi, pêserok, rocname u meqalayi ki zafi dorê zıwan, kulturi u cematê Zazayan dı nusiyayi. Ina xebat dı edebiyatê modern ê Zazaki pabesteyê ini xebatanê modernan etud beno u ino ware dı dewır, tewır u mewzuyi ê edebiyatê moderni qritik beni. Edebiyatê modern ê Zazaki dı mewzuyi ini mehsulanê edebiyat zi cihetê edebi, cematki u ideoloji ra xu ri yo çarçewa runeni. Seba inay ca ca metodê vatışê tenkidker zi şıxuliyayo.

Çımeyi Xebat

Ina xebat dı qısımın verin dı seba tedqiqê sernuşteyê *dewiri edebiyi* u belukerdişê dewıranê edebiyatê modern ê Zazaki dı zey kıtabanê *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler, Yönelimler u Edebiyat Sözlüğü* ê Emin Özdemir, *Edebiyat Kuramları* ê Ali

¹⁸ Yıldırım & Şimşek, r. 52.

¹⁹ Yıldırım & Şimşek, r. 52.

²⁰ Semiyotik

İhsan Kolcu, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* ê Kemal Yüce u Şevkiye Kazan²¹, *Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi* inê Peter V. Zımayi u zobina kitabı biyi çımeyi.

Qısım Dıyın ê ina xebat dı ê eseri ki miyanê edebiyatê modern ê Zazaki dı ca geni ini eseri çarçewaya ‘tewıran u mewzuyanê xu’ ser ameyi ercınayışı. Ini ercınayışan dı zey kıtabanê *Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem* ê Ömer Solak, *Edebiyat Bilimi ve Modern Türk Edebiyatında Edebiyat Felsefesi* ê Âdem Çalışkan u *Modern Zaza Hikâyeciliği I u II*, *Edebiyatê Zazaki* ê İlyas Akmani kitabı ma ri biyi verber. Ino kısım dı biyê ini kıtaban zobina eseri u teknikê etudkerdışi ki ini eseran ser vıraziyayi u meqaleyi zi qey istifadeyi u mıracati beni miyançı.

Hipotezê Xebat

Edebiyat dı prosesê modernizmi teyna qey edebiyatê Zazayan zey edebiyatê Fransıyan, Almanan, Tırkan, Kurdan u Farsıyan zaf edebiyatan ri zi esto. Edebiyato modern zey ‘roman, hikâye, tiyatro(kay), cerıbnayış u nuşteyê gêrayışı’ çarçewaya tewıranê neweyan u zey ‘realist, sembolist, modern u post modern’ çarçewaya usulanê vatışan dı hisiyatan u fıkranê şexsiyan u cematkiyan hetê ‘cematki, siyasi, iqtisadi, telim u ideoloji’ ra ano verê çıman u ramocneno.

Edebiyato modern ê Zazaki çoras serra xu hema newe dekerdo. Ma ina xebat dı ca doni ê xebatan u eseran ki zereyê edebiyatê modern ê Zazaki dı ca geni. Edebiyato modern, famê yo cemata miliyi yo çarçewaya nuşteki dı geno zereyê xu. Ina cemat dı hiskerdışi şexsiyi ver geni u halo cematki wazeno ki ino famkerdış terzêko modern dı bıbedılno. Zazayi edebiyatê nuşteki dı erey mendi u inan zıwan u edebiyat sera dugelan u dezgeyanê cematkiyan ra desteg nidiyo u nigureto. Ma ina xebata xu dı sebeban esılan sera cıgêrayı, etud u temaşa kerdo. Ino rıd ra Zazaki dı tercihi nuşteyi ciyayi ki hema standard nibiyi u tıkkê eseri ki yo hişa hetkari dı seni ki ameya ver hına nusiyayi çarçewayê ina xebat dı inan ra zi behs beno.

Aridayışê Me’lumatan

Ina xebat dı çımeyi ki ma vercu tera istifade keni, eseri ki ma tera behskeni u mehsuli ki ma zereyê ina xebat dı ca dani cı ê çarçewaya edebiyatê modern ê Zazaki dı hesabiyeni. Ini çımeyi, eser ya zi xebati wareyê edebiyatê Zazaki dı ca geni ya zi beno ki o ware dı ca bigeri dormaleyê 300 hebi dı yi. Inan ra nızdiya 100 pêseroki u nızdiya 200 kitabı esti. Xebata caardışi dı metodê ki behsa inan biyo ini metodi eseranê

²¹ Ino kitap, komisyon nušto u ini wırdi nuštoği editorê kitabı yi.

tewıran ser ameyi şıxulnayış. Biyê inan, zobina eseri ya zi xebati ki eleqeyê inan metotanê xebatê ma dır esto, ino merhele dı inan ser zi yo cıgêrayış biyo.

Ewren u Mocnaki

Ewrenê ina xebat dı ê eseri edebiyi ki zereyê edebiyatê modern ê Zazaki dı ca geni. Ma qısımê çımeyan dı pawa kunyeyanê ini eseran ca dayo cı. Mocnaki xebati ê metodi cıgêrayışi yi ki ma cor dı rêz kerdi u ê xebati ki pê ini metotan vıraziyayi ê yi.

Kategorize kerdışê Mehsulan²²

Ina xebat dı prosesê edebiyatê modern ê Zazaki destpêkerdış ra heta serra 2021 hetê ‘dewıran, tewıran u mewzuyan’ ra kategori beno. Ino kategori kerdış ê eseri ki çarçewaya edebiyatê modern ê Zazaki dı ca geni inan sera beno. Ino kategori kerdışi dı eseri ki eleqeya inan edebiyato modern dı esto xısusiyetanê cêrinan ser yeno ercınayış:

- ✓ Çı wext nusiyayi?
- ✓ Tede yo hetkariya ideolojik esta ya çin a?
- ✓ Seni yo weziyet dı nusiyayi?
- ✓ Ini eseri hetê zıwan u uslub ra seni yi?
- ✓ Zereyê ey dı kamci mewzuyi esti?

Rına ino kategorikerdışi dı ca diyeno ercınayışê zêpi u ciyayi ê kıtaban u pêserokan.

²² **Mehsul:** Term, done, zanyari

QISIMO VERİN

EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKİ

1.1. EDEBİYATO MODERN

Kelimeya moderni, Latinki ya u ‘modernus’ ra yena. Modernus, modo ra vıraziyawo u me’naya ‘ca dı, eka’ dı şıxuliyeno. Kelimeya modern dı wexto ekayin veciyeno ver.²³ Ina kelime çiyoy ki newe u aktuel o ey ifadı kena. Ino terim u terimê modernizmi yobinan ra yi u rê rê zêpi hesabiyeni; labelê bêteyê dı yo nuans esto. Modernizm, yo cereyano cematki²⁴ u huneri yo. Wareyê edebiyat, sen’et, sinema ya zi cuyayış dı qebulkerdişê çiyânê neweyan u aktuelan ra vani modern. Modernizm seserranê 16. u 17. dı pê destê roşnıvanan dest pêkerdo. *Descartes, Montesquie, Jean Jack Rousseau u Kant* ini roşnıvanan ra yi. Modernizm, seserra 18. ra pê eraver şıno u heta herbê Dıyınê Dınya ê tesirê ey dewam keno. Modernizm, Rocawan dı raşt a raşt diyerıyan ri yo sarewedartış o. Ino cereyan, zaf goş nıkuweno çiyânê cematkiyan zey urf, folklor, din u exlaq’ u ca ca zi ini dinamikan red keno. Modernizm, pê yo terzo newe çiyoy ki dewrê xu ri beno, millet u şexısan geno ver u mezgê inan dı hişa felsefe ano meydan.

Awrupa dı fikrê skolastik u feodalizmi bı seserran insanan ri yo tada u zulım bı. Ini wırdınan, heyato ki ilim u medeniyet ra duri yo nabı insanan ver. Seserra 15. ra pê kışfê welatanê neweyan u bı hereketanê *Humanizm u Reformi* insanan dı otoriteran ri sarewedartış sera yo hiş vıraziyabi. Serra 1789 dı İhtilalê Fransa ra dima zey wareyanê cemat, siyaset, ilim, kultur u edebiyati her ware dı sare weradiyabi. Ino İhtilal, zaf şaran ser tesir keno u milletbiyayış ser yo hiş vıraziyabi. İnsani seba runayışê wextê xuyê neweyi pê ina hiş her ware dı xebatan keni.

Kelimeya modern, me’nayê ‘neweyi u esriyi’ dı vercu seserra 16. dı şıxuliyawa. Ina kelime, a seserr ra heta eyro yo dinamizmo newe dayo Awrupa. Ino tesir, şaranê Rocveti dı bıxısus Usmaniyana dı serra 1839 ra pê xu ramocneno. Ino tarix, tarixê ilankerdişê Fermanê Tanzimati yo. Tanzimat, teyna nameyê yo fermani niyo.

²³ Sezgin Kızılcelik, *Postmodernizm Dedikleri*, Saray Kitabevi, İzmir 1994, r. 87.

²⁴ **İzm:** Zıwananê Rocawan dı weslayêko peyin o. Ino wesla bıbestiyo kamci kelime, ini me’nayan dono cı: O ki ey qebul keno, cı ri wayırti keno. Rına qey nameyê fıkran u diyayışan xısusiyana pabestiyo peniya nameyi. Ma vacı ‘Komunizm, Liberalizm, Mistizm usb,’

Sabri Ülgener, "İzm’ler ve Sistemler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ağustos 2015, Cilt: 37 Humar: 1-4, r. 33-49

Tanzimat nameyê yo dewır u hiş o; çunki Ronesans ra dıma Usmaniyan her heta tepiya mendı bi, herban dı eğleb biyen meğlub, qey eraverşiyayış tîkê icraati neweyi vıraşti la tera yo netica nidi. İlankerdışê ino ferman ra pê hetê kultur, edebiyat, siyaset u medeniyet ra bediliyayışêk dest pêkeno. Ino bediliyayış hişa modernizmi sera biyayên.

Seserra 19. dı Usmaniyan u zaf miletanê Rocvetiyan ri berê Rocawan u modernizm bıbı a. Ini miletan ri tesirê cereyanan ê edebiyat u felsefeyi beno eşkera. Yo hişa Modernizmi sera *zey şiir, roman, hikâye, kay, ceribnayış, meqale u zobina tewiranê edebiyat* dı eseri nusiyeni. Nuştış, motış u wendişê ini eseran dıma şar zaf hetan ra kuweno yo xeta modernki u esri ser. Hetê edebiyati ra, ini şaran dı qebul kerdişê hişa modern u fikrê Rocawani bediliyeno. Rocawan dı ino mınasebet xudır ini çıyan ano: Muneweri yo zıwanê Rocawani museni, edebiyatê Rocawan ra kıtabi açarniyeni, cereyani edebi yo kultur u hişa newe ani meydan. Ê bediliyayışi ki wareyê cemat, iktisad u siyaset dı yeni vinayış ê bediliyayışi xu wareyê edebiyati dı zi ramocneni.

Qebulkerdişê prosesê Rocawani u modernizmi yo çarçewaya mili dı eraver şıno. Ino semed ra ino proses dı tîkê şari yo tesiro pozitif dı u tîkê zi yo tesiro negatif dı maneni. Hetê miletbiyayış u moderni ser ino tesir Tırkan, ‘Ereban u Farsan dı yo tesiro pozitif u zey Zazayan u Kurdan tîkê şaran dı sebebanê tewiran ser yo tesiro negatif vırazeno. Ini edebiyati, nimeyê seserra 19. ra pê edebiyato klasik ki tesirê medeniyete İslamiyet dı vıraziyayo ey ra fek veradani, kuwendi duri u edebiyat dı qereqterê Awrupa geni. Peniya ina seserr dı hını zaf şair u nuştogı hişa Rocawani ser şını. Ini nuştog u şairi ino ware dı idealist, dinamik u cihat i. Ini edebiyatnasi qasê çoras serr yo wexto kılm dı yo edebiyato modern vırazeni. Hını sareyê seserra 20. dı edebiyatê Tırkan dı hemı tewiri edebiyati ê Rocawani yeni meydan u ver geni.²⁵

Hediseya Modernizmi her het ra estbi u ina hedise her çı ra ver yo hediseya ‘bedilyayışê hişan, hisan u fıkran’ bi. Her kam bıwazo ina hiş sera şiyero zey baweri, urf, edet, hukum, onayışê heyati u dunya ra nameyê Rocvetiyi ra çı esto gereka warverdo, bıterikno u ê çiyi ki dunyaya Rocawan dı herındê inan geni gereka inan bıgero u qebul bıkero. Ino zi pê yo plan, telim, wext u idarekaran zıxman beno u biyo. Ini dısturan ra dısturo tewr muhim, biyayışê idarekaran ê zıxman o. Ercınayışê plan, telim u wexti zi ho idarekaran dest dı yo.

²⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatın Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp, İstanbul 2017, r. 5.

Cumhuriyeta Tırkiya, serra 1920 ra pê, hişa Tırkti ser yo politikaya milletperesti dıma şına. Qanunan dı ca dona ina hiş u ê şarê ki Tırk niyi biyayiş u kamiya inan inkâr kena, qalkerdiş u telim ser yo zıwano bin qebul nikenâ u yo mudıyo derg bi Tırki qalkerdiş u nuştışê zobina zıwanan yasax kerdo. Bi Tırkan u bi Tırki zobina millet u zıwanan ser yo zordari, tada u zerrtengi her ca dı xu dona hiskerdiş. Ino halo xırab serranê 1960'an dı tor beno zêd u serranê 1990'yan dı tehemul ra wet yo weziyet ano meydan. Ino hal u weziyeto gıran edebiyatê Zazayan ser yo tesiro negatif vırazeno. Mavac ki Zazayi serranê 1970 ra heta sareyê serranê 2000'an binê ters dı edebiyatêko nımti u firari vırazeni. Ino proses dı gırani ha diaspora dı ya. Edebiyatê modern ê Zazaki ra, edebiyatê Almanya, İsveç u Fransa yeno famkerdiş; çunki xebati verin ê Zazaki ini welatan dı vıraziyayi.

Edebiyat, qey yo cemat u şari vecayişê vitrini yo u raşteyê vatişê misyonê xu yo. Seba inay, ermını maddi u menewiyi bı wesileya edebiyati tizere u tikışt dı beni rındi. Esero edebi yo neticeyo estetik o. Ina netice pê kesb u rencê xebatkaranê edebiyati veciyena werte. Ini xebatkari edebiyati, *şair* u *nuştogı* yi. Şair u nuştogı gureyê edebiyati bı heskerdiş u keyf zêrr ra vırazêni. Seba inay, kam ki yo zıwan ra hesnikero, biyê zıwanê dayıka xu zobina zıwanan yo ayeta Homayi qebul nikero; pikotış, umişi u şınasbiyayiş sero zıwan yo unsurêko muhim nivino u qey kamiya şari tesirê zıwani nefse xu dı his nikero hına yo merdım nieşkeno o zıwan dı yo xebata edebi bıkeru u esero edebi bınuşo.

Zazayi, Tırkiya dı miyanê sinoranê 12 bajaran dı ca geni u cuyayêni. Zazayi zafi mıntıqayanê Çolig(Bingöl), Xarpiet(Elazığ), Dêsim(Tunceli), Diyarbekir u Sewreg dı esti.²⁶ Zazayi mıntıqa ra mıntıqa xu u zıwanê xu bı ciya nameyan zey Kırmanc/Kırmancki, Kırd/Kırdki, Dımılı/Dımılki, Sobe u Zaza/Zazaki şınasneni u dani şınasnayiş.

Serra 1963 dı bı nameyê *Roja Newe*²⁷ yo rocname veciyêna u ina rocname teyna yo humar neşır bena. Zazaki hewayo modern dı hewa verin pê hikâyeya *Macera î Silêmonî Gince* ina rocname dı ca geno. Serra 1970 ra pê miyanê yo qısımê Zazayan dı çarçewaya milletbiyayiş dı yo hişa ideolojik u siyasi vıraziyena u ina hiş xu edebiyat

²⁶ Malmısanij, *Kırd, Kırmanc, Dımilî veya Zaza Kürtleri*, Deng, İstanbul 1996, r. 3-4.

²⁷ Nevzat Anuk, "Kürt Gazeteciliği ve Zazaca", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (04-06 Mayıs 2012), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, r. 694.

dı zi ramocnena. Pêseroka²⁸ *Tirej*, mo het ra yo gamêka muhim a. Ina pêserok bêteyê serranê 1979-80 dı piser 4 humar veciyêna. *Tirej*, Tırkiye dı pêseroka verin a ki Kurdki u Zazaki neşir biya.²⁹ Goreyê tesbitan ina pêserok dı metnê modern ê edebiyatê Zazaki Malmisaniji nuşti.³⁰ Seba inay, zaf teni Malmisaniji, destpêkê edebiyatê modern ê Zazaki qebl kenî.

Hem ina pêserok hem zi dıma zey *Çıra*, *Hevi*, *Kormışkan*, *Ayre*, *Piya*, *Vate*, *Miraz*, *Şewçila*, *Vir* u *Ewro* zaf pêseroki destpêkerdiş, eraverşiyayış u zanayışê edebiyatê modern ê Zazaki dı yo rolo muhim geni. Wareyê edebiyatê modern ê Zazaki sareyê serranê 1990'yan ra heta serra 2021 zerreyê 30 serr dı 200 ra zêd eseri edebiyi zey şiir, hikâye, roman, kay, cerıbnayış, virameyiş, biyografî u mizah ciya ciya tewıran ser neweyi yeni nuştış. Metno verin ê Zazaki *Mewludê Nebiyu'l Qureyşi* yo. Mela Ehmedê Xasî(1867-1951) ino mewlud serra 1899 dı Diyarbekir dı nuştı.³¹ Dıma Usman Efendiyê Babiji(1852-1929) bı nameyê *Biyışê Pêxamberi* serra 1903 dı yo mewlud nuştı u Celadet Alî Bedirxan ino mewlud serra 1933 dı Şam dı neşir kerdo.³² Ini wırdi eseri verini, manzum i u yo çarçewaya klasik dı nusiyayi.

1.1.1. Mınasebetê Edebiyat u Şari

Her edebiyat, miyanê şarê xu ra veciyayo. Şarê xu ri biyo tercuman u binê tesirê folklori, kulturi u baweriya a mıntıqa dı mendo, coğrafyaya mileti rengê xu dayo edebiyati. Ino semed ra bêteyê edebiyati u sosyoloji dı yo mınasebeto nızm u tizereyi esto. Edebiyat, yo hediseya cematki ya. Bêteyê şaran, cematın u qefleyan dı mınasebetanê iqtisadiyan, sosyalan u siyasiyan runeno. Zey Yunanan, Tırkan, 'Ereban, Zazayan u Kurdan edebiyatê her millet esto. Zıwano ki edebiyatê ey çin bo, pê o zıwani kılami niyeni vatış u şiiri niyeni nuştış.³³ Edebiyat, gureyê insani yo. İnsan zi miyanê şarê xu dı cuyayêno. Pencıraya şexsi u sosyali ra beno edebiyat hetê şari ra

²⁸ **Pêserok:** Hetê humaranê ripelan, duzen, şekil u nuştayanê xu rucname ra ciya yo neşiro wextın a. Egleb hefte, des ponç ruc, aşm ya zi hiri aşman ra yo veciyena. Ini neşiri Tırki dı bı nameyê 'dergi', 'Erebi dı 'mecmua' u Kurdki dı 'Kovare' name biyi.

²⁹ Anuk, e.n.v., r. 694.

³⁰ Roşan Lezgîn, "Destpêkê Edebîyatê Modernî yê Kirmanckî (Zazakî)", *Vate Kovara Kulturî*, Humar: 34, İstanbul 2010, r. 66-72.

³¹ Ehmedê Xasî, *Mewludê Kirdî*, Lîtografya, Diyarbekir 1899.

Ehmedê Xasî, "Mewlidê Nebî", (Transkripsiyon: Malmîsanij), *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, No: 4, Êlon-1985, Parîs, r. 75-97

Ehmedê Xasî, *Mewludê Nebî*, (Transkripsiyon: Mihanî Licokic), Weşanxaneya Firat, İstanbul 1994.

³² Usman Efendiyê Babij, *Mewlûda Nebî Biyışa Pêxember*, Kitabxana Hawarê, No. 4, Şam, 1933

J. Îhsan Espar, "Çend Nuştay û Kitabê Kirdkî" *Zend: Kovara Lêkolîni*, Hejmar: 1, Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996 Stenbol, r. 44-48

³³ İbn Haldun, *Mukaddime* 3, (Tadayoğ: Zakir K. Ugan), MEB, İstanbul 1989, r. 226.

şino u oniyeno milletê xu ra. Edebiyat u şar, zey aste u çerme yi u yobinan ra ciya nibeni. Mewzuyê edebiyati çı bena wa bıbo ino xısus hına yo; çunki edebiyat vateyê insani yo. Edebiyat heta nikuyo hegayê kulturi, tera yo mehsul niveciyeno. Edebiyat; baweri, his, fikir, buy, reng, hiş, ruh, dec u şayiya insan u şari ra ciya niyo. Edebiyat, mirê zıwani, kulturi, qeder u coğrafyaya şari dır alewiyeno. “Edebiyat, hikayeya u rocaneyê insani u şari yo; vizerê, eyroyê u sıbayê inan ra behs keno.”³⁴

Sosyoloji, mınasebetê edebiyat u şertanê sosyalan ser vındeno. Zaf mefhumi zey baweri, iqtisad, siyaset, binaya cematki, urf, zıwan u ideoloji tedeyiya eseran ser xısusiyetan kırışneni. İni qewrami pê ini xısusiyetan ilmê sosyoloji ra gıredayeyo.³⁵ Edebiyat, qey werteyê sosyo-kulturi yo raşti ya; seba inay gereka edebiyat etud, izah u şerhkerdişê problemanê sosyalan dı bıgeriyo ver.³⁶ Robert Escarpit gore, sosyolojiyê edebiyati pê çar unsurın xu ser beno berz. İni çiyi mehsul(eser), nuştoğ, wendekar u çap(neşır)ı yi.³⁷

Edebiyat, teyna pê şexısan nidevıriyeno. Edebiyat, bıwazo niwazo yo hedise, mesele u problemo cematki dır mınasebet vırazeno. Edebiyat, bıxu miyanê heyati dı ca geno. Şar, millet, cemat, grub u qefleyi nieşkeni edebiyat ra xu bıvısnê u bıqerıfnê; çunki edebiyat veng, tercuman u qasıdê inan o. Millet u şar sera tesir u zimiya edebiyati esta. Sosyolojiyê edebiyati ini tesiran u zimiyan ser vındeno. Çerxê dunyaya edebi, pê mınasebetanê cematkiyan geyreno u beno lezgin. İno heyat dı her çi zereyê mınasebetanê sosyalan dı beno. Nuştoğ, şarê xu ra yo felqe yo u wı miyanê şarê xu dı biyo pil. Seniniya şertanê heyatê ey, keyeyê ey, dormaleyê ey, temaşayanê ey u zobina çıyanê ey heta zıxmiya nuştışê eyi şarê ey dır eleqedar i.³⁸

Zereyê edebiyati hem yo giraniya pedagojik hem zi sıxletiya hacetanê didaktikan esta. Edebiyat wazeno ki insani telim bıkerı, ey bımusno çıyanê rından u weşan, ey hişyar bıkerı u bıkerı wayırê exlaq u wıcdani, yo hişa wertağ u cematki bıdo cı u ey tewr zêd insan bıkerı.³⁹

Hediseyi siyasi u politiki, herb u tikotışı, barkerdiş u surguni, din u kulturi, iklim u coğrafyayı u zobina çiyi heyat u cuyayê şaran dı muhim i. İni çiyi şaran u şaran ser

³⁴ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (Tadayoğ: Tuncay Birkan), Metis, İstanbul 1998, r. 76.

³⁵ Tüzer & Hüküm, e.n.v., r. 3

³⁶ Köksal Alver, “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece, Ankara 2012, r. 11.

³⁷ Köksal Alver, Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 2015, Cilt: 1, Humar: 52, r. 343-354.

³⁸ Tüzer & Hüküm, e.n.v., r. 4-5

³⁹ M. Kayahan Özgül, “Sosyoloji Edebiyatın Nesi Olur?”, *Edebiyat ve Sosyoloji, Sosyoloji Seminerleri 1*, (editör: İsmail Coşkun) İstanbul 2018, r. 37-70.

tesir vırazeni u rê rê zi ino ware dı bedıliyayışı xoriyan vırazeni. Edebiyat ra her tim zımıya ini tesiran u bedıliyayışan yena. Heyatê insanan u şaran dı zaf bedıliyayış u wuriyayışı beni. Ini bedıliyayış u wuriyayışı edebiyati pêşeni xu ya zi edebiyat inan pêşeno xu. Ha şairi, ha nuštoği çı wext şıirêk ya zi nuşteyêk bınusi raştiya şar u cematê xu ra ciya hereket nikenı; şar u milletê inan çı u seni hiskeno u fikirıyeno inan eseranê xu dı ramocneni.

Edebiyat, seba famkerdışê metini mınasebetên u prosesanê dini, cematki, siyasi, politik u tarixiyan ra istifade keno. Bena ki bêteyê edebiyati u sosyoloji dı yo eleqeya cematki, qudımo⁴⁰ sosyali, nizamo sosyal, teamul, hukuk, urf, baweri, qanun, mıcadele, cemat, cemiyet, organizasyon, iqtidar, siyaset u din dı yo mınasebet bıvıraziyo. Ê şexıs u qefleyi ki eseranê edebiyat nusenı u xebatanê edebiyati kenı, êyi zêrra şexısan u şaran dı gerenı xu ri ca bıwırazi. Şertanê bıyayışê edebiyati ra şerto tewr muhim gêrayışê rındı yo. Ino şert, edebiyati qetiyetê wareyê ilim ra dur fineno u ey beno nızdıya cazibeya mutleqi.⁴¹

Estiya yo ewreni ra behs bena ki ina ewren qasê qanunanê wextê edebi, coğrafyaya xısusı u kronolojiyi vıraziyena. Seba inay ehtiyac esto ki edebiyat yo zemano tarixi dı bırunıšo u dima hedi hedi ino wext ra bıyo dur finayış u etudkerdış. Zaf çiyi cematkiyi zey prosesê guretişê kamiyi, fami rındı ê şaran, cayê ki qasê dewıranê edebiyati u mınasebeti siyasi, sosyal u iqtisadi uca dı gıneni yobinan, şar sera tesirê edebiyati, edebiyat sera tesirê şari u dewiri qey edebiyati wareyê sosyoloji dı xebat i.⁴²

Edebiyat; hem bêteyê şexısan hem zi bêteyê nesılan u qefleyan dı yo hediseya eleqedar a. Bêteyê bedıliyayışanê cematkiyan u edebiyat dı yo mınasebeti zıxm esto. Rına bêteyê avanbıyayış u cuyayışê yo mileti u edebiyati dı yo gıreyo zıxm esto. Ê bedıliyayış u wuriyayışı ki miyanê şari u cuyayışê inan dı beni zımıya inan edebiyat ra yena. Seba inay, edebiyat ilmê sosyoloji ra istifade keno u pê ini mınasebetên nameyê şar, cemat, millet u sosyalite ra çı esto çı çin o inan ri beno yo êsayış.⁴³

Eger zıwan bıbo insan beno, insan bıbo şar beno. Ini hiri çiyi qey yobinan hem sebeb i hem zi netice yi. Gıreyo ki bêteyê insanan u zıwani dı esto, tesirê prosesanê

⁴⁰ Hal u weziyet

⁴¹ Tüzer & Hüküm, r. 25, 27.

⁴² Pascale Casanova, *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti*, Varlık, İstanbul 2010, r. 370-371

⁴³ Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler-Yönelimler*, Bilgi, İstanbul 2013, r. 87

hişi u sosyali dı maneno. Şexısı, qey şar u cematê xu yo mocnak i. Tigêrayişê şexısı tigêrayişê cemata ey hesıbiyeno. Qudımı u tigerayışi şexısan prosesê hişa a cemat u o şari sera fikir doni. Mınasebetê cematki pê zıwani beno. Eger, şexısı zıwanê dayıka xu dı qısey bıkeri u eseran bınsı şarbiyayış beno zıxm u o şar her het ra eraver şıno.

Edebiyat, bı şar u cematê xu beno xurt u halo cematki geno. Eger edebiyat, şar u cematê xu ra behs bıkeri, cuyayış u wext gore şari xu biyaro verê çıman o şekil beno edebiyatê şari ya zi edebiyatê o wexti. Edebiyat şarê xu u wextê xu çendêk rınd, weş, hira u bı huner ifade bıkeri endêk beno zıxm u tesirdar. Mınasebetê zıwani u şari ser dı vateyi esti. Goreyê vateyê yoyin, binaya sosyali zıwan dı zımı dona. Vateyê dıyın zi vano, binaya sosyali pê zıwani bena berz.⁴⁴ Goreyê vateyê verin gerekı binaya sosyali qritik bıbo; çunki, şar xu gore reng dano zıwani u zıwan bı ruh, fikir, weziyet u kulturê şari şekil geno. Goreyê vateyo dıyın zıwanê yo şari qritik bıbo hel u weziyetê o şari belu beno; çunki binaya sosyali, qasê imkananê zıwani bena zıxm ya zi şenik monena.⁴⁵

Mınasebetê edebiyat u şari dı xısusê kami muhim o. Vıraştışê u newe ra avankerdişê yo kami dı desteg, tesir u quwetê edebiyati belu yo. Zafi cıgêrayışı ramocneni ki vıraştış, avankerdiş, bedılınayış u inkarkerdişê kamiya şaran dı edebiyat tesiran verinan ra yo. Qey ino xısusı çendêk şari modern esti, inay ri beni nımuneyi. Avانبıyayışê kamiya İngilızan, Fransıjan, Tırkan Kırdan u Zazayan dı tesirê edebiyati eşkera yo.

1.1.2. Mınasebetê Edebiyat u Zıwani

Zıwan, melzemeyo esıl ê edebiyati yo u unsuro verin ê mınasebetê bêteyê insanan o. Dı insani bıyeri tihet, pê zıwan yobınan şınasneni, famkeni u tihetiya xu ra tom geni. İnsani pê zıwan yeni tıca u beni cemat u şar. His, fikir, baweri, urf u zey inan her çiyê insani miyanê tarix, kultur, zıwan u sosyoloji dı ca geno.⁴⁶

Kultur seraser zıwan ra beno u vıraziyeno. Eger yo zıwan dı dıleteyi bıbo, his u fıkıran dı dıleteyi vıraziyena. Eger his u fıkıran dı dıleteyi bıbo heyat u kultur dı dıleteyi vıraziyena.⁴⁷ Qey mıletbiyayış seni kultur u baweri dı yoyi lazım a, zıwan dı zi yoyi lazım a. Persa “Zıwan, kultur ardo meydan ya zi kultur, zıwan ardo meydan?”

⁴⁴ Nil Senem Çınga, “Dil Öğretiminde Cinsiyetçi Yaklaşımın Öğrencilerin Dil Kullanımına Etkisi”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2004, r. 10.

⁴⁵ Hayati Develi, *Türk Dili I*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, r. 65.

⁴⁶ Tüzer & Hüküm, r. 196.

⁴⁷ Emin Özdemir, e.n.v, r. 101.

dı dı cewabi zi raşt i; çunki bêteyê zıwan u kulturi⁴⁸ dı yo Mınasebetê mecburi(diyalektik) esta. İnsan, yo mexluqo cematki yo. Cuyayıšo tizere u tikişt tikê qeydeyan, unsur, usulan, baweriyani u vinayışan wazeno. Ini çiyi ki heyato cematki dı esti tera voni 'pikerdiş u umişıo sosyal. Miyanê ini wesileyane 'pikerdişan' dı wesileyo tewr muhim zıwan o. Vercu zıwan, dima tesirê ey dı kultur vıraziyayo u kultur her tim tesirê zıwani dı mendo. Zıwan u kultur yobinan depişeni, şedineni u bedılzeni. Zıwan, insanan pê kultur u edebiyati keno cemat, ano tica u insani pê zıwani yobinan dır mınasebet vırazeni. Eger yoyi u piyayıya şari zey yo bina wa zıwan zi ina bina dı herındê xerci geno.

Zıwan, bêteyê nesilan u biyayeyê roci dı zey yo gıre yo. İnsani pê ino gıreyi yobinan dır eleqedar beni. Ino gıre, kırışnayoğê kulturi yo. Ino semed ra bêteyê zıwan, kultur u edebiyati dı tima tim yo tesir esto. İnan ra yo bıbediliyo, ê bini zi bediliyêni.

Zıwan, yo heqiqet o. Ino heqiqet zi cuyayê şari dı zey roşniya tic xu ramocneno. Seba mayê gıreyi u bestegi ki miyanê yo millet dı esti heta ê qebul nibiyi zıwan sera teber ra yo tesir beno zor. Zıwan, bêteyê nuştog u wendakaran ya zi bêteyê dı şexisan dı yo usulo cematki yo. Ino usul, zafi gıreyê aqılı niyo u biyê tada xu pê zor dano qebulkerdiş.⁴⁹

O ki edebiyat o u edebiyat niyo pê miqyasê zıwani u formê şıxuliyayışê zıwani belu beno. Edebiyat dı seniniya qımet dayişıe heyati, hediseyan ya zi gıyalan a. Ino motişt dı vatišo baş, hiskerdişo rınd u tamo weş pê zıwanêko zıxm u herikiyaye beno; çunki her çı ra ver edebiyat, yo hunerê zıwani yo. Kelimeya edebiyati ra mavac zey edebiyatê Zazaki, edebiyatê seserra nêwesın u edebiyatê Diwani hemı eseri yo welat, yo wext ya zi yo dewiri yeni famkerdiş.⁵⁰

Her yo esero nuşteki axpinê yo zıwani tebi dı şağ dano. Zıwano tebi çıta wo? O zıwano ki ma her roc, qey mınasebet u mijuli şıxulzeni zıwano tebi yo. Zıwano roci dı kelimeyi konteksan beluyan dı şıxuliyeni u menayi zaf ercinayi zi nişıxuliyeni.⁵¹ Nuştayê ki edebi niyi inan dı zıwan hewayê musnayış u neqılkerdişi dı şıxuliyeno. Ini eseri zêrra ma u qelbê ma dı yo tesir nivırazeni; labelê eseri edebi hına niyi. Ini eseran dı zıwan his, fikir, zêrr u qelban sera tesirdar o. Ha şiir, ha roman, ha hikâye, ha kay u

⁴⁸ **Kultur:** xars, zagon u şêlig

⁴⁹ Jose Ortega Y Gasset, *İnsan ve Herkes*, Metis, İstanbul 2007, r. 199-200

⁵⁰ Özdemir, e.n.v., r. 19.

⁵¹ Özdemir, e.n.v., r. 50.

ha cerıbnayıř tewırê eseri çı beno wa bıbo edebiyat dı zıwan hissi yo u zıwan dı yo seniniya xısusı u řexsi esta.

Heidegger vano, “Zıwan, bıxu edebiyat o.”⁵² Herf, hece, kelime u cumleyi weslayi edebiyati yi. Eger mı weslayi çin bi edebiyat avan nibeno. Edebiyat, bı wesileyê kelimeyan u zıwani çiyêk vano u nuseno. Zıwan, bı destê insanın u cematın beno gani u řıxuliyeno. Ino xısus sera edebiyat gırıdiyeno ê insanın u a cemat ki êyi zıwan keni gani u řıxulneni. Mınasebetê edebiyat u zıwani ser eşkera beno ki edebiyat miyanê řari dı kok dano. Zıwano edebi, yêmê vateyanê řari ser niyeno ru; seba inay o sınoro ki ho tedeyo nieřkeno xu uca ra bıxelısno.

Barthes vano, “Zıwan, insani eşkera keno u nano dest.” Edebiyat zi xu bı zıwanê dayika ê insanın eşkera keno; çunki edebiyat pê zıwanê řarê xu qıseykeno. Eraverřiyayıř u tepiyamendıřê zıwani besteyê řari yo, ê edebiyati zi besteyê zıwaniyo. Seba inay řar, qey zıwanê xu yo qeder o, zıwan zi qey edebiyatê xu yo qeder o. Ino qeder; řiyayıř, ameyiř, runıřtıř wırıřtıř, rayir, wařtıř, onayıř u fikirê edebiyati belu keno. Rařtı ma wa ki tu edebiyat biyê zıwani řarê xu nibeno, niwırzeno pay u eraver niřino. Pê ma mınasebet edebiyat, hisanê řari ri beno tercuman, decan u řayıyanê cemat ano zıwan. Gereka edebiyat, řar u řarê xu dima řiyero. Eger edebiyat, xu řar u millet ra ver bıgero u bıvıno; nuřtoğ u řairi zi insanınê xu ra dur kuweni.⁵³

Zey her ilim, huner, kar, gure u xebati edebiyat ri zi yo sınor, çarçewa u mesuliyet esto. Edebiyat, zıwan ser xebıtiyeno. Qısêkerdıř, vatiř u nuřtıř gureyê edebiyati yo. Zey form, tema, tewır u uslub çiyi edebiyat dı unıuranê muhiman ra yi; labelê yo metin ya zi eser bı řıxulyayıř, yo xısusiyeta edebi geno ya zi nigeno. Edebiyat dı zıwan, zey zıwano aktuel niyo. Esero edebi dı kelime u cumleyi řemik u ‘elalade niyi, me’nayêko mecazi geni, hewayêko bı huner dı řıxuliyeni u estetize beni.

Mınasebetê zıwan u edebiyati ra qalkerdıř zey mınasebetê řexısan u zıwani ra qalkerdıř o. Çunki, sınori fıkrınê řexısan u řaran pê zıwan yeno belu kerdıř. Yo řar qasê zıwanê xu fıkrıyeno u yo zıwan zi qasê edebiyatê xu ya beno zıxm ya zi sıst maneno. Bênatayê timaniya yo zıwani u xızınaya kelimeyanê o zıwani dı rařtı a rařtı yo mınasebet esta. Yo řexıs, pê zıwanê xu heyat ra, dunya ra, insanın ra, welata xu ra u edebiyat ra fam keno u tam geno. Yo zıwan teyna qey mınasebet u mijuli niyo. Zıwan

⁵² Martin Heidegger, *Der Ursprung des Kunstwerks (Sanat Eserinin Kökeni)*, De Ki Basım Yayım, Ankara 2007, r. 70.

⁵³ Köksal Alver, *Edebiyat Sanat ve Toplum*, İstanbul Üniversitesi UZEM Fakültesi, 2016, r. 51-52.

çinbo edebiyat, siyaset, tedrisat, baweri u kultur nibeni ya zi sıst maneni u tam nidani. Edebiyat, hema sare ra zeliqiyeno şar u şarê xu; çunki edebiyat pê zıwanê şar u şari pay vındeno u gam erzeno. Ina heqıqeta edebiyati, nê qıymetê edebiyat finena war nê zi rumetê edebiyati kena sıst. Edebiyat, yo huner o u qıymetê xu çarçewaya huneri dı halkerdışê problemanê cematki, siyasi u kultur ser geno.

Edebiyat, miyanê huneranê rından dı kuweno ver u ini huneran ri rayberi keno. Qeydkerdış, ramotış, eraverberdış u weşkerdışe cuyayê kesan u cematan o. Edebiyat, her çi ra wet u rınd wareyê zıwani dı yo xebat, renc u kesb o. Edebiyat, hewa u çarçewaya huneri dı qımetdayışê zıwani yo. Gereka qey her zıwani eseri edebi bıbi. Eger yo zıwan, wareyo nuşteki dı ca nigêro, pê ey eseri edebi ninusiyê seni ku yo merdım semedê debarê xu u ya zi zobina ehtiyacanê xu welatê xu terk keno, kuweno duri zıwan zi şarê xu u qalkeranê xu terıkneno u war verdeno şıno. Prosesê tarixi u destpêkê modernizmi ra heta eyro çendêk fıkr u hisi esti pê edebiyat gıl dayo, ameyi vatış u vılabiyi. Hisi milletbiyayişi, mıxtacê edebiyati yi. Yo cemat ya zi şar pê edebiyat beno millet u edebiyat pawa modernizm tıma milletbiyayiş ano virê insanan.

1.1.3. Zıwan, Nuşte u Heyat

Zıwan, yo hişa kolektif vırazeno u mehsulê yo eqlê şiriki yo. Vira milletbiyayişi zıwan o u pê zıwani vıraziyena. Zazaki dı kelimeyan zey ‘kerra, keye, astuer, day, xort, ameyiş, şiyayiş, heskerdış, wendış, nuştış usb.’ dı hetê fonetik ra çendêk ciyayiyê qıcı bıbên rına zi zıwan pê vira milletbiyayişi heta eyro ameyo. Eyro mıntıqayanê Zazayan dı Zazaki qalbena u nusiyena.

Zıwan, qey millet yo qıymeto pil o; çunki yo şar, pê zıwanê xu xuser u pay sera vındeno. Heyatê xu pê zıwanê xu raviyerneno. Ino heyat gore, zıwan yo weziyeto cematki geno, beno gani u xu wurneno. Zıwanê yo mileti, ‘eyniyê o mileti yo. Millet, her çi pê zıwani xu ramocneno. Kamci millet kamci wareyan dı eraverşıyo, zıwanê ey dı belu beno. Mavac, yo millet wareyê ilim, sanayi u teknoloji dı eraver şıyo, zıwanê ino mileti ini wareyan dı beno zıxm. Seni ku zıwan qey yo heyati ‘eyni yo nuşte zi, qey zıwani wezifeyê ‘eyniyi vineno. Heyatê yo mileti, eseranê edebiyatê o mileti dı êseno. Zıwanê o mileti, wareyê edebiyato nuşteki dı çendêk ca bigero kultur, urf, baweri u xebati o mileti ra ê mileti bini endêk hayidar beni. İnsan yo, mexluqo cematki yo; wı miyanê şarê xu dı zıwanê xu u xısusiyetan erciyayan ê şarê xu museno; usulê şarê xu gore wırzeno u runışeno. Eger zıwan, wareyê nuşteki dı ca bigero şexısı u şari pê zıwanê xu melumatan tewıran museni, nuseni u musneni.

Însan, yo mexluqo zafhetin o. Însan, hetê sosyal u şarbiyayişi ra xurt o u eraverşiyoy. Seba ini u zobina çiyay nuşte xu ri qey mınasebet, hevılnayışê hisan u fikiran, vılakerdişê melumatan, musayış u musnayışi kerdo yo wesile. Nuşte, qey şexisan u şaran mehsulanê kulturi u zıwani ano yo ca, keno piser u mihafezı keno. Nuştışê nuşteyi ra meqsed, bı wesileya temaşayan u melumatan şeklêko raşt u bı tesir dı wendekaran ra vatışê hissan u fikiran o.⁵⁴ Seba nuşteyi, cematın u şaran yobinan dır mınasebet vıraştı, ilim u teknoloji baweri ser u leza lez biyi vıla, medeniyeti runiyayi u eraver şiyi. Ino rıd ra zıwani nuşteki bı nameyê zıwanê medeniyet name biyi. Zıwano fekki, eğleb yo çarçewaya teng u wareyê bı sınor dı maneno; labelê zıwano nuşteki yo millet ri beno zıwanê edebiyat, kultur u medeniyeti.

Mıyanê aleman dı u riyê erdan dı ganiyan ya zi ermanın ra çı esto çı çin o her çı pê zıwan name geno, ifade beno, mena kırışneno u yeno şınasyayış. Inay ra qey kesan u cematın tu çı çino ki eleqeya ey u zıwani çin bo. Her zıwan, şekil u formê xu heyat u kulturê şari ra geno. Heyat u kulturê şari zi pê zıwan şeklê xu u formê xu geno. Ino gore beno zıxm u ya zi sıst maneno. Ha holi ha xırabi ser heta eka kam ki waştı yo millet bıvurino, inan bıkeroy bındest zıwanê inan ra destpê kerdo u yasağ kerdo. Hetoy bin ra eger eraverberdiş u xurtkerdiş sera yo zıwan dı eseri ninusiyayê, xebat mebo u qalkerdiş kêm bo o zıwan cayê xu dı vındeno, cemediyeno u eraver nişino. U zereyê yo wext dı temiziyeno u beno vind.

Nuştış u nuşte, pê sembolan u işaretan ramotışê zıwani yi. Ê his, fikir u melumati ki hiş dı ca geni bı sembolan beluyan nuştışê inan ra voni, nuşte. Nuşte, ê melumati ki mezgê insani dı ca geni nuştışê inan o.⁵⁵ Qalkerdiş, qey insanın o u seba umişi u şınasi yo. Nuşte zi zey qalkerdişi teyna qey insani yo u ehtiyacınê tewıran ra veciyayo. Nuşte, qey qeydkerdiş u tesbitkerdişê vateyan o. Qal, perrena şına; labelê nuşte maneno.

1.1.4. Yobinan dır Mınasebetê Dewır, Tewır u Mewzuyan

Mefhumê tewırı, ilmê tebiet ra ameyo guretiş. Gılanê mo ilmi dı ê qefleyê heywan u nebatın ki hetê familiya u senini ra zêpi yi inan ra vani tewır(cisn). Ino mefhum, dıma zey edebiyati qey zobina ilman zi şıxuliyayo. Edebiyat dı mefhumê tewırı yeno ina me'na: Ê eseri edebiyi ki hetê şekil u mewzuyi ra maneni yobinan u

⁵⁴ Şerif Aktaş & Osman Gunduz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı*, Grek Matbaası, Ankara 2005.

⁵⁵ Firdevs Güneş *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel, Ankara 2007, r. 159

zêpi yi ini eseri zey yo tewır qebul beni. Tesbitkerdışê tewıranê edebiyân dı zey avayi, uslub, vatış, meqsed u peyme çiyi veciyeni ver. Edebiyatanê Rocawan dı heta sareyê seserra 19. tewırê edebiyi tay bi. Wareyê nesiri(nuşteyo duz) dı zey hitabet(vengdayış), roman, tarix, tenkid u mektub; ê nazımı dı zey lirik, epik, dramatik u didaktik tewırı esti. Eyro ino tesnifo klasik çin o. Vercu zaf tewırı edebiyati ca niguretên; labelê eyro ê tewırı edebiyat dı ca geni.

Sareyê seserra 20. dı dewırê cereyananê edebiyatan qediyayo u cereyananê şexsiyan ri ber abiyo. Ino esır dı bêteyê miletan dı hetê kultur ra mınasebeti biyi zêd. Ino eraverşiyayış ser tewırı edebiyi neweyi veciyayi. Edebiyatanê eyroyın dı mefhumê tewırı biyo lêl u tewırı biyi timiyan.⁵⁶ Serranê peyinan dı tewırı hikâye, roportaj u ceribnayışi; tewırı şiir, vıstonik u felsefeyi yobinan ra biyi nızd.

Tewırı edebiyati dı qısımı yi: Nesir u nazım. Ini wırdi qısımı zi xu miyan dı ciya ciya tewıran hewıneni.

Mefhumi tewırê edebiyati u metodi nuştışê ini tewıran yobinan ra ciya yi. Beno ki yo tewırê edebiyati dı zaf metodi vatışi zey teswirkerdış, hikayekerdış, mıjuli, vengdayış, izahkerdış u tivernayış yo cadı bıxıxuliyi.⁵⁷ Heta yo şar, yo tewırê edebiyati ser pinikero o tewır zıwanê o şari dı cayê xu hola hol nigeno. Rına tarixê edebiyati dı yo tewıro newe bıvıraziyo gerekı pıkerdışo kon bıxerıpiyo u newe ra yo pıkerdış bıbo. Ino zi ramocneno ki tarixê edebiyati, tarixê tewıran dıma şino.⁵⁸

Tewırı edebiyati, tarixê edebiyati dı mocnaki tor dinamik i u ini rıyê yo reçete dı ca nigeni; çunki bêteyê her esero edebi u tewırê ey dı yo umışi ra wet yo mınasebeto ciya, newe, celeb⁵⁹ u sarewedartış xu ramocneno. Ina mınasebet, zor dana sınoranê tewıran.⁶⁰

Tewırı edebiyi hetê biyayış u vıraştışi ra yo weziyeto şexsi sera nişini. Yo şair, nieşkeno vaco, ‘Ino tewırê şiiri mı teyna kıfş kerdo u veto werte.’ Rına yo nuştog inay çırrê nivano, ‘Tewırê romani ya zi nuşteyi gêrayışi mı kıfş kerdi.’ Heta temaşakeri çin biyi kes nieşkeno kayê tiyatroyi ra behs bıkero. Tewırı edebiyati pawa şertanê cematkiyan u hediseyanê wextan ra veciyayeni werte ya zi xu bedılteni. Destan,

⁵⁶ Ahmet Kabaklı, *Edebiyat Türleri Roman, Hikâye, Nazım*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, r. 7.

⁵⁷ E.n.v, r. 7.

⁵⁸ Tüzer & Hüküm, r. 61

⁵⁹ Celeb: melez

Roşan Hayig & Brigitte Werner, *Zazaca - Türkçe Sözlük ve Türkçe - Zazaca Sözcük Listesi*, Vêjıyayışê Tiji, İstanbul 2012, r. 62.

⁶⁰ Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim, İstanbul 2015, r. 29.

vıstonık u efsaneyi goreyê şertanê wextan ê verinan bı umişê insanan xu dayi qebulkerdiş. Mewzu, hedise u biyayeyi ê wextan u dewıran ini tewiri waştên; labelê eyro hına niyo. Zey roman, hikâye, şiir u virameyişi tewiri edebiyati goreyê şertanê eyroyın xu dani qebulkerdiş. Eger Awrupa dı hediseyi iqtisadi, siyasi u cematki çin bibeni belka eyro tewirê romani çin bı. Rına şiir, wextanê verinan ra heta eyro esto u insani zi o wext ra heta eka şiiran nuseni u wuneni. Ini çiyi hetê estetiki ra xu bestneni ra şiiri.

Tewıranê edebiyati sera xebati seba ramotişi xısusiyetanê beluyan ê eseranê edebiyati benı. Seba tewıranê edebiyati yo daşinasnayışo ki ser pibiyo çino u qey ini tewıran şemayêka belu zi çına. Bena ki yo teorisyen yo xebat xuser yo tewir qebul keno zobina yo teorisyen ey yo tewiro esıl qebul keno. Mınasebetê mefhumanê tewıran hem tarixê edebiyati dı hem zi tenkidê edebiyati dı esto. Tewiri edebiyati teyna yo cihet ra belu nibeni u name nigeni. Belukerdişê yo tewirê edebiyati dı çiyi zey ‘vatiş, his, fikir, mewzu, teknik u zıwan’ ca geni.⁶¹

Tewiri edebiyati, goreyê edebiyatan ê miliyan, cereyananê edebiyati, dewıranê edebiyati u ciyayiya mewzuyan bedıliyeni. Thomas Hobbes gore, dunya hiri çimeyi ya. Ini çimeyi ‘koşk, şaristan u yaban’i yi. Şiiri zi goreyê ini çimeyan hiri tewiri yi. Ini hiri tewiri ‘şiiri mêrxasi, yaruni u pastorali’ yi. Northrop Frye gore, hemı tewiri (zey wıyayış, romans, tragedya u mizah) çar tewıranê alemiyan ra vıraziyayi. Seserra 19. dı wendakari eseranê edebiyati biyi zêd. Qey eseranê edebiyati zey rocnameyan u pêserokan wesileyi neweyi veciyêni. Qey neşırkerdiş u vılakerdişê eseran imkani vıraziyeni, nesılı u cereyani edebiyati leza lez bedıliyeni. Ini rıdan ra formi tewıranê edebiyati yo wexto derg dı zey xu nimaneni u xısusiyetanê xu ser vuriyeni.⁶²

Ciya ciya dewıran dı goreyê meseleyan u hediseyanê o dewiri tewiri edebiyati esti, tikê tewiri newe ra veciyeni ya zi xu bedılteni. Ino hal zi ramocneno ki bêteyê dewıran, mewzuyan u tewıran sebeb u netice sera yo mınasebet esta. Mavac tewirê romani çı wext u çı ser veciyayo? Çı wext şaristanan dı nufus biyo zêd, wendiş u nuştış biyo zaf, bêteyê sınıfanê ciyayan dı mınasebeti iqtisadi u sosyali vıraziyayi o wext romani verin nusiyayi.

Moretti gore, tewirê edebi u şeklê metini bı tesiranê cematkiyan veciyeni u êseni. Wı bêteyê tewir, şekıl u şar dı kuweno yo bestig dima u vano: ‘Esero edebi dı yo

⁶¹ Ömer Solak, *Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem*, Nobel, Ankara, 2014, r. 151.

⁶² E.n.v., r. 152-153

çarçewaya cematki esıl a. Her çarçewa, qey heyati yo ercınayış o u yo hukum a. Çarçewa, her tım bıxu yo ideoloji ya.’ Avayiya cematki ê her dewırı xu ripelanê metinan dı yo şeklo êsayi dı virazena u ramocnena.⁶³

Eyro zey meseleyanê kultur, iqtisad u tedrali zaf meseleyi biyi timiyan. Tesirê modernizmi, postmodernizmi u zobina fıkran u ideolojiyan sera sareyi insanın biyo toş u hişın inan biya timiyan. Ino weziyet zi minasebetê insanın dı xu ramocneno u ina timiyani edebiyat dı zi êsena. Hına ki binê tesirê dewirê moderni u tewiranê modernan dı tewiri edebiyati yobinan ra biyi nızd i.⁶⁴

Lucien Goldmann gore; yo şar dı komci fıkr, hiş ya zi ideoloji hukumferma yo ya zi ver de yo uca dı şexisi hetê hisan u fıkranê xu tesirê ini çıyan dı maneni. Ino tesir, eseran u tewiranê edebiyat dı zi xu ramocneno; çunki ê eseri u tewiri bı destê şexısanê a şar yeni nuştış u şıxuliyayış. Ina bıvaciyo bena, tewiri edebi bı destê nuştogın u şairan binê tesirê wext, ca u ideolojiya hukumferma dı şeklê xuyo qeti gêni.⁶⁵ Sosyoloji zi inay idia keno; şiir, nesir, hikâye, roman, kılam, heykel, resim u zobina zaf formi nuştıy bı minasebet u mewzuyanê cematkiyan veciyeni werte, eraver şini u xu bedılneni.⁶⁶

1.2. KRONOLOJİYÊ EDEBİYATÊ MODERN Ê ZAZAKİ

Edebiyato Modern ê Zazaki dı tespit kerdışê dewır, tewır u mewzuyan ra ver zanayış u etudkerdışê kronoloji muhim o. Edebiyatê Zazaki çendêk hetê kultur u edebiyatê fekki ra zıxm o, hetê edebiyatê nuşteki ra zi endêk newe yo. Wareyê edebiyatê nuşteki dı eseri verin ita ra 120 serri vercu nusiyayi. Heta serra 1963 çend mewlidi u eqaidnameyi nusiyayi. Serra 1963 dı yo hikayeya Zazaki nusiyena. Wareyê edebiyatê modern dı biyê ina hikâye heta serra 1980’yi eserêk çin o.

Zazaki çıra wareyê nuştışi u edebiyati dı endêk erey u tepiya menda?

Qey cevaba ina pers çend sebebi zey sebebanê cêrinan esti:

✓ Runayışê Cumhuriyeti ra ver tedrali u telim medreseyan dı biyayên. Medreseyan dı zıwanê tedrali ‘Erebki, Farski u Kurdki bı. Zazaki, Farski u Kurdki zıwani yo bağıri yi u ini zıwani yo familiya ra yeni. Merdımanê hiri zıwanan eğleb yobinan fam kerdên u eyro zi fam keni. İhtimal esto ki Zazayan serranê verinan dı seba tedrali Farski u Kurdki nuştış u telimê Zazaki ri yo ehtiyac nidiyo. Zey *Mewhudê*

⁶³ Tüzer & Hüküm, r. 64.

⁶⁴ Parla, r. 33

⁶⁵ Parla, r. 39

⁶⁶ Tüzer & Hüküm, r. 66.

Nebiyu'l Qureşiyi ê Ehmedê Xasi u *Biyêşê Pêxemberi* ê Usman Efendiyo Babiji dı eseri Zazakiyi verini yo verveciyayış u cewabdayış ser nusiyayi. Ino hal, ino sebep keno zıxm.⁶⁷

✓ Zazayan dewi xu egleb verê çeman u binê koyanê berzan dı nayı ru. Seserran ra zêd cuyayê xu ini dewan dı ramıto u zafyêr debarê xu pê veyêkerdişê heywanan qezanc kerdo. Heyatê inan bênateyê dew, hega u wareyan dı viyertên ra. Qısmêk Zazayi sareyê serra 1960 ra pê yeni bajaran u inan ra tîkê familiyayi qıcanê xu şıraweni mekteban.

✓ Zazayi u Kurdi yo hişa ideolojik u neteweyi sera hukumat u iqtidaran ra zaf zulım u tada vineni. Ino zulım serranê 1800 ra dest pêkeno, dewrê İttihat u Teraqqi dı êseno u runayışê Cumhuriyet ra heta serranê 1990'yan zaf beno zêd. Ini serran dı qalkerdiş u nuştışê Zazaki yasağ o. Ê eseri ki zereyê edebiyatê Modern ê Zazaki dı ca geni hetê tewır u tarixê kronoloji ra tespıt kerdişê inan seba sebebanê cêrinan ra zehmet u problem o:

- Eseranê Zazaki ê modernan ser xebati zıxmi çin i.
- Pêdakerdişê tîkê eseran zor o u tîkê eseran ra zi hayiya ma çin a.
- Çend eseri zi teyna yo dor çap biyi u piyasa dı nimendi.

Ino semed ra ma ina xebata xu dı tewırê tîkê eseran u sıfteyiya inan ser goreyê cıgêrayış u melumatanê xu tesbitan vırazeni. Bela bena ki wextêko nızd dı qey ini eseran zobina melumati biyerê ma ver. Ina xebat dı ma dewır, tewır u mewzuyan sera tîkê tespiti vıraştı. Ma nivani 'Ini tesbiti ma miheqeq raşt i'; labelê tesbitê ini melumatan dı renc, emeg, cıgêrayış u cadayışê ma muhim o. Tesbitanê ma gore serra 1963 ra heta eka hetê kronoloji ra serencamê edebiyatê modern ê Zazaki hina yo:

1- Serra 1963 dı İstanbul dı nameyê *Roja Newe*⁶⁸ dı yo rojname veciyena. Wayırê ina rocnameyi Doğan Kılıç Şihhesinanlı yo.⁶⁹ Ina rocname, teyna yo humar veciyena u tede dı metini Zazaki ca geni. Ini wırdi metinan ra yo hikâyeya *Macera î Silêmonî Gince* ya, yo zi mıntıqayê Çoligi ra kılamêk a. Ini wırdi metini serra 1985 dı pêseroka *Hêvî* dı newe ra neşır beni.⁷⁰

⁶⁷ Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri I-II)*, Kent Yayınları, İstanbul 2004, r. 64.

Ahmet Kirkan, *Biyêşê Pêxemberi ya Osman Esad Efendi û Destpekê Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2018, r. 89-90.

⁶⁸ Roja Newe: Kürtçe-Türkçe Gazete, Yıl: 1, Sayı: 1, 15 Mayıs 1963.

⁶⁹ İbrahim Bulak, "Kayıp Bir Kürt ve Alevi Aydını: Doğan Kılıç", *Y. Özgür Politika*, 26 Mart 2019.

⁷⁰ *Hêvî*, Hejmar 3, Paris, Sebat 1985, r. 107-108 u 113.

2- Bêateyê serranê 1975-78 dı zobina pêserokan u rocnameyan zey *Riya Azadî, Roja Welat* u *Devrimci Demokrat Gençlik* dı çend nuşteyi Zazaki ca geni.⁷¹

3- Serra 1979 dı İzmir dı bı nameyê *Tîrej* yo pêserok⁷² neşır bena. Ina pêserok Kurdki ya u her humara xu dı hiri qısım ra yo ca dona Zazaki. Ina pêserok teyna 4 humar veciyêna.⁷³ Ina pêserok dı hewayê modern dı metini Zazaki neşır beni. Inı metini egleb şiiir i. Humara verin dı edebiyatê Tırkan ra şiiirê *Ayê ê Nazım Hikmet*⁷⁴ u vıstonika *Esteneka Mêşna ê Sebahattin Ali*⁷⁵ açarniyayi Zazaki.⁷⁶ Humara diyın serra 1980 dı aşma Edar dı neşır bena. Ina humar dı nameyê *Etnik u Kitabê Ramitey*⁷⁷ dı, dı şiiiri modern, nameyê *Ê Ma Wo* u *Bımusne* dı dı şiiiri kılmi, hekatê *Xal û Warıza*⁷⁸ ca geni. Rına ina humar dı nameyê *Engiştê Kejê* yo hikâye esta. Ina hikâye, tesbitan gore edebiyatê Zazaki dı hikâyeya modern aya diyın a. Malmisaniji ina hikâye, bı mexlasê M. Birîndar nušta.⁷⁹ Humara hiriyın serra 1980 dı aşma Tebax dı veciyêna. Ina humar dı nameyê *Zêrra Mı, Ewro û Meşti* u *Ma Bı Çıman Diy*⁸⁰ hiri şiiiri moderni neşır beni.

Nızdiyê vetişê humara çarın derba eskeranê 12 Keşkulan 1980 bena. Ina derba sera qey pêserok imkanê vetişê nimaneno; seba inay humara çarın 1981 dı şaristanê Stockholm ê İsveç dı neşır bena. Ina humara peyın dı bı nameyê *Ma Çı Waşt, Erik u Deza*⁸¹ dı hiri şiiiri, mıntıqayê Dêrsim ra Seyîd Qazî ra şiiirêk, bı nameyê *Vilê Kurdan* yo şiiiro tadaye ca geni. Ina pêserok dı bila dı şiiiran u yo vıstonik hemı nuşteyi Malmisaniji nuşti. Wı inı nuşteyan dı zey *Dewij, Pankısar Zerteng, Roşan Bariçek* mexlasi şixulnayi.

4- Derba eskeran ê 1980 ra dıma biyê Tırki zobina zıwani zey Zazaki u Kurdki u beni yasağ. Qalkeranê inı zıwanan sera yo ters niyena ru. Cuntayê 80 ê Tırkiya ê serran dı firsend nidana tu mıxalifi ki wa xu bileqno, tişano u ğeyri nizam hereket bıkeru. Mecmua, rocname u neşırxaneyi ki nuşteyan u kitabânê diniyan, Zazaki ya zi

⁷¹ *Roja Welat*, Rojnameya Siyasî u Çandîya 15 Roji, Emaş Matbaacılık, Ankara 1977-78.

⁷² **Pêserok**: Mecmua, kovare ya zi perlo da

⁷³ Yusuf Aydoğdu, "Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 55-66.

⁷⁴ Nazım Hikmet, "Aye", *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 1, Sal 1979, İzmir, r. 36-37.

⁷⁵ E.n.v., r. 39-42

⁷⁶ Malmisanij, *Zazaca-Türkçe Sözlük, Ferhengê Dimilkî-Tirkî*, Weşanên Deng, Uppsala, 1987

⁷⁷ Malmisanij, "Etnik u Kitabê Ramitey", *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 2, Sal 1980, İzmir, r. 27-31.

⁷⁸ E.n.v., r. 60.

⁷⁹ M. Birîndar, "Engiştê Kejê", *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 2, Sal 1980, İzmir, r. 32-37.

⁸⁰ Malmisanij, "Zerra Mı, Ewro û Meşti u Ma Bı Çıman Diy", *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 3, İzmir 1980, r. 22-28.

⁸¹ M. Birîndar, "Ma Çı Waşt, Erik u Deza", *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 4, Stockholm 1981, r. 59-65.

Kurdki neşirkeni kilit diyeno beranê inan ru. Dindar, siyasetmedar u milletperest çendêk mîxalifi esti ya xu dani kışt, ya kuweni pê beran, ya remayeni şini Awrupa ya zi yeni kıştış. Rîdê girani, reputep, tada u teşweşiya ina derba eskeri ra mehsulanê verinan ê modern ra tesirêko zıxm niveciyeno meydan.

5- Derba eskeran ê 1980'i qey edebiyatê Zazaki yo proseso newe ri ber akeno. Ino proseso newe, diaspora yo. Ini serran dı xebati zıwan u edebiyati ê Zazaki Awrupa dı devam kenî u zafê ini xebatan Swed dı benî.⁸² Ini serran dı Awrupa dı pêserokanê Kurdki dı zey *Hêvi, Çıra, Armanc, Berbang u Dengê Komkar* nuşteyi Zazaki neşir benî. Rına ini serran dı pêseroki Zazaki zey *Tija Sodiri, Kormışkan, Zaza Press u Vate*; Tırki zey *Arye, Ware, Piya, Raya Zazaistani, Vengê Zazaistani, Zazaki, Zerq, Raştiye, Desmala Sure, Waxt u Çime* neşir benî. Ini pêseroki yo xeta neteweyi u siyasi ser şini.

6- Zıwan u edebiyat; idareyê dugel, universite, şıxuliya akademi, bilim u sen'et wazeni. Xora yo dugel u idareyê Zazayan çino. Ê idare u hukmati ki ameyi iqtidar inan zi qey zıwan u edebiyatê Zazayan gomêk niešta u çiyêk nikerdo. Seba inay qey zıwan u edebiyatê zobina miletan hereketanê sivilan u siyasiyan mesuliyet gureto. Ini hereketan ino ware dı hem xebat kerda hem zi halkerdışê probleman ser vınderti.

7- Serra 1996 dı "*Gruba Xebatê Vateyê*" niyena ru. Azayi ina grubî zey Swedd, Almanya, Diyarbekir, Dêrsim u Çolig zaf cayan dı yeni tica u runıştışan vırazeni. Ini runıştışan dı qeydeyanê raştnuştışê Zazaki u terminolojiyê Zazaki sera mışore kenî u qeraran geni. Ina grub, serra 1997 dı Stockholm dı dest pêkena pêseroka Vateyi vecena. Ina pêserok(kovar) sare ra heta peyni Zazaki neşir bena u egleb kultur u edebiyat sera xebatan u nuşteyan neşir kena. Ina pêserok zanayış u vılabiyayışê edebiyatê Zazaki dı xu yo ekol qebul kena. Ina grub serra 2003 dı *Weşanxaneyê Vate*'yi nona ru. U wareyê edebiyatê modern ê Zazaki dı zaf kıtaban zey *Dêsan de Sûretê Ma Nimite, Dejê Nimuteyi, Gula Çemê Pêrre, Soro u Hikayeyê Koyê Bingolî* neşir kena.

Tırkiya dı serencamê pêserokan ê Zazaki 1997 dı dest pêkeno. A serr Üniversiteya Atatürk ê Erzurumi dı çend talebeyi Zazayi hewayê fanzin dı bı nameyê *Vate* ra yo pêserok neşir kenî. Dıma edebiyatê modern ê Zazaki ê pê pêserokanê *Miraz, Vate, Veng u Vac, Şewçıla, Vir, Piltane u Ewro* zaf merheleyan ra raviyereno.

8- Malmısanij, serra 1988 dı bı nameyê *Herakleitos* yo kıtabê şiiran neşir keno. Ino kıtab, edebiyatê modern ê Zazaki dı **kıtabê şiiri verin o**. Şiiri ki ino kıtab dı ca

⁸² Lal Laleş, "Türkiye'de Kürtçe Edebiyatı", *Notos Öykü*, Ağustos Eylül 2008, sayı: 11, r. 45-49.

geni vercu pêseroka Tirej dı neşır beni.⁸³ Kıtabo dıyın *Xaseko Gano Zerejo* ê M. Çermugi yo. Ino kitab, serra 1991 dı neşır biyo. Rına ina serr dı kitabê kılaman *Hazar Dengiz ê Zerrê Mı De* ê Kemal Astore'yi neşır beno.

9- Edebiyatê Zazaki dı **kitabê hikâyeya verin** *Cer Hard Cor Asmen*⁸⁴ ê Kemal Astore yo u serra 1994 dı neşır biyo. Kıtabo dıyın *Budelaê Gırşi* ê Heqie Mergariji(Hakkı Çimen) yo u serra 1996 dı neşır kerdo.⁸⁵ Kıtabo hiriyın *Reuka Doy* ê Memê Koêkorta yo u serra 2001 dı neşır beno.

10- Edebiyatê Zazaki dı **romano verin** *Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza* ê Mehmet Gulmez'i yo u ey ino kitab serra 1996 dı nušto.⁸⁶ Romano dıyın *Kilama Pepûgî* ê Deniz Gündüz'i yo u ey ino roman serra 2000 dı neşır kerdo.⁸⁷

11- Edebiyatê Zazaki dı xebatê kayo verin serra 1991 dı Almanya Koln dı bı nameyê kayê *'Mem û Zin'* sehne gena. Ino kay dı ca diyeno Kurdkî u Zazakî. Kayi ki hem metinê inan esto u hem zi sehne geni kayi *Hesrete, Doxtor Laser* u *Xılamalö Muduro* yi. İlhamî Sertkaya inî hiri kayan hem nuseno u hem dano kaykerdiş.⁸⁸

12- Kitabê virameyişo verin *Hotay Serê Usivê Qurzkızı*⁸⁹ yo. Ino kitab, Munzur Çem'i serra 1992 dı nušto. Ino kitap çarçewaya romani dı yo virameyiş o.

13- Kitabê biyografiyo verin ê Haydar Işık'i *Memik Axawo Dêrsimij*⁹⁰(1994) o.

14- Tewirê roportaj dı esero verin *Torne Sey Rızay Qesey Keno*⁹¹(1996) ê Hakkı Çimeni yo. Qey tewirê ceribnayışi kitabê Hüseyin Aygün *Eve Tarixê Ho Têri Amaene*⁹²(2007) esero verin hesabiyeno.

15- Edebiyatê modern ê Zazakîdî eseri ki çarçewaya mizah, yaruni u fikra dı nusiyayi inî hiri eseri yi:

⁸³ Malmisanij, *Herakleitos*, Jîna Nû Yayınları, Uppsala 1988.

⁸⁴ J. B. Metzler Verlag, *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch*, Stuttgart 2007, r. 470

⁸⁵ Heqie Mergariji, *Budelaê Gırşi*, Pirevi Yayıncılık, İstanbul 1996.

İlyas Akman, "Kitabê Budelaê Gırşi de Meseleya Sun û Elewîyan", *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar Güncel Tartışmalar*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2018, r. 699-709.

⁸⁶ Mehmet Gülmez, *Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza*, Zed Yayınları, İstanbul 1996.

⁸⁷ Deniz Gunduz, *Kilama Pepûgî*, Vartan, Ankara 2000.

⁸⁸ <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/371543>, 29.05.2018;

Ferhat Pak, "Nuštoğ İlhamî Sertkaya'dı Reportaj", *Çime*, Serr 3, Umar, Payiz 2007, r. 14-17.

Asmêno Bêwayir, "İlhamî Sertkaya de Mobet", *Miraz*, Serre: 1, Umar: 2, Sibat 2007, r. 40-44.

⁸⁹ Munzur Çem, *Hotay Serra Usivê Qurzkızı*, Weianên Roja Nu: 33, Stockholm 1992.

⁹⁰ Haydar Işık, *Memik Axawo Dêrsimij*, Tadayox: Mihem Himbêlij, APEC Yayınları, Stokholm 1994.

⁹¹ Çimen Hakkı, *Torne Sey Rızay Qesey Keno*, Pir Yayınları, İstanbul 1997;

Murat Varol, "Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014)", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 39-54.

⁹² Hüseyin Aygün, *Eve Tarixê Ho Têri Amaene*, Wêjyayîşê Tiji, İstanbul 2007.

• *Dêrsim de Dıwayi, Qesê Pi-Kalıkan, Erf u Mecazi, Çıbenoki, Xeletnaeni* (1992): Mustafa Düzgün, Muzır Comerd u Hawar Tornêcengi.⁹³

• *Merteleyi, Musqulki u Kai* (1996): Kemal Astore.⁹⁴

• *Ebe Yaraniye Kewtime Rae* (1998): Xal Çelkeri⁹⁵

16- Edebiyatê Zazaki dı çarçewaya nuşteyê gêrayişi dı pêserokan u rocnameyan dı metini nusiyayi; labelê ino tewır dı hema yo esero Zazaki çino. Serra 2010 dı Roşan Lezgin Kurdi ra kitabê *Dêrsim, Raywanî û Cografya ê Andranik*'i açarnayo Zazaki. Andranik, Armeni yo u ino kitab serra 1900 dı Armeniki nuşto.⁹⁶ Ino eser, tewırê nuşteyê gêrayişi dı sifte hesıbiyeno.⁹⁷

17- Çarçewaya edebiyatê Zazaki ê moderni dı hem Awrupa hem zi Tırkiya dı wareyê radyo, telvizyon u sinema dı xebati vıraziyayi u beni. Tewırê edebiyatê tutan dı tewırê 'vıstonik, kayi tutan, çıbenok u hikâyeyanê bı resimi seba terbiyeya tutan' sera gelêk xebati esti.

⁹³ Düzgün Mustafa, Comerd, Muzır & Tornêcengi Hawar, *Dêrsim de Dıwayi, Qesê Pi-Kalıkan, Erf u Mecazi, Çıbenoki, Xeletnaeni*, Berhem Yayınları, Ankara 1992.

⁹⁴ Astore Kemal, *Merteleyi, Musqulki u Kai*, Zed Yayınları, İstanbul 1996.

⁹⁵ Çelker Xal, *Ebe Yaraniye Kewtime Rae*, Tij Yayınları, İstanbul 1998.

⁹⁶ <https://www.arasyayimcilik.com/tr/kitaplar/dersim-seyahatname/141>, Tarixê cıresayışi: 01.04.2020

⁹⁷ Andranik, *Dêrsim Raywanî û Cografya* (Tadayoğ: Roşan Lezgin), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2010.

QISIMÊ DIYÏN

EDEBÏYATO MODERN Ê ZAZAKÏ DI DEWIR, TEWIR U MEWZUYÏ

2.1. EDEBÏYATO MODERN Ê ZAZAKÏ DI DEWIRÏ

Serranê 1920'an ra heta serranê 1990'yan Tırkiya dı zıwan, baweri u etnisiteyan sera yo yasağ, tada u inkâr esto. Serranê 1960 ra pê enduşeyanê iqtisadiyan ver qısımêk Zazayi dewan ra barkeni şini bajaran. Rına seba ino sebeb u zobina sebeb qısımêk Zazayi ya barkeni ya zi rameni şini Awrupa beni macir. Ê ki 1960 ra pê şiyi Awrupa u ê ki 1980 ra pê şiyi Awrupa inı uca dı yeni tica. Awrupa dı qey zıwan, baweri u etnisiteyan yo serbesti, xuseri u reheti esta. Zazayi ki şiyi Awrupa imkananê uca ra istifade keni u zıwanê xu ri wayır veciyeni. Bı ina reheti u inı imkanan Zazaki hını ripelanê pêserokan u rocnameyan, programanê radyoyan u şewanê kulturana dı ca gena u şixuliyena. 2000 ra pê Tırkiya dı biyê Tırki qey zobina zıwanan u etnisiteyan qanuni vıraziyeni, gami pozitifî erziyeni. Ino semed ra inı serran ra heta eyro wendiş, nuştış, musayış, musnayışê Zazaki u neşırkerdişê eseranê Zazaki roc bı roc beno zêd.

Zıwan u edebiyatê Zazaki dı xebatanê verinan ra zafi xebati ya şexsi yi ya zi doruverê yo pêserok u neşırxane dı xebati qefleyanê qıcan i.

Pêseroka Tirej, edebiyatê Zazaki dı yo edebiyat niriynayo u newe yo edebiyat runinayo; teyna motış u eşkera kerdışê zıwan u edebiyatê Zazaki ser yo goma sifte ya. Eger pê ina pêserok u zobina pêserokan yo hişa verin u klasik bışiyen ra destpêkê modern ser çik omên vatış. Edebiyatê miletanê binan dı tewiri moderni, raşiyayışê edebiyatê klasik ser veciyayi. Mavac, tewirê roman u hikâye dewiranê klasiki ra herindê tewiranê mesnewiyan, hikayeyanê şaran u romansan gureto. Labelê, her millet hetê eraverşiyayışê edebiyati ra zêpi niyi. Zey Zazayan tikê mileti seba problemanê tewiran u biimkaniyan wareyê edebiyati dı dewiri beluyi tecrube nikerdi.⁹⁸

Ina raşti sera, halo hezır dı edebiyato modern ê Zazaki ri dewiranê beluyan ra behskerdiş zor o. Encağ politikayanê siyasiyan, hediseyanê cematkiyan, derba eskeriyan u hişa nuştogın gore tarix motış ser çend dewiran ra behs beno. Ma zi ina xebat dı hına yo tesnif ser şini.

⁹⁸ Pınar Yıldız, "Kırmanca(Zazaca) Hikâyeciliği", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca (Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 210-212.

2.1.1. Runayişê Cumhuriyet ra Heta Derba 1980: Tada, İnkarkerdiş u Bivengi

Nameyê dugelan u miletan dır dugelanê modernan tikişta ameyo vatiş. Veciyayişê hişa modern ra ver dugeli nê; qralti u imparatorti bîbi. Miyan u binê idareyê inan dı zaf miletan ca guretên, qey hereketanê siyasiyan ciya ciya sîmori çinbi u xuser miletbiyayiş ser yo waştışê inan zi çinbi. Heta destê zaf feodalan, ağayan u miran dı ‘erdi hirayi bîbi; labelê qral ya zi imparatori inan sera hukumferma bi. İmparatoran şari ra bac guretên, umişi viraştên u qasê ehtiyacan insani qey eskerayi guretên; labelê her milet wareyê u mîntiqaya xu dı kultur u urfê xu sera cuyayên u edebiyatê xu ino gore viraştên. Yo derda inan zey asimile, tada, qırkerdiş u yotewır viniyayiş inan çinbi.⁹⁹ Labelê dugelanê modernan dı ino hîna niyo; çunki sînorê ‘erdê inan belu yo u ino ‘erd dı hukmê inan qeti yo. Dugeli milliti wazeni ini merkez dı hetê idarekardişi ra zıxm bi. Ino ehtiyac sareyê seserra 19. dı zaf biyo eşkera. İhtilalê Fransa, vercu Rocawan dı dima welatan binan dı tesirê xu ramoto u netice dı zaf dugelan, hukmê imparator u qralan şayo ra u biyi dugeli mili. Zey dugelanê Rocawan dugeli ki zereyê sînoranê Usmaniyan dı ca geni ê zi sare weradani u xuseriya xu ilan keni. Dugela Usmaniyan, seba mihafazayi erdanê xu fikiranê ciyayan zey ‘Usmaniyanbiyayiş, İslambiyayiş u Tırkbiyayiş’ ana ra. Labelê Usmaniyan, Herbanê Balkanan u Herbê Dunyaya Yoyin dı meğlub bena. Rijiyayişê dugela Usmaniyan ra pê Cumhuriyeta Tırkiya niyena ru. Ina dugela newe meqsedê milibiyayiş u modernizmi sera hereket kena u seba runayişê kamiyê Tırkti xebitiyena. Ino zıvır dı tedriso merkezi u mecburi hişa milibiyayiş ê Tırkti keno zıxm. Zobina şari zey Zazayan, Kurdan, Çerkezan u Lazan ini politikayan ra zaf mutesir benî. Herkes Tırk hesıbiyeno u çendêk zıwani u etnisiteyi esti inkâr benî. Her ca dı zey şaristan, dew, kuce, mekteb, keye u dezgeyanê resmîyan dı politika u sloganê yo zıwan u yo mileti beno meqbul.¹⁰⁰ Bi mînasebetanê taybetiyan zey Zazaki u Kurdki zobina zıwanan dı qısêkerdiş beno yasağ. Ters, suetiş, qırkerdiş u inkâr ver kes niaftereno zıwanê xu dı xebatan bıkeru u bî zıwanê xu eseran bînuso.

Dugeli miliyi sînoranê xuyi siyasiyan dı teyna xu wayir vineni u bî quwetê qanuni teyna xu heq zani. Ini dugeli bî zıwanêko mili, herkes ri zêpi telim u tedris u

⁹⁹ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (Tadayoğ: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, r. 93-94.

¹⁰⁰ Hüseyin Sadoğlu, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, *Pesa Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2017, Cilt: 3, Humar: 1, r. 57-65.

zordariya eskeran u politikayanê ğıdaran insanan ri qaliban beluyan vırazeni. Ini dugeli zobina şaran zıwan, urf u kulturê xu ra ciyakeni u durfineni... Dugeli miliyi belukerdış u qebulkerdişê kamiya miliyan ino metod dıma şını: Ma u ê bini. Ino weziyet, qey zobina insanan xu ra durfinayiş u vervecayişê inan lazım o...¹⁰¹

Wesileyanê milibiyayiş u kerdışan ra yo zi telim u tedris o. Ini wırđi çiyi qey kamiya miliyi unsuri ideolojiki yi; çunki telim u tedris, seba şekildayişê şari u daqebulkerdişê qimetan u sembolanê zêpiyan lazım o. Wesileyi medya u mınasebeti neşiri zey rocname, telvizyon, kitab, internet zi daqebulkerdişê hişa mili di cayo muhim geni. Ini wesileyi, kamiya mili u siyasi ser destê dugelan keni pit. Eger, ini çiyi niyi zanayiş runayişê Cumhuriyet ra pê musayiş u musnayışê Tırki dı zordari u mecburi, yasağ u inkarkerdişê Zazaki fam nibena.

Dewrê ‘Usmanliyan dı zaf millet u zıwani tica u timiyan u tikişt dı cuyayêni. Kamiya insanan u zıwanê inan ser yo tada u zordari çin bi. Kom bıwaştên zıwanê xu dı eseri nuştên u xebat kerdên...¹⁰² Fıkrê Tırkti serra 1910 dı Selanik dı bı vécayişê pêseroka *Qelemi Xorti(Genç Kalemler)* destpêkeno u bı nameyê *Hereketê Lisano Newe* wareyê zıwani dı de’wayê Tırkti keni. Pawa ina pêserok Ziya Gokalp zıwanê Tırki keno zıwanê nuşteki. Ino hereket, fikir ser milletperestiya Kemalizmi ri beno ver u ber. Cumhuriyeta Tırkiya, mirasê ‘Usmaniyan sera runiya u biya yo dewlata mili. Telimo mili, eskeriya mecburi qey miletan tayan beno sebebê vindkerdişê kamiya xu u bı zor qebulkerdişê kamiya Tırkan. Ini gureyi, qey belukerdışê politikayanê resmi ê dewleta mili vıraziyeni. ‘Elemeti ini gureyan pawa Qanuno esasi inê 1924 eşkera beni.

1923 ra hetta serra 1950 qadroyê Cumhuriyeti seba piyayiya miliyi u vıraştışê kamiya miliyi wareyê siyaset, iqtisad u kulturi dı zaf qeydeyi newe ardi piya. Ini neweyi qey modernizmi vıraziyayi: labelê heto bin ra nameyê dinê İslami ra u zobina zıwanan u miletan çı esto men u inkâr biyi. Rına ina çarçewa dı teyna qısêkerdişê, musayişê, musnayışê u nuştışê zıwanê Tırki sera politikayi vıraziyayi. Qanunêesasi ê 1924 dı hına yo qanun qebul beno: “*Zıwano fermi, Tırki yo.*” Serra 1924 aşma Edari dı qanunê Tewhidê Tedrisat qebul beno. Bı ino qanun, telimo laik qebul beno, Tırkbiyayiş u Tırkkerdiş ser gami erziyeni.¹⁰³

¹⁰¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997, r. 125.

¹⁰² Şenol Durgun, *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014, r. 50.

¹⁰³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul 2007, r. 272.

Herbê Dunyaya Yoyin ra pê Îngilizi, Fransızı u Yunani İstanbul ra heta Urfa zaf cayan işgal keni. Tırki, Kurdi, Zazayi, Çerkezi u zobina şari ino işgal ver piya vineni, mîcadele keni. Can u malê xu ra beni. Labelê dewleta newe din warverdana, inan ki welatê inan işgal kerdı bı fikrê yın xu ri qebul kena. Ini hediseyan sera serra 1925 Şêx Seid sare weradano. Verguretişê ino sarewedartişi ra pê hukumat ‘Planê Islahê Şerqi’ véceno. Madeyanê ino plan ra ino made zaf diqet onceno:

Şaristan u qezeyi ser qisê beno(Muş, Xarpêt, Dêrsim, Daraheni, Erxani, Pülümür, Hımıs u Geği) uca dı daireyanê hukumat u şaredariya dı u zobina dezgeyan dı, mekteban dı, sukan u bazaran dı kom biyê Tırki zobina yo zıwan bışixulno vervecayişê fermananê hukumat u şaredari ser beno suçdar u ceza geno.¹⁰⁴

Cumhuriyeta Tırkiya serra 1928 dı qebulkerdişê herfanê Latinan mınasebetê xu umet ra bîrnena. Tırki ra eştişê kelimeyanê Farski, Zazaki, Kurdki u ‘Erepi ser xebati beni zêd.’¹⁰⁵ İta dı meqsedo verin viraştışê yo zıwano newe yo. Ino zıwan zi biyê Tırki yobina zıwan niyo. Qempanyaya ‘Welatperwer, Tırki qisêbiker’ her ca dı bena vıla u her ca u kuşe dı pankarti ino slogani dalıqiyeni. Uniwersiteya İstanbuli dı Cemiyeta Talebeyan yo beyanname neşir kena. Goreyê ina beyanname, ‘Tırkiya dı Tırki ra ber yo zıwan dı qisêkerdiş hukuk u qanun ver vécayiş’ hesabiyeno. Ini wırdi xebati ê ki Tırki niyi zey Zazayan, Kurdan u Lazan miyanê inan dı seba vılakerdişê zıwanê Tırki vıraziyayi.¹⁰⁶ Rına serra 1934 dı Qanunê İskân veciyêno. Barkerdiş u bedılneyişê nıfus ra meqsed, inşakerdişê cemato yo zıwani yo.¹⁰⁷ Rına seba inşakerdişê yo millet u dewlet, qanunê peyname u wurnayişê nameyê ca, mıntıqa, şaristan u dewan ê gami bini. Ê name u peynameyê ki Tırki niyi qebul nibeni u zaf nameyi Zazaki, Kurdki u Lazki ê şexısan u cayan bı nameyanê Tırkiyan wuriyeni.

Nameyê *Teza Tarixê Tırkan* u *Teoriya Zıwan ê Tij* dı tıkkê xebati vıraziyayi. Ini xebati nê ilmi yi nê zi qeti yi. Teyna hukmê u biyayişê yo parti ser, hukmati zey telim, neşir, mektebi millet, ucaği Tırkan, keyeyişari, wuadeyişari, enstituyi dewan mekanizmayi ideolojiki u zey esker, qereqol, hepıs u rayır wesayiti tada u zordari yo netewiya newe runiyabi. Hişa Tırkiyayiş u Tırkerdişi hına bıbi vıla u zêd ki serra 1938 dı Dêrsim dı yo qetliamo pil vıraziyeno. Derba ki Dêrsimijan ina serr dı gureta

¹⁰⁴ Rüstem Erkan & Deniz Aydın, *Doğu’da Siyasetin Dinamikleri*, Vadi, Ankara 2012, r. 36.

¹⁰⁵ Özlem Şendeniz, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi’nin Türk Basınında Yansımaları”, *CTAD*, serr: 10, humar: 20, 2014, r. 307-326.

¹⁰⁶ Kubilay Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmalar Dergisi*, 2004, r. 55-86.

¹⁰⁷ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, r. 275.

aye ra dima zıwan u kulturê Zazayan bî serran binê asimilasyon u inkâr dî maneno. Hetta serra 1950 mekteban u uniwersiteyan dî ina propagandaya zur u bî ilmi dewam kerda. Ina propaganda ra meqsed, zıwan u kamiyê Zazayan u zobina şaran inkâr o u bî zordari Tırkkerdışê inan o. Xora zıwan bibo sist kami u kulturi zi beni sist.

Serranê 1950 Partiya Demokrat, zey wendışê ezani bî ‘Erebki tikê yasaği weradayi u heyato cematki dî tikê şeniki vıraşti; labelê ini nermi u şeniki qey zobina zıwan u kamiyan niviraziya. Serra 1956 dî nameyê coğrafya u mıntıqayan wuriyeni u nameyi Tırki paniyeni inan. Ino wuriyayiş, hetta serra 1978 dewam keno. Zereyê ino wext dî nameyê 28 henzar cayan wuriyeno. Serra 1983 dî rına nameyê 283 dewan wuriyeno.¹⁰⁸

Mavac, nameyê dewa ma ‘Nederan’ a, nameyê ay wuriyeno beno ‘Yenisu.’ Xebat u madeyê ki Tırki veciyêni ver bî teşwikê u wayırtiya Dezgeyê Zıwanê Tırki (TDK) darbeya 1960 ra dima zi dewam kenî. Derba 27’ê Gulan aya serra 1960 ra pê bî geyretê Cemal Gurseli u destegê Komiteya Yoyi ê Milliti fikro cêrin lezalez icra beno:

Welat, pawa sinoranê xu zereyê xu dî tek u yo wa. Kes, nieşkeno lete bikero u zey Kurdan u Zazayan zobina şari zi İrani niyi Turani yi yani biyê Tırkan zobina millet u şar çini. Ê ki ini ‘erdan dî cuyayêni ha Kurdi ha Zazayi vercu ra Tırk i.’¹⁰⁹

Derba 27’ê Gulani ra pê qey asimile kerdışê zobina şaran yo rapora hira hedre bena. Heyato cematki ra heta heyato iktisadi, şenaiyanê kulturê ra heta xebatanê tedrisi, iskân ra heta vurnayişê nıfusi seba asimile kerdışê yo mileti çı esto çı çino, çı vıraziyeno çı niviraziyeno her çî ina rapor dî ca geno. Ina rapor dî madeyê “Ê ki xu Kurd zoni gerekê biyo ispatkerdış u vılakerdış ki ê Tırki yi” Ma eşkeni vac ki, ina cumle, bêteyê serranê 1960’yan u 1990’yan dî minasebetê dewlet u Kurdan yo xulasa ya.¹¹⁰

Derba 1960 ra pê Enstituya Cıgêrayışê ê Kulturê Tırkan, mewzuyê zıwani dî zaf xebati kerdi. İspat kerdışê Kurdi u Zazayi xuser yo millet i ya niyi dî u qey estbiyayiş u çinbiyayişê yo mileti dî zıwan yo dingo muhim o. ECKT, ino xısus zaf hol zona. Ino sebep ra nameyê Kurdkî u Zazakî ra yo zıwan qebul nikena, ini wırdi zıwanan kelimeyan aridayıyan ra ibaret vinena. Çimê ECKT dî Kurdkî u Zazakî, lehçeyanê Tırki ra wet çik niyi. Ê kitab u pêseroki ki hetê ina enstitu ra neşır biyi inan dî ‘derheqê

¹⁰⁸ Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2000, cilt: 10, humar: 2, r. 23-34

¹⁰⁹ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, Yapı Kredi, Cilt: I (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), İstanbul 2010, r. 158.

¹¹⁰ Nevzat Anuk, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve Zazalar”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmıcca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 158-161.

zıwan, tarix, kultur u kamiya Zazayan' zaf mewzuyi ca geni. Ini xebatan dı Zazaki miyanê Kurdkî dı hesıbiyena...¹¹¹

ECKT, seba xebatanê Tırkkerdışi yena runayiş u ideolojiya dewlet dır tikişt ra şına. Enstitu, hetê siyaset u politika ra zaf gureyanê dewlet vinena u qasê şiyayişê hewayê dewır u dewleti hereket kena. Ina enstitu, pê derba 1960'i runiyena heta derba 1980'i şertanê xuyi fiziki, siyasi u iktisadiyan kena xurt. Pawa derba 1980'i gama xuya dıyın u tewr muhim erzena. Ini serran dı quwetê xu ispatkerdişê teza '*Kurdi u Zazayi Tırk i*' sera xerc kena. Bı destê ina enstitu, qey ispat kerdişê ina tez bêteyê serranê 1981-1985'an dı zaf kıtabi nusiyeni.¹¹²

Coğrafya, zıwan u kami qey şarê xu hem yo qeder i hem zi yo hiş i. Eger, inan ser ha weşa weş ha xırab, ha pozitif ha negatif yo xebat, bedıliyayiş u vuriyayiş bıbo cuyê, edebiyatê u kulturê o şari mo gore bedıliyeno u wuriyeno. Şarê Zazayan u zıwanê Zazaki zi tesirê ini şertanê negatıfan dı maneni. Ini tesiri negatifi ereymendişê edebiyatê modern ê Zazaki tesiri muhim i.

Ino hewa u atmosfer dı, binê ini şertanê zoran dı u verê ini tadayan u yasağan dı nuştış u wendişê Zazaki warverdên qisêkerdişê Zazaki u xu Zaza namekerdiş zi beno zor. Ino serencamo ğıdar ra pê nızdiya nimesır xebata Zazaki ra yo heshelaw nıveciyêna... Serra 1963 dı rocnameya *Roja Newe*¹¹³ serra 1977 dı *Riya Azadî* u 1979 dı *Roja Welat* dı u serra 1978 dı pêseroka *Devrimci Demokrat Gençlik* dı nuştıyê Zazaki ca geni. Wayırê rocnameya *Roja Newe* Doğan Kılıç Şihhesinanlı yo. Ina rocname, teyna yo humar veciyena u tede dı metini Zazaki ca geni. Ini wırdi metinan ra yo hikâyeya *Macera î Silêmonî Gince* metno modern ê Zazaki verin a.¹¹⁴ *Roja Welat*, 12 humar neşır bena u ini humaran dı metini edebiyi zey şiiir, xeber, kılam, efsane u vistoniki neşırbeni. Ini metinan ra tarzê modern dı humarê 7. dı şiiirê *Roşta Ma*, humarê 10. dı dı şiiiri *Xwo Naske u Elbazî* ca geni.¹¹⁵ Pêseroka *Devrimci Demokrat Gençlik* serra 1978 dı aşma ra aşm neşır bena. Humaranê ina pêserok ra ma hot humari diyi. Ini humaran dı nuştıyê Zazaki eġleb xebati ferheng u grameri yi. Humarê 3. dı Malmisaniji Ehmed Arif'i ra nameyê *Sinayişê Tu* u *Zerre Dı* dı şiiiri açarnayi Zazaki.¹¹⁶

¹¹¹ E.n.v., r. 164-165.

¹¹² E.n.v., r. 179.

¹¹³ Roja Newê: Kürtçe-Türkçe Gazete, Serr: 1, Humar: 1, 15 Mayıs 1963.

¹¹⁴ E.n.v., r. 60-80

¹¹⁵ Roja Welat, Rojnameya Siyasi û Çandi ya 15 Roji, Ankara.

¹¹⁶ Dewrimci Demokrat Gençlik, <http://ontwikkel2.mvanlaar.net/en-us/AK?author=Devrimci%20Demokrat%20Gen%C3%A7lik>, Tarixê cı resayiş: 05.09.2021

2.1.2. Remayış, Diaspora u Ganibiyayış

Derba eskerayi ê 1980 ra pê Tırkiya dı her het ra yo proseso newe destpêkeno. Ino proseso newe dı ê Zazayi ki welatê xu ra tecrit beni u xu ri teberê Tırkiya diaspora dı ca vırazeni. Awrupa dı qey zobina zıwanan u kulturana ortamêko rehet u serbesti bıbı. Ini reheti u serbesti qey Zazaki beni yo hêvi u imkanê ganibiyayışı dani Zazaki.

Diaspora, miyanê Zazayan dı hetê kami¹¹⁷ ra yo hişa zıxm vırazena. Çunki, ridê imkan u şartanê diaspora Zazayi hetê zıwan u kamiya xu zaf melumati pêda kerdi u wendi. Tikê roşnber u nuştogi Zazayi oniyayi eseranê filologanê Rocawaniyan. Ini eseran ra tasnifê Zazaki sera zaf çi musayi u goreyê inay zıwan u kamiya Zazayan sera xebati kerdi.¹¹⁸

Ini serran dı mekteban dı bı taybeti mektebanê leyliyan dı ê talebeyê ki Zazaki qıseykeni zaf tada vineni u inan ri heqeret beno. Zereyê yo mekteb dı embazi gerreyê embazanê xu kenı. Daireyan u dezgeyanê resmiyan dı ini wırdi zıwani beni yasağ. Ini çiyi Zazaki ser yo hişyari vırazeni. pêseroka *Kızılyol* (1983) vana; Zazaki zıwanêko ciya yo u Zazayi xuser yo şar o. Pêserokanê *Ayre* u *Piya* dır Zazaki ser hayidari bena zêd u meraqêko zêd vıraziyeno. Bıxısus 1985 ra tepiya pêseroki zafzıwani qey nuştışê u eraverşiyayışê Zazaki guriyeni.

Ini serran dı zafi ‘Elewiye Rocvetiyê Tırkiya barkeni şını Awrupa. Merdimê ki mıntıqayanê ciyayan ê Tırkiya ra şiyi Awrupa diaspora qey tica ameyiş u yobinan dır mınasebet vıraştışi inan ri bena wesila. Diaspora dı zıwan u kami sera beni hişyaru hayidar. Ini serran dı Ebubekir Pamukçu ‘Zazaki xuser yo zıwan o u Zazayi şaran binan ra ciya yo şar o qebul keno u reya verin nameyê ‘Zazaistan’ wı şıxulneno.¹¹⁹ Ini xebatanê verinan dı kedeya pêserokanê verinan zey *Ayre*, *Piya*, *Ware*, *Tija Sodiri*, *Kormışkan*, *Zaza Press*, *Raya Zazaistani*, *Vengê Zazaistani*, *Zazaki*, *Zerq*, *Pir*, *Raştıye*, *Desmala Sure* zaf o. Zafiya ini pêserokan tesirê hereketanê siyasiyan u ideolojikan dı maneni, hişa çepi u miletperesti sera hereket kenı. Ini pêseroki Zazaki ya zi dı hiri zıwanan ser neşir beni.¹²⁰

Mıntıqayê ki tede Zazaki yeno qıseykerdiş ini mıntıqayan dı çarçewayê linguistiki vengi ciyayi esti. Ina ciyayi dı mıntıqa gore tesirê Kurdki, ‘Erebki, Ermeniki

¹¹⁷ Ma herında ‘Kami’ eşkeni nasname ya zi şınasname zi bışxuln.

¹¹⁸ Rasim Bozbuğa, “Milliyetçilik Teorileri Bağlamında Zaza Kimliği ve Zaza Hareketi”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2020, Cilt: 6, Humar: 2, r. 43-78.

¹¹⁹ Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön, 1992, r. 24

¹²⁰ **Cêrnok:** Ini pêserokan dı hewayê modern dı kamci tewiri edebiyi ca geni ma qısimê pêserokan dı goreyê mewzu behs kerdo.

u Tırki esto. Wayırveciyayişê Zazaki dı u arqılıyayişê zıwani dı tesirê hunermendanê Dêrsimijan esto. Ini hunermendi muziko Zazaki vırazeni. Ini hunermendi zafı, baweriya ‘Elewiti u kami ra behs keni.’¹²¹

2.1.3. Dewrê Biyayişi u Pêseroki

Tırkiya dı runayişê Cumhuriyet ra heta ini serranê peyinan her des serra yo ya raştı raşt ya zi teşebus ser yo derba eskeri biya. 12’ê Keşkulan 1980 dı yo derba eskeri bena u esker dest nano idarı ser. Ina derba eskeri hesabanê siyasiyan, cematkiyan u iqtisadiyan xeribnena u bi Tırki zey Zazaki zobinan zıwanan sera politikayanê xıdaran u wışkan runena. Serra 1982 dı eskeriya yo qanuno esasi yo newe vırazena. Ino qanuno esasi dı madeyo 26. gore ifade kerdışê fikir u hisan dı u madeyo 28. gore wareyê neşır dı bi Tırki şıxulyayişê zobina zıwanan beno yasağ.¹²² Madeyo 42. ê ina qanun hına wo: ‘*Dezgeyanê telim u musnayışan dı welatperestanê Tırkan ri biyê Tırki yona zıwan nidiyeno wendiş u musnayış.*’¹²³ Bı ino made nameyê Zaza, Kurd, Laz u zobina şaran kam esto kam çino ini hemı Tırk hesıbiyeni. Pê ini zıwanan neşırkerdiş, wendiş, nuştış u dezgeyanê resmiyan dı telim u qısêkerdiş beno suc. Ino rıd ra insani ya erziyeni hepıs ya zi remeni şını teber. Ê ki remeni şını dugelanê Awrupa uca dı destpêkeni xebatanê Zazakiyan. Edebiyatê Zazaki Awrupa dı bı destê maciran newe ra beno gani. Ino dewır, Ronesanê Zazaki qebul beno. Awrupa dı neşırxaneyi runiyeni, pêserok u rocnameyi neşırbeni; tarix, kultur, zıwan u edebiyatê Zazayan ser kıtabı çapbeni.

Paul Valery vano, ‘*Pêseroki, laboratuwarê edebiyati yi.*’¹²⁴ Ina hına wa. Seni ku xebatêka ilmi, diyayişêko feni vercu laboratuwar dı etud beno, oniyeno cı zey meqala, ceribnayış, hikâye u şiir zi zaf tewiri edebiyati vercu ripelanê pêserokan dı veciyêni ditinê wendekaran u dıma beni kıtab.

Pêseroki, vızer gıredani eyro u sıbayan ri yo pencıra keni a. Pêseroki, zey weşi u rındiya yo bexçeyi pê buya ciya usluban u mewzuyan wendekaran mest keni u zereyê yo meraqi dı wendekari pê ciya ciya nuşteyan mest keni. Pêseroki, qey kulturi wesileyê mınasebet ê modern i u qey his kerdış u fikirıyayişê şari weslayi heyati yi. Pêseroki ça dı neşır bıbiyi qey urf, kultur u zıwanê a mıntıqa zey çıla yo wezife vineni. Pêseroki,

¹²¹ Zeynep Aslan, “Zazaca ve Zaza Kimliğinin Algılanması ve Yansımaları Üzerine Bir Tartışma Metni”, *Border Crossing*, Volume: 8, London Mayıs 2018, r. 267-296

¹²² Yaşar Salihpaşaoğlu, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, cilt: 11, humar: 1-2, r. 1033-1048.

¹²³ <https://www.mevzuat.gov.tr>. Tarixê cıresayışi: 07.11.2020

¹²⁴ Erkut Tezerdi(11.05.2017), *Dergiler Edebiyatın Laboratuvarıdır*, Tarixê cıresayışi: 07.04.2020, <https://www2.karar.com/hayat-haberleri/dergiler-edebiyatin-laboratuvaridir-476995>.

tecrubeyanê wareyanê edebiyat u huneri ra istifade keni, şiyayişanê şexsiyan hetê şiyayişo cematki ser çarneni. Pêseroki vira yo şari dı çı esto çı çino inan aridani, keni piser. Pêseroki, rê rê wezifeya fotografan vineni u reng u şeklê şarê xu geni.

Ê pêseroki 1979 ra heta eka ca dayo Zazaki ya zi Zazaki neşır biyi inan egleb zey unsurane zıwan, kultur u baweri unsuri hevılneyi. Ini pêserokan rengê folklorê Zazaki moto wendekaran. Serra 1979 ra heta serra 2021 se ra zêd pêserokan dı ca diyayo Zazaki. Tesbitanê ma gore nızdê vist pêseroki sare ra heta peyni Zazaki neşır biyi, pancês ra zêd pêseroki Tırki, Kurdki, İngilizki ya zi Almanki neşır biyi u ini pêserokan gırani dayo Zazaki. Pancas ra zêd pêseroki Kurdki u des ra zêd pêseroki Tırki neşır biyi u ini pêserokan ca dayo Zazaki. Tay pêseroki zi nameyê dezge u weqıfan ra neşır biyi u ca dayo Zazaki.

Ê pêseroki ki roca ewılın ra heta eyro ca dayo Zazaki vılakerdışê mehsulanê nuşteyanê xu gore zafi yo çarçewaya folklorik u siyasi ser êseni. Ini pêserokan, egleb ca dayo nuşteyanê nuştoğan u ca ca zi zobina zıwanan ra nuşteyi edebi u siyasi tadayi Zazaki.¹²⁵ Zaf pêseroki seba ‘*problemê wendiş u nuştışi, kêmiya wendekar u nuştoğanê Zazaki, tengiya iqtisadi, mineqeşayê lehçe u zıwani u sebebanê siyasiyan*’ zaf eraver nişiyi, lez qefiliyayi u edebiyatê Zazaki ri feydi nedo. Pêseroki Zazaki binê dı sernuşteyan dı aridiyeni:

2.1.3.1. Ê Pêseroki ki Awrupa dı Neşır Biyi

Awrupa dı qısêkerdışê zıwani, neşırkerdışê mehsulanê edebiyani u vıraştışê programan ri yo tada u zordari çina. Ino rıd ra pêseroki Zazaki ê sıfteyi Awrupa dı neşır biyi. Zazayi ki şiyi Awrupa imkananê uca ra istifade keni u wayır veciyeni zıwanê xu.¹²⁶ Çend metini ki pê herfanê Erebi nusiyayi biyê inan hemı pêserokan qey Zazaki alfabeya Latini şıxulnayo. Alfabeya Latini dı tercihê herfan u formê nuştışi dı mineqeşayi siyasi beni u versiya ini mineqeşayan dı Zazaki dı qey nuştışi çend hebi tercihi veciyayeni werte. Ini tercihan dı tesirê ‘enduşeyanê siyasiyan u ideolojikan, ciyayiya fıkran u seba Zazaki mineqeşayi zıwani u lehçeyi’ esto. Tercihê alfabe dı ciyayi u mineqeşa zafi “şıxulnayışê herfanê ı-i, i-î, ü, ğ u diftongan”¹²⁷ ser biya u bena. Nuştışê alfabeya Latini dı ini tercihi teyna pêserokan dı nibiyi, nuştışê zobina tewıranê

¹²⁵ İsmail Söylemez, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2011, r. 13-14.

¹²⁶ Söylemez, e.n.v., r.13-14

¹²⁷ **Diftong:** İna kelime, Franski ya u yo qewramê filoloji ya. Zey kelimeyanê ‘gues, duest u kuar’ dı dı vengi vengın(vokal) yo kelime dı tica dı beni.

edebiyat dı zi esti. *Zey Vate, Şewçıla, Laser, Nubihar* pêseroki nuştışê alfabeya Latini dı tercihê Celadet Bedirxan sera şını u *zey Ware, Zaza Press, Miraz, Vatı u Vir* zaf pêseroki nuştışê alfabeya Latini dı tercihê Jacobson ser şını.

Selcan, ê pêseroki ki heta serra 2004 Awrupa dı neşır beni hına rêz keno:

Kızıl Yol (Fransa - 5 humar), Ayre (Swed - 14 humar), Piya (Swed - 15 humar), Raa Zazaistani - 2 humar), Waxt (Darmstadt -4 humar), Raştiye (Fransa -8 humar), Desmala Sure (Londra -16 humar), Ware (Frankfurt -13 humar), Tija Sodiri (Frankfurt- 6 humar), Vengê Zazaistani (Fransa- 3 humar), Zaza Press (Stockholm -15 humar).¹²⁸

✓ **Dengê Komkar:** Pêseroka Kurdki ya u 1979 ra tepiya Franfurk dı 121 humar neşır bena, vist u dı humaranê xu dı ca dayo metinanê Zazaki. Ina pêserok, serra 1987 dı aşma Nisan dı humarêka taybeti vecena u ina humar dı ca dona nuştêyê Munzur Çemi. Ino nuşte yo cıgêrayış o u nameyê cı *Halk Türkülerinde Dêrsim* o.

✓ **Armanc:** Ino rocname, serra 1979 dı vercu Tırki u Kurdki neşır beno. Humara 62 ra pê teyna Kurdki neşır beno. Ina rocname dı nuştêyi Zazakiyi zi veciyayi. Ina rocname dı 39 nuştogî nuştêyanê Zazaki nuseni. Virameyişo Zazaki tor verin *Mı Şêx Se'id Di*¹²⁹, roportajo tor verin *Roşan Bariçek'in Osman Aytar'la yaptığı röportaj*¹³⁰ u biyografya tor verin *Sereskerê Cephê Xarpêt-Palî: Yado*¹³¹ ina rocname dı neşır beni.

✓ **Berbang:** Ina pêseroka serra 1982 dı neşır bena. Ina pêserok Kurdki ya u ca dona Zazaki. Ripeli Zazakiyi ê ina pêserok bı destê Heyder Dîljeni redakte beni. Humara 5. dı hikayeya *Denduka Erugi* ê nuştogê Rus Tolstoy'i tadiyahena Zazaki.¹³² Ina hikâyeyê, hikâyeya sifte ya ki zobina yo zıwan ra tadiyahawa Zazaki.

✓ **Hêvi:** Ina pêseroka 1983 ra tepiya Paris dı piser 8 humar veciyêna. Ina pêserok dı ripeli Zazakiyi egleb bı destê Malmisanij, Zılfı, Enver Gökçe u Ali Kılıçî hedre beni. Humara 2. dı nameyê *Dewa Mixeylî de* yo hikâyeyê esta u nuştogê ina hikâyeyê Ali Kılıçî'i yo. Humara 4. dı Malmisanij, hikayeya Demir Özlü *Mergê Xalit Begê Cibrî* tadano Zazaki. Humara 5. dı Malmisanij nameyê *Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij* dı yo hikâyeyê tadano Zazaki u Umero Adirin nameyê *Bêbextî* dı yo hikâyeyê nuseno.¹³³ Ina hikâyeyê

¹²⁸ Zılfı Selcan, "Zaza Milli Meselesi", *Desmala Sure*, Humar: 9, Almanya 1993, r. 25-33.

¹²⁹ Malmisanij, "Mi Şêx Se'id Di" *Armanc Rojnameya Mehane*, humar: 133

Mutlu Can, "Kürtçe Süreli Yayınlarında Kırmancı(Zazaca) Üzerine Bir İzlek(1963-2017)", *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019, r. 271

¹³⁰ Armanc, humar: 117; Can, e.n.v. r. 271

¹³¹ Seyidxan Kuriş, Armanc, humar: 147; Can, e.n.v. r. 271

¹³² A. Dîljen, "Denduga Erugi", *Berbang Kovara Federasyona Komelen Kurdistanê Li Swede*, humar: 5/88, r. 50; Can, e.n.v. r. 273

¹³³ Ahmet Say, "Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij", *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, humar: 5, r. 112-117.

Tırki ra tadiyahena Zazaki. Humara 6. dı ‘Eli Eşref Dervişyan ra nameyê *Bey* dı Farski ra yo hikâye tadiyahena Zazaki.¹³⁴ Humara 3. ra heta humara 7. dı xebatanê Zazaki ser yo bibliyografya ca gena.¹³⁵ Ina bibliyografya edebiyatê Zazaki dı xebata çimeyan ser xebata verin a. Seba ini nuşteyan pêseroka Hêvi edebiyatê modern ê Zazaki dı nımuneyana verinan ser cayêko muhim gena.

✓ **Rojname:** Ino rocname, serra 1991 dı 29 Kanunoverin dı Kurdki u teyna yo humar veciyêna. Ina rocname dı çar metini Zazakiyi neşır beni. Malmısanij ita dı bı mexlasê Roşan Bariççek nameyê *Tiya Adır Vareno* dı yo nuşte nuseno.¹³⁶ Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı kayê tiyatroyi ser nuşteyê verin hesabiyeno. Rına Malmısanij nameyê *Yapmış u Êtmiş’ rê Bes o!* dı yo nuşte nuseno. Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı nuşteyê kunci ê verin hesabiyeno. Nameyê *Kitabê Ma yê Kirdkî* dı yo nuşte esto. Nuştogê ino nuşte belu niyo. Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı daşinasnayışê kitabın ser nuşteyo verin o.

✓ **Welatê Me:** Ino rocname serra 1994 dı neşır beno. Hemeyê humaran dı goreyê tesbitanê ma hot nuşteyi Zazaki neşır beni u Cemal Piranij, ita dı tenkid u tehlilê filman ser nuşteyanê Zazaki ê verinan nuseno.¹³⁷

✓ **Kormışkan:** Pêseroka Zazaki ya sifte ya. Ina pêserok, bêteyê serranê 1995-1997 dı İsveç dı bı logoyê “*Zıwan u Kulturê Zazayan*” 5 humari veciyêna. Wayirê ina pêserok *Koyo Berz* o. Ma ina pêserok ra çar humari diyi u oniyayi cıra. Ina pêserok dı hewayê tewıranê modern ra nızdê 50 şiiri, 10 hikâyeyi, fıqrayi, cerıbnayışi, meqalayı u yo nuşteyê gêrayişi esti. Ina pêserok, girani dana fekê Sewregi u Zazaki xuser yo zıwan qebul kena. Pêserok bi imkani ra qefiliyena.¹³⁸

✓ **Tija Sodiri:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya diyın a. Pêserok bêteyê serranê 1995-2001 dı Almanya dı bı logoyê “*Perloda Zon u Zagonê Kirmanc-Zazay*” 7 humari veciyêna. Ina pêserok dı zey Said Çiya u Hawar Tornêcengi nameyi ca geni. Tija Sodiri, Zazaki xuser yo zıwan qebul kena. Nuşteyi ina pêseroki zafi zıwan, kultur, edebiyat u politika sera yi u ina pêserok dı hewayê tewıranê modern ra şiir, hikâye,

¹³⁴ ‘Eli Eşref Dervişyan, “Bey”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, humar: 6, r. 95-103.

¹³⁵ Malmısanij, “Bibliyografya Dimilî(Zaza): 1858-1985”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, (bionên) humari: 3, 4, 5, 6 u 7.

¹³⁶ Roşan Bariççek, “Tiya Adır Vareno”, *Rojname*, humar: 199, r. 4-5.

¹³⁷ Anuk, e.n.v., r. 688-771.

¹³⁸ Söylemez, e.n.v., r.13-14

fiqra, ceribnayış, roportaj u meqalayi esti. Ina pêserok dı gırani diyena fekê Dêrsim, Sewreg u Çermugi.¹³⁹

✓ **Vate:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya hiriyan a. Pêserok, serra 1997 dı bı logoyê “*Kovara Kulturi*” serredaktoriya Malmısaniji dı İsweç dı hiri aşman ra yo veciyêna. Pêserok heta humara 20. İsweç dı neşır biya u humara 21. ra pê İstanbul dı neşır bena. Pêserok hema zi neşır bena u heta eka 67 humari neşır biya. Pêserok dı egleb nuşteyi kultur, folklor u edebiyati neşır beni. Ina pêserok, edebiyatê şar, klasik, modern u xebatanê zıwani ê Zazaki sera edebiyatê Zazaki dı cayo muhim gena. Pêseroka(Kovara) Vate dı zey mobet/suhbet, şiir, hikâye, portreyi şexısan, tehlilê kıtaban u weqayanê tarixi dı nuşteyi moderni nusiyeni. Vate, teyna wareyê pêserok dı xebatan nikenê. Vate, wazena ki qey rastnuştışê Zazaki yo standart bıvırazo u Zazaki lehçeyanê Kurdki ra yo lehçe hesabnena.¹⁴⁰ Tesbitan gore şeşti humaran Vate dı ca diyayo nuşteyanê 261 nuštoğan. Ini nuštoğan ra 30 hebi cini yi. Ini humaran dı piser 426 şiiri, 94 hikâyeyi, 97 roportaji, 48 meqalayi, 39 qritiki kıtaban, 41 virardışi u 29 biyografiyi ca geni.¹⁴¹

✓ **Zaza Press:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya çarın a. Bênatayê serranê 2000-2005 dı bı logoyê “*Journal Of Zaza Language And Culture*” İsweç dı neşır biya. Wayirê ay Faruk İremet o. Pêserok piser 15 humari veciyaya u ca dayo fekê Sewreg u Çermugi. Ina pêserok dı tewıranê modern ra şiir, hikâye, ceribnayış u nuşteyê tenkidi ca geni. Pêserok zi Zazaki xuser yo zıwan qebul kena.¹⁴²

...

Awrupa dı tıkê pêseroki **gırani ser Zazaki yi**. Ini pêserokan ra zaf feydi resayo Zazaki. Ini pêseroki, zafzıwani yi. Ini pêserokan dı biyê Zazaki nuşteyi Almanki, Tırki u Kurdki zi nusiyayi. Ê pêseroki ki gırani ser Zazaki yi inan ra çend hebi ini yê:

Ayre(1985-1987 / Ebubekir Pamukçu), **Piya**(1988-1992 / Ebubekir Pamukçu), **Raa Zazaistani**(1991 / Ebubekir Pamukçu), **Waxt**(1990-91), **Raştiye**(1991-1995), **Desmala Sure**(1991-94), **Ware**(1992-2003 / Asmeno Bêwayir), **Şewq**(1995), **Vengê Zazaistan**(2000-2001 / Mahmut

¹³⁹ Söylemez, e.n.v., r.13-14

¹⁴⁰ J. İhsan Eşpar(08.02.2011), *Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları*, Tarixê ciresayışi: 02.04.2020, <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm>, Tarixê cıonayışi: 02.04.2020.

¹⁴¹ Bilal Zilan, “Vate Çalışma Grubu ve Kırmancayı(Zazacayı) Standartlaştırma Çalışmaları”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2020, r. 279.

¹⁴² Söylemez, e.n.v., r. 13-14

Çağdaş), **Zerqê Ewroy** (1990-91), **Çıme**(2005-2008 / Yaşar Aratemur), **Zazaki**(2008 / Yaşar Aratemur) u **Armanc**(1979-80).¹⁴³

Zey Ayre, Piya, Ware, Vengê Zazaistan zafiya ini pêserokan Zazaki xuser yo zıwan hesabnêni¹⁴⁴ u ini pêseroki ideolojik yo xet dı nuştayanê xu nuseni. Ini pêserokan dı zıwanêko siyasi esto. İnan gore hem dewlet hem zi ê ki dewaya Kurditi keni Zazaki u Zazayan ser yo politikaya asimilasyon u inkâr rameni.

✓ Awrupa dı tîkê pêseroki esti ini pêseroki **gıranî ser Kurdki yê**. Ini pêseroki nızdiya 20 hebi yi u 1976 ra heta eka zaf tay ca dayo Zazaki. Ini pêseroki ini yê:

Hêvi(1985), **Kızıl Yol**(1983-85), **Ronahi**(1976-78) **Roja Nu**(1979-1990), **Gaziya Welat**(1980), **Kurtuluş Yolu**, **Die Brücke**(1985), **Helin**(1983-84) **Mızgin**, **Behrem**(1988-90), **Kürdistan Press**, **Berbang**, **Wan**, **Çarçira**, **Nıştımın**, **Çıra**, **Demokrat**, **Heviya Gel**, **Rewşen**, **Lêkolin** u **Dengê Komkar**(1979-1980).¹⁴⁵

2.1.3.2. Ê Pêseroki ki Tırkiya dı Neşır Biyi

Tırkiya dı Zazaki ser serencamê pêserokan raşt a raşt serra 1979 ra pê bî pêseroka **Tirej**¹⁴⁶ destpêkeno u heta eyro yeno. Zazaki heta serranê 1990'yan kuncanê pêserokan u rocnameyanê tewıran dı zey mısafiri ca gena; labelê serranê 1990'yan ra heta eyro bî rolê xuyo esıl pêserokan dı ca gena. Ino tarix ra tepiya wareyê edebiyatê modern dı xebat u nuştayi Zazaki zi vıla beni u zey tewıranê 'şiir, roman, hikâye, cıgêrayış u cerıbnayişi' zaf mehsuli diyeni. Tırkiya dı raywaniya pêserokanê Zazaki yê xuseran serra 1997 dı Üniversiteya Atatırki ê Erzurum dı destpêkena. Ina universite dı çend talebeyi Çoligiji hewayê *Fanzin*¹⁴⁷ dı yo pêserok veceni. Tesbitanê ma gore heta eka sare ra heta peyni des ra zêd pêseroki Zazaki neşır biyi. Ini pêserokan ra çend hebi ma cêr dı dayi şınasnayış:

✓ **Vatı**: Ina pêseroka serranê 1997-98 dı bî logoyê "*Edebiyat o ê bin*" Erzurum dı veciyêna. Ina pêserok, neşırkerdişê Zazaki ser pêseroka sifte ya. Çend talebeyi Çoligiji ê Üniversiteya Atatırki ina pêserok hewayê *fanzin* dı veceni. Pêseroka Vatı piser hiri humar a u Zazaki xu ser yo zıwan qebul kena. Vatı dı hewayê modern dı nuştayi zey hikâyeyi, şiiri u nuştayê kuni ca geni. Pêserok dı pawıtışê, xuvir nikerdişê

¹⁴³ Ina pêserok neşırê Federasyonê Dezgehanê Karkeran ê Kurdistan a.

¹⁴⁴ Söylemez, e.n.v., r. 13-14

¹⁴⁵ Ina pêserok neşırê Federasyonê Dezgehanê Karkeran ê Kurdistan a.

¹⁴⁶ Tirêj, Kovara Çandi u Pişeyi, Doğan Basımevi, 1.Sayı, İzmir 1979.

¹⁴⁷ **Fanzin**: Ina kelime, kilmkerdişê kelimeyanê İngilizki FANatic u magaZINE ra viraziyaya. Ina xebat imkananê iqtisadi u usulanê hiyerarşik ra dur viraziyena. Pê ciya ciya wesıtayan u eğlep pê fotokopi beni zêd. Ruetişê ini xebatan ser yo meqsed nipawıyeno. Fanzin, ini hetan ra pêserokan ra ciya beni: Çend aşman ra yo veciyeni belu niyi u hewayê amatori dı hedre beni.

u eraver şiyayişê Zazaki ser xebat yo meqsed o. Vati gore gereka Zazayi şar u zıwanê xu mehfeze bıkeri.

Ez biya téşon şiya ver bır
Mı aw we o mı hemdu şıkır ker
Ez biya véşon non kot mı vir
Ez şiya mı alawıt teki mir
Mı mir ker a sér texti wa pé tir
Mı we pé swal u du u sir
Mı hemd u şıkır ker
Ez géréna mı di yo pir
Bıb extiyar u biya vir
O wext yo hedisek omı mı vir
Von vazen paşa Bén wazen mir
Eg nımir
Şıma zi Bén pir
Mı va hezar dor şıkırir.¹⁴⁸

✓ **Miraz:** Ina pêserok bêteyê serranê 2006-2009 dı bı logoyê “*Edebiyat o Felsefe*” Malatya dı veciyêna. Editorê ay İsmail Söylemez o. Pêserok seba tîkê sebeban teyna 4 humari neşır bena. Pêserok dı tewıranê şiir, hikâye, cerıbnayiş, meqala u tenkit dı nuşteyi ca geni. Rına pêserok dı zıwanê Tırki ra u zobina zıwanan ra nuşteyi u şiir açarniyayi Zazaki. Nuşteyi pêseroki pê fekê Çolig, Dêrsim, Diyarbekir, Adıyaman u Erzingan’i nusiyeni. Miraz, Zazaki xuser yo zıwan qebul kena.¹⁴⁹

✓ **Veng u Vaj:** Ina pêserok hewaye fanzin dı serra 2008 dı bı logoyê “*Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki*” teyna dı humari veciyêna. Pêserok dı nuşteyi edebiyatê Tırkan ra derheqê İkinci Yeni yi. Inı nuşteyi egleb Tırki ra açarniyayi Zazaki. Ina pêserok Zazaki xu ser yo zıwan qebul kena.¹⁵⁰

✓ **Şewçıla:** Ina pêseroka serra 2011 dı bı logoyê “*kovara edebî û hûnerî*” Diyarbekir dı destpê veciyayişi kena. Muduro mesul Roşan Lezgin o. Pêserok, dı aşman ra yo qerarê veciyayişi dayo; la ino her tim hına nibiyo. Ina pêserok heta eka 16 humari veciyaya u Zazaki, lehçeyê Kurdki qebul kena.¹⁵¹ Şewçıla dı zey tewirê tercumeyi, şiiri, hikâyeyi, cıgêrayişi, roportaji, cerıbnayişi u analizi ca geni. Goreyê tesbitanê ma pancês humaranê Şewçıla dı 100 zêd şiiri, nızdê 90’yi hikayeyi, 19

¹⁴⁸ Muhammed Egid Eskarij, “Vir”, *Vatu*, Humar: 1, r. 4

¹⁴⁹ Miraz ‘Felsefe u Edebiyat’, İtaki Kitabevi, Malatya 2006.

¹⁵⁰ Veng u Vaj ‘Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki’, Tarixê cırêsayişi: 03.04.2020, <https://vengvaj.tr.gg/>

¹⁵¹ Şewçıla ‘Kovara Edebi Huneri’, Berdan Matbaacılık İstanbul.

cığêrayîşi, 5 roportaji, 9 ceribnayîşi, 5 analizi usb. tewîri modern dî nuşteyi nusiyayi. Lezgîn, yo roportaj dî qey ina pêserok inan vano:

“Nameyê kovare mi nayo pa. Nameyê Şewçila çekuyanê “çila” û “şewe” ra ameyo pê. Wexto ke ma Şewçila vete, mi bawer kerdêne ke şarê ma şewe de mendo, nêvejyayo şefeqê sibayî. Gerçî hema zî şewe de yo. Tarîfî de ihtiyacê merdimî bi çila esta. Mi waşt Şewçila bibo çilaya şewa ma. Eke bineyke bo zî, Şewçila eşkaya tayê roşn bido, eno ma rê sedemê îftixarî yo...”¹⁵²

✓ **Vir:** Ina pêserok serra 2016 dî destpê xebata xu kena u hiri aşman ra yo veciyêna. Ina pêserok girani dona edebiyat u folklori. Pêserok dî zafî zey vîstonîkan, şiiiran, hikâyeyan, kayan, vateyê verinan u çibenokan nuşteyi neşir beni. Editorê ina pêserok Murat Varol o. Pêserok heta eka 10 humari neşir biya. Zazaki xuser yo zîwan hesabnena.¹⁵³ Yo mijuliya taybeti dî Vir xu hîna dana şînasnayîş:

Vir, mezg u hişa insani temsil kena. Ina hiş dî him mazi esto him zi istiqbal. Heti mazi ra vir, hişa folklori mojnena ra. Çimki ma zani ki estanîki ma, deyiri ma, vateyê vîrinanê ma bî se serran hişa insananê ma dî cuyayi u ameyi eyro. Eyro zi ma hiş, inan mîhafaza kena, inan dana zanayîş. Ino rîd ra mecmuaya Vir, ma hişa rewin temsil kena u mojnena ma. Peşo bin ra zi edebiyat zi verco hişa insanan dî zuhur beno. Edebiyat, hiş u mezgê insanan dî pêşeno, uja ra pê zi, pê qelem xu rê heyat vineno. Edebiyat u hiş ya zi vir, yewbinan ra ciya nêbeni. Qê inan ra mecmuaya Vir, yew het ra tarîxê hişa insananê ma temsil kena, peşo bin ra zi ina hiş dî zê yew febrîqa nuşteyi newe vêjîyeni. Vir, derheqê edebiyat u folklorê Zazaki dî her nuşte qeblu kena, heyetê mecmua u redaksiyon ra pê eg qerare neşir bivêjîyo o wext zi nuşte neşir beno.”¹⁵⁴

✓ **Ma:** Ina pêserok wayirtiya Mikail Aslan u Devrim Tekinoğlu dî serra 2013 dî bî logoyê *Derdê Marê Derman* veciyêna. Pêserok dî aşman ra yo neşirbena u heta eka 6 humari veciyaya.¹⁵⁵

✓ **Piltan:** Ina pêserok, 2019 dî wîsar dî bî logoyê “*Perloda Zon u Zagoni*” destpê neşiri kena u hewayê fanzin dî hiri aşman ra yo veciyêna u heta eka 7 humar veciyaya. Tede zey Heydar Şahin, Hawar Tornêcengî, Sait Çiya u Mesut Keskini nameyi ca geni. Pêserok dî egleb kulturê Zazayanê Dêrsimi sera xebat u nuşteyi neşir beni.

✓ **Ewro:** Ina pêserok, serra 2016 aşma Teşrinopeyin dî bî logoyê ‘*teorî, huner û edebiyat*’ akademik yo çarçewa dî neşir bena. Wayirê ay Murat Aygün o. Pêserok şeş aşman ra yo veciyêna u heta eka hiri humari neşir biya. Pêserok, her humar bî

¹⁵² Ino rîportaj, telebeyê qîsîmê Zazaki Kader Alabaş serra 2019 dî mail sera kerdo.

¹⁵³ Vir ‘Edebiyat u Folklor’, Berdan Matbaacılık, İstanbul.

¹⁵⁴ Vir dîr ina rîportaj yo talebeyi qîsîmê Zîwanê Zazaki ru bî ru kerda.

¹⁵⁵ Ma ‘Derdê Marê Derman’, Yön Basım Yayın, İstanbul.

xebatê dosyayêk veciyaya. Humara yoyin dı mewzuya ‘ca(mekân)’ , humara diyin dı mewzuya ‘wext(zeman)’ u humara hiriyin dı mewzuya ‘cini’ ca gureto.

✓ Zazaki, Tırkiya dı **pêserokanê Kurdkiyan** dı vercu hınaki ca gureto. Ê pêserokê ki girani dani Kurdki u tede nuşteyi Zazaki zi ca geni u gureto hiris ra zêdyer i. İnan ra çend hebi ini yi:

Tirej¹⁵⁶, Rıya Azadi, Nubihar¹⁵⁷, Zend, Bîrnebûn, War, Weje u Rexne, Kelhaamed¹⁵⁸, Newroz, Rojname, Jiyana Nu, Roj, Nuroj, Govend, Newroz Ateşi, Hevdem, Serketın, Azadi, Dengê Azadi, Ronahi, Hêvi, Roja Teze, Deng, Zanko¹⁵⁹, Laser¹⁶⁰, Vejê u Rexne, Temaşe u Zrîng¹⁶¹...

✓ Serranê 90’an dı Tırkiya dı hetê idare ra qısmêk reheti u şeniki vıraziyeni. Serran 2000’an dı tîkê qanuni neweyi vıraziyeni. Vetuş u icra kerdişê ini qanunan ra pê ina reheti u şeniki bena zêd u her ca dı his bena. Bı ina reheti u ini qanunan hetê cematki ra yo nızdbiyayiş beno. Ino proses dı rocnameyi u **pêseroki ki Tırki** neşır beni, tespitanê ma gore inan ra nızdiya 20 ca doni Zazaki. Ini pêserokan ra çend hebi ini yê: “Ermin¹⁶², Ateş Hırsız, Tiroj, Pir, Munzur, Işkın, Zazana, Wısar, Ütopya, Kırmanciya Beleki, Bezuvar, Gündem 12, Mukaddime¹⁶³, Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi.”¹⁶⁴

✓ Tırkiya dı vılabiyayişê xulxuli u endişeya zıwanê Zazaki dı tesirê dezgeyan u weqıfan zaf o. Dezgeyi mintıqayanê Zazayan ino çarçewa dı wezifeyi muhimi icra kerdi. Qasê tespitanê ma ê pêserokê ki nameyê dezgeyan ra neşır beni u ca dayo Zazaki ini yi: *Dêrsim, Gımgım, Bindav, Binyad, Sefîne, Tawz Der...*

¹⁵⁶ Pêseroka **Tirej**, serra 1979 dı İzmir dı neşır bena. Pêserok, girani ser Kurdki ya. Hiri aşman ra yo vecêna. Pêserok, piser çar humari veciyêna. Hiri humari ay İzmir dı humara aya peyin rıdê derbê 1980 ra pê serra 1981 dı Swed dı veciyêna. Zazaki ser weşa weş vındertuş ser pêseroka sıfte ya.

¹⁵⁷ Pêseroka **Nubihar** Kurdki neşır bena. Pêseroka kultur, huner u edebiyati ya u zafi yo rêza dini ser şına. Nûbihar, rê rê yo ripel, çar u pañç ripeli ca dona Zazaki. Serra 2012 dı humara aya 118. sare ra heta peyni Zazaki çap biya.

¹⁵⁸ Pêseroka **Kelhaamed** serra 2009 ra heta eyro neşır bena. Bı logoya “*Kovara İslamî Çandî û Hunerî*” hiri aşman ra yo veciyêna. Heta eka 48 humari neşır biya. Her humara ay dı bêteyê 3-6 ripeli nuşteyi Zazaki ca geni.

¹⁵⁹ **Zanko**, yo pêseroka ilim u teknoloji ya. Girani ser Kurdki ya u nuşteyi Zazaki zi tede ca geni. Pêserok serra 2014 dı destpê neşiri kerdo. Biimkani ra internet ser vıla bena.

¹⁶⁰ **Laser**, yo pêseroka talebeyan a. Talebeyi Uniwersiteya Bingoli inê qısmê Zıwan u Edebiyatê Kurdki u Zıwan u Edebiyatê Zazaki ina pêserok véceni. Pêserok dı nime ra nime nuşteyi Kurdki u Zazaki ca geni. Pêserok hewayê Fanzin dı hedre bena.

¹⁶¹ **Zrîng**, yo pêseroka karikatüri ya. Hem Kurdki hem zi Zazaki/Kırmancki neşır bena. Pêserok fikrê siyasi u ideoloji sera xebatan kena. Aşma ra dorêk veciyena u heta eka 12 humari veciyaya.

¹⁶² **Ermin**, yo rocnameyi Tırki yi; labêlê manşet u sernuşteyi nuşteyan Zazaki yi.

¹⁶³ Pêseroka **Mukaddime**, hetê Uniwersiteya Artuklu ra neşır bena. Ina pêseroka ki akademik a. Zazaki hewayê akademik dı vercu ina pêserok dı ca gena.

¹⁶⁴ Ina pêserok bı destê Enstituya Zıwanan Goniyan inê Uniwersiteya Bingoli hedre bena. Pêserok şeş aşmı ra yo veciyêna. Her humara ay dı nuşteyi Zazaki ca geni.

Ê nuşteyi ki ini pêserokan dı ca geni seba çarçewaya ma xebati ma ca nido teferuatê inan. Labelê ma zerr ra eşkeni vac, destpêkerdiş u eraverşiyayışê edebiyatê modern ê Zazaki dı ini pêserokan ha raşt a raşt ha sergurete yo rol gureto. Zey nuşteyanê şiir, hikâye, virameyiş, wıyayış, qritik u cıgêrayışi zaf nuşteyi baco çarçewaya edebiyatê modern dı biyi kitab. Pêserokanê Zazaki ra zaf pêseroki hetê neşirbiyayış u tımatımı ra zori onta u problemi veciyayi inan ver. Yo roportajo taybeti dı Deniz Gündüz, zoriya vetişê yo pêserokan ser inan vano:

Amedekerdişê kovaranê zazakî de zorî û zehmetî zaf ê. Her çî ra ver wendoxê nê kovaran zaf tay ê û naye ra nê kovarî zaf nê nê rotene. Yanî problemo tewr gird mesela aborî ya. Na mesela pêro çîyanê bînan ser o tesîr kena. Mavajîme seba ke problemê aborî esto ma mecbur mendîme ke grafik û mîzanpajê kovare ma bi xo bikerîme. Nê meseleyî ra serkewte ez hem edîtorîya weşanxaneyî hem karê redaksîyonî û hem zî karê grafikî kena. Reyna kovare seba ke zazakî vejîyena ma vilakerdişê kovare de zî zehmetîyan ancenîme. Şîrketê vilakerdişî nêwazenê kovare vila bikerê û tepya no kar zî ma ser o maneno.¹⁶⁵

Ê zori u problemi ki vetiş u vilakerdişê pêserokan ri esti ini yi:

- Hetê iktisad, vilakerdiş u kargo ra problemi.
- Pêseroki egleb pê yo qadroyo teng hedre u neşir biyi.
- Ino ware dı hetê zıwan u nuştış ra zaf teni çin i.
- Hetê fekan u şıweyanê Zazaki ra ciyayi.
- Hetê zıwanêko standart u alfabeyêka belu ra pinikerdiş.
- Tersa memurti u talebeyi, nizanayışê hak u hukukanê şexsiyan ser Zazaki ra dur mendış,
- Wareyê zıwanê Zazaki dı nibiyayışê dezgeyan u koman.
- Hetê hişa zıwani ra kêmiya tica amiyayışi...¹⁶⁶

2.1.4. Serra 1990 ra Heta 2000: Eseri Verini

Derba eskerayi ê 1980 ra pê ê ki şını Awrupa miyanê inan ra tîkê merdîmi ya zerr ra ya zi bî destegê dezgeyan pêserokan, kıtaban veceni u zobina xebatanê edebiyani vırazeni. Ini neşir u xebati edebiyatê modern ê Zazaki ri mocnaki sıfteyi yi. Ino dewır, hetê edebiyatê Zazaki ra muhim o. Neşiran zey pêserokan u rocnameyan dı ya yo qısım, ya zaf ya zi sare ra heta peyni ca diyayo Zazaki. Ino dewır dı ê ki Zazaki nuseni biyi zêd. Nuštoğê ki diaspora dı mendi, inan eglep nuşteyanê Zazaki dı loqmatik şıxulnayo. Ini nuštoğan hiri sebeban ra loqmatik şıxulnayo:

- 1- Seni ku Tırkiya dı yo endişe u xof estbi ma endişe uca dı zi xu mihafaza kerdo.

¹⁶⁵ Deniz Gunduz dı ma roportaj yo talebeyi qısımê Zıwanê Zazaki mail sera kerda.

¹⁶⁶ Söylemez, e.n.v. r. 14-15

2- Tesirê welatperesti ser herindê nameyanê ‘Erebiyan u Tırkiyan nameyi Zazaki şıxuliyayi.

3- Heta çend nuştayi bı yo name nusiyeni wa bı çend nameyan binusiyê ki wa nuştogî zaf biesayi.

Serra 1991 dı Qanunê ‘Ê neşiri ki biye Tırki zobina zıwanan dı neşir beni derheqê inan dı’ humarê ey 2932 yo bedıliyeno. Ino bedıliyayiş ra pê verê çapkerdiş u neşirkerdiş dı yo yasağo muhim weradiyeno. Inay sera roc bı roc xebat u neşiri Zazaki beni zêd. Pêseroki, rocnameyi u kitabi Zazakiyi ki Tırkiya dı neşir biyi zafiya inan bedıliyayişê ino qanun ra dima zereyê serranê 90’an dı veciyayi u çap biyi. Serranê 1990’yan ra heta eyro hukmati seba daqebulkerdişê xuyi Yoyiya Awrupa geyret kenî. Ino rayır dı zaf xebati biyi, yasaği weradiyayi, qanuni neweyi vıraziyayi. Çendêk ini serran peyinan dı ino weziyet qısmêk biyo şenik u bedıliyayo; labelê hema zi zıwan u kami ver tîkê problemi esti.

Serri 2000’i hem hetê nicel(humartış) hem hetê nitel(senini) ra qey neşirbiyayişê Zazaki u edebiyatê moderni muhim i. Sareyê 2000’an ra heta eyro çarçewaya bedıliyayişê tîkê qanunan zobina miletan u zıwanan sera tada bena sıst u onayiş beno hol. Ini serran dı yasağeyo ki hetê qalkerdiş, nuştış, çap u neşirkerdiş ra ho zobina zıwanan sera yo weradiyeno. Ê mızakereyi ki serra 2003 dı seba namzetiya tam ê YA(Yoyiya Awrupa) ri destpêkeni ini mızakereyi ino proses ser yo tesiro pozitif vırazenê.

Ini serran dı edebiyato modern ê Zazaki dı duyes kitabi şiiri, hiri kitabi hikâyeyi, dı romani, yo kitabê virameyişi, dı biyografıyi, dı roportaji, yo kitabê cıgêrayişi, hiri kitabi fıqrayi piser nızdê 25 kitabi moderni nusiyeni. Kitabê şiiri *Xaseko Gano Zerejo*(M. Çermugi-1991), *Gome*(Kemal Astore-1995), *Dêrsim Şeherê Zazakî*(Koyo Berz-1995), *Xeribey id Keye dı*(Safiya Pak-1997); kitabê hikâyeyi *Cer Hard Cor Asmen*(Kemal Astore-1994), *Budelaê Gırşi*(Heqie Mergarji-1996); kitabê romani *Dêrsim Ra ve Darê Estene Seyit Rıza*(Mehmet Gülmez-1996), *Kilama Pepûgî*(Deniz Gündüz-2000) ini eseran ra çend nımune yi.

2.1.5. Serra 2000 ra Heta 2021: Belubiyayiş u Vılabiyayiş

Sareyê serranê 2000’an dı YA dır mızakereyi qey edebiyatê Zazaki yo nuqtaya agerayişi ya. Fikrê dugela miletperesti dı yo bedıliyayişo esasın beno. O fikro ki wışk

o, bêrehm o u biyê xu zobina miletan u zıwanan inkâr keno beno nerm. Verê zıwananê binan zey Zazaki, Kurdki u Lazki beno a, yo hewayê azadi viraziyeno:

Serra 2001 dı madeyanê 26 u 28 ê qanunoesasi ra ibareyê ‘zıwano ki pê qanun yasağ biyo’ qanunoesasi ra diyeno wera. Serra 2002 dı 9’ê Nisan dı Paketa Pikerdişi aya Dıyın veciyêna. Pawa ina paket, Qanunê Neşiri ra ibareyê ‘zıwanêko yasağ biyo’ diyeno wera. Serra 2000 ‘yê aşma Tebox dı Paketa Pikerdişi aya Hirişın veciyêna. Pawa ina paket radyo u telvizyonan dı neşrê zobina zıwanan beno serbest...¹⁶⁷

Tırkiya dı telvizyon serra 1968 dı destpê neşiri kena. Ino tarix ra heta serra 2004 biyê Tırki zıwanê ki Tırkiya dı yeni qısêkerdiş telvizyonan dı neşir ri mısade çin o. Hema serra 2004 dı pawa zıwananê binan Zazaki zi telvizyonan dı hewayê program dı ca gena. Ina serr qenala TRT 3 dı hefte dı yo dor nim seat Zazaki program viraziyena.¹⁶⁸ Tırkiya serra 1999 aşma Qanunoverin dı YA dı mınasebetanê xu kena zêd u *Gilê Helsinki* dı qeubiyayişi YA ser statuyê namzeti gena. Seba inay sareyê serranê 2000’an ra nat umişiya standartanê YA paketi hedre biyi. Ino weziyet, tîkê qanunan dı bedıliyayişi ano. Fıkrê welatperestiya ê Tırkan beno sist u zobina zıwanan u şaran ser yo asani yena meydan.¹⁶⁹ Serra 2002 aşma Teboxi dı bı Paketê Umişi aya Hirişın radyoyan u telvizyonan dı qey neşirê zobina zıwanan mısade veciyeno:

Welatperesti Tırki heyatê xuyo roci dı lehçeyan u zıwanan ciyayan dı eşkeni neşir bıkeri. Ini neşiri, gereka seniniyi esasan mê Qanunoesasi ê Cumhuriyet u pawa millet u welat yoyiya letenibiyayişê Dewleti ri miğayir nibiyê. Viraqış u teftişê ini neşiran dı usul u esasi hetê qurula berz viraziyeno.¹⁷⁰

25 Qanunopeyin 2004 dı şertê ki belu biyi ini şertan gore zobina zıwanan ri qey neşiri mısadı veciyeno. Ino neşir zi vercu yo çarçewaya bı sınıor dı beno.¹⁷¹ Ino neşir, çendêk yo çarçewaya teng u wextêko belu dı destpê kerdo sist biyayişê politiqayê yo zıwani ser muhim o.

QBRT/RTÜK, 13 Teşrinopeyin 2009 dı yo disturo newe vecena.¹⁷² Bı ino bedıliyayişi radyo u telvizyonan dı 24 seat neşir ser verê Zazaki abeno. Biyê TRT telvizyonan taybetan dı neşirê zobina zıwanan destpêkeno. Ini eraversiyayişan gore yo

¹⁶⁷ Filiz Aydoğan Boschele & Aysel Ay, “Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çok Kültürcü Medya ve TRT Kürdi”, *İnsan&İnsan*, (3/9), 2016, r. 45.

¹⁶⁸ Ayetullah Karabeyeser, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2011, Ankara 2011, r. 386.

¹⁶⁹ Salihpaşaoğlu, e.n.v, r. 1033-1048.

¹⁷⁰ Resmi Gazete, 9 Nisan 2002, humar: 24721

¹⁷¹ Sadoğlu, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, r. 57-65.

¹⁷² Resmi Gazete, 13 Teşrinopeyin 2009, humar: 27405

wexto kilm dı TRT 6 destpê neşiranê Zazaki kena. Ino neşır, teyna telvizyonan nê radyoyan zi geno zereyê xu. Zobina ini imkani neweyi vıraziyeni:

- Zobina zıwanan dı panayışê nameyan beno serbest.
- Seba tedris, musnayış u musayışê Zazaki qursanê taybetiyan ri mısadı veciyeno.
- Hepıxaneyan dı yasağê qıseykerdışê Zazaki weradiyeno.
- Serekiya Gureyanê Diyanet 9'ê Teşrinoverin serra 2009 dı şewa Mewlidi dı dora verin mewlido Kurdki dana wendış.¹⁷³

Tırkiya dı nıfus gore Zazaki, hetê qalkeranê xu zıwano hiriyan o. Labelê qey ino zıwani zaf sebeban sera zey inkarkerdış, menkerdış u politiqayi telukayê vindbiyayışi esto. UNESCO yo dezgeyo beynelmilê a. Ino dezge weziyet u çarçewaya zıwanan ser periyodan gore xebatan keno, tesbitan vırazeno u rapor an hedre keno. Qey komci zıwan teluke esta çina belu keno. UNESCO belukerdışê ini telukeyan dı kriteran cêrinan ser runıştışan vırazena u qereran gena. UNESCO tarixê 21'ê Sıbat serra 2009 dı *Rocê Zıwanê Dayikê ê Dinya* dı yo rapor neşır kena. Ino rapor dı diqet oncena yo teluke. Ina teluke gore Zazaki ha miyanê ê zıwanan dı ca gena ki ê zıwani hê beni vındi. Raporê UNESCO ra dıma ino telukeyê vindbiyayışi pê yo vengo berz ilan beno. Zaf merdımı qey Zazaki wirzeni pay, leqêni, tigêreni u xebatan keni. Rıyêerdan dı her zıwan u lehçe erca yo u muhim o. Her yo zıwan yo kami yo u qey daşınasiyê yo şari yo 'elemet o. Seba inay hetê qalkerdış, nuştış u vıraştışê yo edebiyati gerekta qey her zıwani yo xebate u cehd bıbo.¹⁷⁴

Serra 2009 ra pê hem raporê UNESCO hem zi ê bediliyayışi tıkkê qanuni sera xebate u nuştıyê Zazaki beni zêd. Heta eyro nızdiya 160 kıtabi şiri, hikâyeyi u romani Zazaki nusiyayi. İnan ra 90 ra zêd kıtabi 2009 ra pê nusiyayi. Wareyê pêserokan, programanê radyoyan u telvizyonan, kayanê sehneyan dı zaf xebate vıraziyeni.

Serra 2010 dı biyê Tırki zobina zıwanan u lehçeyan dı tedris u telim destpêkeno. Seba inay mekteban berzan dı qısmi zıwan u edebiyatê Zazaki u Kurdki abeni. Ino çarçewa dı vercu Uniwersiteya Artuklu ê Mardin'i dı xebate telim u tedrisi destpêkena. Ina uniwersite dı Enstituya Zıwananê Goniyan runiyena. İta dı zıwananê Kurdki,

¹⁷³ Tarixê cırêsayışi: 18.04.2021 <https://www.diyarbakirsoz.com/diyarbakir/uc-dilde-mevlit-okundu-23477>,

¹⁷⁴ Murat Varol, "UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazaca'nın Durumu ve Geleceği", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10/2, Serr: 2015, r. 997-1006

‘Ereпки, Zazaki u Suryanki sera tedris u telim destpêkeno. Dıma Uniwersiteyanê Bingol, Dicle, Munzur, Alparslan u Yüzüncü Yıl dı ini zıwanan ser telim u tedris destpêkeno. Destpêkerdişê ino telim u tedris ra pê zaf talebeyi hewayo akademik dı qısımanê lisans, lisanso berz u doktora ra icazet geni u ino ware dı zaf xebati akademik vıraziyeni. Bı inay, edebiyato modern Zazaki dı zaf xebati vıraziyeni, eseri nusiyeni u kayi tiyatroyi sehne geni. Serra 2014 ra pê mekteban miyanan dı zobina zıwanan dı dersi vicinayışi abeni. Ino çarçewa dı bı disturê Wezaretê Telimo Milliti vercu serra 2012 dı dıma serra 2017 u 2018 dı kitabi dersa Zazaki nusiyeni. Serranê verinan dı bı henzeran talebeyi dersa Zazaki vicineni dıma ini politika zerr ra nê hınaki dewam kenı. Qasê ino hewayo pozitif gam nierziyeni u qey Zazaki u zobina zıwanan zıwanê dayika dı telim u tedris qebul nibeno, ê talebeyê ki mekteban berzan ra icazet geni biyê çend tenan istihdam nibeni. Seba inay edebiyato modern ê Zazaki dı xebati yo çarçewaya teng dı maneni. Biyê çend neşırxane, pêserok u telvizyonan ca nidiyeno Zazaki.

Netice dı Cumhuriyeta Tırkan nızdiya heştay serr hişa ‘dewleta mili u yo zıwan’ ser hereket kena, politikayan vırazena, qanunan vecena, seba zıwanan u kamiyanê zobina şaran yasağiyen vırazena; insanan ri eziyet kena u erzena hepis u surgun kena. Tarixê 1963 dı biyê dı nuştayanê Zazaki heta serra 1979 tu xebata Zazaki nibena. Sareyê serranê 2000 ra pê hem prosesê namzetiya YA u hem zi ameyişê iqtidar partiya AK ser tay politikayi ğıdari beni sıst, qanuni bediliyeni. Çendêk ini serran dı politikayi asimilasyonê zıwanê Kurdki u Zazaki hetêko pozitif ra bediliyeni u ino proses dı paradigma hetê sıstbiyayış ra bediliyena rına zi hiş, reftari u zêpiyi ser gomi zıxm nierziyeni. Ino nermi u şeniki ra zobina zıwan, edebiyat u kamiyi bara xu geni.

Ini serri qey edebiyatê modern ê Zazaki zaf xebati beni u eseri nusiyeni. Tewıranê modernan hema her tewıri dı eseri yeni nuştış. Goreyê tesbitanê ma zereyê ini vist serran dı 190 ra zêd kitabi moderni çap beni. Ini kitabın ra 73 şiiri, 50 hikâyeyi, 18 romani, 10 kayi, 8 virameyişi, 8 biyografiyi, 7 roportaji, 15 cığêrayişi, 5 ceribnayışi yê. Tor zaf eseri serranê 2012, 2013 u 2014 dı yeni nuştış. Kitabê şiiri *Pukeleka*(Hasan Yıldız-2005), *Dilopê Zerri*(J. İhsan Espar-2008), *Gulsaê*(Deniz Doğan-2013), *Kekû*(Umer Faruq Ersoz-2013), *Dormaleyê Ma Dı*(Mikail Söylemez-2020); kitabê hikâyeyi *Halîn*(Roşan Lezgîn-2006), *Reuka Doy*(Memê Koêkorta-2001), *Teberik*(Ali Aydın Çiçek-2010), *Menevşî*(Bedriye Topaç-2021); kitabê romani *Her Çi Beno Sanike*(Sait Çiya-2001), *Moriber*(Cengiz Aslan-2011), *Pêt ve Pelge Ra*(Hüseyin

Çağlayan-2015), *Heyf*(Serwet Akkaş-2017); kitabê tiyatroyi *Ema Lenge*(Hüseyn Çağlayan-2017), *Sur u Çequer*(Yısmayil Mirza-2018) ini xebatan ra çend nimune yi.

2.1.6. Belukerdışê Dewiran dı Qriteri

Edebiyat dı tarix, wext, welat u zıwan gore tîkê xısusiyeti ca geni. Ini xısusiyetan gore edebiyat ri yo çarçewa vıraziyena. Ina çarçewa bı nameyê dewiri yena zanayış. Edebiyat, goreyê şekıl u tedeyiya eseranê xu dewiran ser beno ciya. Edebiyatê hemı miletan dı xeto esıl nıbedıliyeno; teyna ino xet ser dewiri ciyayi veciyeni werte. Veciyayişi ini dewiran dı zey mıntıqa, miletbiyayış, runayış u rıjnayışê dewlet, din, kultur, ideoloji, hiş u zıwan zaf çiyi beni tesirdar. Ini tesiran ra tesiri cêrin qey tesbitê dewiran muhim i. Dewiri edebiyati bı tîkê tesiran yeni meydan u yoninan ra ciya beni.

Yo edebiyat tesirê kamci medeniyet u edebiyat dı mendo?

Ino edebiyat, kamci meqsedan ri xızmet keno?

Edebiyat miyanê yo millet dı kamci fıkran u ideolijiyen temsil keno?

Eseranê edebiyat dı seni yo zıwan u kamci kelimeyi şıxuliyeni?

Ino zıwan u ini kelimeyi hetê vıraştış, ontış u xısusiyetanê vengın ra senin i?

Seba cewabê ini persan zanayışê, ciyabiyayışê u belukerdışê dewiranê edebiyati muhim o. Qey edebiyatê Zazaki belukerdışê dewiran çend nuşteyanê pêserokan u qısımanê kitabın ra ber hema yo tespito kolektif çino. Belukerdışê dewiranê edebiyatê modern ê Zazaki ini qriteri muhim i:

1. Hişa Zıwani: Zıwan, qey edebiyati melzemeyo esıl o u minasebetê insanın dı kerraya kuşe yo. Mıjuli u sosyalbiyayışê insanın bı zıwani qimet geni. Çiyi zey tarix, kultur u sosyoloji ki insanı bı inan yobinan dır tekildar u eleqedar i ini bı zıwani qimet geni.¹⁷⁵ Zıwan, hunerêko tor gird u tor hira yo. Zıwan, qey bınêhişa nesılın eserêko gird o. Ruhê yo millet zıwanê a millet ra yeno şınasyayış. Mileta bi zıwan, milletêka bi zerr a... Zıwan, qey yo şari ya estbiyayış ya zi çinbiyayış o. Zıwan, qey mehsulanê fekkiyan u folklori yo vir o... Zıwan, cuyayışê cematki dı bêteyê insanın dı vıraştışê tewiranê minasebetên dı wesileyo ki tor kon o. Rına zıwan, vıraziyayışê kamiya cematki dı rolêko faal ano ca... Ê ki asimilasyon keni seba serkotış u idarekardışê a mileta ki zıwanê inan bediliyayo u vira şıyo vercu hişa zıwani hedef

¹⁷⁵ Tüzer & Hüküm, e.n.v, r. 196

geni. Eger yo millet zıwanê xu vindbıkero hêdi hêdi kultur u baweriya xu zi vindkena.¹⁷⁶ Çendêk eseri edebi esti herra zıwanê tebiî dı zil doni u beni zergun.¹⁷⁷

Dewirê dewletanê miliyan ra pê eraverşiyayışê zıwani tesirê politikayanê mi dewletan dı mendo. Miyanê dewletanê miliyan dı zıwanê cematın serkotan eraverşiyoy, biyo xurt u zıxm; zıwanê cematın bınkotan inkâr u yasağ biyo, tepiya mendo u biyo sıst. Bı mocnakê S. Bauman, ini zıwanan zey vaşê kağ/gızırıkı me'mele diyo u mexsus ameyi vindkerdiş, imkanê eraverşiyayışê ini zıwanan pê tîkê mehnayan ver cı ameyo guretış.¹⁷⁸ Zıwan, zey yo çemi yo, kuyan u newalanê yo welat ra herkiyeno. A aw, hetêk ra heyat dona a mıntıqa; hetêk ra pê dereyan u royanê a mıntıqa bena zêd u verdiyena dengızan pılan. Zıwan zi hina xezneyanê kulturi ê şari ra istifade keno u awaniya edebiyat, kultur u urfî dı zey xerc gure vineno.

Zazaki dı bêteyê hişa zıwani, eyidiyeta mili u politikayanê zıwani dı yo minasebet esto. Zazayan heta serranê 1980'yan keye dı u miyanê xu dı Zazaki qısêkerdên; la ino 30 u 40 serra eğleb Zazayi zıwanê xu dı qısênikeni u neslo newe zi zafî Zazaki nizano. Rına heta serranê 1980'yan Zazaki dı hetê nuşte ra zaf gami nierziyaybi. Ini weziyetanê negatıfan dı tesirê tada, inkarkerdiş, asimilasyon, mekteban dı bı Tırki tedris u nibiyayışê idareyê Zazayan zaf o. Ini serran ra dıma tîkê merdımânê zanayoğan dı seba zıwani yo hiş vıraziyena. Ino weziyet, wareyê nuşteki u eseranê edebiyat ri beno yo tesiro pozitif. Rına, mekteban dı destpêkerdişê tedrisê Zazaki sera hişa zıwani ini serranê peyinan dı hedi hedi xu miyanê cemat dı ramocnena.

2. Tesirê İdeolojiyi: Edebiyat, prosesê avayiya kamiya yo şari dı cayêko muhim geno. Goreyê Judanis'i, edebiyat 'rocane yê yo millet' o u vıraştışê kulturi dı ver geno. Yo millet, minasebetê xuya vızerin ra heta hêviyanê xuya sıbayan u eyro heyat ser seni yo tecrube kırışnena edebiyatê xu dı vınena u mehsulan edebiyat dı temaşa kena.¹⁷⁹

Edebiyat yo sistemê vatışi yo, yo plano belu u yême kulturi ser beno berz. Şerti cematki u yêma kulturi edebiyat ser tesirdar i u cihetê mehsulanê edebiyat belu kenî. Edebiyat zi weziyetan cematkiyan ser tesirdar o u inan bedılno. Ino rıd ra bêteyê

¹⁷⁶ Aldatmaz Nadire GÜNTAŞ, "Milliyetçilik, Dil ve Bellek Kısılcığında Kırmancca(Zazaca)", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 190-191.

¹⁷⁷ Tüzer & Hüküm, e.n.v, r. 50

¹⁷⁸ Gunduz Deniz, "Tarihsel Fonetik Bakımından Kırmanca ve Kurdca", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2020, r. 107.

¹⁷⁹ Alver, *Edebiyat Sanat ve Toplum*, r. 51-52.

edebiyati u binaya cematki dı gireyi, minasebeti u eleqeyi zıxmı estı. Edebiyat, halkerdışê problemanê insanan u cematın dı mesuliyetanê qımetan geno xu mı. Edebiyat vercu ra heyato cematki dı tesirdar o; labelê ina dı ‘esiri esto ki edebiyat, cuyê şaran dı tor biyo tesirdar. Ino tesir dı bara ideoloji raştı raştı esta. İdeoloji, fıkrı o u weziyetê hunermendi yo ki raştı ver ino weziyet geno. Macherey vano, ‘Nuştog, biyê ideoloji nibeno.’ İdeoloji, yo quwet o. Çı wext esero edebi dı yo raştı xu bıramocno o wext ideoloji kuweno bête. Nuştog ina raştı çendêk u seni hevılno bı ideoloji belu beno. İdeoloji, yo tigêrayış o, nuştog ser tesirdar o u wextê nuştışê eseri dı desteg dano nuştogı. Eger, bıvaciyo nuştog, xu ideoloji ra dur depışto u eserê xu otır nuştı ina gelat a; çunki nuştog nieşkeno xu u eserê xu ideoloji ra bıvıno u dur bıgero.

Bedıliyayış u wuriyayışi cematki u siyasi ê şari, xu mehsulanê kulturın u edebiyatın dı ramocneni. Seserra 19. ra pê bı mıletperstiya romantik kamiyi mili ver geni. İni serran ra cereyani ideolojik u edebiyi mehsulanê folklori ser vındenı. İdeolojiyi seserra 20. dı heto siyasi ra zi xu ramocneni u beni zıxm. İni ideolojiyi wazeni qasê dısturanê xu newe ra şekil bıdê şaran u cematın. Seba inay politikayanê ini ideolojiyan dı kultur, edebiyat, zıwan u folklor ser xebat muhim o. Ino çarçewa dı ma Romantizm, Realizm, Egzistansiyalizm, Futurizm, Dadaizmi u zobina cereyanan dı gıranıya ideolojiyan vineni. İni serranê peyinan dı zaf qurami edebiyati yêma ideolojiyan sera beni berz. Ino ware dı sareyê 1800’yan ra pê ha edebiyatê welatanê Rocawan dı, ha edebiyatê Tırkan, Kurdan u Zazayan dı belukerdışê dewıran, qefleyan u hişanê edebiyatın dı tesirê ideolojiyan yeno vinayış.

Dewirê Cumhuriyet dı politikaya dewleta mili dı Zazayi u Kurdi Tırkan ra yo qefle qebul beni u ini wırdi zıwani zi miyanê Tırki dı ramocniyeni. İni xebati tıke Zazayan ser tesir vırazeno u êyi xu hetê etnokultur ra Tırk hesabneni. Mınaqışeya esıl, tezê Zazayi Kurd i u Zazaki lehçeya Kurdki ya ser bena. Sareyê serranê 1900’yan ra pê hetê filoloji ra cıgêrayogı zey Le Coq, Oscar Mann, Karl Hadank, V. Minorsky, MacKenzie, T. L. Todd u L. Paul Zazaki xu ser yo zıwan qebul kenı. Seba inay egleb ê Zazayê ki Awrupa dı cuyayêni zıwan u kulturê xuyo taybeti ser beni hişyar u miyanê şertanê siyasiyan dı yo hereketo mili runeni. Ino hereket serranê 1980’yan ra beno tesirdar. Tezê zıwan, edebiyat u kulturê Zazayan xebati destpêkeni, pêseroki neşır beni u kitabı nusiyeni. Eyro zi Zazayi hetê siyasi u ideoloji ra biyi hiri felqeyi: Ê ki xu Tırk

vineni, ê ki Zazayan Kurd qebul keni u ê ki Zazayan xuser yo millet vineni.¹⁸⁰ Ini hetkariyi siyasiyi u ideolojiki edebiyatê modern ê Zazaki dı xu zıxm a zıxm ramocneni. Belukerdışê dewıranê edebiyatê Zazaki dı tesirê mi hişanê siyasiyan u ideolojikan esto.

3. Tesirê Unsuranê Dini: Vercu ra miyanê cemat u miletan dı fikrê dini esto u din bıxu yo heqiqetê insani yo. İnsananê verinan ra din, heyatê cematki dı ca gureto. Edebiyat zi, yo hunero fekki yo u qasê tarixê insani kon o. Heyat u cuyayê insani ser çı esto bı edebiyati mena geno u xu ramocneno. Ê xebati verini ki tarixê insanıyet ser vıraziyayi ini xebati ramocneni ki metni diniyi ê verini, metni edebiyi verini yeni zanayış u hesıbiyeni. Din, wexto verin ra heta eyro metinanê edebiyıan sera yo tesiro zıxm vıraştı u seba vılabiyayışê xu quwetê edebiyati ra zaf istifade kerdo. Edebiyat zi ino proses dı zaf cihetan dı din ra istifade kerdo. Prosesê tarixi dı din u edebiyat her tum gınyai yobinan, tikiştı şiyi u yobinan dır mınasebetê inan biyo zıxm, Hişa modernizmi ra dıma din zi zey zaf wareyan xuser mendo, felsefe u edebiyat ra qerifıyayo..¹⁸¹

İnsan, bı edebiyat u nuştış fikıranê xu bar keno, hisanê xu ifade keno u vengê xu dano şınawıtış. Din zi wazeno dısturanê xu bıdo qebulkerdiş, miyanê insanan dı vılabıbiyo u wa insani din qebul bıkeri. Zereyê kultur, heyat u zıwani dı zaf çiyi din ra ameyi guretış. Ini çiyi edebiyat dı zi êseni u xu ramocneni. Ino sebeb ra ciyakerdişê dewıranê edebiyati dı tesirê dini esto. Edebiyatê Yunanıjan, ‘Ereban, Humanizm, Diwan u zobina edebiyatan dı tesirê dini hem eşkera yo hem zi zêd o. Edebiyatê Rusan, Fransıjan u zobina edebiyatan dı mewzuyi u motifi dini her tum ca gureto. Romanê Dostoyevski *Suç u Ceza*, Victor Hugo *Sefili* dı motifi dini ca geni. Zazayi Bısilmaneyi. Miyanê Zazayan dı hukum u tesirê ciya mezheban esto. Mıntıqayanê Xarpêt, Çolig, Palu, Diyarbekir u Mutki dı hukmê mezhebê Şafiyi; Urfa, Adıyaman u verojê Diyarbekir dı hukmê mezhebê Hanefiyi raviyereno. Mıntıqaya Dêrsim, Erzingan, Siwas, Erzurum u Gımgım dı ‘Elewiti heyato dini u cematki ser hukumferma yo. Seyidi, yo unwan o. Ê ki Hz. ‘Eli u Hz. Fatma ser neslê Hz. Muhammedi ra yeni bı nameyê seyyid şınasiyeni. Seyidi, miyanê heme Zazayan dı namdar i; labelê miyanê ‘Elewiyan dı tor namdar i. Zazayê ki Sunii yê inan dı seyidi resena Hz. Muahmmedi u ê ki ‘Elewiye inan dı resena Hz. Husêni.

¹⁸⁰ Murat Alanoğlu, “Zazalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2019, Cilt: EK-2, r. 688-690.

¹⁸¹ Zafer Demir, “Sosyolojik Açidan Edebiyat ve Din”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 2018, cilt: 1, r. 13- 30.

Zazayi Dêrsim, vercu xu ra nivatên ‘Elewi. Yın baweriya xu ser xu pê “Rê/Ra” ya da “Rêya Heq/Raa Haq” name kerdên.¹⁸² Mezheban sera ina ciyayi heyat, zıwan, kultur, urf u edebiyatê Zazayan dı weş a weş êsena. Edebiyatê modern ê Zazaki dı zaf hikayeyan u roman dı motifi dini esti.

4. Tesirê Siyaset u İdarekaran: Siyaset, yo ilm o, qey idarekerdışi yo sen’et u usul o. Tesirê siyaseti seni ku zaf ilman u usulan ser esto hına zi edebiyat sera zi esto. Ca u tesirê siyaset u idarekaran hem edebiyatê Rocawan u Rocveti dı hem zi edebiyatê klasikan u modernan dı zaf u zıxm o. Siyaset u edebiyat yobinan ra ciya nibeni. Siyaset, hem kamiya nuştoğan u şairan dı hem zi eseranê edebiyat dı xu ramocnena. Nê unsuri siyaseti u idarekari eşkeni edebiyat ra bıvısiyayi u bi eleqe bımani nê zi edebiyatnasi eşkeni xu u eseranê xu siyaset ra dur bıfını. Tewıranê edebiyatan ê modernan zey şıir, roman, hikâye, tiyatro u cerıbnayişi dı¹⁸³ hetê ideoloji, miletperweri, zulım, nêheqi, ğelati u zobina şaran xuraniviniş ra tesirê idarekaran u siyaseti esto.

Bênateyê edebiyati u şar dı yo mınasebeto raşt a raşt esta. Ino semed ra bênateyê edebiyat u siyaseti dı yo eleqeya zıxm vıraziyena. Nuştoğê edebiyati, meseleyanê heyati u hediseyanê cematkiyan ra dur u qerıfiyaye niyo. Unsuri siyaseti u idarekari zi edebiyat ser tesirdar i. Ini wırdi wazeni ki bı imkanan u destegê edebiyati xu pit u zıxm bıkeri. Weziyetê unsuranê siyaseti u idarekaran gore edebiyat beno ki bıbo xurt u eraverşiyero, beno ki bıbo sist u tepiya bımono.

Bı seserran hem Rocawan hem Rocveti dı edebiyat u edebiyatkaran quwetê propaganda ra istifade kerdo. Ya paşt dayo idarekaran ya zi idarekaran ri sareweradayo. Her gamê tarixi dı mınasebetê edebiyat, siyaset u idarekaran zıxm o u biyo zıxm. Eyro pikerdiş u paştdayişê yobinan ser nameyê edebiyati u siyaseti zaf niyeno tica. Şertanê eyroyın gore siyaset u edebiyat eğleb niyarti ser yeni tica.

İqtidar, qey virardiş u dayişê virkerdiş unsurêko muhim o. Cemati ki bı sare u bı rayber i, serdarê inan çino, ini cemati melumatê tarixê xu ser yo dı bağıran wet nieşkeni şiyeri. Çend bağıran ra pê hediseyi ki ciya ciya wextan dı biyi zeku yo wext dı biyi hewayê efsane u destan dı yeni vatış. Labelê serek u sermiyani wazeni ki pê heykelan,

¹⁸² Dilşa Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim, İstanbul 2012, r. 52

¹⁸³ Ertuğrul Aydın, “Edebiyatın Siyasetle Kesişen Noktasında Yazar ve Şairlerin Tutumları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Serr: 4, Humar: 13-14, Yaz-Güz 2007, r. 141-146.

eseri huner u edebiyati tıma vir dı bımani... Rê rê cihetê virkerdışı ra yo tada bıbo virardış beno yo sarewedartış.¹⁸⁴

Bênateyê edebiyatnas u idarekaran dı -bı yona vatiş padişah, wezır, paşa, qıral, sultan, serekkomar, mir u began- her tım ya yo minasebeto musbet ya zi menfi biyo. Sultanê vateyan u mulkan ya dosti ya zi duşmenti sera şiyi ameyi. Rê rê şairan u nuştoğan bı wesilayanê tewıran idarekari medh kerdi, nameyê inan ra nuşteyi rındi u qasideyi nuşti. Seba inay idarekaran xela, caize, ihsan u bexşışı dayi edebiyatkaran. Rê rê şairan u nuştoğan bı wesileyanê tewıran idarekaran ra tada u zulım diyo, surgın biyi, erzıyayi pê beran ya zi kışiyayi. Seba inay zi inan idarekaran ri sare weradayo, pê qelema xu inan dır mıcadela kerdo.¹⁸⁵ Minasebetê edebiyati u unsurê siyasiyan her wext u her ca dı xu ramueto. Seba inay idarekari qasê kuvetê edebiyati rê rê paşt doni nuştoğanê edebiyati, rê rê edebiyatnasan ri maniyan vecêni u rê rê zi me' meleyê inan gore dewiri edebiyati ya qediyeni ya newe dewiri destpêkeni.

Unsurı siyasiyi u idarekari veciyayışê u belukerdışê dewıran u cereyanan ri tesiran muhiman ra yi. Edebiyatê Yunanıjan dı, dewirê Humanizmi dı, veciyayışê Romantizm u Realizmi dı, edebiyatê Tanzimat, Serwet-i Funun u Miliyi dı u zobina zaf edebiyatan u dewıran dı tesirê unsurê siyasiyan u idarekaran xu raşt a raşt u weş a weş xu mueto ra. Edebiyato modern ê Zazaki zi ino tesir ra dur niyi. Labelê edebiyatê Zazayan dı ino tesir heto negatif ra xu mueto. Dewrê Cumhuriyet ê Tırkiya dı şerti siyasiyi, politikaya zıwani, hişa milliti u hetkariya idarekaran ser edebiyat u zıwanê Zazaki erey mendo. Seba tada, asimilasyon, xura nivinayış u yasağan wareyê edebiyatê Zazaki dı heta peyniya serranê 1990'an neşır kerdışê pêserok, rocnamey u kıtaban mumkin nibeno. Ê Zazayan ki barkerdo ya zi remayi şiyi Awrupa inan uca dı zıwan u kulturê xu ser xebatan keni, neşıran vırazeni u kıtaban nuseni. Sareyê serranê 2000'an dı Tırkiya dı yasağiyi siyasiyi weradiyeni u dıma neşırê Zazakiyi beni zêd. Ini sebeban gore ciyakerdışê dewıranê edebiyatê modern ê Zazakidı xeti siyasiyi u weziyeti idarekari her het ra xu ramocneni.

¹⁸⁴ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı, İstanbul 2015, r. 79-80.

¹⁸⁵ İhsan Safi, "Edebiyatçı Siyasetçi İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, r. 1863-1878.

2.2. EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI TEWİRÎ EDEBİYÎ

Edebiyat, yo sen'eto rind o u melzemeyi eyi veng, kelime u vatîşî yi. Esero ki wareyê sen'eti dî viraziyeno u nusiyeno ey ri teber ra yo şekil, zere ra zi yo terzê vatîşî lazim o. Qey eseranê edebîyan zey zaf unsuri peyme, nizam, bina(vıraşte), qudim, ton u meqsedi esti. Eseri edebîyi bî inî unsuran, ciya ciya mewzuyan u qefleyê insanan ki vengdiyeno cî benî berz. Ino berz biyayîşê eseranê edebîyan ra vanî **tewîro edebî**.¹⁸⁶

Eyro tewîran ser ciyabiyayîşê metinan dî zafî tesirê zıwan, uslub, piardîşîya metini u kurmê wendekaran esto.¹⁸⁷ Tewîri edebîyati hetê şekil u tedeyi ra bestiyeni quralan şirikan. Ê ki ganiyi u gani niyi eger hetê rıstım u senini ra zêpiyi u maneni yobinan komê inan ra voni tewîr(cısn). Tewîr, ilmanê fenan dî yo mefhum o, uca ra ameyo edebîyati. Eger yo eserê edebîyati miyanê yo tewîrê edebîyati dî qebul bîbo gerekê zobina eseri zey o eseri hetê şekil u esas ra bîbi.¹⁸⁸ Eseri edebîyi ino sebeb ra bî nameyê tewîranê *destan, vistonik, roman, şiir, hikâye, ceribnayış u cigêrayîşî* nameyan geni.

Tewîri edebîyati binê tesirê wext, ca, şar u cereyananê edebîyan dî viraziyeni. Rê rê tîkê tewîri edebîyi xısusiyetanê xu bedılne ni u şeklê yo tewîro newe dî êsêni. Tewîrê *Mesnevi* edebîyatê Şerqî ra yo tewîr o. Ino tewîr dî gıranîya his u fikrê şaranê Şerqî esta. Roman zi yo tewîrê edebî yo u tesirê fikrê Ğerbi dî viraziyayo. Tewîrê şiiro dramatik wext ra wext vuriyayo u bediliyayo u dîma tera tewîrê *tiyatroyi* veciyayo.

Heta seserra 20. tewîri eĝleb zereyê yo tesnifo klasiki dî mendî. Mavac, yo şairê edebîyatê klasiki eserê xu qasê tîkê tewîran ki tesnif biyi vıraştên. Bî edebîyato modern, dewrê edebîyatanê qefleyan qediyeno u bî ĝeyretê cereyananê şexsiyan tewîri neweyi veciyeni werte.¹⁸⁹ Wareyê siyaset, iqtisad, eskeriya, ilim u kulturi dî bêteyê miletan dî mınasebet beno zêd u zaf. Bî inay zobina tewîrê edebîyati neweyi viraziyeni. Serra 1980 ra dîma edebîyatê Zazakî dî tewîranê edebîyan dî terzê modern ser nımuneyi verini nusiyayi u ina çarçewa sareyê serranê 2000 dî nameyê edebîyatê modern ê Zazakî gureto. Tewîrê ki edebîyatê modern dî zaf tesirê inan esto u edebîyatê welatiyan dî zıxm i, ini yê: *Roman, hikâye, şiir, tiyatro, virameyiş, rocane, ceribnayış, biyografî u cigêrayîş...*

¹⁸⁶ Wellek R. & Warren A., *Yazın Kuramı* (Tadayoĝi: Y. Salman & S. Karantay), Altın Kitaplar, İstanbul 1982, r. 317.

¹⁸⁷ Emin Özdemir, *Edebiyat Sözlüğü*, Bilgi Yayımevi, Ankara 2014, r. 367.

¹⁸⁸ Kabaklı, e.n.v., r. 7.

¹⁸⁹ E.n.v., r. 7.

Edebiyatê modern ê Zazaki dı tîkê eseran dı, hetê kriteranê edebi ra problemi esti. Çunki tîkê eseran dı serviyeri şexsiyi zaf ca geni u hediseyi, raşti sera zaf zımı doni u hetê vıraştışı ra sıst i.

Edebiyatê Zazaki dı tîkê kıtabi esti ki ini kıtabi xısusiyatanê çend tewıran sera nusiyayi. Kıtabê *Hayig* ê Mikail Aslan'i ini kıtaban ra yo kıtab o. Kıtab dı yo qeseyaveri u heştês nuştayi ca geni. Ini nuştayan ra duyes nuştayi hewayê şiiri dı şeş nuştayi hewayê hikâye u fabl dı nusiyayi u tera tamê şiiri yeno. Kıtab dı terzê mesnewiyê Mewlana'yi dı yo vatişo didaktik esto. Hayig, hewayê yo qehramano mitolojik dı kıtab dı ca geno u kıtab yo terzo alegorik dı nusiyayo. Hayig peyê dewıran ra veng dano eyro, estbiyayişi ri şahadi keno u estbiyayişi ra hesap perseno. Kıtab dı biyê Hayig'i dıyna qerakteri esti. Zanoğ, ruhê, virê u zonayoğê wextan o; Heydar zi vengê, pawitoğê 'âlemi yo u rengê xu ezmanan ra geno. Metin Aktaş qey ino kıtabi vano ki: "Na kitab nê roman o nê hikâyê yo nê zî virameyiş o. Na kitab ruhê Avesta ya."¹⁹⁰ Nuştog Aslan, qey kıtabê xu inan vano:

'No kıtav çiyode bin ki onca marê keno eskera, ano verê çıman: Waxt u serri mordemi kamil nêkenê. Eke hen biyene, Pasayi wusar iştanê Dina nêdenê u payiz peyser nêwastenê... No kıtav de mı adır naskerd, wertê adırı de niştu ro, Hayig, Zanoğ u Hadari de hewnanê xo ser qeseykerd..."¹⁹¹

Kıtabê *Memik Axa wo Dêrsimij* ê Haydar Işık'i zi xısusiyetanê çend tewıran tizere dı kırışneno. Ino kıtab, vıraştış sera yo roman o; labelê kıtab dı zey biyografi, otobiyografi u virameyişi tewıran sera xısusiyeti xu ramocneni.

2. 2.1. Şiir

Şiir, çarçewayêka ciya ra bı zıwanê qalkerdişi vatişê hetê hiskerdiş, fikriyayiş, şayi, ğem u eşqê şexısan u şaran o. Şiir, hına yo huner o; mezg, zerr u ruhê insani ra insani tepişeno dano pıro, tişano, dano fikriyayiş, ey şa u ğemgin keno u zey teyran dano firdayiş. Şiir, gêrayişê heqiqetê eşya, sırê cuyayişi, raştıya baweri yo. Şiir; nefesê yo welat o. Ina welat dı hêrs, gırvazdi u deci zereyê hêvi u bihêvi zil doni u beni zergun.

Şair zi qasê wext u cayi nefesê, pişê; rê rê zi zıwan u qelbê şari yo. Şiir, pawa şar, kultur u baweri yeno famkerdiş ki ini çiyi şiir ri wayırti keni. Qısêkerdiş u vatiş qey insani nimetêko xısusı yo. Zaf dewıran dı **şiir** u **şair**, şarê xu ri zey yo rayberi wezife diyo, qefleyan ser tesir vıraştı, şekıl dayo baweriya inan. Medeniyetê Yunani, şarê Tırkan ê Werteyi Asya u İslamiyet ra ver 'Erebi ino tesir ri nimuneyi eşkerayi yi.

¹⁹⁰ Mikail Aslan(23.01.2014), Hayig, Tarixê cırêsayişi: 01.05.2021, <https://www.facebook.com/mikailaslanofficial/posts/640828865953804/>

¹⁹¹ Mikail Aslan, *Hayig*, Fam, Tunceli 2013, r. 7-8

Mumkino ki biyo vatiş ‘edebiyat, bı şiiri destpê kerdo’. Bênatayê şiir, dua u rituelanê diniyan dı yo minasebetê raşt raşt esta. Mumkino ki bıvaciyo din; seba muzik, şiir, dans u ibadeti yo çımeyo muşterek o. Şiir, ritmê cuyayışê cematki yo. Şiir, bı şeklê xu, bı zıwanê xu u bı uslubê xu şarê xu ri yo tradisyon o.¹⁹²

Şiir, manzume ra berz u erca yo; nesir ra zi her cihet ra ciya yo. Şiir, yo huner o u zıwan ino huner dı xıusı, berz u zerr ra şıxuliyeno. Nesir dı uslub seni erca yo nazım dı zi şiirki hına erca yo. Her şairo mequl, newe yo sır ano şiiri. Buffon vano ‘Uslup, bıxu insan o.’ Şair, o keso ki kelimeyanê yo zıwani zey çıla fineno ta; fıkır, his u ğıyalanê xu pê yo vatişo nıknewe vano. Kami u newetiya şairi vatiş dı xu ramoceni.¹⁹³

Şiirê modern ê Zazaki hetê monayışê avayi, têşuşiya estetiki u poetikaya şiiri şiirê Tırkan ra zaf dur niyo u seba yasağıya zıwani, hişanê ciyayan ê politika u ğeyretê welatperweri şiirê Tırkan ra çend gom tepiya maneno. Dewrê Tanzimat ê edebiyatê Tırkan dı seba modernizm seni yo cehd bıbiyo qey şiiro Zazaki ê modern u zobina tewıran zi hına yo cehd esta. Zafi nuştogânê Zazayan tewıranê ciyayan dı nuştıyê nuştı u nuseni. Ino endişe, a rındi, weşi u zıxmiya ki wareyê edebiyati dı yena pawıtış inan keno zor.¹⁹⁴

Vıraştışê alfabeya yo zıwani dı şiir, emegêko muhim o. Tıkê sebebı ra zey ereymendiş, çınbiyayışê dezgeyan u destegê dugeli vıraştışê alfabe u litareturê Zazaki ğeyretêko pil wazeno. Şiiri moderni ê Zazaki bı alfabeya Latinki nusiyayi; labelê nuştışê ina alfabe dı tıkê herfan sera tercihi ciyayi esti. Ina ciyayi şıxulnayışê zıwani dı tıkê probleman u tesiranê negatıfan vırazena. Tıkê şairi zi hema bina, xıusiyetan u gramerê zıwani ra hayıdar niyi u qeydeyanê rastnuştışi hol nizani. Ino weziyet zi şiiro Zazaki ri yo kêmi yo. Eger, qey şiirê Zazaki yo rêzkerdış bıvıraziyo şiiro cematki u şiiri folklori gıran yeni; şiiro metafizik, şiirê imge u şiiro ki meylê siyasi sere yo sıst u tay maneno. Şiiranê Zazaki dı ğıyal u virardışê dewan zaf ca geno. Şairi eyro zafi ra şaristanan dı cuyayêni, binayan dı nişeni ru, çıyan modernan wuneni u temaşa keni; labelê zey şiiranê *Dewa Gol*¹⁹⁵, *Dewa Bav û Kalê Mi*¹⁹⁶ dı zaf şiiran dı hişa inan dew sera şına. Ino hal zi qey şiiro modern yo tengi ya. Rına temayi eşq, keder, derd, dec u hesret zedêr ra şiiran dı ca geni. Ini temayi belka qey edebiyatê şari u klasiki muhim i;

¹⁹² Tüzer & Hüküm, e.n.v., r. 71

¹⁹³ Kabaklı, e.n.v., r. 143-144.

¹⁹⁴ Hasip Bingöl, “Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend, İstanbul 2019, r. 135-178.

¹⁹⁵ İlyas Gizligöl, *Arın Rê Dêri*, Weşanên Arya, İstanbul 2015

¹⁹⁶ Wusênê Gestemerde, *Xezala Koyê Bîngolî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2020.

labelê qey šiiro modern rına yo tengi ya. Şiiro modern, eğleb xu pê teknik, mena, teswir, imaj u vicinayişê kelimeyan ramocneno. Şiiro modern, zıwan u teknik ra paşt geno u pê imajan kuweno rayırı. Ini hiri çiyi, şiir dı bîpêşiyi yobinan šiiro modern eraver şino. Edebiyatê Zazaki dı ini serran peyinan dı çend şairi u çend şiiri ino xısusiyet ser hêvi doni.

Şiir; hem veng, dej, şayi, qêrayiş, muzik u qurpê yo zıwani yo hem zi dunyayê manewi u ruhê a millet ri tercuman o. Zıwanê Zazaki aheng u ritim ser yo zıwano musiki yo; seba inay zey şiiranê *Miti Dîya*¹⁹⁷, *Têmunek*¹⁹⁸ u *Lêro*¹⁹⁹ dı ino lirizmo zıxm her het ra xu ramocneno. Kıtabanê şiiri ê Zazaki dı hem terzê modern dı şiiri esti hem zi tewiranê edebiyatê şari ra ‘tewirê kerraestış, musnayış(didaktik) u fabl’ dı şiiri esti. Şiirê ki terzê modern dı nusiyayi eğleb terzêko serbest dı nusiyayi. Ini şiiran dı hewayêko şiirin esto. Tıkê şairi zi bî unuranê ahengan ê şiiran zey qafiye u peymeyi şiiranê xu nuseni.

Şiiro Zazaki dı çarçewayêka hira dı zey ‘weziyeti dini u milliye, rewş u hesretê welat u zobina hesreti, cuyê şexısan u şari dı tesir u tişiyayişê ini çıyan’ mewzuyi xu doni hiskerdiş. Ino tesir u tişiyayiş xuariya şiiri dı xu dano hiskerdiş. Zey ‘dert u şayi, dej u reheti, sarewedartış u zerrweşi, urf u şaristani, şexsiye u cematkiye, çarçewaya dini u pawıtışo xuseri’ yobinan ra ciya u tezat zaf temayi mundayê şiiri dı verard şini yobinan. Şiiro Zazaki çarçewaya modern dı bî yo vatişo sloganik, ajitativ u musnayış eraver şino. Tıkê şairi moderni zıwano nuşteki dı yo reça newe dıma şini u ca doni vatişan bî imaj, fantastik u huner. Zafi şairi Zazayi bî nameyê biyayişê vengê şarê xu, behskerdişê trawmayanê cematkiyan u insanan u vıraştışê hişa zıwanê xu şiiranê xu dı zıwanêko zelal u uslubêko tesirkerde şıxulneni.

Şair, awa kulturê xura weno, bî kulturê xuyo qedim beno zıxm u hissanê şarê xu ri beno tercuman. Ê şiiri ki kultur, dej u bîndestiya şarê xu ra behs keni, eşq u heskerdişê welati rêzanê xu dı ramocneni zey yo mucewheri qelebalığan onceni xu. Ini şiiri zeliqiyeni hişan, kezaban veşneni u cemat keni hişyar. Şair u şiir, qey hişyarkerdişê merdımın u roşnkerdişê şaran zey şewırmendan wezife vineni. Edebiyatê modern ê Zazaki zey zobina tewiran wareyê şiir dı zi newe yo. Labelê

¹⁹⁷ Fahri Ergun, *Diz a Sêregi*, Weşanên Arya, 2010, r. 49, 50.

¹⁹⁸ Ali Karan, *Têmunek*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2020, r. 9-11.

¹⁹⁹ Mehdi Özsoy, *Diwan*, Weşanxaneyê Roşna, Dıyabakir 2014., r. 181-182.

edebiyato Zazaki wazeno ki wextêko kilm dı qey zıwan u şarê xu hina yo misyon qebul bıkeru.

Edebiyatê Zazaki dı şiir yo gama rınd a. Şiir, yo wexto kilm dı cayê xu zaf qeyim kerdo; çunki şiiro Zazaki, şari ra paşt geno u bı cuyayê şari beno zıxm. Merdimu ki diqet bıncu şiiro Zazaki uca dı weşa weş u leza lez qal, hiş, his, dec, şayi, derd u tengasiyanê şarê Zazayan vineno. Şairi Zazayi çı sera nuseni wa bınusi rına hetê tema ra yeni xu dusneni baweri, cuya, zıwan u kulturê şari ri. Mavac ki, şair ho durşimê waştiya xu ra behs keno uca ra bena ki vate beno resneno şar, erd u dewa xu.²⁰⁰

...Emşo deyîranê to tena ez goştarena.

Şîranê to tena ez wanena emşo.

Binê asmênê to de tena ez.

Ez tena ya bajarê to de.

Rayîrê zerrî ra tena ez şona.

Ez tena bere to kuwena.

Boya yasemînan tena yena mi.

Tena runê mi lertzîyêno emşo.

Ti bawer nêkena

la emşo ez tena sebat o ciwîyêna...²⁰¹

Edebiyatê Zazaki dı reçi şiiri ê verini şini reseni edebiyatê fekki. Edebiyatê Zazaki dı ê şiiri ki miyanê şiiranê modern dı beno ki ca bıgeri serra 1979 ra pê nusiyayi. Qey edebiyatê modern ê Zazaki mocnaki sıfteyi ê şiiri pêseroka *Tirêj* dı neşirbeni. Nuştogê ini şiiran *Malmisanij* o. Pêseroka *Tirêj* hokê şiirê modern ê Zazaki ser cayêko muhim depişena. Humara aya verin dı şiirê Nazım Hikmeti *Ayê* tadiyaheno Zazaki.²⁰² Humara dıyın dı nameyê *Etnik ve Kitabê Ramıtey*²⁰³ dı dı şiiri Zazaki neşir benı. Ini wırdi şiiri edebiyatê modern ê Zazaki dı şiiri verin hesabiyeni. Humara çarın dı nameyê *Ma Çi Wast, Errik ve Deza*²⁰⁴ hiri şiiri esti.

Serra 1988 dı bı destê Malmisaniji nameyê *Herakleitos* dı yo kitabê şiiri neşir beno. Ino kitab 51 ripel o u tede 20 şiiri ca geni. Şairi ini şiiri ciya ciya wextan u cayan dı nuşti. Ino kitab, edebiyatê modern ê Zazaki dı **kitabê şiiro sıfte** yo. Malmisanij, mo kitabê xu İsweç dı binê şertanê zoran dı dano çapkerdiş. Binê her şiir dı tarixê nuştışı esto. Ino tarix eştiş, prosesu ki şiir tede nusiyayo qey famkerdişi yo nişan o. Eyro çapê

²⁰⁰ Bedriye Topaç, “Şair û Şîre”, *Şewçıla Kovara Edebî Hunerî*, Hमार: 5, r. 29-30.

²⁰¹ J. İhsan Espar, *Sanikêka Heskerdişî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014, r. 13

²⁰² Tirêj, Kovara Çandi u Pişeyi, Evren Matbaası, Hejmar: 1, İzmir 1979, s. 36-37.

²⁰³ Tirêj, Hejmar: 2, İzmir 1980, r. 27-29.

²⁰⁴ Tirêj, Hejmar: 4, Sweden 1981, r. 59-64.

ino kitabi ma dest dı çin o u kitabê šiiri ki ino kitab ra pê neşır biyi çendêk tesirê ino kitabi dı mendi belu niyo.²⁰⁵

Edebiyato modern ê Zazaki dı tor zaf kitabi šiiri Fahri Ergun nuşti. Ey heta eka nameyê *Diz a Sêregi*, *Zuwen Vinîbose*, *Na Fın Do Bıbo*, *Dêê Ha Dê*, *Rındo 5* kitabi šiiri neşır kerdı. Şiiranê Ergun'i dı ciya ciya mewzuyi zey 'welat, zıwan, qeder, cıgıriyayış, heskerdiş, bıratı u dec' esti. Şiiranê ey dı eğleb insanan u şari ri yo vengdayış esto:

La la xeyro to, fına xînt bîyê
Wesar şeqatnayo, ti xoya şîyê
Êdî beso bizani û emîn bi
Dimilîyê Sêregi, xend bê nefis nîyê...²⁰⁶
Kaş û koy û kerey, to kêrdê welatê ma
Erdo dûz nêmendbi qey, to nêda kişta ma
Eyzî vera, tene ê aqıl û feam bidaê
To tewr worişt, en seryo wişk da ma²⁰⁷

J. İhsan Espar, šiiro modern ê Zazaki dı nameyêko muhim o. Ey heta eyro nameyê *Dilopê Zerrî*, *Sanikêka Heskerdişî*, *Rengê Şewe Zerrîya Mi De*, *Berîyê Birîsimênî* dı çar kitabi šiiri nuşti. Kitabane šiiranê Espari dı hetê tema ra 'unsuri folklori, tebiat, eşq, hesret, dec u kulturi' xu ramocneni. Şiiranê ey dı tebiat terzê pastoral dı ca gena. Mavac kitabê ey ê šiiri *Sanikêka Heskerdişî* dı hiri resimi Henry Avignoni zi ca geni. Şiiri Espari bı wendişê tabloyan u imgeyan biyo wendiş poetikayê šiiranê ey tewr hol fam beni.

Ma Senfonîya Pastorale goştarite
Daristanêk porteçalî de,
Hemverê ma de şewleyê şodirî
û ma reqsê hewarîyan kerd
rasteyê Felekî de.
Erjê vateyan timûtım
ma bi zerrîya xo set
dejê qiseyan zî.
Ma xo bi eşqî şut
çemê gunehkaran de.²⁰⁸

²⁰⁵ Malmisanij, *Herakleitos*, Jına Nû Yayımları, Uppsala 1988.

²⁰⁶ Fahri Ergun, *Rındo*, Tuncay Matbaacılık, İstanbul 2019, r. 57.

²⁰⁷ Ergun, *Diz a Sêregi*, r. 9

²⁰⁸ Espar, *Sanikêka Heskerdişî*, r. 20

Kemal Astore zi, nameyê *Hazar Dengız ê Zerrê Mı de, Gome, Destur Bide, Gulistan* çar kitabı şiiri nuşti. Wı bı ini kıtabanê xu şiiro Zazaki dı yeno zanayış. Wı şiiranê xu hetê şekil ra terzêko serbest dı nuseno. Rê rê şiiranê ey dı kafiye zi şıxuliyayi:

Mı çımê xu cınai pıro,
Gos u kherike xu qapan kerdi,
Zerria xu gos dan ke,
Zerrê mı de ju lauke têra bena:
Hal u hekatê nia u nia.
Kami tu mı ra fit dūr,
Bêtu ez bêkes u bêwairo,
Çımê mı pêroc u pesewa raa tu pino,
tu şia, nêama, ez perişano,
a roca na roca hewnê mı bêtu nêno.
Lauke zerria mı kerde dılete,
nêzan bıberbi, nêzan bıvaci,
Mı derd ca verda, xo rê şio dūrê dina,
Nişto ru gılê ko de têselia mı kota...²⁰⁹

Bı nameyê *Roja Sîpîye* u *Azebe* dı kitabı şiiri ê Çetin Satıcı'yi esti. Kitabı ey terzê hikâye dı nusiyayi u tede unsuri mitolojik u folklorik, hisiyati politik esti.

Dêsan de Sûretê Ma Nimite kitabê Roşan Lezgin'i yo. Lezgin ino kitabê xuyo şiiri dı zey 'heskerdışê welat u zıwani, eşq u felsefe, şîret u rayırmotış, dert u keder' mewzuyan terzêko lirik dı nuseno. Şiiranê ey dı ge ge welat ra zey yo waşti u ge ge zi bıxu waşti u eşq ra behs beno. Kamiya şari, hişa kami, ehemiyetê zıwani, vir kerdışê kamiya xu, baweri u itiqadê şari, baw u bawkalan, dejê welat, teynati u temaşayê welat şiiranê ey dı zobina temayi. Ini şiiran dı hişa kami u zıwani veciyana verni. Rına mı şiiri, belangaziya u waştışê heqanê zıwan u nasnamayê Zazayan ser beni tercuman:

Her kerra koyê xo rê xeml a
Ey yara raştikêne, ti ha ça?
Her çekuye ruhê mi rê rîsalet
Her çekuye welatê mi ra leteyêk
Her çekuya ke tamê aye serê zıwanê bapîranê mi ra yadîgar
Û her kelim latê destanê zemanî ra cewherêk
Ax merdim ser a biremo zî maneno welatê xo...²¹⁰

²⁰⁹ Kemal Astore (25.03.2017), *Ma Welatê Xo Ra Has Kenmê*, , Tarixê Ciresayış: 16.07.2021, <http://dersimmeclisi.com/za/ma-welate-xo-ra-has-kenme-kemal-astare/>

²¹⁰ Roşan Lezgin, *Dêsan de Sûretê Ma Nimite*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005, r. 10-12.

Kıtabê *Arîn rê Dêrî* ê Îlyas Gizligöl'i yo u kitab nameyê xo şîirê *Arîn* ra geno. Arîn, keynaya ey a. W1 şîiranê xu dı ciya ciya temayan zey 'welatperesti, welat, eşq, merg, qıckeki u cini' ra behs keno. Kıtabê ey dı hetê peyme ra zafî şîiri terzo serbest dı u tay şîiri zi pê hece nusiyayi:

Tarîxê cinîyan tarîxê eşqî u heskerdene yo
Sifte pitekî dima kênekî u dima cînekî
Qirrek bari yê çim xasekî yê u name kîbar ê
Ge benê maye ge benê waye u tim benê rayîr
...
Rindek u xasek ti ê kamî ya;
Sey çam, esmer u qirik barî ya;

Werte de daristanî warpa ya
Ez nika tersena ti beno ke ê şarî ya

To eskij werda qirik ra asaya;
Ez vana ti nêweşî rê daru ya...²¹¹

Wısîf Pîrbab, kıtabê *Derdê Hîris û Heştî* hepîsxane dı nuştö. Şair, b1 zıwanêko herikiyaye temayanê 'hesret, eşq, dec, siyaset, problemi zıwani, niheqi, zindan u bikesi' dı şîir nuştî. Şair, ino kıtabê xu dı tarix u coğrafyayê Dêrsimi u hediseyê ki serra 1938 dı Dêrsim biyi inan ri çıla fineno ta.

Axx derba hirus û heştî
Taye weşa-weş sungi kerdî
Taye welatan ro surgun berdî
Memleketan dı viran û veşan merdî
Axx mı dı yene mezele né derdî²¹²
...
Dayê ez sey teyra wertê qefes a
Zere de bêsoluz û bênefes a
Efkarû kesretîye ra nêweş a
Emrê mî bî no zindan de veşa²¹³

Kıtabê şîiri *Pukeleka* ê Hesên Yıldızı dı, 61 şîiri ca geni. Merkezê şîiranê şairi dı mıntıqaya Dêrsimi esta. Ino kitab dı zey 'heskerdışê welat, feqirtî u çinayi, dec, barkerdış, hewar, perişani, derd u kultur' temayi ca geni. Şîiri terzo serbest dı nusiyayi.

²¹¹ Gizligöl, e.n.v, r. 16 u 57.

²¹² Wisiv Pîrbab, *Derdê Hîris û Heştî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r. 37

²¹³ E.n.v., r. 55

Şair, seba zıxmkerdîşê temayê şîiran zey ‘ko, kerra u teyr’ esteyanê bigoniyan dano qîsêkerdîş.

Pukeleka, tevera va daru dêmdano
Vore çêver gureto, mara çî wazena
Bonê qulukê, çêrangê şîayê
Zulmeta, çim çîmu nêvêneno bîra
Asmen biyo tari, roştîye bîriya wayê
Jê taliyê Kırmancu dina biya tariye.²¹⁴

Şîiranê Zazaki dî unsuri folklori cayêko muhim geni. Zey Qemer Söylemez, Hawar Tornêcengi, Xal Çelker, Fuat Doğan, Mihanî Licokic, Umer Faruq Ersoz, Xıdırê Başî, Akman Gedik, Xece, Mahmut Arif Ayciçek u Bedriye Topaç şîiranê zaf şairan dî zıwan, urf, kultur u coğrafya ser unsuri folklorik xu doni ramotîş.²¹⁵

1980 ra heta eyro qey şîiro Zazaki hewayê modern dî eraverşiyayîşêko hol esto. Serranê 2000 dî şîiri Zazaki pê yo ğeyreto pil beni zêd u bî henzeran şîiri Zazaki nusiyeni. Zafiya ini şîiran beni kitab u edebiyatê modern ê Zazakidî cayê xu geni. Biyê çar kitabî şîiri ki zobina zıwanan ra açarniyayi u dî antolojiyi heta eka goreyê tesbitanê ma 82 kitabî şîiri yê Zazaki neşir biyi.

Kitabi Antolojiyi: Zazaki dî antolojiyê şîiri verin ê Faruk İremeti yo. Nameyê mo kitabî *Antolojiyê Hozanwanê Swêdi*²¹⁶ yo. Kitab, 1995 dî neşir biyo. Antolojiyo dıym Berfin Jêle nuşt. Nameye mo antolojiyi *Antolojiyê Sairunê Dina* yo. Ino antoloji dî zey Tırkiya, Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Fransa, İngiltere, İrlanda, İtalya, İran u İspanya 21 welat ra şîiri şairan esti. Rına mo kitab dî zey ‘Umer Hayyam, Furuğ Ferruhzad, Şirazi, Dante, Shakespeare, Hugo, Schiller, Goethe, Nietzsche, Durrell u Puşkin 70 şairi ra nızdiya 300 şîiri açarniyayi Zazaki.²¹⁷ Antolojiyo hiriyim *Antolojiyê Şîiranê Kırmanckî(Zazakî)* yo. Ino kitab dî nuştog şîiranê Ehmedê Xasî ra destpêkeno u heta sareyê 2017 ca dano şîiranê 21 şairan klasikan u modernan. Kitab dî 81 şîiri ca geni. Pêniya kitabî dî biyografiya ini şairan ca gena.²¹⁸

Kitabi Açarnayîşi: Edebiyatê Zazaki dî zobina zıwanan ra zi kitabî şîiri açarniyayi. Ino çarçewa dî Newzat Valeri, kitabê Ehmed Arifi *Mi Hesreta To Ver Qeydûbendî Kerdî Kehan* Tırki ra u kitabê Sohrab Sepehrî’yi *Mergê Rengi & Raywan*

²¹⁴ Hasan Yıldız, *Pukeleka*, Vêjyayîşê Tiji, İstanbul 2005, r. 13.

²¹⁵ Bingöl, e.n.v.

²¹⁶ Faruk İremet, *Antolojiyê Hozanwanê Swêdi*, İremet Yayınları, 1995, About Swedish writers.

²¹⁷ Murat Varol, “Antolojiyê Sairunê Dina Kitabı Üzerine Birkaç Not”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Serr:1, Cilt:1, Humar:1, Ocak 2015, r. 175-176.

²¹⁸ Alî Aydın Çiçek, *Antolojiyê Şîiranê Kırmanckî(Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2017.

Farski ra açarnayi Zazaki. Gulê Mayêra kitabê Omer Xeyyam'i *Rubaiyat* Farski ra açarnayo Zazaki. Hasip Bingöl, kitabê Nurettin Durman'i *Tijbazî* Tırki ra açarnayo Zazaki. İsmail Söylemez kitabê Foruğ Ferroxzad *Ma Baweri Bı Destpêkerdişê Mewsimê Serdi Biyar* Farski ra açarnayo Zazaki. Rına nameyê *Patrin Dört Dilden Şiir* dı yo kitabêk nusiyayo. Ino kitab dı çar embazi/nuštoği zey Zazaki, Romeneski²¹⁹, Almanki u Tırki çar zıwanan ciyayan dı şiiiri nuşti.²²⁰

Ê kitabê ki tewirê şiiiri dı heta eka nusiyayi tesbitan gore ini kitabi cêrin i:

Tablo 1.1. Kitabî Şiiri Zazakiyi

Şair	Kitab	Neşirxane	Tarixê Çapkerdişi
Malmısanj	Herakleitos	Jina Nu	1988
Koyo Berz	Na Xumxuma ²²¹	Jina Nu	1988
M. Çermugi	Xaseko Gano Zerejo	-----	1991
Kemal Astore	Hazar Dengiz ê Zerrê mı de	Berhem	1991
Kamer Söylemez	Adır u Asmen,	Piya	1995
Kemal Astore	Gome	Piya	1995
Faruk İremet,	Zeritenik	İremet	1996
Koyo Berz	Dêrsim Şeherê Zazaki	İremet	1996
Memê Koêkorta,	Lawika Cırê Vaci,	Medya	1997
Safiya Pak	Xeribey id Keye dı	İremet	1997
Hawar Tornêcengi,	Rozê Yena	Tij	1999
Xal Çelker,	Dûri Şiya Néjdi Ama,	Tij	2000
Ali Himmet Dağ,	Mısaibê mı mase	Kendi	2002
Çetîn Satıcı	Azebe	Sî	2002
Îlhamî Sertkaya	Min Hesretan de Mevirde Meso		2002
Çetîn Satıcı	Roja Sîpîye	Elma	2003
Îlhamî Sertkaya	Zerîya Min To de Mend	Afiş	2003
Kemal Astore	Destur Bıde	Tij	2003
Xeyri	Kesreta Zerrê Mı ²²²	Tij	2003
W. K. Merdimîn	Dîwan	Vate	2004

²¹⁹ **Romeni**, Ewrupa dı cayan tewiran dı, İran, Belucistan, Mısır, Afrika u ‘Emeriqa dı hewayê koçeri dı cuyeni. Romeni, hetê ruçikan, kurman u kultur u zıwanê xu miletan binan ra ciya beni. Ino şar, Tırkiya dı bı nameyê Çingene –miyanê Zazayan dı bı nameyê Aşığı u Qereci- yeni zonayış. Zıwanê inan zi Romeneski yo.

İsmail Altınöz, “Çingeneler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul 2016, Cild. EK-1, r. 291-294

²²⁰ Nedjo Osman Nedjret, Marion Mentzel, Ali Erenler, A. Kadir Konuk, *Patrin Dört Dilden Şiir*, Belge, İstanbul 1999.

²²¹ Ino kitab, kitabê şiiiri yo. Ini şiiiri anonim i.

²²² Ino kitab dı 53 şiiiri esti, ini şiiiran ra 11 şiiiri Tırki yi.

Hasan Yıldız	Pukeleka	Tij	2005
Roşan Lezgîn,	Dêsan de Sûretê Ma Nimite	Vate	2005
Kemal Astore	Gulistan	Can	2006
Halis Yurtsever	Ez Kamîrê Biberbêne	Veng	2007
Memê Jêle,	Sarê Genimi Ginay Goni ro	Tij	2007
Zulkuf Kîşanak	Delala Çimrengîne rê Qesîdeyî,	Vate	2007
J. Îhsan Eşpar	Dilopê Zerrî	Vate	2008
Newzat Valêrî	Dejê Nîmteyî	Vate	2009
Deniz Doğan,	Perperîk	Tij	2010
Fahri Ergun	Diz a Sêregî	Arya	2010
Rodi Zinar	Çarîn-Çarikîy	Tevn	2010
Ali Şeker	Hayleme	_____	2011
Akman Gedîk,	Roj Ma De Şewle Dano	Vate	2012
Fahri Ergun	Zuwen Vinîbose	Arya	2012
Mikail Aslan	Kılamê Çemi	Tij	2012
Xidirê Başî,	Gula Xizirî,	Vate	2012
Bedriye Topaç,	Wextê Heskerdişî	Roşna	2013
Berfîn Jêle,	Çimê Eşqî To Dero	Peri	2013
Deniz Doğan	Gulsaê	Tij	2013
Ercan Cengiz	Roj Marê Sa Wano	Tewn	2013
Ercan Cengiz ²²³	Decona Pırrıyî Destê Mı	Yıldız	2013
Ezîz Gul,	Dalpeya Cemedeyên	Aram	2013
Fahri Ergun	Na Fın Do Bıbo	Arya	2013
İbrahim Doğan	Heskerdena Mı		2013
Mahir Çiçek	Surbelek	Yıldız	2013
Mehmud Arif Ayçiçek,	Ha Vac Ha Vac	Kayhan	2013
Umer Farûq Ersoz,	Kekû,	Roşna	2013
Wisiv Pîrbab	Derdê Hîris û Heştî,	Roşna	2013
Berfîn Jêle,	Antolojiyê Şairunê Dina	Belge	2014
Deniz Gunduz,	Xapxapik	Vate	2014
J. Îhsan Eşpar	Sanikêka Heskerdişî	Vate	2014
Mehdi Özsoy	Diwan	Roşna	2014
Mihanî Licokic,	Axînê Min Welat,	Roşna	2014
Sait Çiya	Kıtabi Her Çi Nênusnenê	Dêrsim	2014
Haspî Aydın,	Sarcon Newi	Hamburg	2014
Fahri Ergun	Dêe Ha Dê	Arya	2015
Hatîce Kılıç(Xece)	Hesret u Hêvîya Bêsinor	Vate	2015

²²³ Ino kitabê Cengiz'î dızıwani yo. Her şîir yo ripel dı Tırki u ripelo bin dı Zazaki nusiyayo.

İlyas Gizligöl	Arîn Rê Dêrî	Arya	2015
Bazîd Cîhangîr,	Zerrîya Mîn Kengula ya	Berdan	2016
Burhan Beyazyıldırım,	Ez Bêkes o	Berdan	2016
Halis Yurtsever	Beso	J&J	2016
Newzat Valerî	Wexto Vîndîbîyaye	Vate	2016
W. K. Merdimîn	Diwano Nimcet	Peywend	2016
Mahir Çiçek	Hestir Mezal Nedane	Totem	2016
Ro Dêrsim (Rewal Rozvera) ²²⁴	Mojen Şiir I	Kalan	2017
Yılmazcan Şare	Dez	Nas Ajans	2017
Îdrîs Yazar	Destê Zamanî	Roşna	2018
J. Îhsan Espar	Rengê Şewe Zerrîya Mi De	Vate	2018
Fahri Ergun	Rîndo	Tuncay Mat	2019
Îrfan Sîmserkîsîj	Tenyayîya Xwu de	Roşna	2019
J. Îhsan Espar	Berîyê Birîsimênî	Vate	2019
Macir Ciron	Derdê Macirî	Roşna	2019
Xal Sebrî	Ez Kirdon rê Vona ²²⁵	Roşna	2019
Pınar Yıldız	Vena	Avesta	2019
Ali Karan	Têmunek	Vir	2020
Deza Sarı	Nêrgîzê Koyanê Welatî	Zilan	2020
Barış Arslan	Çar Qeşî	Fam	2020
Yusuf Sarı	Tijê Wêlat	Fam	2020
Mikail Söylemez	Dormaleyê Ma Dî	Vir	2020
Wusênê Gestemerdeyî	Xezala Koyê Bîngolî	Roşna	2020
M. Mehdî Özsoy	Vengê Welatî	Roşna	2021
Umer Farûq Ersoz	Hêvî Esta	Dara	2021
Berfîn Jêle	Vana	Vir	2021
Cuma Ali Karaman	Veng û Vate / Xûrbet û Hesret	-----	2021

2. 2.2. Hikâye

Ê hediseyi ki biyi ya zi mumkin o bîbiyê bî yo uslubo edebi kîlmi ra nuştîşê inan ra vani hikâye. Hikâye; yo hedise, heyat ra yo lete, yo gam ya zi yo felqeyi çarçewaya şexîsî, ca u wext dî gena xu dest. Aktaş u Gündüz, qey hikâye inî tesbitan vîrazeni:

“Mewzuyê tewîrê hikâye biyayeyê ki biyi ya zi bena ki bibi yi. Her hikâye dî hediseyêka belu, cayo ki hedise tede viyerena, wexto ki hedise tede bena u şexîsê ki hedise rîdê inan ra bena

²²⁴ Ino kitabê Rozvera'yi dîziwani yo. Her şîir yo ripel dî Tırki u ripelo bin dî Zazaki nusiyayo. Rîna şair, ino kitab dî ca dono şîiranê Gülizar Ataç, Metin Ataç, Şengül Ataç u Aydın Ataç'î.

²²⁵ Ino kitab dî 62 şîiri Zazaki/Kirdki, 10 şîiri Kurdki u 1 zi şîiro Tırki ca geni.

esti... Hikâyeyi, romanan ra kılm i. Qehramani hikâye yo ten o ya zi çend ten i. Qehramani hikâye hetê şexsiyet ra hira ra niviraziye. Sereviyert(oxbet)ê heyat ra qısmêko kılm yeno vatiş. Hikâye, doruverê yo hedise dı bena vıla.”²²⁶

Vercu insanan hedise u biyayeyi bı tewıranê ‘*destan, menkıbe, qıssa, riwayet, u mesela*’ vatên u nuştên. Eyro insani hediseyan u meselayan bı hikâye u roman nuseni. Proseso tarixi wareyê modern dı nameyanê ‘hikâyeya biyaye, hal u hikâyeya ki merkezê ay dı ez esto’ hiri tewırı hikâye veciyêni ma ver. Edebiyatê Dunya dı tewirê hikâye ser nımuneyo verin Ronensans ra dıma seserra 16. dı kitabê *Decameron* ê Giovanni Boccaccio yo u pê ino eseri oxbetê hikâyeyanê ‘esrıyî destpêkeno. Seserra 18. dı *Voltaire*, biyê insanan mexluqan u hediseyê ki raşt niyi dekeno hikâye. Seserra 19. dı cereyani Romantizm u Realizm beni vıla. Hikâye, pawa vılabiyayışê ini cereyanan xısusiyetanê xuyê karakteristikan gena.

İhtilalê Fransa ra dıma, zaf şaran dı hişa miletbiyayış vıraziyena. Zaf şari, fikrê miletbiyayışi sera wareyê ‘idare, siyaset, telim u edebiyat’ dı xuseriya xu qezanc keni. Wexto ki fikrê miletbiyayışi(miletperesti) dunya dı tesirê xu ramocneno eyne wext edebiyatê modern sera zi tesir vırazeno. Hına hına çarçewaya modern dı zaf tewırı neweyi veciyeni u tay tewırı edebi zi xu bedılne u edebiyato modern dı cayê xu geni. Hikâye zi yo tewirê edebiyati newe ya. Ino tewır, qısmêk tewıranê neweyan ra, qısmêk zi tewıranê konan ra bı guretişê xısusiyetanê neweyan ya zi bı xelasa xısusiyetanê konan vıraziyayo.

Zazayi, seba zaf sebeban fıkr u hişa mileti ra dur mendi. Ino semed ra nieşkayi hokê tewıranê edebi ê modern ra tesirêko zıxm bıvırazi. A coğrafya ki Zazayi tede cuyayêni nieşkayi uca dı zıwan, urf, kultur, gırani u edebiyatê xu ser yo tesiro siyasi bıvırazi. Ino weziyet, verê eraverşiyayışê Zazaki u edebiyatê ay dı maniyêko muhim o. Zazayi, yo demêko erey dı şiyi şaristanan u heyatê şeherey şınasnayo. Zazayan dı tiya ra 30 u 40 serr vercu sınıfa miyanin çin bi. Ini wırdi sebebi zi verê eraverşiyayışê u ninusiyayışê zıwani dı dı sebebi muhimi yê.²²⁷ Serranê 1960’yan u dıma Zazayi dewan eğleb barkeni şını şaristanan u welatanê ğeriban. Ino barkerdış, edebiyatê Zazaki sera tesirêko pozitif vırazeno. Ini merdımı uca dı hişa miletbiyayış u zıwani ser xebatan keni. Edebiyatê modern ê Zazaki tesirê ini xebatan dı serra 1979 ra pê nımuneyanê xuyi verinan dano. Tırkiya dı wareyê edebiyatê modern ê Zazaki dı xebati

²²⁶ Şerif Aktaş & Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, r. 339.

²²⁷ İlyas Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, r. 12.

zıxmi serra 2000 ra pê beni. Ini serran dı zıwan, kultur u cuya ser tadayi siyasi u sebebi cematki beni kêm.

Edebiyatê modern ê Zazaki dı tewiro ki ho ver de yo, zaf yeno zanayış u zêd yeno wendiş hikâye ya; çunki hikâye kilm a u duştê romani dı wendekaranê Zazayan tor zaf kaşkena xu. Hema zi zaf şexısı hetê wendiş u nuştışê Zazaki ra kêm i u tengi anceni. Ino cihet ra despêkerdişê wendişê Zazaki dı tewirê hikâye erca ya. Ina ercayi qey nuştogın zi hına wa.

- Edebiyato Zazaki ê modern dı serencamê hikâye heta serra 1963 şına. Ino serr, nameyê *Macera î Silemonî Gince* dı yo hikâye rocnameya *Roja Newe* neşır bena. Ina hikâye, edebiyato modern dı **hikayeya verin** a u yo mudı ra pê pêseroka *Hêvî* dı newe ra neşır bena. Ina hikâye dı Dêrsimê serra 1938 ra, ê merdımê ki surgun biyi heyatê inan ra behs esto. Ini hediseyi sareyê serqehraman Sileman Ağa ra viyereni.²²⁸

- Malmisanij, bı loqmatikê M. Brındar serra 1980 dı pêseroka *Tîrêj* dı nameyê *Engiştê Kejê* dı yo hikâye nuseno. Ina hikâye edebiyatê Zazaki dı hikâyeya **modern a diyın a**. Nuştog ina hikâye dı a tada, ê heqeret u zulımı ki dewici seba zıwan u mileta xu vineni inan ra behs keno. Runayışê Cumhuriyet ra heta eyro o trajediyo ki Zazayi cuyayêni ina hikâye ey ra yo lete ana verê çımanê wendekaran. Ini hediseyi fekê yo keyna ra bı zıwanêko realist u akerde yeni vatış. Ina keyna Keje ya u Keje mekteba sifte dı talebe ya. Melım, rocêk şık fineno cı ki çend gışti Keje şıkıyayi. Me'lım, sebebê şıkıyayışê gıştanê ay perseno u Keje, destpêkena hikayeya xu vona... Esker, sereştışê dewan ser kuweno me'neyan dıma. Ina hikâye dı zi seba silahanê keçağan esker erzeno dew ser... Ina hikâye dı ma tesirê şert u weziyetanê cematkiyan eşkera vineni u wuneni.²²⁹ Neşırbiyayışê ina hikâye ra dıma wextêko kilm dı derbaya 12 Keşkulani bena. Seba may ina hikâye, wendekaran ser tesirêk nivırazena; çunki o wext kam sera ya zi keyeyê kam di yo neşır ya zi qaseto Kurdki ya zi Zazaki bıamên vinayış ino sucêko pil hesıbiyeno. Ina hikayeya diyın aya Zazaki, tam 25 serr ra pê serra 2005 dı newe ra neşır bena. Neslo newe u noştogı hikâyeyi o wext hema ina hikâye ra hayidar beni.²³⁰

- Ê Zazayi ki şıbi Awrupa êyi eraversiyayışê edebiyato modern sera, xısusen wareyê hikâyeyan u romanın dı destpê xebatan keni u zaf pêserokan veceni ya zi

²²⁸ E.n.v., r. 13.

²²⁹ M. Brındar, "Engiştê Kejê", *Tîrêj*, Hejmar: 2, Sal 1980, İzmir, r. 32-37

²³⁰ Munzur Çem, *Antolojiyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî)*, Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005, r. 57-63

pêserokanê zıwanan binan dı nuşteyanê Zazaki nuseni. Ino çarçewa dı Pêseroka *Hêvi* dı humara 2. dı nameyê *Dewa Mixeylî de* yo hikâyeyê (1985) esta u nuštoğê ina hikâyeyê Ali Kılıç o. Humara 4. dı Umero Adirin nameyê *Bêbextî* dı yo hikâyeyê nuseno. Malmisaniyê, humara 4. dı Demir Özlü ra hikayeya *Mergê Xalit Begê Cibrî*, humara 5. dı Ahmet Say ra hikayeya *Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij*'i²³¹ Tırki ra u humara 6. dı 'Eli Eşref Dervişyan ra hikayeya *Bey'i* Farski ra yo hikâyeyê tadano Zazaki.²³² Ini hikâyeyê zobina zıwan ra açarniyayışê Zazaki ser mocnaki sıfteyan ra yi.²³³ Pêseroka Armanc dı humaranê 122, 123 u 124. dı tidıma hikâyeyê *Karê Hûmay Neqşên î* (Kajîn Çalberzij), *Gama Verêni* (Roşan Roşn) neşir beni u serra 1993 humara 136. dı N. Eli hikayeya Qedrîcan *Mûyênda Sipî* tadano Zazaki.²³⁴ Serra 1995 aşma Edari dı pêseroka Çıra humara yoyin dı hikayeya Munzur Çem'i *No Kî Ma ra Wo* neşir bena.²³⁵

- Hewayê modern dı **hikayeyêka muhim** *Derdê Dewrêşî* ya. Nuštoğê ina hikâyeyê, J. Îhsan Espar o u ina yo hikâyeyê derg a. Ina hikâyeyê serra 1995 dı pêseroka Çıra humaro hiriyan dı neşir bena. Hikâyeyê dı yo mubaşirê mehkema esto. Ino mubaşir, teqawut ra ver beno katib; labelê Tırkiya ey kêma a. Ciniya ê katibi niweş a u dıxtor gılati ra teşhisê qanserî nano pawa. Minasebetê ino katibi ciranan u doruverê ey, çarçewaya ini minasebetên dı Diyarbekirê serranê 1970'yan, nawıtışi siyasiyi, sereştışê polisan u eziyeto ki şar destê polisan ra vineno; hisi, gıyalî u onayışê dunya ê Dewrêşî yeni vatış. Edebiyatê Zazaki dı teyna hikayeyan dı nê, ê tewiranê binan dı zi hediseyanê siyasiyan ra zaf behs beno. Ina hikâyeyê, hetê zıwan u vatışi romani ra nızd a. Wendekar ina hikâyeyê ra tam des serr erey, wexto ki hikâyeyê serra 2005 dı newe ra neşir bena hayidar beno. Ina hikâyeyê, hetê hokê onayışi ra xu ramocnena. Hikâyeyê dı hokê onayışi İlahî esto u ca ca zi teknikê herkiyayışê hişî şıxuliyayo.²³⁶

- 1995 dı pêseroka *Kormuşkan* dı humara yoyin u dıyan dı hikayeya *Sûro* neşir bena.²³⁷ Serra 1996 dı Serdar Roşan nameyê *Bircanê Dîyarbekirî ra Mektubêke*²³⁸ u

²³¹ Ahmet Say, "Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij", *Hêvi Kovara Çandîya Gıştî*, Institut Kurde de Paris, humar: 5, r. 112-117.

²³² Dervişyan, e.n.v, r. 95-103.

²³³ Pınar Yıldız, e.n.v, r. 213

²³⁴ E.n.v, r. 123

²³⁵ E.n.v, r. 123

²³⁶ J. Îhsan Espar, "Derdê Dewrêşî", *Çıra kovara kulturî-kovara komelaya nivîskarên kurd li swêdê*, Hejmar 3, îlon 1995, Stockholm, r. 55-70.

²³⁷ Zazom Rojnew, "Sûro", *Kormuşkan Zıwan û Kulturê Zazayan*, Serra: 1995, Humar: 2, r. 18-19.

²³⁸ Çem, *Antolojiyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî)*, r. 151-158.

*Gozêre*²³⁹ dı hebi hikayeyan nuseno. Ini hikâyeyi pêseroka *Çıra* dı humaro 2. ve 5. neşır beni. Ini wırdi hikayeyan dı ‘milet biyayış u neteweyi ser hesret’ ra behs esto.

Ini hikâyeyi verin ê edebiyatê modern ê Zazaki hetê zıwan ra kelimeyi u qalibi kelimeyanê ki yeni zanayış u qebul biyi şıxulnayı. Ini hikâyeyi verin hetê şıxulnayışê zıwanê Zazaki nımuneyi sıfte yi u hetê zıwan ra serkote yi. Cuyayê u coğrafyayê Zazayan şıir sera seni yo tesir vırašto hikâye sera zi tesirêko hınayin vırašto. Hikâyeyanê Zazaki dı misalanê xaman(klişe) ra wet misalê ki raşt a raşt heyat ra ameyi guretiş esti. Hikayeyanê Zazaki dı zafi mewzuyanê ‘zıwan, kultur, neteweyi, baweri, urf, coğrafya, qeder, tada, yasaği, ideoloji, zindan, hesret u ğurbet, idrak kerdiş, eşq, cini, şayi u keder’ mewzuyi esti ki şar ri beni tercuman u şar xu tede vineno esti. Hikayeyan dı tema, yo weziyeto şexsi u hissi sera nê şar u dugel sera eraver şını. Derheqê heyat u cuya ser vatiş qey edebiyatê Zazaki çiyêko newe yo; labelê qey nuştoğan u şairanê Zazayan xurt biyayışê hişa estetiki yo.

Ê hikâyeye ki pêserokan dı neşır biyi ya zi hewayê kitabi dı veciyayi inan dı zey mewzuyanê ‘heyatê dew u zehmetiya dewan, vengkerdişê dewan, zindan, işkence, surgun, qırkerdiş, piyordayış, nizanayışê Tırki ser çiyi ki ameyi insanan ser, trajediye ki zanayış u nizanayışê dı zıwani ser vıraziyayi, problemi iqtisadi, tenayi, ğeribbiyayışê roşnviran, problemi ciniyan, hişa urf u edeti, meseleyi aşiretan u ağayan’ zaf mewzuyi eşkera nusiyayi. Hikayeyanê Zazaki dı ideoloji, siyaset u hetkari ser yo mecburiyet xu dona motış. Seba weziyeto şexsi u cematki heyatê zaf nuştoğan ra reçi hikayeya Zazaki dı viniyeni u teqip beni.

...

Edebiyatê Zazaki dı hetê kitabın ra serencamê tewirê hikâye heta serra 1994 şıno. Goreyê tesbitanê ma edebiyatê Zazaki dı heta eka 55 kitabi hikâyeyi nusiyayi. Bênatyê hikâye u zey tewiranê virardişi, biyografî u otobiyografî dı zaf hetan ra zêpiyi esti. Ini zêpiyi vıraştişê hikâye keni sist u hetê vıraştişi ra herındê hikâyeyi nigeni.

• **Cer Hard Cor Asmen** (Kemal Astare-1994): Ino kitab, Edebiyatê Zazaki dı **kitabê hikayeya verin** o.²⁴⁰ Nuştoğ ino kitabê xu serra 1994 dı neşır kerdo. Ino kitab, o.²⁴¹ Ino kitap 144 ripel o u kitab dı 29 hikâyeyi ca geni. Ini hikâyeyi bı terzê Maupassant ameyi nuştiş. Kitab dı hediseyi doruverê Erzingan dı viyereni. Nuştoğ

²³⁹ E.n.v., r. 124-151.

²⁴⁰ Verlag, e.n.v, r. 470

²⁴¹ Kemal Astare, *Cer Hard Cor Asmen*, Weşanxaneyê Doz, Stenbol 1994.

çend hikayeyan dı xu ra u çiyi ki sareyê ey ra viyerti inan ra behs keno. Kıtabê Astore'yi hetê mewzuyan ra hira yo u kıtab dı ini mewzuyi ca geni: *Decê insanan, zulmê dugel, tengasiyi wextê veri, eşq, minasebetê dewican u ağayi, ciranti, keramet u mexsari...* Kıtab, çendêk tewirê hikâye dı sıfeyo verin o u o gore zi nımuneyêko zıxm u xurt o. Ino kıtab terzê modern ra wet bêteyê edebiyatê şari u modern dı zey yo pırti vındeno. Zafı hikâyeyi pê yo ders u şiret qediyeni:

“Hên bi, her çi ju sate de bi: dostine, helalie, pêrodais u qewxa. Xo ra hêni o. Xuya mordemunê suke xuya yê dewu nêcena.”²⁴² “Hata ke makîna gurre dewa ma nêkute, na raa fitîlu nîa çetin bîe. Hêni o, mordem ke nêzanit nêzaneno.”²⁴³

Kıtab dı zaf cayan dı vateyê verinan, idyomi, lawîki, lezvateyi u nengi esti. Kıtab, nameyê xu yo hikâyê ra nê, yo şîir ra geno u ino şîir zi hikayeya *Kam Beno Muxtar* dı viyeren:

A roc a, na roc a, gegane na perodais ser qal beno. Dewicî vanê:

Qesei amê qesu dima,

Reşti çeunê dina.

Cer hard cor asmên o,

Dewa ma de ju qesê bio vîla.

Bierê bierê bîvinê,

Hal u gumanê dewa ma.

Zeke hewri qılaşiyi ra,

Dewa ma tey bie via.

Cer hard cor asmen o,

Haq rie mordemê rîndi de şe kero²⁴⁴

• **Gulbahare** (Kemal Astore-1995): Ino kıtab, edebiyatê Zazaki dı kıtabê **hikayeya dıym** o.²⁴⁵

• **Budelaê Gırşi** (Heqie Mergarîji-1996): Ino kıtab, edebiyatê Zazaki dı kıtabê **hikayeya hiriym** o. Kıtab dı 19 hikâyeyi ca geni. Nuştoğ, vercu yo vervate nuşto. Ino vervate dı, diqet onceno ki Zazaki ha weradiyena u bena vind. Nuştoğ, ino ware dı rolê mekteban negatif vînen:

“Rozune ke mı sıfte kerd şîune mektev propaganda de niane bie: ‘Haqî, zone ma (kırmancîki, zazakie dêsîmi) do ve heru, heru bile vato: ‘Nu zon qefcîlo’ nêgureto. Ma ke mektev de zone ma qıseykerdêne zafı rey malımu dene ve ma ro.”²⁴⁶

²⁴² E.n.v., r. 101

²⁴³ E.n.v., r. 131

²⁴⁴ E.n.v., r. 129

²⁴⁵ Kemal Astore, Gulbahare, Verlagsauslieferung, Hänssler, Bonn 1995.

Cêrnot: Ma ino kıtab pêda nikerd. Ayra seba ino kıtab ma yo melumat nidayo.

²⁴⁶ Mergarîji, *Budelaê Gırşi*, r. 13.

Nuštoğ gore zey her zıwani Zazaki zi yo rengê, vengê u rındiya tebi'eti yo. Wedartışê Zazaki ser xebat, insanîyet u tebi'et ri yo xırabiya pil a.²⁴⁷ Gereka verê inay biyo guretış. Ino vervate dı nuštoğ, behsa 'Elewiti zi keno. Wı 'Elewiti, İslamiyet ra ciya vineno.

• **Reuka Doy** (Memê Koêkorta-2001): Ino kitab dı 8 hikâyeyi esti. Hikâyeyi heyato raştikin ra ameyi guretış. Pêroyi hikâyeyi dewa nuštoği dı viyereni. Çend hikayeyan dı qehraman bixu nuštoğ o, ê hikâyeyi bini zi şahadiya nuštoği dı nusiyayi. Nuštoği hikayeyanê xu dı diyalektê Gımgımı(Varto) şıxulnayo.²⁴⁸

• **Binê Dara Valêre de** (Roşan Lezgin, Stockholm-2002): Ino kitabê hikâye ya verin ê nuštoği²⁴⁹ yo. Ino kitab dı zaf hikayeyan dı zıwan u vatişêko şiiirin esto u temayi zey 'huzn, deca cibiyayişi, onayişê ciniyan, heskerdişê Diyarbekiri u eşq' veciyeni ver. Zafiya ini hikayeyan dı mizah, alegori u tenkid hê tizere de yê u hikâyeyi terzê şiret u musnayışi ra dur i.

Edebiyatê Zazaki dı tewr zaf kitabê hikâyeyi Lezgin'i nuşti. Ey, heta eyro 6 kitabi hikâyeyi nuşti. Nuštoği, nuştişê hikayeyanê Zazaki dı ruşdê xu ispat kerdo u wı hikayeyanê xu dı zıwanêko bı tesir şıxulneno. Hikayeyanê Lezgin'i dı ciya ciya mewzuyi esti. Kitabê hikâye *Ez Gule ra Hes Kena* dı hikâyeyi kılm i esti. Ini hikayeyan dı cemat u şar pê yo çimo realist temaşa biya, qritikê hedisyen vıraziyayo u halê şari ameyo verê çıman. Kitabê ey *Ap Hus* dı, nameyê Ap Hus'i dı yo qereker vıraziyayo. Ino qereker yo sembol o. Lezgin, pê ino qereker ramocneno ki miyanê şari dı her wext u her ca dı yo Ap Hus esto. Kitab dı 50 hikâyeyi qıcı esti u peyniya ini hikayeyan dı yo ders diyena. Ini hikayeyan dı zey 'zıwan, dec u derd' mewzuyi esti. Çend hikâyeyi zi terzê mizahi dı nusiyayi. Ap Hus, yo dewij o u her hikâyede yo qereker o ciya yo. Wı çı bicuyo wa bicuyo rına neheqi ri mıl nikeno çot. Binê qal dı nimaneno. Wı, zey yo eyne yo. Kom bıwazo xura çiyêk ey dı vineno. Keynayê xu dano dewıcan, inan dır dano piyor, hega romeno, dıwar beno çerineno, şino bajar dı gureyê xu vineno u kılmi ra Ap Hus ma yi, embazi ma yo, babiyê ma yo. Hikayeyanê Lezgin'i dı ca, eğleb welatê nuštoği Diyarbekir u doruverê ey o.

• **Hikayeyê Koyê Bîngolî** (Deniz Gündüz-2004). Ino kitab dı panc hikâyeyi esti. Gündüz, terzêko realist ser hediseyanê raştikan ra kuweno rayır u çiyi ki sareyê şarê

²⁴⁷ E.n.v., r. 13

²⁴⁸ Memê Koêkorta, *Reuka Doy (Hêkati)*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul 2001.

²⁴⁹ Roşan Lezgin, *Binê Dara Valêre De*, Weşanxaneyê Roşna, Dıyarbakir 2012.

ey ra viyerti inan nuseno. Hikâyeyi hetê zıwani ra herikyaye u teswirkerde yi. Hikayeyan dı xısusiyeti fekê nuštoği veciyeni ver. Hikâyeyi ey heyatê dew u zehmetê heyatê dewan sera yi. Derd, keder, decê Zazayan u ironi hikayeyanê Gündüz dı hê tizere dı. Seba ini xısusiyetan, hikâyeyi Gündüz'i zey resmê şarê ê mıntıqayan i.²⁵⁰

• **Beyi Se Bena** (J. Îhsan Espar-2004): Ino kitab dı teyna yo hikayeya derg esta. Nuštoğ kitabê xu dı problemanê dewıcanê Zazayan bı onayışêko realist nuseno u analizanê qerekeran vırazeno. Mınasebetê dewıcan u eskeran ki ini nameyê hukumat ra hereket keni, wırzen u nişeni ru; tadaya ki ha dewıcan sera ya u hetê ruhi ra weziyetê dewıcan ca ca raşt a raşt, ca ca zi ser ra yeno ramotış. Ina hikayeya derg dı, trajediya yo ciniya con ra behs esto. Merdeyê ina cini şıyo esker u ey ra xeber çına. Seba inay ina cini pê zordari yona merdım dır zewıcneni. Ina hikayeya derg resawa ebatê yo romani u ina hikâye dı mınasebetê insanan ki doruverê qehreman dı şına yena weş tehlil biya. Ina hikâye, nameyê xu qehremanê hikâye ra gena. Qehremanê hikâye Bey a. Merdeyê Bey şino esker u dima xeber yena ki Serdar koto aw u fatısiyayo. Ina xeber sera heyatê Bey perişan beno. Sareyê hemı dewıcan dı ina pers gêrena: *Beyi se bena?* Ino kitab dı tersê dewıcan esker u dugel ra, yobinan dır mınasebetê dewıcan u seniniya fikıryayışê dewıcan pê yo zıwano zelal u muşahedeyo zıxm muniyayo. Ina hikâye, weziyetê şari ser xısusiyetanê qritika cematki kırışnena.²⁵¹

• **Berenge** (Umer Faruq Ersoz-2013): Ino kitab dı duyes hikâyeyi ca geni. Kitab dı ciya ciya mewzuyi zey merg, tadayê keyeyi, heyatê dew, hesretê welat, teynayi, probleme ki rıdê dewan ra barkerdışê şaristanan veciyayi esti. Mavac hikayeya *Dejo Hîrêlengêz* dı hiri bırayan ra yo merdo; la kamci bırayo kes nizano. Ina çarçewa dı hikâye dı biimkani, hesret u zoriya heyati ra behs esto u semedê ino mergi xeberi fekan ra fekan u goşan goşan şını yeni. Hikayeya *Melayê Zele* dı hediseyanê Armeniyan ra, eşq, dej u feqiri ra behs beno. İta dı Armeniyi hewayo pozitif dı bisuc u eskeri zi hewayo negatif dı suçdar ramociyeni. Hikayeya *Remayışi* dı edetanê keyeyan ra u neheqiya qıcan keynayan ra behs esto... Ini mewzuyi hissê cuyişi doni insani. Hikâye dı ini xısusiyeti gineni çımanê wendekaran: Vatışo şıirin, hetê ca u şexısan teswiri zixmi, her hikâye dı tenkido cematki u siyasi.²⁵²

²⁵⁰ Deniz Gunduz, *Hikayeyê Koyê Bîngolî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004.

²⁵¹ J. Îhsan Espar, *Beyi Se Bena*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004.

²⁵² Umer Farûq Ersoz, *Berenge*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır 2013.

• **Hekatê Kılmi** (Hüseyin Çağlayan-2017): Ino kitab dı duyes hikâyeyi zey ‘Yomose Ve Xıdırı ra, Apo, Estemol, Aliyê’m, Sey Momıd...’ esti. Ini hikayeyan dı temayi zey ‘qetliamê 38 inê Dêrsim, tada, eziyet u işkence, merg, zewac, eşq, dec, problemi zewac u keyeyi’ şıxuliyayi.²⁵³ Çağlayan, yo mijuliya xısusı dı qey ino kitabı xu inan vano:

Mı (mı hikâyeyi) heyato raştikin ra, biyaye u cuyayışê insanan ra giroti. Mı wext, mı hekati nuşti zereyê qehremanan çı viyerto mı ardi verê çıman. A deca ki inan onta mı zêrra xu dı his kerd u o gore mı hekati nuşti. Ini hekatan dı meqsedo esıl cuyayışê insanan ra; dec, feqiri, zori u biçareyi behs kerdış o.

• **Antolojîyê Hikayenê Kirmanckî(Zazakî)** (Munzur Çem-2005): Ino kitab, edebiyatê Zazakî dı tewirê hikâye dı antolojiya verin a. Nuştoğ, ina xebata xu dı ciya nuştoğan ra yondes hikâyeyi ardi tica. Yo kitabê hikâye nuşto u nameyê ino kitabı *Hewnê Newroze* yo.²⁵⁴ Ino kitab dı 17 hikâyeyi esti. Kitab dı ca, mıntıqaya Dêrsimî yo u ita dı coğrafya zaf çi ifade kena; çunki coğrafya qeder a, rumet a u cı giredayişi ya. Kitab dı zafı dewıcan u yobinan dır mınasebetê inan ra, herbê eşiretan ra u hediseyi Dêrsim ê 1938’i ra behs beno. Hikâyeyi yo çımo realist ra nusiyayi u kitab dı girani diyawo şıweyan u diyalogan.²⁵⁵

• **Modern Zaza Hikâyeciliği I-II** (İlyas Akman): Ini wırdi kitabı Tırki nusiyayi. Cildo verin serra 2018 dı, cildo dıyın serra 2019 dı çap biyo. Nuştoği, ino kitab dı hikâyeyi modern ê Zazakî ardi yoca. Seba inay kitab, muhim o. Nuştoği mı wırdi kitabınê xu dı edebiyatê Zazakî ra ca dayi 35 kitabê hikayeyan. Ini kitabê hikayeyan dı çend hikâyeyi esti nuştoğ ey kılmi ra nuşti, tehlil u qritik kerdı. Ina xebat, xısusiyetê antoloji kırışnena. Nuştoğ, meqsedê nuştışê mı wırdi kitabınê xu inan vano:

...Meqsedo tewr muhim inê kitabı dewet kerdışê Zazayan dunyayê zıwanê inan o. Ê hikâyeyi ercayi ki ma tehlilê inan kerdo eger inan ra yo zi diqetê wendekaranê ma onto u inan ri biyo meraq ina muhim a. Pê ino meraq bêla zaf wendekari ma sıfte yo kitabo Zazakî bıgeri xu dest. Eger ina bıbo meqsedo nuştışê kitabı ma yena ca...²⁵⁶

• Edebiyato modern ê Zazakî dı zobina zıwanan ra çend kitabı hikâyeyi açarniyayi Zazakî. Seyidxan Kurij, kitabê Ahmet Say’i *Güneşin Savrulduğu Yerden: Bingöl Hikâyeleri(Ca Yo Ke Tîj Ti Ra Bena Vila)* u Asmên Ercan Gür, kitabê Mustafa

²⁵³ Hüseyin Çağlayan, *Hekatê Kılmi(Zazaca Kısa Öyküler)*, Kalan Yayınları, Tunceli 2017.

²⁵⁴ Munzur Çem, *Hewnê Newroze*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2019.

²⁵⁵ Munzur Çem, *Antolojîyê Hikayenê Kirmanckî(Zazakî)*, Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005.

²⁵⁶ Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 17.

Özbekî'î *Erzingan Ra Dot* Tırki ra; Jêhatî Zengelan, kitabê Franz Kafka'yi *Die Verwandlung* bî nameyê *Bedilîyayîş*'î Almankî ra; J. Îhsan Espar, kitabê Hesenê Mete'yi *Li Dêrê(Dêrê Santa Ragnhild de)* Kurdki ra açarnayo Zazaki.

...

Hikâyeyî Zazaki, egleb hetê kriteranê edebi, seniniya hikâye u şıxulnayîşê zıwani ra yo sewiyeya belu sera yi. Edebiyatê Zazaki dî hetê edebi ra hikâyeyî zeif u sistî tay î. Çunki ê nuştoğê ki Zazaki nuseni zafîya inan ya yo zıwan dî ya zi çend zıwanan dî zey 'şîir, hikâye, roman u kay(tiyatro)' tewîran dî eseri nuştî ya zi eşkenî bînusê. Hetê tema ra hikayeyanê Zazaki dî nîmuneyî xamî zaf çîni. Nuştoğî hikâyeyî egleb usul u rewşê hikâye ra hayidar î. Hikâyeyî Zazaki kriteranê edebi, qîmetê hikâye u şıxulnayîşê zıwani sera bînê xet dî nîmaneni u zêdyerê inan serê xet de yi. Hikayeyanê Zazaki ê modern dî zıwan raşt u edebi yo u cumleyî egleb kîlm î; labelê hetê rastnuştîşî kêmi esta. Rîna hikayeyanê Zazaki dî yo kêmi zi ina wa: Nuştoğan egleb mekteban dî zıwan u edebiyatê Tırki sera telim diyo u tedris kerdo. Seba îmay hîşa Tırki sera fikirîyayîş ca ca xu ramocneno.

Qey hikayeyanê modernan ê Zazaki destpêk ra yo senini u sewiye esti. Ino hal, ê qelemî ki wazeni hikayeya Zazaki bînusên inan ser tesirêko pozitif vîrazeno. Edebiyatê modern ê Zazaki hetê zıwan, şekîl u tedeyî ra dewlemend o. Qey Zazayan zey '*qeder, coğrafya, bawerî, zıwan, telim(perwerde) u asimilasyon*' zaf problemlerî cematkiyî esti. Seba rezilaya îni problemlerî hikayeya Zazaki dî tersa tedeyî kota tersa şekîl ver. Hikayenuştoğî Zazaki, egleb yo zıwano raşt u qasê ehtiyacı kelimeyan şıxulnenî. Edebiyatê Zazaki dî imla u alfabe ser zıwano nuşteki dî yo pikerdîş u zêpi nuştîş çîno. Seba îmay misalanê verinan dî zêdiya mecaz, sembol u ironiyan meqsedo raşt rî xîzmet nîkenî; çunki destpêkê edebiyat dî zıwanêko alegorik u sembolik famkerdîş keno zor u yo timonî ano meydan.

Serri 2000'î hetê hikayeyanê Zazaki ra yo lez şîyayîş o(îvme yo); çunki verniya zıwan, bawerî u etniste ra zafî maniyayî weradiyayî u îmkânê musayîş u musnayîşê Zazaki vîraziyayo. İni serran dî hetê qanunan ra tay başbîyayîşî benî. Bî tesirê inan edebiyatê Zazaki dî zereyê 20 serran dî zaf hikâyeyî nusiyeni u kıtabî hikâyeyî çap benî. İno weziyet ramocneno ki verê zıwan, bawerî u kulturê yo şari bîbo a, yasağî bîdiyewera u yo ortamo serbet bîvîraziyo edebiyatê ê şari seni eraverşîno u beno dewlemend. Wext hetê mewzuyan ra kıtabanê hikayeyan ê Zazaki ra qal abîbo mewzuyî cematkiyî cayo muhim genî. Nuştoğî hikayeyanê xu dî hediseyan

cematkiyan u siyasiyan ser şahadi keni. Nuştoği ca ca bı xu miyanê ni hediseyan dı ca geni. Bela ıno semed ra tîkê hikayeyan dı vıraşte u raşt, vıraşte u virardîşê nuştoği hê tizere de yi.²⁵⁷ Edebiyatê Zazaki dı serranê peyniyan dı çend nuştoği ciniyi kıtabanê hikayeyan nuşti. Ini kıtaban dı egleb, problemi ciniyan ca geni. Rına tîkê hikayeyan dı nuştoğan çiyêki sareyê inan ra viyerto ey nuşti.

Kıtabê ki tewirê hikâye dı heta eka nusiyayi tesbitanê ma gore ini kitabî cêrin i:

Tablo 1.2: Hikâyeyi Zazaki

Nuştoğ	Kıtab	Neşirxane	Tarixê Çapkerdîşi
Kemal Astore	Cer Hard Cor Asmen	Doz	1994
Kemal Astore	Gulbahare	Verlagsauslieferung, Hänssler	1995
Heqie Mergarji	Budelaê Gırşi	Pirevi	1996
Memê Koêkorta	Reuka Doy	Bon	2001
Roşan Lezgin	Binê Dara Valêre De	APEC	2002
Deniz Gündüz	Hikayeyê Koyê Bîngolî	Vate	2004
J. İhsan Espar	Beyî Se Bena	Vate	2004
Munzur Çem	Hewnê Newroze	Vate	2005
Serdar Roşan	Dara Gozê	Doz	2005
Cefo Çarekız	Domanê Qoçgiriye	Tij	2005
Huseyîn Karakaş	Omid Esto	Vate	2006
Roşan Lezgin	Halîn	Vate	2006
Jêhatî Zengelan	Gorse	Vate	2007
Roşan Lezgin	Ez Gule Ra Hes Kena	Vate	2007
Ahmet Cana	Meselê/Hikâyeler	Asil	2010
Alî Aydın Çiçek	Teberik	Vate	2010
Yismayil Mirza	Hedirê Mî Nino	Kinan	2011
Abdullah Esen	Kuçeya Hunerî	Avesta	2012
Bedrîye Topaç	Bero Sûr	Roşna	2012
Mehmûd Nêşite	Çakêto Sipî	Vate	2012
Roşan Lezgin	Tariyîya Adirî De	Roşna	2012
Burçîn Bor	Hêvîya Macire	Roşna	2013
Erkan Tekîn	Sewdaya Belekine	Roşna	2013
Murad Canşad	Hesê Mişî	Roşna	2013
Nadîre Guntaş Aldatmaz	Pîye Mî Kemane Cinitêne	Roşna	2013

²⁵⁷ Pınar Yıldız, e.n.v., r. 218.

Seyîtxan Kuriş	Grev	Roşna	2013
Şeyda Asmîn	Zeman Sey Fekê Kardî Bî	Roşna	2013
Umer Farûq Ersoz	Berenge	Roşna	2013
Yismayil Mirza	Havalê Roza Tenge	Analiz	2013
Alî Aydın Çiçek	Lêl	Vate	2014
Ali Beytaş	Solê Sûrî	Roşna	2014
Enwer Yılmaz	Ti Dejêko Bêwayîr î	Tewn	2014
Faysal Bozkurt	Estanekan de Cuyayîşî Ma	J&J	2014
Hikmet Çalagan	Ters	Vate	2014
Huseyîn Karakaş	Zere Ra	Roşna	2014
İsmet Bor	Estareyê Koyê Hesarî	Roşna	2014
Lorin Demirel	Vîndîbîyaye	Vate	2014
Murad Caşad	Xafilbela	Vate	2014
Ali Rıza Kalan	Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan	Vate	2015
Murad Caşad	Waştî	Roşna	2015
Zülfûkar Ayyıldız	Hersê Zerrî	-----	2015
Huseyîn Karakaş	Reçâ Binbareke	Roşna	2016
Roşan Lezgin	Ap Hus	Roşna	2016
Hüseyin Çağlayan	Hekatê Kîlmi	Kalan	2017
İdris Yazar	Cimê Aşikan ra Hewt Hîkayeyê Gelêrî ²⁵⁸	Roşna	2018
Enwer Yılmaz	Bena Hol	Nas Ajans	2019
Huseyîn Karakaş	Hîrê Nameyî	Roşna	2019
Roşan Lezgin	Kevoke	Roşna	2019
Sait Çiya	Hîrê Kıtabi	Vir	2020
Evdî Hesqera ²⁵⁹	Merhebaya Nîmeyê Şewe	Roşna	2021
Bedriye Topaç	Menewşî	Vate	2021
Ali Aydın Çiçek	Xof	Vate	2021
Fahri Pamukçu	Welato Şirin	Vir	2021
Pınar Yıldız	Hîkayeyê Hewn û Hişyarî	Avesta	2021

²⁵⁸ Ino kitab dî hikâyeyi raşt a raşt heyato raştîkin ra ameyî guretiş. Cimê Aşikan, miyanê zaf cematî dî mendo, wîrişt u runişt. Wî deyirbaz u hunermend bî. Mesele u hikâyeyi Cîmi dewanê mîntîqaya Miyaran dî viyerti. Ino eser dî eğleb koğeyê eşiran u dewican ra behs esto. Kıtab terzê modern ra wet miyanê destan u hikayeyanê şari dî yo usul dî nusiyayo. Ino kitab, hetê tarix, urf u edetê yo şari ra zaf xîsusiyetan kîrişneno. Hişa mili, çarçewaya merxasi dî xu belu keno.

²⁵⁹ Evdî Hesqera bî xu Kurd o. Zazaki musawo u dima ino kitab nuşt. Ino kitab, qelemê yo Kurdki ra kitabê hikayeya yoyin o.

2. 2.3. Roman

Terimê romani, kelimeya ‘romanus’ ra yeno. Ina kelime, Latinki ya u ina me’na dı şıxuliyena: ‘Hikayekerdışê hediseya ki raşt ya zi gıyali.’ Zobina ini me’nayi zi esti:

- Roman(romanus): Zey terzê Romayijan
- Zıwanê Romani: Zıwano ki Ronisans ra pê timiyaniya İtalyanki, Fransızki, İspanyaki, Rumenki u Latinki ra vıraziyayo.
- Hunerê romani: Terzêko mimariyo dini yo u seserranê 10 u 12.’iyan dı veciyayo.²⁶⁰

Roman, tewıranê edebiyatê moderni ra yo tewıro tor muhim o u zaf vılabiyaye yo. Roman, serviyerê insanan, dunyaya inan aya zereyin, hediseyêka ya zi halêko cematki, mınasebetê insanan u zobina weziyetanê insaniyetan ra behs keno. Roman, hetê vatışi ra yo tewırê derg o u hediseyan doruver u omışbiyayışê ca, wext u şexısan dı nuseno. Roman u tewıri ki zey romani tede hediseyi, biyayeyi esti ini tewıran dı şeş unsuri sareyin esti: Mewzu, şexısi, ca, wext, meqsed u uslub.²⁶¹

Roman, hetê unıuranê xu meraqê wendekaran onceno u ê hediseyi ki mınasebetê inan yobinan dır esta inan dorê fikrêko esıl dı dano ari. Roman, hem mehsulê yo realite yo hem zi mehsulê piardışı yo. Roman dı yo heyato ya zi heyati raştikin newe ra yeni vatış. Ino heyato newe roman dı bı hunermendi, edeb, zanayış, his, fikir u hêzê gıyalê romannuştoği vıraziyeno. Cayi cematkiyi ki hediseyi romani tede viyereni zereyê ini cayan dı zey din, felsefe, ehlaq u siyaset unsuri cematki zi ca geni.

Roman, teyna yo tewır niyo. O kulturo ki roman tede nusiyayo fikir, onayışê heyat u ideolojiyê ey bı wesileyê zıwani roman ri beno yo form. Çunki yo metno edebi bı mecaz, huneranê edebi, uslub, ideoloji u xısusiyetanê taybetiyan newe ra vıraziyeno. Roman dı teferuati zaf i; inay ra edebiyatê fekki ra wet pê edebiyatê nuşteki kamiya xu geno. Eger roman bı zanayışê xısusiyetanê taybetiyan ê vıraştışı biyo wendış qey heyatê eyroyin u wexto şiyaye beno yo wesıkayo cematki.²⁶²

Heyat, yo çarçewaya edebi dı tewır hira romanın dı êseno u yeno wendış; çunki heyatê insani hetê dinamikan ê teberan u zereyan ra roman dı yo dunyaya vıraşte dı newe ra şekıl geno. Roman, qey edebiyatanê wextan ê modernan, rocaneyê yo şari hesabiyeno. Heyato derg, teng u timiyankerde ê şexısan u şaran zey dec, weşi, hesret, urf, baweri u tivernayışı zaf hetan ra roman dı ca geno. Pawa inay, roman heyatê

²⁶⁰ Kabaklı, e.n.v, r. 11

²⁶¹ E.n.v, r. 15

²⁶² Tüzer & Hüküm, r. 15 u 74.

şexısan u şaran ri beno şahad. Çendêk hikâye zi zey romani hetê vatışı u herıkyayışê hedise ra heyatê şari ri şahadi bıkeru ina şahadi qasê romani teng u kê m monena.

Roman, eyro insanan ra vatışê cuyışê yo insani keno ki name u peynameyê ey belu yo. Rê rê qehramani romani problemanê insanan ser temsilkari keni; labelê peyni dı roman, hikayeya yo şexısı ya zi şexısan ê modernan a.²⁶³ Roman, hem xu dır hem zi cemat dır mınasebetê şexısı bı gıyalê nuştoği yo dewlemendiya hira dı keno zêd. Prosesi ki modernizm dıma ameyi ini roman sera biyê wendiş uca dı çı trajedi esta yo mınasebetê cematki sera şına u bena xuarı.²⁶⁴ Merkezê romani dı bıxu insan esto. Bı wesileyê romani weziyetê welatan u şaran, tecrubeya şexısan yeni musayış. Teyna raştıya doruveri nê; heviyi, waştışı u gıyali insanan zi bı wasıtayê romani yeni musayış.²⁶⁵

Tewiri ki vıraştıyê zey roman u hikâyeyi inan dı şexısı u qerekeri qey yo dewır, hiş ya zi ideolojiyi sembol i. Nuştoğê romani, hediseyanê cematkiyan, wext, doruver u teknikanê vatışı ra paşt geno u mo destêgiri barê şexısan keno şenik. Bı inay bêteyê şexısan u avayiya cematki dı gıreyan vırazeno. Roman dı tip u qerekeri semboli vınderteyi niyi. Wezife gore vıraştış, biyayış, tigêrayış u hereketê inan esto. Roman dı zey mewqi, cinsiyet, ciyayiya şexsiyan u xuseriya ciniyan zaf çıyan sera tip u qerekeri vıraziyeni. Mayti u nertiya qehremani, sınıfa ey cematki, tarixê temsilkariya ey, ideoloji ser hetkariya ey u zobina zaf çiyi derheqê tedeyiya eseri u zımiya cematki ser me'lumatan dani.²⁶⁶

Romannuştoği modern tezê 'heyat dı hına yo çi nibeno.' qebul nikenı u tezê 'teklidê heyati nê, newe ra vıraştışê heyati' qebul keni. Şexısı romani, misalê ê şexısanê ki ê miyanê şari dı esti u cuyayêni. Beno ki şexısı romani her derencaya cemat ra, her bağır ra u her serr ra bıbi. Ini şexısan dı zey şexısanê raştıkan hissi heskerdış, waştış, hers, dec, hedıriyayışi esti. İnsani, erminanê romanın ra yo ermini yi. Bena ki romanın dı yo pıta puetın, yo şevak, yo wesayit, yo şemsiye ya zi yo kursı zey insanın bıfıkırıyi, qısey bıkeri. Roman dı ini çiyi heyato raştıkin ra tor hira yeni teswir kerdış u daşınasnayış. Mavac ki, yo dar şıret dona, yo çıla xu pêşena waştıya xu u peli daran yobınan dır qıseykeni. Zey insanın raştıkan şexısı romani zi yo mıntıqaya coğrafi, yo

²⁶³ E.n.v., r. 76.

²⁶⁴ E.n.v., r. 154.

²⁶⁵ Ian Watt & Roland Barthes, *Roman ve Gerçek Etkisi*, Don Kişot Yayınları, İstanbul 2002, r. 27-28.

²⁶⁶ Tüzer & Hüküm, r. 169-170.

şaristan, yo dew dı cuyayêni. Ini cayi pê teswiri yeni verê çıman. Bêateyê cayan u hediseyan u qerekerê qehremanan dı gireyi tewırın vıraziyeni.²⁶⁷

Romanan dı wext, muhim o. Wext, ya dewrê nuştoği yo ya zi wexto şiyaye yo ya zi ameyoğ o. Abdulhak Şınasi Hisar, qey ehemiyetê wexti hına vano: “*Wexto ki her çi toneno, xeripneno xu hemu romanan dı ramocneno. Çunki wext qey zaf hediseyan beno sebeb. Her çi çik nivindeno u zereyê wexti dı herikiyeno. Ma ino herikiyayiş ra voni heyat...*” Romano modern dı zeman u wext alızıyeni u verard şını yobinan. Bena ki qehreman ho wexto ekayin do la bı virardışan u ğiyalan şino wexto şiyaye ya zi ameyoği. Roman zi yo meqsed sera nusiyeno; çunki fıkr u hisi her nuştoği esti u wı wazeno inan bıvaco, bıuso ya zi bıdo hiskerdiş. Bı inay her roman, qey meseleyan u probleman beno cewab ya zi inan eşkera keno.²⁶⁸ Zafi romanan dı yo tivernayiş, tikotiş u sarewedartiş esto. Roger Caillais ino ware dı ini çıyan vano:

Roman, cemat ri yo sarewedartiş o. Qey kamci pola kamci welat nusiyayo u kamci tewırê romani beno oniyeni bionên uca dı şıma ya yo niheqiya cemat ri, ya yo familiya ri, ya yo tadayê dewlet ri, ya kêmiya qanunan ri ya yo urf u edet ri ya zi yo sistema iktisadi u ehlaqi(ya zi nibiyayişê inan) ri sarewedartişo nımtiki vineni.”²⁶⁹

Tarixê romani hema çend seserri yo. Romani verini Ronesans ra dıma nusiyayi. Seserra 15. dı François Rabelais, nameyê *Gargantua u Pantagruel* dı tidıma dı eseri nuşti. Ini eseri romani verini hesabiyeni. Peyniya seserra 16. dı İspanya dı Miguel De Cervantes, romanê *Don Kişot*’i nuseno. Sareyê seserra 17. dı Fransa dı Honorê durfê nameyê *Astrée* dı yo roman nuseno. Tay merdimi ino roman, romano verin qebul keni. Romanê Madame de La Fayette’yi *Princesse de Clèves*, romanê Daniel Defoe’yi *Robinson Crusoe*, romani J. J. Rousseau’yi *Julie u Nouvelle Héloïse*, romanê Goethe’yi *Werther* romanan verinan ra yi. Roman, misalanê xuyi zıxman seserra 19. dı dano u seserra 20. dı wareyê cemat, siyaset, iqtisadi, ideoloji u teknoloji dı eraverşiyayişi zıxmi beni u ini eraverşiyayişi roman dı çıqi doni. Tewırê romani sareyê seserra 19. ra hetta eyro goreyê mıntıqa u wexti binê tesirê cereyananê Romantizm, Realizm, Naturalizm, Egzistansiyalizm, Modernizm u Postmodernizmi dı mendo. Romano modern, miyanê seserra 20. dı eraverşiyoye.²⁷⁰ Zey her eserê huneri roman zi cematki yo. Her dewır dı hunermendan, weziyetê cematın u de’wayi cematki ardo verê

²⁶⁷ Kabaklı, e.n.v, r. 16-18.

²⁶⁸ E.n.v, r. 18-20.

²⁶⁹ Roger Caillois, “Romanın Alın Yazısı” (Tadayoğ: Cemil Meriç), *Pınar*, Serr: VIII, Mart 1979, humar: 87, r. 12-19.

²⁷⁰ Kabaklı, e.n.v, r. 24-25.

çıman. Dewrowerte dı seni ku eşqi platoniki ê leckeran u duzeno feodal roman dı ca gureto. Seserranê binan dı zey tikotış u piyordayişi sınıfan, ihtilali, esaret, tada, asimilasyon, problemi cematki, halê welat u weziyetê insanan mewzuyi sosyali romanan dı ca geni.²⁷¹

...

Edebiyatê modern ê Zazaki dı roman, qasê hikâye u şiir eraver nişiyoy; çunki roman, tewıranê binan ra wet hetê zıwan u vatışi ra cihetêko senini wazeno. Roman seba zêdiya qerakter, ca u wextan, zıxmiya vatoği u vıraştışi zafhetin o. Ini unsuri qey yo tewirê edebiyati xebatêka zêd u ğeyretêko zaf wazeni. Edebiyatê Zazaki hema ho buli keno. Inay ra ino edebiyat dı nuştışê romani zaf zor o. Rına çiyi zey ‘onayıšo politik u siyasi, endişeya edebi u kêmiya wendişi’ edebiyatê Zazaki dı nuştışê romani dı tesiranê negatifan ra yi.

Romananê Zazaki dı zafi yo zıwano şıxuliyaye şıxuliyayo; labelê seba şıxuliyayışê ciya ciya fekan zaf romanan dı famkerdış zehmet o. Bênatêyê edebiyat, siyaset, politika, ideoloji u wextan verinan dı yo mınasebet esta. Tay edebiyatnasi, yo meqsed ser hereket keni u edebiyat zi qey ino miradê xu yo wesile qebul keni. Mınasebetê hınayın romanan dı tewr zêd êsena. Zaf edebiyatanê miliyan dı ino hewayo siyasi u ideolojik esto. Zafiya nuştogânê romananê ê Zazaki dı yo onayıšo sosyalist u milletperesti esto; çunki heyatê u şahadiya inan dı ‘sereştışê dewan, yasağiya zıwani, gureyi organizasyonu, remayışê Awrupa u hepis’ esto. Ino hokê onayışi zaf romanan dı zey ‘vatışêko ideolojik, rašta raşt ya zi ser ra paştdayışê qehramananê romani, hetkariya qehramanan’ probleman vırazeno.

Romananê Zazaki dı yo kontekso ‘*siyasi, cematki u tarixi*’ esto. Zazayi u Kurdi hem eqraba yi hem zi hetê qeder ra wertağ i. Ini wırdi şari ina dı seserra her zor i, tengi u tada piya vineni u cuyayêni. Ini çiyê ki sareyê inan ra viyerto romanan dı nusiyeni u zımı doni. Zey ‘Armeniyan dır mınasebet, inan dı tikotış u çiyê ki ina çarçewa dı beni; qırkerdışê Dêrsimi u tesirê ino qırkerdışi, dramê ‘Eliwiyan, hediseya Şêx Seid’i, yasağiyi ki zıwan u kultur sera yi, derba eskeri, serranê 80’an ra heta eyro tikotışê ki mıntıqayê Zazayan u Kurdan dı esti, zulım, vengkerdışê dewan, barkerdış, hepis u cini’ mewzuyi, romananê Zazaki dı hewayêko realist dı nusiyayi. Tikê romanan dı zey ‘eşq, merg u melül biyayış’ temayi şexsiyi esti.

Goreyê tesbitanê ma edebiyato modern ê Zazaki dı heta eka 19 romani nusiyayi.

²⁷¹ E.n.v, r. 33

• **Dêrsim’ra ve Dare Estene Seyit Rıza** (Mehmet Gülmez-1996): Ino eser, tesbitanê ma gore edebiyatê Zazaki dı **romano verin** o. Eser, fekê şahadan ra nusiyayo. U eser dı xıusiyeti tewirê virameyişi u biyografiki esti; labelê eser hetê piardişi ra roman o. Ino roman dı *hediseyi Dêrsim’i, ‘Elewiyan ser nızdbiyayışêko negatif, sarewedartişê Dêrsimi, qırkerdiş u dari daliqnayişi* doruverê heyatê Seyid Rıza’yi dı nusiyayi. Bınê tesirê Tırkperesti dı Seyid Rıza çımanê ideolojiya dugel dı ‘Dêrsim dı yo serêko asi yo.’ Heto bin ra çımanê zaf Zazaperestan dı Seyid Rıza, yo rayberi yo.

• **Kilama Pepûgî** (Deniz Gündüz-2000): Ino roman, edebiyatê Zazaki dı **romano diyin o**. Ino roman zi zey romano verin hetê viraştışê xura xıusiyetanê moderni sera zaf xurt niyo. Hemeyi hediseyi romani dewrê ‘Ebdulhemido II. dı viyereni. Alayi Hemidiya, welatê Zazayan dı hetê hukumerdişi ra tesirdar i u gıştê inan ê hediseyê ki ina mıntıqa dı beni tede esti. Ino roman dı gıranı diyawo dewrê 1915 hediseyanê Armeniyan, serra 1915 ra pê weziyetê Armeniyan, mınasebetê Kırdan u Armeniyan, yobinan dır muameleyê eşiretanê Kırdan, yobinan dır tikotış u piyordayışê mi hetan u şerti heyati ê çağan. Rına roman dı der u dor, ciranti, kerwayi u birati ra behs beno. Ini mewzuyi roman dı bı yo zıwano zelal u dewlemend necıriyeni. Eser dı unsuri ca u wexti hê ver de yi. Roman, qey tarix u hediseyanê ê serran ri yo çıla fineno ta.

Roman dı unsuri folklori u raştıya sêhrkar diqet onceni. Nuştoğ, bı ino tarz yo hetkariya postmodern ri çım şıkneno.²⁷² Roman sey yo tewirê neweyi; aidê dewrê moderni u edebiyatê moderni yo. Nuştoğ Gündüz seba ino romanê xu vano ki:

Kilama Pepûgî eleqeyê xo rasterast polîtika reyde esto. Nê romanî de ez behsê jenosidê armenîyan kena. Çıra jenosidê armenîyan, çünke çimê mi de kokê na meseleya kurdan uca ra dest pêkeno. O taw tirkan û kurdan pîya hareket kerd û armenî qır kerdî. Peyê cû se bî? Nika ê çiyê ke ma ardê inan ser, ê yenê ma ser. Ma eke nê çimî ra niyadîme vînenîme ke na rewşa xora hem polîtik a hem zî dramatik a. Yanî eşkena bibo babeta romanî.²⁷³ “Roman, bınê hâkimiyete hokê onayışê nuştoği dı nusiyeno. Onayışê ey ê tebi’et imkanê temaşayê wendekari keno teng. Wendekar vînenî ki wext tebi’et teswir bena, mekân vacıriyena ya zi hediseyan ri şahadi beno nuştoğ kıştê ey dı ripel ser hukumerma yo... Gündüz romanê xu dı paştê xu dano usulê edebiyatê şari...²⁷⁴

Kilama Pepûgî, hetê viraştış u mündişê hîkaye ra, hetê viraştışê qerakteran ra û hetê zıwanî ra bêter kêmanîyê xo estê. Roman ca ca vurîno. Tayê cayan de beno sey sanikan, ca ca zî tayê qismê

²⁷² İlyas Akman, “Zaza Romancılığı Giriş”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend, İstanbul 2019, r. 179-233.

²⁷³ Murad Aygun, “Deniz Gunduzî Reyde Roportaj”, *Ewro Teorî Huner û Edebiyat*, A Grafik, Humar:1, Serr: 2016, r. 27-41

²⁷⁴ Hüdai Morsümbül, “Romana Zazaca İlk Adım”, *Tiroj*, Sal: 5, İstanbul 2007, Hejmar: 27, r. 54-56.

bêluzimî kerde mîyan, no tewir kerdo ra derg û berdo. Nînan ra dot ziwan... na nuqta de kitab sera ra hetanî peynî xezebo giran o. De vana kotî çî vajîyayo û çî eşnawîyayo, ca de bo, ca de nêbo, pêro dekerdê mîyan. Roman zî ca ca romanî ra vecîyayo, bîyo sey kitabânê arekerdoxiye.²⁷⁵

• **Her Çi Beno Sanike** (Sait Çiya-2001): Ino roman, edebiyatê Zazaki dî **romano hiriyn** o. Kitab, heşt qısımın ra yeno meydan. Ini qısımın dî egleb zey biwelati, hesret, terteleji Dêrsimi u hediseyi Armeniyan mewzuyi ca geni. Roman dî vercu temaya nefiykerdîşi xu ramocnena. Nuştoğ, teberê welat (Almanya) dî maneno u roman dî ferqê cuyayê Kırdan u Almanan beno. Nuştoğ, welatê xu ra veciyayo; labelê welat zaf kuwena vira ey. Sareyê romani dî qehramanê romani psikolojiyê ğeribi ver hîni perişan biyo. Qehraman, verê zor iya nefiykerdîş u ğeribi dî koto yo dehl u tewa hisan ver nieşkeno nefes biyo u a dehla xuarın ra bixelîsiyo. Roman dî, zıwanê dayiki zey welatê insani teswir beno. Hesretê Zazaki ino roman dî yo mewzuya muhim a. Hediseya 1938 ê Dêrsimi roman dî dergudîla ca gena. Unsurê folklori u vîstonikan unsuri zey Kuyê Qafi, hot qat ezman u ‘erd, motifê humarê çoras, Xızır, Loqman Hekim, Melek Tawus, teyra kekuyi(pepuk) roman dî ca geni. Seba ini unsuran, roman dî tewirê vîstonik sera yo hewa vıraziyeno.²⁷⁶

• **Sileman I, II, III** (Yismayil Mirza-2020): Nuştoği ino kitabê xu vercu nameyê *Silema I* dî nuştîbî. Dîma serra 2020 dî ino kitabê xu nameyê *Sileman I, II, III* newe ra nuseno. Kitab, bêteyê dî qapağan dî hiri kitab o. Ini hiri kitabî hotay qısımın ra ameyi meydan. Kitabı yoyin dî meseleyi Sileman sera destpekeni u viyereni. Kitabı dıyın dî qoğeyê eşiran u dewlet ra behs esto. Kitabı hiriyn dî zulım u tadayê eskeran yeno verê çıman. Mınasebetê ağayan u dewıcan, hediseyê dewirê Usmaniyan, zulımo ki dewıcan diyo yo terzo realist dî dormaleyê Dersim u Erzingan dî ameyi nuştîş.

Roman dî hediseyanê tarixiyan sera hem yo deme tarixê Zazayan hem zi ê Usmaniyan ri yo çila yena tafınayîş. Eser dî zaf mewzuyanê tarixiyan u cematkiyan sera zey bêteyê eşiran dî mıcadeleyê serkotîşi, êsayîşê mınasebetanê eşiran u sistem, hediseyi Armeniyan, tesirê duzenê ağati yeno vındertîş. Mewzuyi zey folklor u qimetê zıwani ê mewzuyan ra yê ki nuştoğ wazeno diqetê wendekaran bionco ci.²⁷⁷

• **Gula Çemê Pêre** (Munzur Çem-2007): Roman dî keyeyanê Zazayan ê ‘Elewiyan ra behs esto. Serri 1990’yi qey welatê Zazayan serri çetini yi. Ini serran dî şarê ina mıntıqa bêteyê tikotîşan u dî adıran dî mendo. Dewi ameyi suetîş u biyi

²⁷⁵ Huseyîn Karakaş, “Soro û Romannuştoxîya Deniz Gunduzî”, *Şewçila Kovara Edebî Hunerî*, Serr: 2011, Humar: 2, r. 34.

²⁷⁶ İlyas Akman, “Kurgusal Yapı ve Tematik Açından Her Çi Beno Sanike (Her Şey Masal Olur) Romani”, *Mukaddime*, Cilt 8, Sayı 2, Ocak 2017, r. 287-301.

²⁷⁷

vengi. Seba ino weziyet, tay keyeyi barkeni şini İstanbul. Uca dı hal u trajediya inan, hetê kulturi ra vuriyayişê inan pê yo endişeya insani u edebi amiya vatiş. Roman dı nameyanê *Gülcan, Mirza, Elif* u *Zerê* dı çar qerekeri veciyeni ver. Merkezê mundayê hedise dı barkerdiş esto. Ino barkerdiş doruverê keyeyanê *Gülcan* u *Öznur* dı beno. Ê ki vercu ra şiyi İstanbul inan niwazeni, ê ki *Zazaki* qısêkeni insani pê çimo neyarti u suçdari oniyeni inan, keynayı ‘ezebi koti destê zinakaran u xorti tezeyi koti destê mafyayan. Ini çiyi zor i u qey ini çiyen tehemul zehmet o. Barkerdiş, insanan ser seni yo tesiro psikolojik u sosyolojik vırazeno, tikotiş u timiyanê kulturan seni probleman vırazeni u xura nivinayiş u qebul nikerdiş hisanê insanan ser kamci tesiranê negatıfan vırazeno? Ini çiyi pê yo çimo realist vaciriyayi.

• **Kılama Şilane** (İlhami Sertkaya-2007): Ino roman dı heyatê ê *Zazayan/Kırmancan* ra behs beno ki ini mecbur mendi welatê xu ra şiyi. Roman, pê leteyanê dramatikan muniyayo u roman dı hetê organizasyon ra yo çarçewaya siyasi u politik ha ver dı. Nuştoğê romani çend serr, miyanê ina organizasyon dı kuyi dı mendo. Roman dı ina hetkariya siyasi heyatê nuştoği ra yena. Hediseyi siyasiyi ki roman dı viyereni yo wexto nızd dı biyi. Roman dı problemanê *Zazayan* u *Kurdan* ê siyasiyan u ideolijikan ra ‘zıwan u barkerdişo mecburi’ ser behs biyo. Zey ‘nêheqi, zêpiniyayişê cematki, sereştışê dewan, ferqê zenginan u feqıran’ mewzuyi çarçewayê darba serra 1980 ra nusiyayi.

• **Zifqêra Berî** (Jêhatî Zengelan-2009): Ino roman, hetê mewzu ra diqet onceno. Ino roman dı ê *Zazayi* ki barkerdo şiyi İstanbul u *Almanya* inan ra behs esto. *Almanya* dı yo cumerdo *Zaza(Kırd)* u ciniya ‘*Emeriqayıj* yo qurs dı yobinan dır beni şınas. Ini wırdi qerekeri bı nameyanê xu nê, bı leqaban viyereni: *Lajekê Welatê Adirî u Cinîya Welatê Wisarî*. Ini wırdi qehremani yo wexto kılm dı ini zerr devısneni yobinan; labelê ini wırdi zi welatê xu dı zewıcıyaye yi. Bênatyê inan dı yo heskerdiş u eşqo yasağ vıraziyeno. Embazi inan ina eleqeya ğelat, xırab u yasağ ser inan iqaz keni, inan ri şiret keni; labelê yı rına zey xu keni u ina mınasebet sera devam keni. Ino eşqê yın qurs ra pê zi devam keno. Mınasebet pê telefonan, mektuban u mailan devam kena. Merdeyê cini şık fineno ki bênatyê ciniya ey u zobina yo miyerık dı mınasebetêka yasağ esta. Ino musayiş ser cini ina mınasebet qedinenena. Ino roman tesirê naturalizm u realizm dı nusiyayo. Roman dı fekê *Lajekê Welatê Adirî* ra ê çiyi ki hiris serri peyinan dı welatê *Kurdan* u *Zazayan* dı biyi bı yo hetkariya siyasi u idelojik vaciriyeni.

• **Soro** (Deniz Gündüz-2010): Romanê *Soro* dı tikotişanê serranê 1990'yan ra behs esto. Roman dı hediseyi mıntıqayê Muşi dı çarçewaya ini tikotişan dı viyereni. Roman, 26 qısım ra yeno meydan. Qehramanê romani Soro yo. Miyanê PKK dı cayê Soro'yi, tikotişi, depiştış u kıştışê Soro'yi roman dı onayışêko realist ra vaciriyeno. Rına roman dı şarê ina mıntıqa ra behs beno, ino şar bêteyê dı adıran dı mendo. Roman dı Sunniyi 'Eleviyi, Zazayi Kurdi, dewici bajarıcı u PKK esker qey yobinan unsuri paralel i. Ini unsuri yobinan ser rê rê negatif, rê rê pozitif yo tesir vırazeni. Roman dı yo endişeya edebi xu ramocnena. Nuştoğ, wazeno xu yo hetkariya ideolojik u siyasi ra bıpawo; labelê zaf nieşkeno u hetê şarê xu u ideoloji ra yo hetkari puveciyêna.

...Fikrê mi gore, no roman romanê xormekan o. Nameyê xo ganî 'Soro' ney, 'Xormekan' piranayê... Nê romanî de... tayê babetî yewbînî ra bêeleqe yê. Ca ca zıwan beno monolog, yan kî beno sey kare arêkerdoxîye. Şuxulnayişê zıwanî de zî xeletî zaf ê...²⁷⁸

• **Moriber** (Cengiz Aslan-2011): Ino roman dı hemı hediseyi mıntıqayê Dêrsim-Xozat dı viyereni. Roman dı biyayeyi bestiyeni yobinan u unsuri folklori u metafiziki zêda zêd şıxuliyeni. Merkezê romani dı eşqê Ekberi u Altun esto. Çarçewaya ino eşqî dı temayi zey baweri, coğrafya, zıwan, asimilasyon, zulım, çımtengi u neheqi roman dı ca geni. Rına roman dı ca diyayo 'baweri u vatışanê şari, idyoman, zewaj, keye, minasebetanê cematki u hediseyan seraraştıyan.' Roman dı ca diyayo kokımanê a mıntıqa ki ini kokımı mirasê kulturi oladanê xu ri verdayo, yo dew, yo ko u yo zıwano ki ğerib o, bikes o. Ini hemı çiyi seba ini çıyan dayişê deynê wefayi yê.²⁷⁹ Nuştoğ, inay hına ifade keno:

Ê xezinayi ki ma pê destanê xu kerdî bînê 'erdi çı heyf ma qimetê inan erey famkerd. Çıyo ki ez keno, ez pê zengeneyi 'erd keneno u xezinaya kulturi ha bînê 'erdi ma dı ez ay veceno. Ina yo... Aya diyım, ita dı yo zıwan esto ho sekerat do. Mı ino zıwan bîştên pê paşt u pê yona zıwan bınuştên wıdonê inay qebl nıkerdên. Mı dı hına yo şek zi çik nıvıraziya.²⁸⁰

• **Barkerdena Zerrî** (Medet Can-2012): 'Heyatê ê insan ra behskeno ki inan sebebanê tewıran vera dewan u bajaranê xu ra barkerdo şıyi İstanbul u uca dı mehleyanê feqıran u şewronayeyan dı cuyayêni.' Nuştoğ, semedê motişê zor i u

²⁷⁸ Karakaş, "Soro û Romannuştoxîya Deniz Gunduzî", r. 35.

²⁷⁹ İlyas Akman, "Halk İnanışları, Halk Anlatıları ve Doğaüstü Olaylar Bağlamında Nikâhlı (Moriber) Romani", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: Humar: 10 Sayı: 51, r. 11-18.

²⁸⁰ Haydar Karataş (29.06.2014), *Edebiyat Ödüllerimiz ve Bizim Büyük Çaresizliğimiz*, Tarixê cırêsayışi: 12.02.2019, <http://birgun.net/haber/edebiyat-odullerimiz-ve-bizim-buyuk-caresizligimiz-16104.html>.

zehmetiya problemanê barkerdîşi u banliyoyi eserê xu dî ca dano insananê ciya ciya mıntıqayan. Eser dî Mehmet yo qereker o u Erzurum ra yo. Mehmet, keynaya Bosnayij Feyza dî zewıcıyeno. Ini wırdi, dî mıntıqayi ciyayan temsil kenî. Qerekerê Cemili u familiyayê ey mıntıqayê Sêwrek temsil kenî. Ini insani mıntıqayanê ciyayan yo nuqta dî zêpi yi. Ê yo mehlaya feqir dî piya cuyayêni u zaf probleman dî piya micadele kenî. Zengin u qodamani İstanbul runışteyanê mehleyanê feqiran xura nivineni, inan xura qıç vineni u pê çımê pilti oneni tera; ini insani yo ğeribi oneni, hetê imkanan ra destê inan tengi; problemê zıwani, bikamiyi, hesretê welat zêd o. Zey ini mewzuyan, zobina mewzuyi roman dî pawa prosesê derba 1980'yi u miyanê a anarşi u ê tikotışan dî vaciriyeni. Derba 12 Keşkulan ê serra 1980'yi roman dî cayêko muhim depışena. Hetê pey ra ini mewzuyan ra wet yo hikâyeya eşqi esta. Roman, nameyê xu ina hikâyeya ra geno u bı yo şiiir qediyeno ki ino şiiir, Şiyar waştıya xu Zeyneb ri nuştı. ²⁸¹

• **Welîyê Hediki (Peyeyê Şêx Seîdî) û Ez Qelbînij** (Wedat Kaymak-2012): Ino roman, terzê biyografî u virameyişi dî nusiyayo. Tıkê merdımı ino eser, roman nihesıbneni; labelê nuştıogê romani yo mijuli dî qey eserê xu vano; *'Kitabê mı roman o!'* ²⁸² Ino kitab, serra 1984 dî nusiyayo; labelê serra 2012 dî çap biyo. Nuştıogê romani tuernê Welîyê Hediki yo. Nuştıogı meseleyi fekê yoyin ra goştari kerdi u romanê xu ino goştarikerdiş sera piardo. Seba inay, ino roman qey tarixi nızd muhim o u erca yo. Roman dî yobinan ra ciya dî hikâyeyi dergi esti. Qısımî verin dî heyatê Welîyê Hediki ra behs beno. Weli, yo merdım kışeno u dima remeno şino ku, beno mehkum. Weli u Şêx Seid, dewa Qelbin dî yeni tica. Esker, yeno dewa Qelbin u wazeno Weli bıdepişo. Ino rıd ra meseleya Şêx Seid'i bena ra. Doruverê heyatê Welîyê Hediki dî zulmê dugel ra, hepıxane ra, remayış u mehkumiya Weli'yi ra behs esto. Ini mewzuyi pê yo zıwano zelal vaciriyeni. Qısımî dıyın ê romani dî yo merdımî Qelbınjı ra behs esto. Nameyê ino merdımı 'Eli yo. Heyatê 'Eliyi miyanê decan, zehmetan, tengasiyan u eziyetan dî viyerenı. Heyatê 'Eliyi yo hewayo trajiki dî yeno çımanê ma ver. 'Eli Tırki nizono; ino semed ra eskeri dî zaf zor i vinenı. Pa derba 12 Keşkulan 'Eli depışiyeno, zaf işkence u heqeret vinenı. Ini çiyi, hokê İlahi ra yeni vatış. Wırdi hikâyeyi yobinan ra

²⁸¹ İlyas Akman, "Gecekondu Sorunu ve 12 Eylül 1980 Darbesi Ekseninde Gönül Yolculuğu (Barkerdena Zerrî) Romani", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 12/21, r. 13-22.

²⁸² **Cêrnot**: Serra 2018 dî mı dersi Edebiyatı Modern ê Zazaki dî, mı ino kitab ra wezife dabı talebeyê Qısımî Zıwan u Edebiyatê Zazaki Erkan İkiş'i. Ey zi o wext ino çarçewa dî mail sera nuştıog dî qısey kerdi bı. Nuştıog, uca dî ey ra hına vatı bı.

ciya yi; labelê qehremanê wırdi hikayeyan zi dewa Qelbin ra yi u wırdi merdımı zi wextê xu dı dugel ra zaf zulım u eziyet vineni. Ini çiyi, bêteyê wırdi hikayeyan dı yo minasebet vırazeni.

• **Sosine û Gulizar** (İlhami Sertkaya-2013): Ino roman, romanê Sertkaya'yi dıyin o. Nuştoğ, ino roman dı zi zey romanê xuyo verin 'ku ra, tikotışê PKK u Dewlet ra' behs keno. Ini hediseyi mınıqayanê Dêrsim u Çoligi dı viyereni. Roman 436 ripel o u tede 14 leteyi esti. Ini leteyi bêteyê hiri u çar mewzuyi doruverê Sosine, Gulizare, Memê Xase u Cemê Suri dı dı qewimiyeni. Cuyayışê Gulizar u Sosine, Mınasebetê Sosine u koyan(PKK); tadayê dewlet, Zazayi heyatê xu seni raviyerneni, mınasebetê inan dewlet dır u şaristanan gırdan dı Tırkan dır roman dı yeni verê çıman. Rına roman dı zey eşq, rewşê kuyan, işkence, bikesi, zıwan, yasaği, asimile, zurkeri, xap, xıyanet zobina temayi ca geni.

• **Kalaşnikof** (Deniz Gündüz-2013): Ino roman, hetê zıwan u munitışi ra romanê nuştoği ê binan ra ciya yo. Roman ini wırdi hetan ra wendakaran ri şerib yeno; çunki roman dı behsê yo dewır, cemat, ca u şexısanê gıyalıyan beno. Ino cuya, ca u dewır yo mundayo fantastiki dı muniyeni. Roman zey bilimkurgu êseno. Kıtab dı hediseyi politiki ca geni. Qehremanê romani wazeno ki qeydubendanê xu bışıkne u tera bıxelisiyê u xuser yo cuya newa avan bıkeri. Kalaşnikof, yo hacet o, lec u herb dı şıxuliyeno. Munitışê u vıraştışê romani ino alet sera yo. Ino roman dı şeş qısımı esti u her yo qısım dı yo leteyê kalaşnikofi ra behs beno. Mavac, qısımı verin dimçik o. Dimçik, vatışê tarixi sera yo sembol u metafor o. Qey namekerdişê romanê xu Gündüz hına vano:

Kalaşnikof yew aletê şerî yo. Şerê Dinyayo Diyın ra tepîya û heta ewro bi hewayeko hıra ame xebitnayene. Ma vajê hetê mafyayan ra ame xebitnayene. Şeranê neteweyan deameyo xebitnayene û nika zî kurdî xebitnenê. Yew sembol o yanî tena yew çeke nîyo. Yew nameyê xo esto dinya de, ê her çekê nameyê xo çîn o. Heta mi o roman nuşt, ez ê aletî ser o xebitnayene. Senî yew alet o? Çunke o alet yew dewrî nişan dano. Munitışê romanî zî xora nê aletî ser o yo. Aye ra nameyê ey Kalaşnikof o.²⁸³

Roman do yo aletê simulasyon esto u ino alet bı destê fezayıjan ra vıraziyayo u inan nameyê ino aleti kalaşnikof panayo. Çunki dimçik paştê xu şono vızer. Kalaşnikof u qısımı ey teyna qey motışi tarix u dewiri nişuxılıyayo. Ino munitış dı tarixê insaniyet ra, tercubeyê hemı insanan ra u ina çarçewa dı Dêrsimê 38'i ra behs esto.²⁸⁴ Kalaşnikof

²⁸³ Ewro, humar: 1, r. 34

²⁸⁴ Aygun, "Deniz Gunduzî Reyde Roportaj", r. 27-41

dı teknikê herikîyayîşê hişi, wendakari geno beno serranê 1938'i. Wendekar, ita dı pê onciyayîşê zereyê romani ê serran dı Dêrsim dı çı biyo, tarixê şarê ey dı çı dec, hesret u tadayi esti; gereka wı miyanê ino tarixi dı ça dı ca bıgero wuneno u ano virê xu. Roman dı ê ki onciyeni miyanê hediseyan yo cemed vineni. Zereyê ino cemedi dı dı insani(Rojda u Şayîr) u hacetê kalaşnikofi esto.

• **Deyndar** (Hesen Dilawer Dêrsim-2014): Ino roman, 140 ripel o u terzê virameyişi dı nusiyayo. Roman dı xısusiyeti folklori zaf ca geni u ino zi diqet onceno. Nuştoği, romanê xu dı weş a weş ca dayo kultur u urfê şari, rituelan cematkiyan.²⁸⁵ Nuştoğê romani vist serra zêdiya ho hepis do. Qehramanê romani, Husên o u roman dı doruverê heyatê Husêni dı zey hepısxane, azadi, keye u heskerdiş temayi ideolojik yo terz dı nusiyayi. Nuştoğ, xu verê welatê xu, keyeyê xu, dadiya xu, zıwanê xu dı deyndar vineno. Wazeno ini çıyan ser deynê xu bıdo; seba inay roman, ino name gureto.²⁸⁶

• **Pêt ve Pelge Ra** (Hüseyin Çağlayan-2015): Roman, 544 ripel o. Ino roman dı hediseyê ki qırkerdişê Dêrsimi ra ver u dima biyi doruverê heyatê Peti u Pelge dı yeni vatış. Jelê, ciniya Silemani ya u ini wırdi yobinan ra zaf heskeni; labelê cı ri qıc nibeno. Şewêk Jelê yo hon vinena, honê xu dı şını ziyarê turbe. Ino hon ra pê inan ri yo keyna bena. Hediseyi esili biyayîşê Pelge ra dest pêkeni. Pêt u Pelge piya beni pil, yobinan heskeni; labelê dugel şarê Dêrsim'i rehet niverdana. Yo mudı ra pê hediseyi Dêrsim'i dest pêkeni. Şar u eşireti xu zereyê yo koğe dı vineni. Pêt, veciyeno ku u yo mudı ra pê kuyi ra yeno war. Wı u Pelge zewiciyeni. Panc qıci inan beni. Ini vercu keyfweş i. Serranê verinan ê Cumhuriyet dı qırkerdişê Dêrsim'i beno. Dêrsim, yeno suetiş u rıjyayîş. Seyid Rıza u zafi insani kışiyeni, dıma surgun u hepıs yeno. Ê ki surgun biyi miyanê inan dı qehramanê romani Pêt zi esto. Pêt hesretê Pelge u qıcanê xu ver daymiş nibeno tepiya ageyreno Dêrsim. Wı u Pelge, yo mudı xu nımneni; labelê ixbar beni u depişiyeni u awa Munzur dı yeni kıştış. Ino roman, yo dewiri ri şahadi yo. Ino roman dı hem kami hem zi mıxalefet u sarewedartış ser trajediyê şarê Dêrsim'i bı zıwanêko bı tesir ameyo vatış. Ini hediseyi tarixi u raştikin bı temayanê tertele, sinayîş(eşq), ğeribi, bêçareyi, hepıs, surgun, nêheqi, fesadi u herbi yo munitîşê biyaye dı alıwiyeni.

²⁸⁵ İlyas Akman, "Halk Anlatıları, Halk İnanışları, Toplumsal Ritüeller ve Büyülü Gerçekçilik Ekseninde Borçlu (Deyndar) Romanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 10, Humar: 51, Serr: 2017, r. 6-10

²⁸⁶ Hesen Dilawer Dêrsim, *Deyndar*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.

• **Piltane** (Nadire Guntaş Aldatmaz-2016): Edebiyato Zazaki dı teyna ino roman destê yo cini ra veciyayo. Qehremanê romani zi zey nuştoği yo cini ya u nameyê ay Piltane ya. Piltane nameyê yew vılık a. Ina vılık tıma çeqer a, buya ay zaf weş a u bıbo wışk zi vilanê xu nirişnena. Beno ki nuştoğ, ino name zey yo sembol şıxulnena u benateyê ina vıl u qederê welata xu dı ino sembol sera yo teşbih vırazena. Nameyê Piltane zereyê roman dı ge gilê koyan dı teswirê tebiet dı yena ma ver ge şexsê qehremani dı yena ma ver. Roman, şeklê sernuşteyanê ‘Hewnê Piltane, Piltane şona, Zelalê, Eşkefta Derge Key ke tije ko ra şıye, Mehkeme, Almanya û Pêresayış’ heşt qısıman ra yeno meydan. Hediseyi romani sareyê Piltane ra viyereni. Roman, serra 1994 dı dewa Piltane dı destpêkeno u serra 1998 dı Almanya dı qediyeno. Ino roman dı ko, ê ki koyan dı yi, eşqê Piltane u Doktor Muradi u Almanya veciyeni ver. Roman dı zey Xızır, Roce, hondiyayış u zewac motifi folklori ca geni.²⁸⁷

• **Tı Tewrê Payîza Şîya** (İrfan Akdağ-2020): Ino roman, newe yo. Roman dı cuyê wareyan u problemanê koçeran ra behs esto. Rındiya tebiet zereyê yo heskerdışı dı yena verê çıman. Roman dı eşqê tebiet u dı waştiyan tizere şıno. Derheqê ino romani dı ripelê qepağo peyin dı ini melumati nusiyayi:

Tı Tewrê Payîza Şîya, yew romano pastoral o. Bi nê xususiyetê xo zazakî de romano verîn o. Hediseyê romanî cuya koçeran ser o yê. Heşt keyeyî omidê xo erzenî paştıya xo û semedê nanê xo kuwenî rayîr. Emrê înan koyanê welat de vıyarto. Koyan de pes weye kenî û ware de xeyman de manenî. Tay dewijî zî nêwazenî koçerî bêrî ware û inan rehet veranêdanî. Cuya wareyî çetin a. Koçerî yew heta mîyanê zehmet de ewnîyenî gureyê xo ra û yew heta zî vera tay dewijan mucadele kenî. Hediseyo sereke yê romanî heskerdişê Wisif û Asme yo. Yew roja amnanî binî qorçiyêr de yewbînî vînenî. Zerr kuwenî yewbînan. Wisif koçer o, Asme şaristanan de bîya pîl. Qeder înan binî qorçiyêr de ano yewca. Şıma no roman de xo ware de hîs kenî û tewrê koçeran ware de cuyayênî, xeyal, hevî û eşqê Wisif û Asme wanenî. Wisif û Asme seba resayışê yewbînanî xeyalanê xo dima şenî. Mucadeleyê koçeran, eşqê Wisif û Asme pey yew ziwano zelal û edebî ameyo nuştış. Roman de tabiat, cografya, nameyê cayan û îdyomî zaf rind ameyî şıxulnayış. Heto bîn ra roman de derheqê kulturê wareyî de sere ra heta peynî heme çî esto.²⁸⁸

• **Şewa Payîzî** (İlhami Sertkaya-2020): Ino roman, romano hiriyan ê nuştoği yo. Kıtıba, zereyê çar serran dı ameyo nuştış. Nuştoğ ino romanê xu zafî pay ra nuşto. Seba may nuştoğ hına vano:

“Seba ke bi serran o ke hetê fizikî ra astenga mina ronıştene esto, mi no roman zafane pay ra nuşt. Bi xem, bi dej, bi şabîyane nuşt... Axir ha pay ra, ha bi ronıştene, nika ez zerrîweş a ke no

²⁸⁷ Nadire Guntaş Aldatmaz, *Piltane*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2016.

²⁸⁸ İrfan Akdağ, *Tı Tewrê Payîza Şîya*, Weşanên Peywend, Van 2020.

raman qedîya. Hîsanê minê şabîyane, dejê mi tayê kerdî binê linganê xo ra. Şewa Payîzî, dej û muşgîlatanê wendoxanê xo yê delalîyan zî bikero binê linganê xo ra.”²⁸⁹

Nuştoğ Sertkaya mo kitab dî ciya ciya temayan zey welatperesti, zulmê dewlet, işkence, xayinti, eşq, mınasebetê cini u cumiyerdan, zordariya cumiyerdan, ruçiknayışê cini u karkeran, mınasebetê cemat u insanan, dejê zıwani ser vınderto. Kıtab des qısıman ra yeno meydan. Roman dî Serqehremani muhimi Bermal, Serhat, Zana u Mona yi. Kıtap dî hediseyi muhimi şewanê payizan dî viyereni. Kıtab zi nameyê xu ita ra geno. Qehremananê kıtabi ra, Bermale yo ca dî, miyerdeyê xu Serhati ra hına vana:

“Wexto ke ma welat de pîya bîme, şewa payîzî bîye. Wexto ke to fîrar kerd, şewa payîzî bî. Wexto ke ez dima to ra sînoran ra vîyarta, me restîme yewbînî, şewa payîzî bîye. Wexto ke ma ê lanetê Abêyan ra xo raxelisnay, ameyîmê no welat, şewa payîzî bîye, wexto ke to perdeyê yew merikî ke nameyê ey Sarhat bî, weş bî, delal bî, xo ser ra eşt, rastîya xo musnaye mi, to ez eşta adiran ke ez biveşa, şewa payîzî bî. Nika ancîna şewa payîzî ya. Nika ancîna ti wazenî mi reyna biveşne! Tew lorooo!”²⁹⁰, “Romanê miyo newe Şewa Payîzî yo. Tede zaf îyer û kerdenî estê. Tena qalê nê bîyeran nêkeno roman; bêçareyîye ra qalê alternatîfî zî keno. Şewa Payîzî derd, merez, şên, huyayış, eşq; Şewa Payîzî xapnayış, şaşîye, nakokîye, ecêbîye bî. Şewa Payîzî asteng û roja tenge, roja ser û bin bîyanan, derse dano mordemî, mordem nê dem û dewranan de, lerzeno, xo rind fam keno reseno rastîya xo.”²⁹¹

...

Edebiyato modern ê Zazaki dî biyê ini 19 romanan 8 romani zi zobina zıwanan ra açarniyayi Zazaki. Ê romani ki zobina zıwanan ra açarniyayi Zazaki ini yi:

✓ J. İhsan Espar’i, edebiyatê İngilizan ra romanê *Robinson Crusoe* ê Daniel Defoe’yi, edebiyatê Fransijan ra romanê *Notre Damea Parîsî* ê Victor Hugo’yi ra qısımek, edebiyatê Kurdan ra romanê *Dêrê Santa Ranghild de* ê Hesene Mete’yi açarnayo Zazaki.

✓ Jehati Zengalan, edebiyatê Almanan ra romanê *Bedilîyayış*’i ê Franz Kafka’yi açarnayo Zazaki.

✓ Kemal Akay, edebiyatê Rusan ra romanê *Karkerê Noni* ê Maksim Gorki’yi açarnayo Zazaki.

✓ Xal Çelker u Sait Çiya’yi piya Tırki ra romanê *Hesrete* ê Hraçya Koçar’i açarnayo Zazaki.

²⁸⁹ İlhamî Sertkaya, *Şewa Payîzî*, Nas Ajans, İstanbul 2020, r. 6

²⁹⁰ E.n.v., r. 425

²⁹¹ Sertkaya İlhami, “Şewa Payîzî”, <https://hesrete.wordpress.com>, Tarixê ciresayışi: 16.05.2021

✓ Mihem Himbêlij, Tırki ra romanê *Memik Axawo Dêrsimij'i* ê Haydar Işık'i açarnayo Zazaki.

✓ Sezgîn Fîrat'i, edebiyatê İngilizan ra romanê *Merreyî û Merdimî* ê John Steinbeck'i açarnayo Zazaki.

Kıtabê ki tewirê roman dı heta eka nusiyayi tesbitanê ma gore ini kitabî cêrin i:

Tablo 1.3. Romani Zazakiyi

Nuştoğê Romani	Nameyê Romani	Neşîrxane	Tarixê Çapkerdîşi
Mehmet Gülmez	Dêrsim Ra ve Dare Estene Seyit Rıza	Zed	1996
Deniz Gündüz	Kılama Pepûgî	Vartan	2000
Sait Çiya	Her Çi Beno Sanike	Tij	2001
Yismail Mirza	Sîlema-I ²⁹²		2004
Munzur Çem	Gula Çemê Pêrre	Vate	2007
Îlhami Sertkaya	Kılama Şilane	Pêri	2007
Jêhatî Zengelan	Zıfêra Berî	Vate	2009
Deniz Gündüz	Soro	Vate	2010
Cengiz Aslan	Morîber	Kardelen	2011
Medet Can	Barkerdena Zerri	Kayhan	2012
Wedat Kaymak	Welîyê Hediki (Peyeyê Şêx Seîdî) û Ez Qelbînîj	Arya	2012
Îlhami Sertkaya	Sosine û Gulîzare	Vate	2013
Deniz Gündüz	Kalaşnîkof	Vate	2013
Hasan Dîlawer Dêrsim	Deyndar	Vate	2014
Hüseyin Çağlayan	Pêt ve Pelge ra	Fam	2015
Nadire Güntaş Aldatmaz	Piltane	Vate	2016
Serwet Akkaş	Heyf	Roşna	2017
Îlhami Sertkaya	Şewa Payîzî	Nas Ajans	2020
İrfan Akdağ	Tı Tewrê Payîza Şiya	Peywend	2020

2. 2.4. Tiyatro(Kay)

Tiyatro, tewiranê edebiyati ra yo tewir o u ya yo metin o ya zi yo piardîş o. Ino piardîş, hişa nuştoğan ya zi kaykeran dı newe ra vîraziyeno. Tiyatro dı kaykeri tîkê hedise u çîyan temsil sera verê temaşakeran dı sehne dı ramocneni. Tarixê tiyatroyi,

²⁹² Ino roman serra 2004 dı pê nameyê Sîlema-I çap beno. Nuştoğ, dima romanê xu newe ra nuseno u keno hira. Ino hirakerdîş ra pê nuştoğ romanê xu Sibatê 2020 dı nameyê SİLEMAN I-II-III dı hewna çap keno.

qasê tarixê insanan kon o. Tiyatro, Yunanki yo kelime ya u ‘tea’ ra vıraziyawa. Me’naya ‘Cayêko ameyo vinayış ya zi oniyawo cı, sehne(sêku)’ dı şıxuliyena. Tiyatro, zıxmi u rındiya xu teqlid ra geno. İnsanane verinan ra heta eka hikâye u çiyi muhimi bı hereket, jest u mimikan amên vatış u bı teqlidan amên ramotış.

Tiyatro zafi yo hunero Rocawani yo. İ.V. seserra V. dı Yunanistan dı Diyonizos bı bı.²⁹³ O wext Yunaniyan, vatên ‘İno Diyonizos yo ilah o’. Merasimanê rêz xeribnayışi dı qey ino ilahi merasim vıraştên. İni merasiman dı gıranıya rituelanê dini estbi u şexisan reqıs u dans kerdên, tıgeyreni u xu şenê ti.²⁹⁴ Tiyatro, mı hereketan u merasimanê diniyan ra veciyayo, dima xuser biyo yo tewirê edebiyati...²⁹⁵ Tiyatroyi verini kılamanê qoro, temaşakaran u yo kayker ra teşkil biyêni. Tiyatro bı destê Sophocles u Euripides eraver şıno.²⁹⁶ Romaya kon kayi zey fars, parodi, qeşmer(palyaço) u tenkidi siyasiyi usulê mntıqayi wareyê tiyatroyi dı ca geni.²⁹⁷

Çağo miyanin dı tiyatroyi eğleb qey deyıran wezife vineni.²⁹⁸ Bı may aqrobati, hokabazi u hergeleyi ya tek u teyna yan zi miyanê qefle dı temaşayan vırazêni. Rına ino çağ dı tiyatroyi, hını veciyeno verê temaşakeran.²⁹⁹ İtalya dı tesirê Ronesansi ser tiyatroyi beno xurt u bı zaf çıyan neweyan eraver şıno. Seserra 17. ra pê zafi dugelanê Awrupa dı tiyatroyi miliyi runiyeni. Seserra 18. dı tewirê komediya tiyatral dı eseri muhim nusiyeni u sehne beni. Seserra 19. wareyê tiyatroyi dı beno çağê cereyanê Romantizmi. Heta ino tarixi, tiyatroyi meseleyi roci ca guretên; labelê ino tarix ra pê tiyatroyi meseleyi tarixi zi ca geni. Seserra 20. ra pê hını tiyatroyi, hewayê modern dı êseno u rewşa xu ya ekayın geno.³⁰⁰ Tiyatro, Rocawan dı eraverşıyo u bı nameyanê ‘trajedi, komedi, dram’i ciya biyo u her cayê dınya dı vilabiyo.

²⁹³ Haldun Taner & Özdemir Nutku & Metin And, *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1966, r. 27

²⁹⁴ Ayşen Sina, “Eskiçağda Atina’da Şenlikler”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Serr: 2, Humar: 1, r. 42-59.

²⁹⁵ Özdemir Nutku, *Dram Sanatı Tiyatroya Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, r. 15.

²⁹⁶ Metin Balay, “Tiyatronun Doğuşu Üzerine Bir Model Önerisi”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Serr: 2012 C. 0, H. 12, r. 71-97, <http://dergipark.gov.tr/teddergi/issue/18482/194621>, 05.06.2018

²⁹⁷ Nutku, e.n.v, r. 42, 57.

²⁹⁸ E.n.v, r. 188

²⁹⁹ Pelin Yıldız, “Sahne ve Seyirci Etkileşiminin Tarihsel Gelişiminde Göstergebilimsel Açından Bir Analiz”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Serr: 2005, C. 13, r. 426-442.

³⁰⁰ Love Circle, *Dünya Tiyatro Tarihi ve Tarihsel Gelişimi*, Tarixê cırêsayışi: 05.06.2018, <https://circlelove.co/dunya-tiyatro-tarihi/>

Edebiyatê Tırkan dı tiyatro, vercu wextê Uyguran dı hewayê tiyatroyê şari dı kay bena.³⁰¹ Dewra ‘Usmaniyan dı zey qukla, kayêmiyan u meddah kayi urfiyi inê şari kay beni. Tenzimat ra pê edebiyatê Tırkan dı usulo modern dı kayi nusiyeni u nişandiyeni.³⁰²

...

Eserê tiyatroyi dı xısusıo verin kay u temsil kerdiş o. Heta yo eserê tiyatroyi sehne nigero, kay nibiyo qimetê ey kıfş nibeno. Serfıraziya yo kayi dı qasê nuştoği, tesirê idarekari, kaykeran u dekoran esto.³⁰³ Tiyatro, ê tewıranê binan ra zafheti u timiyankerdeyi(komplike) ser ciya beno. Tecer, qey ino xısusiyetê tiyatroyi ino tesbit vıraşto: “Pê xetanê esili tiyatro ina wo: Ha pê wesileyê vengi, ifadeyanê rıyi u hereketanê leşi zereyê yo çarçewa dı verê temaşakeran dı hewayê teqlidi dı pê kesan ramotışê hikâyeyan u efsaneyan o.”³⁰⁴

Tiyatro dı mewzuyi, diyalogan ya zi monologan ser nusiyeni. Mewzuyi tiyatroyi eğleb heyato raştikin, meselayanê tarixi, efsaneyan ya zi ğıyalan sera beni. Gereka hedise ya zi biyaye sehne dı biyo motış.³⁰⁵ Hediseyi zey minasebet, tezati, piyordayış u tivernayışê insanan u şaran qey tiyatro muhim u erca yi. Tiyatro dı meqşed keyf u ders dayışê insanan o.³⁰⁶ Tiyatro, zey fıkr, hiş u musnayışi insani zaf hetan ra resneno. Tiyatroyi ge ge iqtıdaran u hukumetan holi ser wesıfıneni, ge ge tenkid keni ki wa rayıra raşt bımuecno şari u wa insani bieşkayı yo rêza raşt dı eraver şiyi. Tiyatro dı dekor yo wesileyê titik u xemıl niyo, qey ramotışê raşti yo wesile yo. Wexti gore, halê cuyê kaykeran u cayan dekori, kinci u aksesuari bediliyeni. Kaykeri kamci insanan teqlid u temsil keni gereka ziwan u fekê yın gore qısêbıkeri.

Tiyatro, qey zıwanê dayiki yo hunero muhim o; çunki tiyatro dı zıwanêko tor weş, rınd u raşt şıxuliyeno. Kesê ki hetê kaykeran ra temsil beni zanayış, kurm, meqam u imkân, tıgerayışê inan qey şıxulnayışê zıwani muhim o.³⁰⁷ Tiyatro, huneran binan zey edebiyat, sinema u muzik ra zaf istifade keno u tay gılanê huneran dı çend hebi xısusiyetan ser wertağ o.³⁰⁸ Tiyatro, zey roman u hikâye tewırê vatışı niyo; tiyatro dı

³⁰¹ Lokman Baran, “Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Serr: 2007, H. 42, r. 191-211.

³⁰² And, e.n.v, r. 27-49 u 68.

³⁰³ Aziz Çalışlar, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, r. 631.

³⁰⁴ Ahmet Kutsi Tecer, “Orta Oyunu Tiyatrodur”, *İstanbul Dergisi*, C. 2, H. 5, Mart 1995.

³⁰⁵ E.n.v, r. 54.

³⁰⁶ Hasan Kavrık & Ramazan Salman, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Yılmaz Matbaacılık, Malatya 2016, r. 200.

³⁰⁷ And, e.n.v, r. 63

³⁰⁸ Çetişli, e.n.v, r. 52.

ramotış u fikırnayış ho verni do.³⁰⁹ Unsur u terimi tiyatroyi zey ‘adaptasyon, eqsesuvar, akustik, suflor, dekor, aksesuar, diksiyon, drama, dublor, jest u mimiki, koro, tirad, kostum(cıl u kinci), monolog, muheravere, pandomim, perde, rejisör u hiri qeydeyi yoyi esti.

...

Ê Zazayi ki sebebanê ciyayan ra serranê 1980 ra pê şıyî Awrupa inan uca dı şewi kulturi tertib kerdî. Ini şewan dı skeç u kabareyi Zazaki zi ca gureti.³¹⁰ Edebiyatê Zazaki dı tewirê tiyatroyi dı xebati verini 1990 ra dima nusiyayi u kay biyi. Serra 1991 dı Malmısanij rojnameyê Rojname de bı mexlasê Roşan Bariçek nameyê *Tiya Adır Vareno* dı yo kay nuseno.³¹¹ Ino kay, edebiyatê Zazaki dı **kayê verin** o. Serra 2013 ra pê ino ware dı xebati muhimi vıraziyayi. Ê kayi ki Zazaki kay beni egleb terzê parodi dı kılı mî. Tikê kayi zobina zıwanan ra açarniyayi Zazaki. Ini xebati qey xebatan rından u zıxman hêvi doni...³¹² Ê kayi ki Zazaki nusiyayi u sehne gureti çend kayi hetê kronoloji ra inî yi:

- ✓ **Mem û Zin** (Qefleyê Tiyatroyê Botan, Köln-1991)
- ✓ **Macir Rızo** (Tiyatroyê Zagrosî, Köln-2001)
- ✓ **Sayê Moru** (Karcayê Huneri Seyr-î Mesel, İstanbul-2003).³¹³
- ✓ **Çol û Xeyal**(2004), **Se Êsên**(2005) u **Merdiman**(2010) (Rındo Sur-Berlin).³¹⁴
- ✓ **Ti Gara Niyê** (Tiyatroyê Şaristan ê Diyarbekiri-2010)³¹⁵
- ✓ **Kayo Mîxenet** (Tiyatroyê Seyr-i Meseli-2011).³¹⁶
- ✓ **Xırmaçeki** (Areyê Kay, Sehneyê Raştiya Enqera-2012)³¹⁷

³⁰⁹ E.n.v, r. 54.

³¹⁰ Seyîdxan Kuriş, “Zazalar ve Zazaca Yazını”, Tarixê cırêsayışi: 27.05.2018, <http://www.zazaki.net/haber/zazalar-ve-zazaca-yazini--781.htm>,

³¹¹ Roşan Bariçek, “Tiya Adır Vareno”, *Rojname*, humar: 199, r. 4-5.

³¹² Veli Kişioğlu, “Zazaca Tiyatro Üzerine”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih Edebiyat Coğrafya Folklor*, Kalan Yayınları, Tunceli 2019, r. 203.

³¹³ Ç.n.v.

³¹⁴ Kuriş, ç.n.v.

³¹⁵ **Cêrnot:** Ino kay, Tırki ra açarniyawa u nuştoğê kayi ‘Eziz Nesin o; Bioniyên: <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, 29.05.2018

³¹⁶ <http://www.kalemsuare.com/2011/11/16-uluslararası-ankara-tiyatro-festivali.html?m=0>, 29.05.2018

³¹⁷ **Cêrnot:** Ina qefla serra 2014 aşma Tebox dı dewa Gökçek mezraya Mırki dı yo xırbe dı yo kay icra kena. Ino kay, derheqê 9 merdımın a. Ini merdımı serra 1994 dı beni vini u dıma zi kişiyeni. Bioniyên: <http://dersimnews.com/kultur/kaybedilen-insanlarin-anisina-zazaca-tiyatro.html>, 29.05.2018

✓ 23 Nisan 2013 dı qezaya Sewreg dı merasimanê rueşanê inê tutan dı talebeyi mektebo sıfteym yo kayê Zazaki kaykeni.³¹⁸

✓ **Nomé-i Pé Sekenâ** (Bongılan/Çolig-2014)³¹⁹

✓ **Kayê Zazaki** (Tiyatroyê Şehr-i Bingoli, Daraheni/Çolig-2014)³²⁰

✓ **Embıryan Dosto Dismeno** (Zaza-Der, İstanbul-21 Sıbat 2015).³²¹

✓ **Kaê Khırte** (Gül Kapar, 21 Sıbat 2016). Kapar, qey ino kayê xu vana:

Ez wazena ita dı wa yo tiyatroyê Zaza-Der bıbo; çunki mı zerr dayo ino gure. Ez eşkena ino gure bıkeri. Helbet, duayeni (ino gureyi) esti ki pê serran emek dayo. Ez niwazena wa inan ri heqeret bıbo; labelê guereyê mı tay hunermendiya mı esta. Teyna meqsedê mı ez qayil a (ino gure) qey zıwanê xu bıwıraz...³²²

Biyi inı kayan inı serranê peyinan dı her serr çend kayi Zazaki hetê ciya ciya qefleyanê tiyatroyi sehne geni. Ê qefleyê ki edebiyatê Zazaki dı xebatanê tiyatroyi kênı, metinê kayan nuseni u kayan doni kaykerdışı tesbitanê ma gore şeş hebi yi:

Areyê Kayi, Tiyatroyê Şehr-i Bingoli, Tiyatroyê Seyr-i Meseli, Qefleyê Tiyatroyê Çêverê Asmêni, Ekiba Tiyatroyê Gıngımı, Tiyatroyê Şaristanogırd ê Diyarbekiri

...

Edebiyatê modern ê Zazaki dı, xebati tiyatroyi hema zaf newe yi u wareyê inı xebatan dı çend nuştoği zey Hüseyin Çağlayan, Yismayil Mirza, İlhami Sertkaya u Nazım Kalkan esti. Kayi tiyatroyi ê Zazaki, zafi trajikomik yo hewa dı şını. Çunki, cuyayê şarê Zazayan dı zey *dec*, *derd*, *hesret*, *tada u ğurbet* mewzuyi zaf i. Zazaki dı xebati tiyatroyi dı xetan ser eraver şını: Xeta nuştışê kayan u qefleyê tiyatroyan.

Edebiyatê Zazaki dı tesbitanê gore kıtabi tiyatroyi hema çend hebi yi. Ripelanê rocname u pêserokan dı hewayê metin dı zobina kayi neşır biyi. Derheqê inı kıtaban u kayi ki metne inan yo pêserok dı neşır biyi cêr dı melumat diyayi.

• **Hesrete, Doxtor Laser u Xılamalo Muduro** (İlhami Sertkaya-2007): Sertkaya, inı hiri kayi hem nuşti hem zi dayi kaykerdışı. Metnê inı hiri kayan eka destê ma dı çini yo. Ma bı wesileyê telebayan çend dori bı mail, nuştoği ra inı kayi waştı. Ey dest dı zi çin bi. Nuştoğ qey inı kayanê xu tîkê çımeyan dı ini melumatan dano:

³¹⁸<http://www.siverekhaber.com/metin-gencdal-ilk-ve-ortaokulu-ogrencilerinden-zazaca-tiyatro-oyunu-1265h.htm>, 29.05.2018

³¹⁹ <http://www.solhan.gov.tr/ilcemizde-zazaca-tiyatro-sahnelendi>, 29.05.2018

³²⁰ <http://www.gencinsesi.com/haber/2626/gencte-tiyatro-senligi.html>, 29.05.2018

³²¹ zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf, 31.05.2018

³²² Zemperiyê 2014- Gağan 2017 Rapora İdarêkarê Komelê Zon u Zagonê Zazaun, Tarixê cırêsayişi: 31.05.2018, zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf, r. 62

...Mı pê nameyê ‘ Hesrete, Doxtor Laser, Xılamalo Muduro’ hiri hebi senaryoyê Zazaki zi nuşti.³²³ ... ‘Hesrete’ yo tiyatroye wo u zafî şaristananê Ewropa dı sehne giroto. Rıno kayê ‘Doktor Laser’ pê yo kayker kaybene, mı ino kay zi da kaykerdış. Ê, Mınasebetê mı tiyatroye dı esta. Mı zaf waşt ez ‘Hesrete’ hewayê film bionci. Ez gereya, mı pers kerd, tesel kerd u senaryo da zaf cayan. Weşê herkesi şıbi; labelê dor biameni peran gure xerıbiyen.... (İni hiri kayi) Hê arşivê mı dı vınêni...³²⁴

...Babetê Hesrete, ju keye ke welat ra amo Ewropa, o yo. Ju lacek u ju kêneke ebe piyê xo Ewropa de manenê. Kenekê xo reraver bena, zaf çî musena, bena entelektüele. Her çî ke şî, zonê ma musena u ders dana. Lacêk beno serxoş u ju hevala xo ki zê(sey) xo esta. Keye de, diyalogê pi u lacek xırabo. Kenekê mabênê nê diyaloganê xıraban de menda... Mabênê eşqan dero. Hesrete, eşq, gem têmiyan dere ita (tiya) de. Hama bêçare niye. Wazenê her tim alternatif veciyêne. Wextê veri de nêvîndenê, serba deme amayoği mesaj dane. Yanê bı kılmi, hal çıqas xırab beno, wa bıbo, mordem(merdım) gereke alnertatıfan veco. Mesaj no wo...³²⁵

• **Rengê Awe** (Cuma Boynukara-2010): Ino kay Tırki ya u kıtabê tiyatroyi ‘Toplu Oyunlar-3’ dı ca geno. Roşan Lezgin ino kay, 2010 dı Tırki ra açarnayo Zazaki. Ino kay dı 9 sehneyi esti u qehramani yo cini u cumerdi yê. İni wırdi hişa xuya komeli ser zêpi niyê. Onayışê meseleyan ser pinêkeni; labelê çî wext ini wırdi zerr fineni yobinan u eşq kuweno bête famkeni ki eg yo dınyawa newe bıvırazi u gıyal bikeri ê ino problem helkeni.³²⁶

• **Mêrdeyê Şewê** (Berfin Zenderlioğlu u Mirza Metin-2011): Ino kıtab, 52 ripel o u Kurdki yo. Nameyê ey ‘Reşê Şevê’ yo. Roşan Lezgin ino kıtab açarnayo Zazaki. Kıtab dı 12 sehneyi esti. Zıwanê kıtabi açarnayış gore zelal o. Ino kıtab, hewayê kayi dı, reya verin hetê *Destar_Theatre* ra serra 2009 dı şaristanê İstanbul dı sehne gureto. Ino kay biyayışê insani ra heta mergê insani mıcadeleyê heyati ra behs kenê. Ino mıcadele dı barê ciniyan gıran o. Serqehramanê ino kayi Gulizar a. Gulizar, suleyan ra kağıdan aridona u rueşena. Debarê xu pê ruetışê kağıdan kena. Ino kay yo cerıbnayış o, hiş u zihniyetê mêrdeyan ser hesap perseno. Ma ino kıtab dı ciniyan ser tada, zor i u zerrtengi vineni. İta dı vatışêko alegorik esto. Mêrdeyê Şewê, mekanizmaya dugel u komeli ser yo temsil o. İna hına yo mekanizma wa her tim insan dıma şına, tersnena, goşdariya insani kena u zey yo kalmeyi sareyê insani ser dı vındena. Gulizar zi miyanê çerxanê ina mekanizma dı taniyena, miyanê suleyan u çopan dı geyrena u kağıdan

³²³ <https://hesrete.wordpress.com/biyografi/>, 29.05.2018

³²⁴ <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/371543>, 29.05.2018;

Ferhat Pak, “Nuştoğ İlhami Sertkaya’dı Reportaj”, *Çıme*, Serr 3, Umar, Payiz 2007, r. 14-17.

³²⁵ Asmêno Bêwayır, “İlhami Sertkaya de Mobet”, *Miraz*, Serre: 1, Umar: 2, Sıbat 2007

³²⁶ Cuma Boynukara, *Toplu Oyunlar – 3* (Çarnayox: Roşan Lezgin), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul 2002, r. 25-60

dona ari. Gulizar, zereyê xu di heyatê xuyo ekayin u viyerte nona tiver; kuwena yo hesap persayîşi. Kay hetêk ra trajik o, insanen decneno hetêk ra komik o, insanen dano wıyayîşi.³²⁷ Mêrdeyê şewê, zey ‘reşê şewi, reşikê şewi, hûtê şewi, keftar u qulê şewi’ gelek nameyan name geno. Tırki zi ino çiyê gıyali ra voni ‘Gulyabani.’³²⁸ Merdeyê şewê, yo versiya xışn a, ina versi inê cınan u cınawıran a. Ini çiyê qijtiya insani ra merdım ser tesir vırazêni. Mêrdeyê şewê ya zi qulê şewi ters u serdesti ser sembol i. Raşti ra çı wext behsê inan bıbo, yo xof kuwena insani u insan recifıyeno.³²⁹ Kay di unsuri psikolojiki şıxuliyayi. Bı inı unsurın, temaşakeran di yo hiş vıraziyena ki cinıyan ser tadayê camerdan seni yo tesiro xırab vırazeno.

• **Ma Kom Geci** (Nazım Kalkan-2014): Ino kay, ponc perde yo. Hedise yo xestexaneyê gecan di viyerêna u kay di yo niweş ra behs beno. Ina niweş yo keyna ya, aqıl u hiş ser temom a; labelê zey filozafan ser tay çıyan vona. Ini çıyan ser voni bela ina keyna niweş a u ay beni erzeni xestexaneyê gecan. Ino xestexane di yo me’meleyo weş çin o u hem toxtor hem zi wezifedari wezifeyê xu tam niani ca. Seba inay ina keyna xu dalıqna. İta di inı meseleyi trajikomik ê u pê zıwano ironik vaciyeni.³³⁰

• **Şewqê û Kelaw** (Nazım Kalkan-2016): Ino kay çar perde yo u kay di tada u zulmê şewqeyi ra behs esto. Çı wext Cumhuriyet ‘ilan bena, zaf qanuni u muameleyi vuriyeni u pê hiş Rocawani newe ra nusiyeni. Zaf çı weradiyeni u yasağ beni. Ini çıyan ra yo zi Qanunê şewqe yo. O wext komi ina qebul nikerdên, şaşika xu nivetên u şewqê ninên sareyê xu ser ya wı dalıqnên ya zi eştên hepıs. Ino kay, ino zulım ra behs keno.³³¹

• **Ema Lengê** (Huseyin Çağlayan-2017): Ino kitab di şeş perdeyi esti. Her perde zi bêteyê xu di sehneyan ser ciya beno. Ino kitab u kay di eşq u dej ra behs esto. Uşen, bawê Ema yo. Hot hebi laci Uşeni esti. Ino miyerik zaf wazeno yo wa yo keynaya ey bıbo. Homa, yo keyna dano cı. Uşen, zaf beno şa u nameyê ina keyna Emina nano pa. Serra dewra 38 di esker erzeni dewa inan ser, dewıcan ri zaf heqeret keni u dewıcan kışeni. Ema, binê leşanê insanen di monena u wextêko esker dew ra

³²⁷ Berfın Zenderlioglu & Mırza Metın, *Mêrdeyê Şewe*, (Çarnayoğ: Roşan Lezgın), Avesta, İstanbul 2011.

³²⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, r. 267

³²⁹ Ömer Sevinçgöl, *Gizli Saklı Mevzular-2: Efsanevi Varlıklar ve Görünmeyen Yaratıklar-2*, Nesil, İstanbul 2016.

³³⁰ Nazım Kalkan, “Tiyatronun Gelişimi-Zazaca Tiyatro ve Bir Zazaca Tiyatro Denemesi”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü (Yayımlanmamış) Tezsiz Yüksek Lisans Projesi*, Eylül 2014, r. 12-28.

³³¹ Nazım Kalkan, “Şewqe u Kılav”, *Vir Edebîyat u Folklor*, Serr: 1, Omar: 1, 2016, r. 67-73.

şino, a binê leşan ra veciyêna; labelê lînga xu ra bena leng. Dewici wayirê Ema veciyeni, qici dewi pê Ema xax kenî u cira voni ‘Ema Leng!’ Ema bena pil u dew dî yo miyeriko quel dîr zewiciyena. Nameyê ino miyeriki ‘El o. ‘El zi zey Ema bêkes u bêwahar o; labelê ino ‘El nixebitiyeno, timotim reqa weno. Wî u Ema pinikeni. Ema, yo qij ana dînya; labelê ino qici xestexane dî verdena. Dîma a u yo lac zerr fineni yobinan. Ina Mînasebetê xu nîmneni; çunki ê şari ra, urf ra u tore ra tersêni. Ino eşqo yasağ ra yo qic beno. Nameyê ino qici Murat o. Qici dewi pê Muradi xax kenî u tera voni ‘P..ç’. Inay ser, Murat kuweno babiyê xu dîma...³³²

• **Sur u Çeqer** (Yismayil Mirza-2018): Nameyê nuştoği raştikin Hüseyin Duman o. Ino kitab dî 15 perdeyi estî. İta dî hediseyi sareyê yo tuti ra viyereni: Nameyê ino tuti Can o. Can şino mekteb. Dadiya u babiyê ey merdî, wî keyeyê xala xu dî maneno. Yo embazê ey esto. Nameyê embazê ey Bako Kori yo. Can, kay ra heskeno; labelê nirehet o. Can, hişa Zazaki ser aqıl o u hayiya ey ‘Ehmedê Xasi, Avesta u Rençber Ezîz ra esta. Ino kitab dî ‘*dec, tada, şayi u halê şari*’ ra behs esto. Ripelo verin ra fohm bena ki armancê nuştoği ina wa: Rençber Ezîz, miyanê Zazayan dî yo merdîmo erca yo. Ino merdîm çîman ra nivineno, hetê rengan ra dînya ey ri tari ya. Rengi ey ri seni te’rif benî, wa wendekar inay biyaro xu viri.³³³

• **Ferat eve Şirin ra** (Yismayil Mirza-2018): Ino kitabê nuştoği binê tesirê kitabê Nazim Hikmeti *Ferhat ile Şirin* dî ameyo nuştîş. Kitab dî çar perdeyi estî. Her yo perde dî hiri çari sehneyi estî. Hikâyeya Ferhat u Şirin yo hikâyêka namdar u menşur a. Eşqê Ferhat u Şirin, miyanê şaranê ‘Ereb, İnan, Tırk, Kurd u Zazayan yeno zanayîş. Nuştoğ, kitabê xu dî vano, ‘hekate Ferat u Şirine, hekata Zazauna khana...’³³⁴

Tablo 1.4. Kayi Zazaki

Nuştoğê Kayi	Nameyê Kayi	Neşîrxane	Weziyetê Kay
İlhamî Sertkaya	Hesrete	-----	Hem metnê ey esto hem zi sehne Gureto
İlhamî Sertkaya	Doxtor Laser	-----	Hem metnê ey esto hem zi sehne Gureto
İlhamî Sertkaya	Xîlamalo Muduro	-----	Hem metnê ey esto hem zi sehne Gureto
Cuma Boynukara	Rengê Awê	-----	Roşan Lezgin açarnayo Zazaki

³³² Hüseyin Çağlayan, *Ema Lengê (Esq u Dez)*, Belge Yayınları, İstanbul, 2017.

³³³ Yismayil Mirza, *Sur u Çeqer*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.

³³⁴ Yismayil Mirza, *Ferhat eve Şirin ra*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018, r. 4.

Metin Mirza u Berfin Zenderlioğlu	Merdeyê Şewê	Avesta-2011	Roşan Lezgin açarnayo Zazaki
Nazım Kalkan	Ma Kom Geci	_____	Pêseroka Vir dı metnê ey esto
Nazım Kalkan	Şewqê û Kelaw	_____	Pêseroka Vir dı metnê ey esto
Hüseyin Çağlayan	Ema Lenge	Belge-2017	Hewayê kitabı dı neşır biyo
Yismayil Mirza	Sur u Çeqer	_____ 2018	Hewayê kitabı dı neşır biyo
Yismayil Mirza	Ferhat eve Şirin Ra	_____ 2018	Hewayê kitabı dı neşır biyo

2. 2. 5. Virameyiş

Virameyiş, tewıranê edebiyati ra yo tewıro verin u zıxm o. Ino tewır dı, ya pêroyi ra cuyayê yo şexısı ra, ya heyatê yo şexısı ra qısımêk ya zi dewıran ri şahadiyi nusiyeni u yeni verê çıman. Virameyiş, heyatanê şexısan namdaran ra mesele, hedise u zobina çıyan bı yo uslubo weş geno qelem. Ini çiyi ki yeni nuştış ya sareyê nuştogı ra viyerti ya nuştog miyanê mi hediseyan dı ca geno ya şahadi keno ya zi ini çiyi eşnawiti.

Virameyiş, qey yo merdımı tarixo şexısı qebul beno. Merdım, virameyişan dı beno ki hetkari bıkeroye ya zi nikero; çunki biyê eseranê ilmiyan zobina eseran dı hetkari ra xelas çino. Virameyişan dı nımtiki ra yo hesab dayış esto. Seba inay, virameyişan dı zaf dor objektifi mumkin nibena; labelê qey virameyişan zerrweşi, durusti u raşti şert o. Virameyişi gure, kurm u waştışê nuştışi xu gore beno ki siyasi, edebi, eskeri u cematki yo hewa bıgeri. Ini tewiri virameyişi qey tarix, huner u tenkidi yo çıla fineni ta. Ê biyaye u hediseyi ki herkes inan zano virameyişan dı bı yo uslubo edebi bedliyeni u bı yo onayışo şexısı nusiyeni. Seba inay virameyişi qey tarixi beni pelgeyi.³³⁵

Virameyiş u otobiyografi mi hetan ra yobinan ra ciya beni: Virameyiş dı gırani diyena hediseyanê teberinan. Şahadiya heyato şexsiyi u teberê insani dı tesirê inan cayêko hira geni. Otobiyografi dı mewzu, vercu bıxu nuştog o. Nuştogê virameyişi hına niyo. Ey tikê meseleyanê tarixiyan dı ca gureto ya zi ini meseleyan ri şahadi kerdo. Virameyişi egleb yo çarçewaya siyasi u edebi dı nusiyeni. Beno ki yo virameyişo siyasi dı edebi yo hewa bıbo. Rê rê kitabê virameyişi portreyanê şexısan ra vıraziyeni ki mi şexısı miyanê şari dı bı tikê xısusiyetanê xu biyi namdari.

Gereka virameyişi u rocaneyi timiyan mebiyi. Virameyiş, oniyeno xura pê. Hediseyan u meseleyan ser wextêko derg viyereno hema nusiyeno. Ê mesele u

³³⁵ Kabaklı, e.n.v, r. 85.

hediseyi ki mezgê insani dı ca gureti inan vano u nuseno. Merdımı ki wareyê bilim, huner u politika dı biyo namdar u şınasiyeno o merdımı bı nuştışê virameyişanê heyatê xu ra, xebatanê xu ra u cigêrayişanê xu ra behs keni. Rocane, oniyeno wexto ekayin u eyroyin. O roc çı biyo, nuştog çı hiskeno inan nuseno. Ê çiyi raşti ki nuştog wazeno wa vind mebiyi bı nuştışê virameyişan maneni. Virameyişan dı wexto viyerte fekê şexıso yoyin ra bı tesbitan u vatişan yeno verê çıman. Merkezê virameyişan dı ya hedise esta ya zi bı xu şexıs esto. Nuştogê virameyişi, rê rê portreyê merdımanê nasan vırazeno, tesirê ki inan ra behs keno, ê çiyi ki nuştog u ini merdımı piya cuyeyi inan ra qal keno a.

Tewirê virameyişi dı nimuneyo sifte Ksenophon Yunaniji nuştı u nameyê eserê ey *Anabasis* o. Zaf eseri Eflatun’i tewirê virameyişi de yi. Seserra 18. dı *İtirafî* ê J. J. Rousseau’yi, *Şiir u Raşti* ê Goethe’yi, *Jurnali* ê Andre Gide’yi ino ware dı eseri muhimi yi. Seserra 19. dı edebiyatê Fransa ra eserê Victor Hugo’yi *Ê ki Mı Dıyi* u Stendhal’i *Virameyişi Xozani* ino ware dı eseri muhimi yi. Edebiyatê Diwan ê Tırkan dı *Weqayinameyi*, *Ğazawatnameyi* u *Seferatnameyi* qey virameyişi nimune yi...³³⁶

Edebiyatê Zazaki dı heta eyro, tesbitan gore tewirê virameyişi dı hema heşt kitabı ninusiyayi. İnan ra çend kitabın dı giraniya xısusiyetanê zobina tewiran zey biyografi, roman, roportaj u otobiyografi u mektub esti. Rına edebiyatê Zazaki dı kitabınê hikayeyan dı zaf hikâyeyi virameyişi nuştogan i. Ripelanê rocname u pêserokan nuşteyi virameyişi ê Zazaki zaf i. Kitabê virameyişi ki Zazaki ameyi nuştış tesbitan gore ini yi:

• **Hotay Seré Usivé Qurzkızı** (Munzur Çem-1992): Ino kitab, çendêk hetê zıwan u piardışi ra zey roman biesiyo u tede xısusiyeti biyografi zi bibiyi edebiyatê Zazaki dı **virameyişo verin** o. Kitab dı heyatê Usivo Qurzkızıji ra behs beno. Ino merdım, datê nuştogı u şahadanê qetliamê Dêrsimi ra yo. Heyatê Usiv’i dewa Hop besteyê qezayê Geği ê Çoligi dı destpê keno. Qıctiya ey Dêrsim Kızılkilise dı viyeren. Ino heyato derg u zor bı decan viyerto. Eser dı ‘hediseya Şêx Seid’i ra, meseleyanê Armeniyan ra, dramane hareketê Dêrsimi ra, birinê ki 1938 ra pê dewam keni inan ra, serranê herbê Dıyın ê Cihan, İstanbul u Almanya dı karkeri ra u derbasê eskeriya şexısanê ‘elewiyan ra’ mocnaki muhimi esti. Ino eser, zereyê ini hediseyanê pilan dı

³³⁶ Kavruk u Salman, e.n.v., r. 190

mınasebet u neyartiya eşiretan, eleqeyê pir u murşidi, cuyayê keye u şari ê Dêrsimijan pê zıwanêko zelal u goni vano. Çem, seba nuştışê ino eseri vervateyê kitabi dı vano:

"Min û ap Usivî çiqas ke yewbînî (zuvinî) diyêne, ma biwastê mewastê, qese cêrênê ra amêne meselanê verênan (virênan) ser. Apî hertim dest pêkerdê, heyat de çîyo ke amo sere, çîyo ke diyo ya kî hesno, qalê ey kerdêne. Pênîye de mi fikir kerd ke eke merdim (mordem) heyatê Ap Usivî binuso, sey (zê) eserê bîyaro werte rind beno. O ra dime kî ez usta ra (ustûne ra) tekita şîya leweyê Ap Usivî, vatenê ey gurefî kasetan."³³⁷

• **Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza** (Mehmet Gülmez-1996): Eser fekê şahadan ra piardişê tewirê romani dı nusiyayo. Eser dı xısusiyeti tewirê virameyişi u biyografiyi zi estî.³³⁸

• **Domanê Qoçgiriye** (Cefo Çarekız-2005): Qepagê rızereyi ê kitabi dı 'hêkati' nusiyeno. Kitab dı 14 qısmi estî. dı. Ini qısmıman ra hiriyes qısmi hewayê hikâye dı nusiyayi; labelê hemeyi virameyişi yi. Qısmo çaryesın zıwanê Zazaki ser yo qritik o. Nuştoğ ita dı Tırkan u Kurdan ri lome keno, dima tikê kelimeyan ser Zazaki u Kurdi nano tiver. Ripelan peyinan dı çar fotoğrafi estî. Nuştoğ, ino kitab dı dewa xuya Morku ra, mıntıqaya Qoçgiri ra u qıctiya xu ra behs keno. Biyê ini mewzuyan kitab dı zafi zıwanê Zazaki ra behs beno u qısênikerdişê Zazaki ser lome keno. Zazaki, çıra tepiya menda u seni ma vir ra şîya? Usb cewabê zaf persan sera yo cıgêrayiş esto.³³⁹

• **Roê Kırmancıyê** (Cemal Taş-2007): Ino kitab dı virameyişi fekê Hesên Aliyê Sey Kemali ra nusiyayi. Hesên yo merdimo Dêrsimij o. Nuştoğ ey dır suhbet kerdo, vengê ey qeyd kerdo u dima ino kitab nuşto. Kitab dı, xısusiyeti roportaji zi estî. Nuştoği, ini virameyişi fekê yoyin ra goşdari kerdi u nuştî. Kitab dı qırkerdişê Dêrsimi ê 1938'i ra, zehmetê şarê u 'eşiranê Dêrsimi ra behs esto. Vaceyoğ Hesên Aliyê Sey Kemali ina terteleya 1938'i diyo, miyanê eşiranê Dêrsimijan dı cuyayo, ini eşiretan se kerdo, seni hereket kerdo cı ri şahad biyo. Ino kitab dı ironiya Dêrsimijan, kultur, veng u durşimê inan xu ramocneni. Kitab, 238 ripel o u tede nameyanê '*Kamiya Ma, Qewgê Eşiru u Merevê Devlete be Aşirunê Dêsimi*' hiri leteyi estî.

• **Weliyê Hediki- Peyeyê Şêx Seidi û Ez Qelbinj** (Wedat Kaymak-2012): Ino kitab, roman o u tede xısusiyeti virameyişi estî. Kitab, dı qısmıman ra yeno meydan. Qısmo yoyin dı heyat u lecê Weliyê Hediki ra behs beno. Qısmo diyin dı hukmatê 12 Keşkulan ra behs biyo a. Ino hukmat, şarê Zazayan ri hol niyo, tada u eziyet keno.³⁴⁰

³³⁷ E.n.v., r. 9

³³⁸ Ma derheqê ino kitab dı miyanê sernuşteyê romani dı melumati dayi.

³³⁹ Cefo Çarekız, *Domanê Qoçgiriye*, Vejiyayişê Tiji, İstanbul 2005

³⁴⁰ Ma derheqê ino kitab dı miyanê sernuşteyê romani dı melumati dayi.

• **Ez Tirkî Nêzana** (Nihat Çırr-2015): Ino kitab dı nuštoğ ê hediseyi ki qıcti u xortiya ey dı sareyê ey ra viyerti, şahadi kerdi êyi nuşti. Ini virameyişi u hediseyi serra 1976 ra destpê keni heta serra 2014 dewam keni. Kitab dı 167 virameyişi esti u zafiya mi virameyişan siyasi yi. Ino kitabê virameyişi dı biyayeyi egleb dewa Muradan, mektebo leyli u unıwersita u Çolig dı viyereni.

• **Ez u Ti** (Huseyin Karakaş-2015): Nuštoğ, kitabê xu dı terzê hikâye dı behsê virardışanê xu yê hepıxaneyi keno. Ino kitab, hetê hediseyanê hepıxaneyan ra edebiyatê Zazaki de nimuneyêko muhim o. Kitab dı 26 virameyişi ca geni. Nuštoğ, çı wext koto hepıxane; hal u weziyetê hepıxaneyi senin o u uca dı embazi ey çı kes i; qıcti, dadı u babiyê xu ra, heyatê xu yê teberi ra, welatê xu ra, dewıcanê xu ra usb zaf çıyan ra behs beno. Nuštoğ, miyanê rêzanê virameyişanê xu dı ca bı ca weziyetê şari u welati analiz keno u bı metaforan tay hetan ra siyasetê Kurdan tenkid keno.

• **Ziwanê Şıma Çı Weş** (Nuri Keleş-2018): Kitab dı, ê hediseyi ki hetani 20 serra nuštoği biyi u sareyê ey ra viyerti, nuštoğ inan ra hewayê hikâye dı behs keno. Zereyê kitabı dı 223 virameyişi esti. Ini virameyişan dı mekân dewa nuštoği Pehne ya. Çıyi ki sareyê nuštoği ra viyerti, nuštoği biyo şahadê cı kitab dı ca geni. Virameyişi nuštoği rê rê insani doni fikıryayış u rê rê zi doni wıyayış.³⁴¹

2.2.6. Biyografi

Biyografi, yo tewırê edebiyati ê moderni yo. Ino tewır dı ê merdımı ki wareyê sen'et, ilim, politika u zobina wareyan dı biyi namdar heyat, cuyayış u xebatanê inan ra yo rêza kronoloji dı behs beno. Eseri biyografıyi sen'etkaran ya zi merdımanê namdaran miyanê unsurênê madi u manewıyan dı ani verê çıman: Ina çarçewa dı heyat, şexsiyet, kurm u eseranê mi merdıman ra behs keni. Ino semed ra bêteyê eseranê biyografıyan u tarixê edebiyat u ilmê tenkidi dı yo minasebetê tizere esta.

Heyatê yo merdımı namdari hewayê romani dı newe ra bıwıraziyo u mo hewa dı bınsıyo eseri hınayin beni romano biyografıyi. Eger, yo merdım bıxu heyatê xu ra behs bıkeroye ya zi heyatê xu bınsıyo mo nuşte ra vani otobiyografı. Edebiyato klasik dı zey *tezkire u terceme-î hal* eseri estbi. Ini eseran dı heyatê şairan u nuštoğan ra behs biyên. Biyografıyi goreyê nuştışı xu hiri qısım i: **Biyografıyi İlmıyan** dı heyat u eseranê yo şexısi namdari ra hewayê tenkid, tedqıq u cıgêrayışı dı behs beno. **Romano biyografik** dı çarçewaya piardışê romani dı heyatê yo şexısi ra behs beno. İta dı zeku

³⁴¹ Nuri Keleş, *Ziwanê Şıma Çı Weş o*, Weşanxaneyê Roşna, Dıyarbekir 2018.

şexıs ho cuyayêno o hewa dı xısusiyeti eyi şexsiyi diyeni naskerdış. **Nekroloji** dı kesu ki wextêko nızd dı merd o weşi u holi sera heyatê ey ra behs beno. Ini nuşteyi egleb ripelanê rocnameyan u pêserokan dı neşır beni.³⁴²

Edebiyatê modern ê Zazaki dı xebati biyografiyi hema newe yi. Ripelanê internet u pêserokan dı ha kılm ha derg zaf nuşteyi biyografiyi esti. Kıtábê ki edebiyatê Zazaki dı çarçewaya biyografi dı nusiyayi tesbitan ma gore hot hebi yi:

• **Memik Axa wo Dêrsimij** (Haydar Işık-1990): Ino eser vercu Tırki nusiyayo. Mihem Himbêliji ino kitab serra 1994 dı açarnayo Zazaki. Ino kitab, roman o; labelê kitab dı xısusiyeti tewıranê biyografiyi u otobiyografiyi zi esti. Çunki nuštoğ Heyder Işık ino kitab dı hem heyatê xu ra hem zi trajediya Dêrsimi sera heyatê Memik Ağayi u keyeyê ey ra heyatê 40 tenan ra behs keno.³⁴³ Ino kitab dı goreyê nuştışı xısusiyeti virameyişi zi esti. Nuštoğ, ino kitab dı qırkerdışê Dêrsimi ê 1938 sera çı fikiriyeno, seni fikiriyeno, çı diyi u eşnawıtı inan nuseno. Ino kitab dı vatişê meseleyan dı yo rêza kronolojiyi çin a. Rına ino kitab, unşuranê romani sera zey ‘şexısan, wext, ca, zıwan, uslup u vıraştış’ sıst o, vılabiyaye yo u qısımi ey yobinan ra qerıfıyaye yi.³⁴⁴

Mihem Himbêlij, derheqê kitabı dı vervateyê kitabı dı vano ki:

Wendoxê ercıyayey, ena kitaba ki şima desta nûştotoxı ercıyaye Heyder Işık’ı, bi **Tırki** nûştı. Ena kitab di dej, surgûn, jenosıt û xayîneya ki tarîxê mileta **Kurdan** di virazîyaya, semedo(qando) ki bina rind fa’m bo, bama zıwan... tadayîş di ez sadixê nûştotoxı menda. Lawikî(kilamî, deyn) ki nûştotoxı bi fekdê Dêrsimî nûştê, ez têkil nêbiya. Heyanî ki mi dest ra hame mi ca da fekandê bınan zî. Roman o ki şima destto, nûştotoxı namê insanan, şehiran û ê metiqan seni bawa nûştoto se, ez têkil nêbiya. Mi zi sey nûştotoxı nûştoto...³⁴⁵

• **Hotay Serra Usifê Qurkizî** (Munzur Çem-1992): Ino kitab hetê zıwan u piardışi ra hewayê romani dı nusiyayo u xısusiyeti biyografiyi tede esti; labelê bı eslê xu virameyişi yo. Nuštoği kitab vercu Zazaki nuştoto u dıma bı nameyê *Qurzeli Usiv’in 70 Yılı* açarnayo Tırki. Vateyo verin ê nusxeyê Tırki dı Munzur Çem qey kıtabê xu hına vano: “Ez hêvî (omid) kena ke fêydê nê kitabî reseno îsonê ma û îyê ke êy wanenê, parçikêde Kurdistanî de heyat çutîr bîyo, şarî çî dîyo, heqa dey de benê wayîrê fikrî.”³⁴⁶

³⁴² Kavruk u Salman, e.n.v., r. 190

³⁴³ Özgün E. Bulut, *Dersim Kültür Sanat İçinde*, Totem Yayıncılık, İstanbul 2014.

³⁴⁴ Fethi Demir, “Karşıt Tezleri Savunan Politik Romanlar Bağlamında Dersim 1938 Olayları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/12 Fall 2014, r. 149-160, Ankara-Turkey

³⁴⁵ Haydar Işık, *Memik Axa wo Dêrsimij*, APEC Yayınları, Swed 1994, r. 5.

³⁴⁶ Munzur Çem, *Qurzeli Usiv’in 70 Yılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, r. 12.

• **Namdarê Sêwregi** (Koyo Berzi-1995): Ino kitab dı heyatê Necmettin Bûyûkkaya, Faik Bucak, Osman Efendiyo Babıc, M. Eli Awni Efendi u Yılmaz Güney ra behs esto. Ini panç merdımı Sewregij i, her yo yo şıxuli sera namdar o. Tıkê çımeyan dı ino kitab antoloji hesıbiyayo.³⁴⁷

• **Sedefe** (Hamdi Özyurt-2000): Ino kitab dı heyatê Sedefa Welê Bazare ra behs beno. Sedefe yo cini ya. Ina cini, pirika nuştoği ya u 91 serr ‘emir berdo. Nuştoğ, vercu heyatê ay fekê ay ra goşdari kerdo. Mergê pirika xu dıma ini qeydi nuşti.³⁴⁸ Kitabê Sedefê, xısusiyetanê tewirê virameyişi zi kırışeno.

• **Dinya d’ Yo Darê Rêncber Ezîz** (Doğan Karasu-2012): Nuştoğ, ino kitabê xu Tırki nuşto; labelê ê deyir u kılamê ki Rêncber Eziz vati, ey Zazaki nuşti. Nuştoğ, seba Rêncber Ezizi inan vano:

Rêncber Ezîz, bı kami u hisê aidiyete xu, mundayê qimetan u onayişê heyati deyirbazê şari yo. Wı yo aktoro siyasi u cematki yo ki hişa cematbiyayiş sera yo tesiro pozitif vıraşto. Eseri Zazaki nuşti u zey ey yona aktor çino ki bı ini xısusiyetan bıveciyayo ver, biyo qebulkerdiş u herkes ey beğen bıkero. Ê şerti cematki u siyasiyi ki ina kami keni zıxm niyen hesab famkerdişê Rêncber Ezîz’i zaf beno zor.³⁴⁹

• **Deyîrbazê Dêrsimî Saît Bakşî** (Sait Bakşı-2013): Qısimo verin dı ê kitabi derheqê deyirbaziya Sait Bakşı’yi dı melumati esti. Dıma fekê Sait Bakşı’yi ra raştıraşt heyatê ey ra behs beno. Zobina ino kitab dı deyirê ki Saît Bakşî bı xu nuşti u vati, deyirê ki arıdaye u vati, deyirê ki hetê Dêrsimi dı meselayanê şari sera omeyê vatış esti u hına tesnif biyi. Ini deyiran dı temayi zey urf u edet, heskerdiş, vengkerdişê dewan, ciranti, mekteb u cuyayê eşiran ca geni.³⁵⁰

• **Jîyana Fewzî Begê Dewê Kasan** (Halîs Yurtsever-2017): Ino kitab dı çarês metni esti. Ini metinan dı ciya mewzuyi esti. Kitab dı vercu cuyayê *Fewzi Begê Dewê Kasan* ra hewayê virameyişi dı behs beno. Fewzi Beg, wextê Şêx Seidi dı cuyayo. Wı dewa Kasan ra yo, dalıqnayişê Şêx Seidi ra bı dewa yın yena veşnayış. Wı u merdımı ey wirzeni barkeni şını dewa Peçari. Meseleyi hına dewam keni. Qehremanê hemı virameyişan Fewzi Begi yo. Kitab ino het ra kitabêko tarixi yo. Nuştoğ, ino kitab dı biyê cuyayê Fewzi Begi heyatê zobina merdımın ra u virameyişanê inan ra zey Albay Xalıt Begê Cıbirî, Şêx Said Efendi u Şêx Şerif behs keno. Kitab hetêk ra zey

³⁴⁷ Koyo Berz, *Namdarê Sêwregi*, . İremet Förlag, Stockholm 1995.

³⁴⁸ Hamdi Ozyurt, “Virê Sedefa Welê Bazare Ra”, Vate, serr: 1999, humar: 9, r. 32-55.

³⁴⁹ Doğan Karasu, *Dinya d’ yo Darê Ma Rêncber Ezîz*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2012, r.13

³⁵⁰ Sevim Aydın, *Deyîrbazê Dêrsimî Saît Bakşî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013.

otobiyografi êseno; çunki Fewzi Beg çı diyo, çı cuyayo lacê xu Ekremi ra vano. Ekrem zi ini çıyan nuştoğ Halis Yurtsever ri qısêkeno. Kitab ino hewa dı neşır beno.³⁵¹

• **Seîd Altun: "Emir Şi"** (Aydın Batur-2021): Ino kitab, derheqê heyatê hunermendo Seîd Altuni dı yo. Seid Altun, Çolig ra dewa Lotan ra yo. Serra 1949 dı dadiya xura biyo u serra 2018 dı wefat kerdo. Ino kitab dı panc qısmi esti: Heyatê Seid Altuni, tesnifê deyiranê Zazaki, Deyiri Seid Altuni, roportaji u fotoğrafi.³⁵²

2. 2.7. Roportaj

Roportaj, kelimeya Latinki ya u ina kelime karê *reportare* ra yena u menaya ‘aridayiş’ u ‘ardış’ kırışena. Roportaj, nuştayanê rocnameyan ra yo. Mewzuyê ini nuştayan tehqıkerdış, cıgêrayiş u persayişê yo mesele, hedise ya zi biyaye yo. Nuştoğê ini nuştayan eşkeno merdımânê namdaran u pişporan dı mullaqat bıkeru, resim u video kaşbıkeru, cayi ki eleqeya inan o mewzu dı esti uca bıvino u uca dı bıgeyro. Nuştoğê roportaji ino nuştayê xu pa fikir u onayişê xu aleweno, dima neşır keno.

Roportaj u nuştayê gêrayişı tizere de yi. Roportaji fikrê nuştoği sera bı yo zıwano xısusı nusiye ni u roportajan dı ge ge yo endişeya seneti bena. Roportaj u mullaqat vercu zêpi bı. Çı wext rocnamegeri eraver şıya, dima ini wırdi tewiri yobinan ra ciya biyi. Mullaqat dı teyna persi u cewabi esti; labelê roportaj dı biyê pers u cewaban zaf xısusiyeti zey cıgêrayiş, tedqıkerdış, vinayiş, gêrayiş, resim kaşkerdış u fikrê xu gore nuştış esti. Zaf wareyan dı zey edebiyat, telim, siyaset, iqtisad u kultur roportaji beni. Tewirê roportaji dı yo nuştoğo hol gereka qey mewzu baş bıgêro, a mewzu rınd tedqıq bıkeru, şexısanê eleqedaran dır mijuli bıkeru, cayi ki eleqeya inan u mewzu piya esta tede bıgêro u pelgeyanê lazıman ari bıdo. Roportaj, teyna vatış u nuştışê vinayışan, temaşayan u qalan niyo; inan ra wet yo nuştayê izahat u qımet dayişı yo. *Jack London, Ernest Hemingway, İlya Ehrenburg, Mihail Şolohov, J. P. Sartre* usb. zaf edebiyatnasi namdari roportaji zi nuştı.³⁵³

...

Edebiyatê modern ê Zazaki dı goreyê eraverşiyayişı tewirê roportaji yo xebat u eraverşiyayiş hê verê çıman de yi. Serranê heştayan ra pê seba mevındbiyayişê tıke mewzuyan, hediseyan u trajediyan egleb miyanê Dêrsimijan dı xebati roportaji biyi zêd. Xeyli nuştoği seba tespıtkerdış u qeydkerdışê hediseyanê 38'i şıyi mınıtıqaya

³⁵¹ Halis Yurtsever, *Jıyana Fewzî Begê Dewê Kasan*, Weşanen J&J, Diyarbakır 2017.

³⁵² Aydın Batur, *Seîd Altun: "Emir Şi"*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir 2021.

³⁵³ Kavruk u Salman, e.n.v., r. 236;

Dêrsimi dı gêrayi. Uca dı goşdariya extiyaran kerdo u vengê inan qeyd kerdo. Zey ini xebatan xebati seba hediseyê Şêx Seidi zi vıraziyayi; çunki Terteleyê Dêrsimi u sarewedartışê Şêx Seidi dı u ini hediseyan ra dıma bı henzeran cini, cumerdi u qıcı kışiyayi u qetl biyi, dewi inan ameyi veşnayış. Eskeran eğleb insani surgun kerdi u keynayı Dêrsimjan berdi xu ri goya kerdi olad. Ê insani ki kışiyayi, ê ki remayi kuyan biyi mehkumi, ê ki koti pêberan, ê ki surgun biyi u ê ki keye u welatê xu ra duri mendi u vısiyayi nini hesaban. İnsanana, şaristananê ğeriban dı zıwan u baweriya xu vira xu kerdi. Ê merdımın ki terteleleyê Dêrsimi ri şahadi kerda, sarewedartışê Şêx Seidi dı ca gureto; zulım diyo, qıseykerdışê zıwani xu ra men biyi, dewa inan amiya vengkerdış u suetiş inan dır mijuli vıraziyaya, bı cihazanê qeydan vengê inan qeyd biyo, hal u weziyetê inan pê qemera kaş biyo. Dıma tıkê nuştoğan ini xebati hewayaya kıtabanê roportajan dı çap kerdo u tıkê xebatkaran zi ini xebati kerdi belgesel.

Edebiyatê modern ê Zazaki dı heta eyro tewirê roportaji dı tesbitan gore heşt kıtabi neşır biyi:

• **Tornê Sey Rızay Qesey Keno** (Heqi Mergarij-1997)³⁵⁴: Nuştoğ, serra 1995 dı Almanya dı tornê Seyid Rızayi Rustem Polat dı mılaqat vırazeno u ini qıseyan qeyd keno. Ino kıtab, edebiyatê Zazaki dı tewirê roportaji dı xebata verin a.³⁵⁵

• **Kulê 38** (Munzur Çem-1998): Ino kıtab, edebiyatê Zazaki dı tewirê roportaji dı kıtabo diyin o. Çapo verin ê kıtabi dı 13 roportaji ca geni, ê diyin dı 15 roportaji ca geni. Kıtab; kul, dec, tertele u trajediya Dêrsimi ê 1938 sera nusiyayo. Problemê Dêrsim çıta bı? Dêrsim dı çı bıbi ki ya zi çı biyen ki hukumatê ê wexti pil u qıc, cini u cumiyerd nivati uca dı bı henzeran insani biela biguna kışti; bombayi eşti koyan u newalan, mığarayı raşayi, adır nayo daristanan u dewi viran kerdi. Kıtab dı nuştoğ koto cewabê ini persan dıma u çımê u şahadiya şahadan ra ini mewzuyi nuşti.³⁵⁶

• **38 Ra Jü Pelge/Tertele Dêrsimi** (Hüseyn Çağlayan-2003): Kıtab, hewayê roportaj u cigêrayişi de nusiyayo. Labelê tede gıraniya xısusiyetanê roportaji esta. Ino kıtab dı feke şahadan ra qırkerdış u terteleleyê Dêrsimi ê 38'i ra behs beno. Meqsedê nuştoği, dejê miletê xu ra; zıwan, kultur u kokımanê welatê xu ra behskerdış o. Kesi ki qırkerdışê 38'i diyo, hesıyayi u eşnawito inan dı roportaj kerdo. Nuştoği 17 merdımın dı zey Çêna Sey Rıza Leyla, Rüstem Polat, Hesen Aliyê Seykemali,

³⁵⁴ Nameyê ey raştikin Hakkı Çimen o.

³⁵⁵ Hakkı Çimen, *Torne Sey Rızay Qesey Keno*, Pir Yayınları, İstanbul 1997.

³⁵⁶ Munzur Çem, *Kulê 38'i*, Rupel Yayınları, İstanbul 2019.

Mehmet Söylemez, Xeycane, Çêna Ûşenê Seydi qıseykerdo. Ini merdımı tertelejë Dêrsimi ra pê surgun biyi. Kıtáb dı biyi ini roportajan kılami ca geni. Nuştoğ u qalkerı zıwanê xu bı nameyê Kırmanc u itiqadê xu bı nameyê “raa heq” name keni. Ini vani; “*Ma mezhebê 12 imaman sera yê*”. Zıwanê Kırmancı xuser yo zıwan qebul keni.³⁵⁷

• **Mi Şêx Seîd Dî** (Malmîsanij-2009): Ino kıtab dı meseleyanê ciyayan sera pañç mullaqatı estı. Ini mullaqatı vercu pêserokanê Armanç u Vate dı neşır biyi; dima hewayê kıtabı dı çap biyi. Mullaqatê ki kıtab dı ca geni hediseyê Şêx Seidi, meseleyanê Armeniyan, zıwanê Kırdki(Zazaki) u kulturê şarê Hong-Kongijan sera yi. Kıtab dı nameyanê Mi Şêx Seîd Dî, Pîlonê Xwi Ra Vacî ‘Mi Şêx Seîd Dî, Teslîmbîyayîşê Şêx Evdirehîm Çin o!, Derheqê Kırmancanê Modanî (Motkanî) De, Nameye Ey Karmen Bi Bi Ferman, Cenîyêka Hong-Kongijî Va Mi Nuşt dı şeş qısımı ca geni.³⁵⁸

• **Danoğê 38’i** (Hıdır Aytaç-2012): Kıtab dı fekê şahadan ra tertelejë Dêrsimi ra behs beno. Nuştoği, serranê 1960 dı 44 merdımın dı qısey kerdo u ini qıseyi qeyd kerdi. Ino kıtab dı zafyêr behsê Husenê Seydi esto. Ino merdım 1937 dı Xarpêt dı dalıqıyayo. Eser dı biyê heyat u şahadiya Husenê Seyd’i urf u edetan, meymanti, yobinan dır mınasebetê insanın ra, mınasebetê Dêrsimijan u dewlet ra yo vatıšo tebi dı behs esto.³⁵⁹ Nuştoğ seba nuştışê ino kıtabı yo mijuliya xu ya xısusı dı vatıbi:

Welatê Dêrsimi destê hûkmat ra zaf zûlüm diyo. Keyeyi veşnayı, bı henzeran ciniyi, comiyerdı u qıcı kıştı. Bı henzeran keyeyi kerdi xırabe. Bı henzeran insani welatê xu ra biyi u vısiyayı. Tay kesi qetil ra weş veciyayı. İnan ra yew zi piyê mı bı. Ez qayıl bo ki inan dı qal bıkeri. Eka ino zûlüm vin nıbo. Hetê şarê ma ra zi wa tımı vera çıman dı bıêsayo.

• **Kurdê ke Seba Hewara Dêrsimî Kışıyayî / Şêx Evdirehîm û Embazê Ey** (J. İhsan Espar-2017): Kıtab dı hot nuştıyê estı u kıtab, nameyê xu nuştıyê verin ra geno. Ini nuştıyan ra çar nuştıyê roportajı yi. Ini roportajı zıwan u xebatanê zıwani sera yi. Hiri nuştıyê vercu pêserokan dı neşır biyi u nuştoği ini nuştıyê ino kıtab dı pa ilaweyan u cêrnotan newe ra nuştı. Ini hiri nuştıyan ra yo nuşte qasetan ra tehlil biyi. Nuştoği nuştıyê xu bı pelge, çıme u fotoğrafan kerdi zıxm.³⁶⁰

• **Veng û Vate** (Editor Deniz Gündüz-2009): Ino kıtab dı Nulifer Akbal, Rezan, Mehmet Çapan, Sozdar(Maviş Güneşer), Ayfer, Seid Altun u Mikail Aslan dır müzik u kılaman ser; Roşan Lezgin, Malmisanij, Deniz Gündüz, Seyidxan Kurij, İsmail

³⁵⁷ Hüseyin Çağlayan, *38 Ra Jü Pelge(Tertele Dersimi)*, Weşanxaneyê Tij, İstanbul 2003.

³⁵⁸ Malmîsanij, *Mi Şêx Seîd Dî*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2009.

³⁵⁹ Hıdır Aytaç, *Danoğê 38i*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2009.

³⁶⁰ J. İhsan Espar, *Kurdê ke Seba Hewara Dêrsimî Kışıyayî (Şêx Evdirehîm û Embazê Ey)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2017.

Beşikçi, Weşenxaneyê Bir u W. K. Merdımın dır Zazayan u xebatanê Zazaki ser u Mahmut Celayır dır resim vıraştış ser roportaji vıraziyeni.

2.2.8. Cıgêrayış u Tedqiqkerdış

Xısusiyet u teferuati yo eser, nuşte, problem u hedise sera yo gêrayış u xebat bıvıraziyo, dıma bıyo nuştış ino tewır ra vani cıgêrayış u tedqiqkerdış. Her mewzu dı cıgêrayış u tedqiqkerdış beno; labelê wareyê edebiyati dı tor zaf cıgêrayışi beni. Ino tewır dı xısusiyeti yo eseri, yo mesele ya zi hediseyi her het ra yeni cıgêrayış, tedqiq beni u dıma nusiyeni. Her çi qey cıgêrayışi yo mewzu yo. Tewırê cıgêrayışi hetêk ra zey tewırê mınaqeşe êseno, hetêk ra goreyê uslub u nuştışê tekniki nuštoği zi xısusiyetanê tewıranê cerıbnayış, meqale u suhbeti ramoceno. Formê cıgêrayışi, tewıranê eseran gore bedıliyeno. Seba inay, gereka tedqiqkerdış, wekenıtış u cıgêrayışi eseran, goreyê tewıranê eseran ‘eyar bıbo. Nuşteyanê cıgêrayışi dı qey reheti u rındi persayışı ini persan feyde dano:

Çıta? Ina pers, qey mewzuyê eseri ya zi problemi ya.

Çıra? Ina pers qey musayışê meqsed, fikr u temayê eseri ya.

Seni? Pê ina pers metodê eseri veciyena werte.

Ça dı /Koti dı? Ina pers qey persayışê ca u dekori ya.

Kom u çı wext?³⁶¹

Edebiyatê Zazaki dı tewırê cıgêrayış, tedqiqkerdış u meqale dı heta eyro nızdiya pancês kitabı nusiyayi:

• **Bava Gul** (Cefo Çarekız-1999): Nameyê ey raştıkin Tevfik Şahin o. Hiri ra dı qısmi ino kitabı roportaj o. Ino roportaj dı Mıstefa u ‘Eli Ekber pers keni, Bava Hesen cewab dano. Kıtáb bı yo “Qesa Verin” dest pêkeno. İta dı sarewedartışê Qoçgiri ra behs keno, insananê o wext ra lome keno: “Çı hêf ke ma itıfat u zagonê xorê wayır nêvejınme u Zera de zagonê Zazau vindbiyene dero!”³⁶² Biwayiriya zıwani ra bındesti ra û vindbiyayışê kulturı ra behs keno. Yew ca dı vano: “Tayî Dêrsimijî ma estê, destanê xu kenî zerê kile, zerê kile ra pelgê ke hema nêweşeyî, ê pelgan xelesnenî!”³⁶³

• **Qoçgiri u Qerebel** (Cefo Çarekız-2001): Ino kıtab dı daşınasnayışê kulturê mıntıqaya Qoçgiri ra behs esto u tede roportaji zi esti. Naskerdış, xars, edet, baweri u zıwanê mıntıqaya Qoçgiri sera melumati diyeni. Nuštoğ hem bıxu hem zi fekê qalkeran ra seba hişa insanan, hediseyi tarixiyê ki uca dı biyi inan ser lome keno, dec

³⁶¹ “Metin Türleri”, Tarixê cırêsayışi: 05.05.2021, <https://sanalderslik.net/metin-turleri/>

³⁶² Cefo Çarekız, *Bava Gul*, Tij Yayınları, İstanbul 1999, r. 3

³⁶³ E.n.v., r. 5

u derdo ki şarê a mıntıqayi diyo cıra behs keno. Kesê ki cengê Qoçgiriye dı ca gureto derheqê inan dı extiyaran dır qısey keno. Kıtab dı biyi ini roportajan heşt lawıki u hiri meseleyi u yo mektub esti. Peyniya kitabı dı dı fotoğrafi, dı xeritayi esti. İnan ra yo xerita koyanê Zera yo zi cayê ‘eşiranê Zazayan ramocnena.

• **Begê Dımiliyan** (Koyo Berz-2001): Ino kitab dı tarix u kulturê Çermug u Sewrek ra behs esto. Kıtab dı zey Diyarbekir, Çermug, Sewreg, Semsûr, Gerger, Riha û Bingol mekani ca geni. Ino kitab dı hem edebiyatê şari hem edebiyato modern sera nuşteyi esti. Kıtab dı, 11 qısmi ca geni. Kıtab, çarçewaya cigêrayişi dı nusiyayo; labelê hetê zıwan u uslubi ra zey hikâye êseno. Kıtab dı edet, tore, cuyayış, heskerdış u şayi ra, meymani ra, cuyê u piyordayışê ‘eşiran ra, dewa nuštoği ra behs beno. Nuštoğ kıtabê xu dı vateyo verin dı derheqê Zazaki dı dergudıla behs keno. Nuštoğ ita dı Tırkan u Kurdan ra gazuni keno. Ey gore Tırki u Kurdi, Zazaki eraver nibeni u binê tesirê Kurdki de verdeni. Nuštoğ zi mudeyêk nuštoğanê Kurdan dır xebitiyayo; la dıma fikrê xu vurinayo tek u teyna Zazaki sero xebitiyayo.³⁶⁴

• **Khalmemo Sır** (Memê Jêle³⁶⁵-2003): Ino kitab dı destanê Khalmemo Sır’i sera yo cigêrayış esto. Ma eşkeni vaco, ino kitab dı destanê Dêrsimi ra behs beno. Nuštoğ, şecereyê ‘eşiranê Dêrsimijan ser melumat dano. Ino çarçewa dı dın, itiqat, baweri ra-ino itiqat, *Raa Heqi* yo- seba Dêrsimijan şexısi muhiman u efsaneyanê inan ra behs esto. Zereyê kitab dı 10 şiiri ca geni. Rına kitab dı tarixê Dêrsimijan, cayê ‘ibadeti ocağan, tarixê ocağan u tarixê merdımanê verinan ra behs beno.³⁶⁶ Nuštoğ, yo mijuliya xu şexsi dı seba ino kitabê xu vano ki:

“Khalmemo Sırr kalike ma o. Suke Dêrsim de hewt eşire domanê Khalmemê Sırrı yê. Semedede inay ra nameyê kitab mi kerd Khalmemo Sırr. Kitabê mi hem secere hot eşron û hemzi îtiqatê ma sero me’lumat dano. Khalmemo Sırr, name xu Khalmemo. Name piye ey Sırr o. Goreye efsane Sırr bîyo. Khalmemê Sırrı dewre Pîr Khureşî di weşîye xu ramito. Tarêxe ra gore nızdıye 800 serr ra veri weşîye xu ramito. Yanê wexte Dewleta Selçuklî di Anatolya di Elewî-qom îqrarî qirkerdi o wexto.”

• **Dêsım Ra Jü Pelge Zeranıge** (Hıdır Eren-2013): Kıtab, zey yo cigêrayışo cematki êseno. Nuštoğ, vervateyê kitabê xu dı seba nuştışê kitabê xu vano ki:

“No gure, mı serba Unıversıta Estemoli 1992ine de guret dê. Hem Tırki, hem ki Zazaki (Kırmancki, Dımilki) nusna. Nıka (2010), reyna çım ra vêrna ra. Eslê kare ra nêkewtu duri. Serba tarixê Dêsimi taê çımê newey besnay gure ra. Ni çıman ra ber, çiyê nêbeşiya na kare ra. Bıngê ni gurey, sosyolojiya dewa ke vanê; yanê, monografiya dewa. No gure, gureyê ke ebe na babet’a yanê

³⁶⁴ Koyo Berz, *Begê Dımiliyan*, Vejiyaişê Tiji, Estembol 2001, r. 3-9.

³⁶⁵ Nameyê ey raştikin Mehmet Gulmez o.

³⁶⁶ Memê Jêle, *Khalmemo Sır*, Vêjiyaişê Tiji, İstanbul 2003.

deguretene, i guran ra ferqino (zobinao). Hetê ra, zerê tarixi de dewe senê rae ramta, cad kenu ke ae veci zani, hetê bini ra cad kenu ke; “Ewro na dewe senê hal dera? Niyê ke na dewe de weşıya xo ramînê, kamê? Çıkê? Cad u persê welati sero çı borzal kenê; se vanê, senê rau salix danê, dina ro çıton sêr kenê?...” Nine pêroine na monografiye de biari seye kerdene...³⁶⁷

• **Folklorê Kirmancan Ser o** (Nadire Gûntaş Aldatmaz-2014): Ina xebat, edebiyatê Zazaki dı teza lisansê berzi aya verin a. Dıma hewayê kitabı dı neşir biya. Kıtıb dı, folklorê Zazayan sera yo cıgêrayış vıraziyayo u hetê madi u manewi ra cuya, kultur, hiş u zıwanê Zazayan ra behs beno. Kıtıb dı gırani diyena edebiyatê şari ê fekki u baweriya şari.³⁶⁸

• **Nuşteyê Verênî** (Cemal Pîranij-2016): Ino kıtıb dı hewayê meqalayan dı 16 nuşteyi ca geni. İni nuşteyi egleb siyasi yi u vercu pêserokan u rocnameyan dı neşir biyi. Rına peyniya kıtıb dı portreyê Ehmedê Xasi u yo roportaj ca geni.³⁶⁹

• **Nuşteyî** (Munzur Çem): Ino kıtıb, nuşteyanê nuštoği ê verinan ra teşkil biyo ki ey ini nuşteyi pêserokan u rocnameyan dı nuşti bi. Ino kıtıb dı xısusiyeti cıgêrayış, meqala u biyografiyi esti. İni nuşteyi binê hiri sernuşteyan dı ca geni. Nuşteyi verini sarewedartışê Dêrsimi sera yi, êyi dıymı Zazaki sera yi. İni nuşteyi, konferansanê nuštoği ra diyayi ari. Nuşteyi hiriyini daşınasnayışê çend kıtaban sera yi ki ini kitabı qey tutan nusiyayi.³⁷⁰

• **Avesta Dili ile Kirmanca (Zazaca)'nın Karşılaştırılması - Etimolojik Bir İnceleme** (Deniz Gündüz-2021): Ino kıtıb Tırki nusiyayo. Avesta, kıtıbê dini ê Zerduşti yo u zıwanê Avestaki dı nusiyayo. Zıwanê Avesta pawa Farskiya kon hemı zıwananê İraniyan ê konan temsil keno. Ino kıtıb, hem kıtıbê dinê Zerduşti yo hem zi seba zıwananê İraniyan qey roşnkerdişê tarixi yo çıla ya. Zazaki yo zıwano İrani yo u gılê zımayê rocawan dı ca geno. Bênatyê Zazaki u Avestaki dı hetê kok u rıstımı ra yo mınasebet esta. Ino cıgêrayış dı nuštoğ tay mewzuyan ser Avestaki, Zazaki u Kurdki nono tıver. Bênatyê kelimeyan dı yo wertaği, zêpiyi esta çin a, kelimeyanê Zazaki dı seni yo bedıliyayışo diyakronik biyo, Zazaki kamci paynıkan ra viyerta u gramerê ay senin o eser dı analiz biyi.³⁷¹

Biyê ini kıtaban hewaye cıgêrayışi u tedqiqkerdişi ini kitabı zi esti:

³⁶⁷ Hıdır Eren, *Dêsım Ra Jü Pelge: Zeranıge*, Vejiaışe Usar, İstanbul 2013, r. 7

³⁶⁸ Nadire Gûntaş Aldatmaz, *Folklore Kirmancan Ser o*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2014.

³⁶⁹ Cemal Pîranij, *Nuşteyê Verênî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır 2016

³⁷⁰ Munzur Çem, *Nuşteyî*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2019.

³⁷¹ Deniz Gündüz, *Avesta Dili ile Kirmanca (Zazaca)'nın Karşılaştırılması - Etimolojik Bir İnceleme*, Vate, İstanbul 2021.

- Di Kitabê Muhemmedê Şêx Ensarî: Raro Raşt û Me'lûmatê Dinîye (Bilal Zilan-2017)
- Tayê Xususîyetê Fekê Şankuşî (M. Mamet Qetekonij-2018)
- Bîyîşa Pêxemberî Ya Osman Esad Efendî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk Yê Kırmanckî (Ehmed Kırkan-2018)
- Vera Trawma de Muqawemetê Tutan³⁷²
- Qerebegan Tarix, Kultur, Coxrafya (Pervin Septioğlu-2019)
- Zazakî û M. Malmîsanijî Ser o Meqaleyî (Ehmed Kırkan-2021)

2. 2.9. Cerıbnayış

Eger yo nuştoğ, waştış gore yo mewzu bıvicino, o mewzu dı bı hukmanê qetiyani u delilan nê fikir u hisanê xu gore hewayê qalkerdışi dı nuşteyêk binuso ino nuşte ra vani cerıbnayış. Nuşteyê cerıbnayışi nuşteyi kılm i. Cerıbnayış dı nuştoğ çiyê ki sareyê ey ra viyerti, diyi, temaşa kerdi ya zi eşnawiti nuştışê inan dı planêk dıma nişino. Wı seraser fikiranê xuyi şexsiyan gore terzêko serbest dı nuseno. Cerıbnayışi ri xas mewzuyi belu çin i, her çi qey cerıbnayışi beno mewzu. Cerıbnayışan dı egleb ê mewzuyi nusiyeni ki şarê o wexti u a welati pê eleqedar o. Cerıbnayışi dı zobina nuşteyan ra wet mewzuyi mucered, mende u globali zey eşq, duesti, holi, ehlaq, kultur u cumiyerdi nusiyeni.

Zey edebiyat, huner, insan, cuya, tebiet u ermin zaf çiyani sera cerıbnayışi yeni nuştış. Misalen nuştoğanê İngilizan Charles Lamb'i sareyê seserra *Rostoyê Huezan Ser* yo cerıbnayışi nuştıbi. Ino cerıbnayışi dı tutêko Çinij ra behs beno. Ino tut, pê adırı qaykeno u rocêk nışka ra goştê xuezi weno. Xax keni ki voni insano ki vercu oniyayo tamê goştê xuezan ino tut o.³⁷³ Nuştoğê cerıbnayışi, fikrêko vano mecbur niyo ey raşt kero, ispat bikero u seba ey pelgeyan bımuecno ra. Baweriya cerıbnayışi zerr ra vatışê mewzuyi ra yena.

Qey nuştoğê cerıbnayışi mewzu, meqsed niyo, qey vatışê fikir u hisanê ey yo wesile u sebeb o. Nuştoğê cerıbnayışi, tesbitanê xu dı seraser xu, fikiranê xu, zanayışê xu, kulturê xu u rıdyayê xu geno ver. Nuştoğê cerıbnayışi hesabê wendekaran nikenno wı zeku xu dı qısey keno hina nuseno. Nurullah Ataç vano: "Cerıbnayış, welatê ez'i yo. Kam nivaco 'ez', kurmê u wezifeya xu dı eziya xu ra yo tesir qebul mekero wa

³⁷² Ino kitab, bı eslê xu Tırki nusiyayo u Roşan Lezgin'i ino kitab, serra 2018 dı açarnayo Zazaki.

³⁷³ Hilal Yüksel, "John Dewey'in Değer/leme Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2021, r. 93, 94

ceribnayış menuso!”³⁷⁴ Montaigne, qey disturanê ceribnayışi ini çıyan vano: “Herkes oniyeno xu ver, ez oniyeno zereyê xu; gureyê mı teyna mıdır o. Ez tıma xu ano verê çıman, tesela xu keno, tamê xu geno... Ez çiyêk nimusneno, teyna vano.”³⁷⁵

Tewirê ceribnayışi dı nuştayi verin seserra 16. dı nuştogo Fransij Michel de Montaigne nuşti u ini ceribnayışi bı nameyê *Essais (Ceribnayışi)* çapkerdi. Nuştoganê İngilızan ra *Sir Francis Bacon, Joseph Addison* u ê İrlanda *Ralph Waldo Emerson* u *Henry David Thoreau* tewirê ceribnayışi dı nuştogi namdar i.³⁷⁶ Edebiyatê modern ê Zazaki dı heta eyro goreyê tesbitanê ma panc kitabi ceribnayışi nusiyayi.

• **Eve Tarixê Ho Têri Amaene** (Hüseyin Aygün-2007): Ino kitab dı meseleyanê edebiyat, tarix u kulturi ser nuştayi esti. Kitab 138 ripel o u kitab dı 51 nuştayi ca geni. Ini nuştayan dı, xısusiyeti tewiranê ceribnayış, meqala u virameyişi esti. Ini nuştayan dı ‘Wextê ‘Usmanlı ra heta eka vurnayışê nameyê cayan, qırkerdişê 1938’i, zulmê devlet, sistemê parlamentaran, urf u edetê Dêrsimjan, şerê ‘Emerıqa u İraqi, Tırkiya dı meseleyê Kırdan(Zazayan), ihtilalê 1980 ê 12 keşkulan u qıctiya xu ra behs keno. Zobina zereyê kitabi dı, dı mektubi u dı lawiki ca geni. Nameyê kitabi ra zi belu yo ki nuştog ino fikir dano wendekaran: Gereka insan tıma tarixê xu biyaro verê çımanê xu, biters tarix ra ders bıgero u hesab bıperso!³⁷⁷

• **Meberbe Bıraê Mı** (Sait Çiya-2016): Kitab dı hotyes nuştayi ca geni. Nuştog, ini nuştayan dı mewzuyan zey zıwan, itiqat, zeman, hediseya Dêrsimi, insanan u meseleyanê siyasiyan fikrê xu gore nuseno. Kitab dı nuştayi egleb tarzê polemikan u hikayekerdışı dı nusiyayi. Tikê nuştayan dı zey şiiri rê zi ca geni. Her nuşte ra ver yo ripel dı zey wecize yo vate nuştog. Derheqê kitabi dı qapağog peyin dı ini çiyi ameyi nuştış:

Sarrê Dêrsimi, itiqatê xo, zon u zagonê xo, lec u xoverdaena xo sero, qırkerdena 38’i sero xeylê nustey estê, hona ki nuşinê. Ni nustey hem interneti sero estê, hem ki kitab u perlođu de ki veciyay. Hetê ra ki ni nustey zêderê xo Tırkiyê. Her çıqa ke hona zêde niyê, zonê ma Zazaki de ki nustey u kitabi estê. Sait Çiya no kitabê xo de kamiye u zonê Dêrsim u Zazau sero fikirê xo vato, pers u derdê qomê ma sero vatena xo ardo ra zoni. Nustox, vatena xo ge zê polemiki nusno, ge zê hêkate. Sait Çiya vano; veng u rengê ma vindi mebo.³⁷⁸

³⁷⁴ <https://aduket.net/deneme-nedir-deneme-nasil-yazilir/>, Tarixê cirêsayış: 02.01.2021

³⁷⁵ Montaigne, *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, r. 19.

³⁷⁶ Kavruk u Salman, e.n.v., r. 184

³⁷⁷ Bionên; Aygün, *Eve Tarixê Ho Têri Amaene*, Wêjiyaişê Tiji, İstanbul 2007.

³⁷⁸ Sait Çiya, *Meberbe Bıraê Mı*, Dersim Yayınları, İstanbul 2016.

• **Xayîs** (Mikail Aslan-2016): Nuştoğ ino kitabê xu dı ceribnayışi xu tarzê şiiri dı nuşti u kitab dı hewayê qalkerdişi dı ganiyan zey mırçıkan u gulelan dı mijuliyi esti.

• **Darend** (Serkan Sariataş-2020): Kıtıab dı 36 nuşteyi ca geni. Ini nuşteyi tarzê nesir u nazım, hikâye u aforizmayan de yi. Ini nuşteyan ra buya yo vatişo şiirki yena. Kıtıab dı mewzuyi zey eşq, trajedi, hesret, hêvi u zıwan ca geni:

“... Goçına bercinê mı hona balişnamı sero vındetaiya. Mı xo virra nekerdı, rocê yen oto viriki. A rocê lew nana çımanê tuyê kewkınara, lınganê tuyê najlüyara. Va bivêro waxt hên bêsebir... Lewê dina lercayi, welê vengda: ‘Qewğa hastkerê. Sêrê ser-bınê dinaro biçerêxiyê. Her vaşra pırdanê biçinê biyarê, huskerê, melemkerê, lewanê dina weskerê... Lewê din akı nebi wes, dina wertê kuxıka xodı şıma tüye cennemi kena!...

Adırê jubin vesaymi
Vırandiya ma têzeredê waştiya
Hen surasur...
Lewê waştiya suri
Zê heskerdenê
Zê surê sarabi
Reraver kam kamra heskerd bi?
To mıra
Ya mı tora
Kamrê çı?...³⁷⁹

• **Xezeb** (Roşan Lezgîn-2021): Ino kıtab dı 51 nuşteyi ca geni. Ini nuşteyê vercu ripelanê pêserokan u internet dı neşır biyi. Nuştoğ Lezgin ini nuşteyi xu topkerdi u hewayê kıtab dı neşırkerdi. Nuştoği seba ina xebata xu nuşteyê *Teqdîmi* dı ini cumleyi nuşti:

“Helbet bi vatiş zî çî neqil beno, ma vajê, bi deyîr û kilaman zaf çî nesil bi nesil neqil biyê. La esas, nuştış çıyan tarîx de qeyd keno û bi hawayêko orjînal neqil keno. Coka ez zî hes kena hîsîyatê xwu, dıyayış û fikrê xwu bi hawayê nuşteki ifade bikerî, biresnî însananê ewroyî û êyê ke hema do ma ra dima bêrê. Raşta ci, vatişê çiyêk ra wetêr esas nuştış mi rê amanco sereke yo. Çimkî ziwan bi nuştış qeyd beno; bi nuştış ziwan xericîyeno û ediliyeno, hemil û kapasîteyê xwu yê ifadekerdişî hıra keno...

Wexto ke ez nusnena, helbet ez wazena tayê çıyan tesbît bikerî yan zî yew fikro ciya û newe biyarî meydan û bi eno qeyde yewna pencera akerî la ez nêvana kesî îqna bikerî ke wa fikrê mi tesdîq bikero yan zî ez çî vana wa qebûl bikero. Caran yew derdê min o winasî nêbiyo. Ê wendoxî gama ke nuşteyanê mi biwanê, ez nêwazena vera xwu de yew nuştoxî zî bivînê, nê! Ez wazena yew însanî bivînê; yew însano xayet sade. Labelê ez wazena wendoxî wa enê bizanê, ferqkerdiş û dıyayış û tesbîtê mi, muhakeme û analiz û erjnayışê mi, întıba û qenaetê mi çî bê, ez bi samîmîyet beyan kena...³⁸⁰

³⁷⁹ Serkan Sariataş, *Darend*, Fam Yayınları, İstanbul 2016, r. 11, 45 u 101.

³⁸⁰ Roşan Lezgîn, *Xezeb*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2021

2.2.10. Mizah u Fıkra(Yaruni)

Fıkrayê rocnameyan, bî nameyê nuştayê kunci yeni zanayış. Ini nuştayan dî nuštoğ derheqê meseleyanê rociyan fikiranê xuyi şexsiyan kılmi ra nuseno. Ini nuştayan dî uslubêko kılm, zelal u herikiyaye şuxılıyeno...³⁸¹

Çı wext bıvaciyo ‘fıkra’ dî tewırî yeni ma vir: Fıkrayî yaruni u fıkrayî rocnameyan. Fıkrayanê yaruniyan dî meqsedêko belu, fikirêko pawıyeno bî yo vatışo kılm, dayışo wıyayışî yeni vatış. Ini fıkrayan dî unsurê mizah u hicivî ca geni. Fıkrayî yaruniyî eğleb heywanan u merdımânê namdaran sera yeni vatış. Ini fıkrayî hikâyeyî kılm hesıbiyeni u tede kayî zekayî estî. Hewayê mijulî dî bî wıyayışdayış qediyeni. Yaruniyî Xoce Nesreddini u ê Aşikan ino tewır ra yî. Edebiyatê modern ê Zazakî dî tewırê mizah u fıkra dî tesbitan gore ini kitabî nusiyayî:

• **Dêrsim de Dıwayî, Qesê Pi-Kalhan, Erf u Mecazi, Çıbenokî, Xeletnaeni** (Mustafa Düzgün, Muzır Comerd, H. Tornêcengi-1992)

• **Musqulki u Kai** (Kemal Astore-1996)

• **Ebe Yaraniye Kewtime Rae** (Xal Çelkerî/Hesen Dursun-1998)

• **Nika Wextê Huyayîşî** (M. Malmisaniy-2008): Ino kitab, 86 ripel o u tede 90 fıkrayî estî. Ino kitab dî Zazakiya hiri mıntıqayan(cêr u cor) şıxuliyawa. Kitab dî meseleyî cematki, fekê heywanan ra tîkê meseleyî, qısêkerdışê Zazakî u Tırki ser mewzuyî, dew u cuyê dewıcan, arıdayışê enguran usb. çiyî hewayê mizahî dî nusiyayî.

• **Huyayîs Karode Sorişgêrane Yo** (Daimi Doğan-2014): Ino kitab dî 89 fıkrayî ca geni. Ini fıkrayî ciya ciya mıntıqayan ra zey Dêrsim, Pulemur, Erzingan, Amed, Çolig, Kelkit u Tercan arıdiyayî.

• **Tayê Bihuyîme** (İlhamî Sertkaya-2014): Kitab, 183 ripel o u tede 500 fıkrayî estî. Seba ramotışê fıkrayan yo misalêk:

Merik û xanima xo jumî ra hêrs bîye, qesî nekenê. Mêrik şodir seate panc de gereka heşar bibo. Seba naye kaxita de kilmek nusneno û verê masaya cenike de nano ro. Kaxite de ‘Kereme xo ra mi şodir saete panc de hişar bike’ nušto. Mêrik şodire saete new de heşar beno, serê masayê xo de jû kaxite esta, bi lerze kaxite waneno. Kaxite de nîya nusîyayo: ‘Saete panc a, heşar be!’³⁸²

• **Meymanê Homayî** (Mihanî Licokijî-2016): Licokijî qey ino kitabê xu vano:

Kitab de 99 fıqray estê. Tarîxey nê kitabî şino heta 1995î. A çaxî Mehmûd Lewendî kitabê fıqrayan "Mala Xwedê" veceno, Licokic kitab ra zehf hez keno û wazeno qismêke fıqran açarno kirmanckî. Wexto dest pê keno ke açarno kirmanckî verêra fıqray bînî yenê ê vîrî. Ê dest bi niştışê

³⁸¹ Kavruk u Salman, e.n.v., r. 188

³⁸² İlhamî Sertkaya, *Tayê Bihuyîme*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakır 2014, r. 9

yînan jî keno. Licokic vano, "Fiqra û meselikê ke nê kitabekî de yê, qismêk mi kitabê kek Mehmûdî ra tadayê, qismêk zî mi bi xwu nuştê."³⁸³

2.2.11. Nuştayê Gêrayîşî

Nuştoğêk cayo ki tede bigêro, uca bivino u o ca sera his, fikir u temaşayanê xu bî yo uslubo edebî binuso ino nuşte ra vani nuştayê gêrayîşî. Nuştayê Gêrayîşî dî kaşkerdîşê eleqeya wendekari u wendekari dî vinayîşê ê cayan ser yo meraq viraştîş muhim o. Inî nuştayî egleb yo plan gore nusiyeni u ina plan wextêko kronolojik sera vîraziyena: Tedarikê ki qey gêrayîşî vîraziyayî, raywanî, wextê raywanî dî çiyê ki diqet ontî, resayîş, resayîşî dî temayaşî sıfteyî usb. Nuştayî gêrayîşî dî, xîsusiyyetî pelgeyan estî. Seba inay, gerekî nuştoğ bî mijulî, melumat aridayîş u resiman paşt bîdo raştîya vatîş u tesbitanê xu; cî vano ya zî nuseno gerekî çarçewaya mentîqî dî bivaco u binuso. Rîna gerekî zîwan u vatîş sare ra heta peynî umîş bîbo. Nuştayanê gêrayîşan dî çiyê ki diqatê gêrayoğî onceni inan pê mewzuyan ciyayan u hediseyan rociyan bîalîwno u pê uslubêko edebî u taybetî binuso. Inî nuştayî, edebiyatê Diwan dî bî nameyê seyahatname name biyên. Edebiyatê Dînya dî inî nuştayê gêrayîşî tewr namdari yi: *Seyahatname* ê Evliya Çelebi'yi, *Seyahatname* ê İbn Battuta'yi u *Seyahatname* ê İbn Fazlan'î, *Kitab-ı Bahriye* ê Piri Reis'î, *Mir'at-ül Memalik* ê Seydi Ali Reis'î u *Rocvetî dî Seyahat* ê Gerard de Nerval'î...

Edebiyatê modern ê Zazakî dî heta eka tewirê seyahatnameyî dî eserêko xuser ninusiyayo; labelê pêserokan u ripelanê internet dî nuştayê gêrayîşî zêd i. Ino tewir dî nuştayî Aydın Batur î zaf î; nuştayî ey egleb ripelê Zazakinet u pêseroka Vate'yi dî neşîr biyî. *Manasturê Areg u Azaxpertî*³⁸⁴ u *Trêna Mûşî, Çemê Mûradî û Çîrrê Layê Emê Selûn*³⁸⁵ nuştayanê Batur'î ra dî nimuneyî yi. Edebiyatê Zazakî dî tewirê gêrayîşî dî heta eka kitabê *Dêrsim, Raywanî û Cografya* çap biyo. Ino eser, Zazakî niyo u Kurdki ra açarniyayo Zazakî:

"Nuşttoxê nê kitabî Andranîk armenî yo û wina aseno ke wezîfedarêkê dêrê armenîyan bîyo. Reya verêne wisarê 1888î de yew embazê xo reyra qesebaya Kyoxve [Gêxî?] ra ver bi Dêrsimî keweno rayîr. Tayê mintiqayanê Dêrsimî ra gêreno. Dima reyna şîno bi Dêrsim, na reya peyêne hîna vêşî şîno mîyanê Dêrsimî. Andranîk derheqê raywanîya xo de, derheqê cografyaya Dêrsimî de, derheqê şarê ucayî de, bitaybetî derheqê kurdanê Dêrsimî de bi teferuat nuseno. Coka no kitab

³⁸³ Diyarname (06.02.2017), *Di 'Meymanê Homayî' de Fiqra û Meselay Balkêşî*, Tarixê cîrêsayîşî: 01.03.2019, <http://diyarname.com/news.php?Idx=25324>,

³⁸⁴ Aydın Batur, Kovara Vateyi, Humar: 56, r. 9-14

³⁸⁵ Aydın Batur (27.09.2017), *Trêna Mûşî, Çemê Mûradî û Çîrrê Layê Emê Selûn*, Tarixê cîrêsayîşî: 03.01.2021, <http://www.zazaki.net/haber/trna-ms,-cem-mrad-cirr-lay-em-seln-2270.html>.

derheqê tarîxê seserra newêsine (1828-1895) yê Dêrsimî de, bitaybetî hetê têkilîya kurdanê Dêrsimî û Dugela Osmanî ra zaf balkêş o, heta bêemsal o. Kitab reya verêne 1900 de hetê Yewîya Weşanxaneyanê Armenîyan ra Tiflîs de bi nameyê “Dêrsim, Çanaparhordûtyûn Yêv Aşxarhagrûtyûn”î weşanîyêno. Serrêk dima, yanî 1901 de çapa ey a diyine weşanîyêna... Têmurê Xelîlî (ino kitabi) armenîkî ra tercumeyê lehçeya Kurdî keno û Weşanxaneyê Dengî hezîrana 2009î de Dîyarbekir de bi nameyê “Dêrsim, Rêwîti û Erdnîgarî” weşaneno. Dima hetê Roşan Lezgîni ra seba Kirmanckî (Zazakî) tercume bîyo...”³⁸⁶

³⁸⁶ Zazakî.Net (11.10.2010), *Dêrsimî Ser o Kitabêko Muhîm: Dêrsim*, Tarîxê cîrêsayîşi: 05.05.2021, <http://www.zazaki.net/haber/drsim-ser-o-kitabko-muhm-drsim-678.html>.

2.3. EDEBİYATO MODERN Ê ZAZAKÎ DI MEWZUYÎ

Edebiyat, hetê mewzu u temayan ra raştêyêko zaf hira yo. Zey vateyê ‘Ini u êyi edebiyat ri beni mewzuyi, ini u êyi edebiyat ri nibeni mewzuyi.’ yo vateyo taybet, raşt niyo. Labelê zey vateyê ‘Ê eseri ki miyanê edebiyati dı ca gêni hunermendi ê eseran dı çita ra behs keni, çita sera nuseni?’ yo vateyo pêroyi raşt o.

Mewzuyê edebiyati zayış ra heta merg insan o, hal u weziyetê insanan o. Ino tesbit edebiyat modern, klasik u ê şari ri zêpi yo. Destananê Homerosi ra heta şiiranê Sappho’yi, trajediyanê Aiskhiyos u Sophoklesi ra heta komediyanê Aristophanes’i, mesnewiyanê Fuzuli’yi ra heta kılamanê Nedim’i mehsuli edebiyi insani ra destpêkerdo u insani ra behs kerdo. Dewiranê verinan, klasikan, neweyan u nızdiyan dı ino heqîqet nîbediliyayo, xu pawito u weyekerdo. Roman, hikâye, kay, şiir, ceribnayış, cıgêrayış u zobina mehsuli edebiyi hetê mewzu u tema ra her tim bı insani muniyayi. Edebiyat, seba têşani u vêşaniya xu her tim çime u sıfreyê hisan, fıkıran, waştışan, keldayışan, virardışan, kerdeyan, decan u baweriyânê insanan sera runışto, werdo u biyo mird. Riyê ‘erdan dı oxbetê insani biyê minasebetê ey u tebi’et u cemat nino zanayış.

Çı tewır u mewzu dı beno wa bîbo mehsuli edebiyi insani ra behs keni, insani dani şınasnayış u minasebetê ey u zobina erminan ani verê çıman. Mehsulanê edebiyân dı insan her tim miyanê yo tikotiş u pikotişi dı êseno. Ino tikotiş u pikotiş xu xu dır, insanan binan dır, cemat u tebi’et dır dewam keno u şino.³⁸⁷

Edebiyat, her tim cemat ra behs nîkeno; rê rê sarewedartışê insani ra behs keno. Ino sarewedartış; raştıya heyati, qanunan, dezgeyan, baweriyân u cuyayışan ri yo. Ino sarewedartış, qey nîbiyayışê u verguretişê çıyan negatıfan yo wurıştış u ğeyret o. Edebiyat, rê rê durşimê eyro ra wet durşimê sıbayan rından ra qal keno a ki ameyişê ê sıbayan mumkin niyo; labelê ğıyalkerdışê inan mumkin o. Dınya, seba eserê nuştogı yo ocağâ ki nuştog tede kerreyan şıkneno. Nuştog, dınya teyna kopya u teqlid nîkeno. Wı fıkr u hişa xu dı dınya newe ra vırazeno, eserê xu dı ino vıraştış gore dınyayan taybetiyan runeno.³⁸⁸

Mehsulânê edebiyân dı kerdoğ zi, obje(ermin) zi insan o. Ina raştı, mehsulanê her dewiri dı xu ramocnena. Mehsulanê edebiyân dı insan, fekê insanan ra behsê zobina insanan keno. Inay ra edebiyat, her het ra insanan u cuyayê inan geno xu dest!

³⁸⁷ Emin Özdemir, e.n.v., r. 32

³⁸⁸ Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usul*, Büyüyen Ay, İstanbul 2017, r. 38

Eger edebiyat dı mewzu insan sera wa, gereka tarixê edebiyati pawa tarixê insaniyet biyo zanayış. Eseri fekki u nuşteki seni biyi u nusiyayi seba musayişê inan gereka tarixê o dewıri biyo zanayış. Ino rıd ra mehsuli edebiyati, tarix ri şahadi keni. Eseri edebiyi motişê şeklê cuyayışi, sinoranê urf u edetan sera ‘ilmê cemat ri beni destegır. Rına eseri edebiyi baweri, qehıryayış, dec, kultur, şayi u hesretê şari şiir, hikâye u roman dı nuseni u ani verê çıman. Seba inay eseri edebiyi qey zanayoğanê ilmê şari beni çımeysi muhimi.

2.3.1. Edebiyat u Tema

Tema, o fikir ya zi onayışo ki vate u nuşte dı bı şıxulnayış eraver şıno. Tema, yo kelimeya Yunanki ya. Tema, bıxısus şiir u menzumeyan dı xu ramocnena. Yo mewzu dı hisanê hunermendi ra kamci his, gıran biyo o his beno tema. Eseranê ilmiyan dı tema çına. Tema, tewıranê edebiyan dı zey şiir, hikâye, roman, kay u senaryo esta. Eseranê edebiyan dı temayi dewır, ca u hiş gore bedıliyenı. Edebiyatanê verinan dı zey faniyi, ciyayi, ğurbet u merg temayi romantiki; edebiyatê eyroyın dı zey meseleyanê cematkiyan, hediseyanê raştıkan, heskerdişê cuyayışi temayi realisti şıxuliyeni. Sartre vano:

Eger şıma edebiyati teyna bimesuliyeti bızanı u teyna kılaman ra ibaret bıvını edebiyat cayê xu dı vındeno. Eger yo vateyo nuşteki qey insanan u cematın her ca dı zimi medo tu menayê ey çına... Edebiyatê yo çağı, o çağı ki edebiyat ey gureto zereyê xu yo... Rındiya edebiyati, waştışê biyayışê her çi ra yeno, gêrayışê rındi ra nê.³⁸⁹ Tu mewzu zi teberê sen’etê edebiyati dı nihesıbiyeno. Raşt ına wa; insan bızan ki çıta nuseno. Nuštoğan holan dı çırre uslub, mewzu ra vera nino³⁹⁰

Tema, qey yo eseri ya zi çıyo ki izah wazeno qey ey motifo tor muhim o. Mefhumi mewzu, tema u esılı maneni yobinan; labelê yobinan ra ciya yi. Yo nuşte dı biyaye ya zi ermin ra behs bıbo ino mewzu yo; esıl qey yo nuşteyi kılmvate u fıkiro esıl o. O fikir, vınayış u onayışo ki nuşte dı şıxuliyeno u beno ra o zi tema yo.³⁹¹ Tema yo fikir, baweriya umumi, heyat u cemat ser yo tehlil o. Ino tehlil, zey şiir, roman, hikâye u kay tewıranê edebiyan dı beno. Romannuştoğı eseranê xu dı temayan tewıran şıxulneni. Edebiyatê Rocawan dı zey ‘şayi, dec, poşmani u zoriya heyati’ temayi roman dı şıxuliyeni. Dostoyevski eserê xuyo *Kumarbazi* dı meftuniya kumari ra qal keno a. Eugenie Grandet zi romanê xu dı inı temayan şıxulneno: Çımtengi u bexılı,

³⁸⁹ Jean Paul Sartre, *Denemeler*, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol), Say yayıncılık, İstanbul 1998, r. 113

³⁹⁰ Soner Akpınar, “Toplum-Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, r. 7-26

³⁹¹ Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1954, r. 267.

xırabiya ini kurman, menfiet u biwefayi.³⁹² Eseranê modernan dı mewzu u temayi egleb ini hiri qısıman dı yeni aridayiş:

✓ Temayi şexsiyi zey ‘xırs, menfiet, şayi, serfirazi, exlaq, heskerdış, ters, hesret, virardış, fedakari, paki, pikotış u tikotış, barkerdış, intiqam, xap u eşq’

✓ Temayi cematki zey ‘tengiya debari, feqiri, bikesi, hepıs, zewac, heyatê keyeyi, cuyê dewan u problemi dewıcan, xura nivinayış u êbin vinayış, statuyo cematki sera ciyabiyayış, tivernayış, piyordayış, koxe, cahilti, telim u tedris, din, sıhet u problemi ini çıyan; mekanizmaya dewlet u dewlet dı mınasebet, meseleyi milliti, zıwan, tada, inkâr, jenosid, dızdi, umişi, neyarti, karkeri u kardari u mınasebetyi yasağı’

✓ Zobina temayi zey ‘tengiyi heyati, hetkariyi pozitif u negatifi, neweşi, tebi’et, kıssa ra hisse, fabl, ğıyali, qey cuyayış hesabi, xelat, ziyar u merg’.

2.3.2. Edebiyato Modern ê Zazaki dı Tema

Dewirê Murado IV. ra heta runayışê Cumhuriyeti, iqtidarê yo parti ra heta derba 1980’yi u serranê 1990’yan Zazayan baweri, kultur, zıwan, hişa cuyaya xu ser zaf zulım diyo, heqeret biyo inan, dewlet u iqtidaran êyi xu ra nidiyi, hem hetê baweri ra hem hetê kami ra estiya inan inkâr biyo. Alim, seyyid u pili inan ameyi kıştış u darkerdış, dewi inan ameyi veşnayış u vengkerdış, insanan seba fikiranê xu işkence diyo, koti hepısan, surgun biyi, remayi u barkerdo; mekteban, dezgeyanê resmiyan u ziyarê hepsiyani dı qısekerdışê Zazaki sera kuyayış werdo, heqeret cı biyo u heqqê inan ra dest ra veciyayo.

Edebiyatê Zazayan tebietê xu gore cematki, politik u realist yo xet sera şino. Hetê politikayanê nihesıbnayış, xura nivinayış u inkarkerdışi zıwan u kamiya ra Zazayi bı serran dergan nieşkiyayi xu ifade bıkeri, xura behs bıkeri, zıwanê xu dı qıseybıkeri u eseranê edebiyani binusi. Ê merdımı ki heta eka zıwanê Zazaki ser xebıtiyayi u zıwanê dayıka xu dı nuştıyayi nuştı, eseri veti yo tewır miyanê siyaset u mixalefet dı ca gureto. Merdimo ki ini mesele u hediseyi dergudıla behs biyi inan dır eleqe nikerdo, caardışê politikayanê dewlet sera yo derd u deca ey nibiyo helbet nuştışê u wayır veciyayışê Zazaki dı yo hesabê ey nibiyo, nibeno.³⁹³

³⁹² Himmet Uç, *Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006, r. 463-464.

³⁹³ Nadire Güntaş Aldatmaz, “Kırmanccada (Zazacada) Modern Öykü”, *The Journal of Mesopotamian Studies*, Special Issue on Zazakî and Zazas, 2020, 136-153.

Ino semed ra eseranê Zazaki dı bı taybeti tewirê roman u hikâye dı zêda zêd mewzuyi zey ‘dewlet seni yo çım ra oniyawa Zazayan, Zazayan zey dewlet orgutê PKK zobina organizasyonu seni diyi, yasağıya zıwani, cuya u problemi dewan, hikâyeyi hepıs, surgun, qırkerdış, barkerdış, piyordayış, tikotış u miyanê şari dı statuyê ciniyan’ hê ver de yi.

Edebiyatê Zazaki, hetê tema ra avayiya cematê Zazayan ra duri u ciya niyo. Meseleyi sosyali u siyasi resimo pil dı ca geni. Proseso tarixi dı Zazayan zaf imkân u firsend nidiyo ki problemanê xu yi cematki u şexısiyan rehet u serbest biyari zıwan u bınsı. Seba inay seni ku imkân u firsend koto destê inan deci xuyi u vateyê ki zerr u mezgê xu dı temiznayı dayi teber u nuşti. Zazaki heta serranê 1990’yan seba nivindibiyayışê tariyanê xoriyan ê tarixi dı xu leqnayo, tişayo u heta ino tarix ameyo. Nuştogi edebiyati Zazaki serra 1980 pê seba ca ardışê mesuliyetê xu wareyê edebiyati dı ê hedise, mesele, mewzu u temayi ki seba zıwan, tarix, baweri u kulturê Zazayan muhimi eseranê xu dı êyi şıxulnayı. Eseranê Zazaki dı eğleb ini mewzuyi veciyeni ver: Siyaset, ideoloji, meseleyi cematkiyi, mizah, hediseyi tarixi, eşq, tebi’et u kurmê insani, edeti sosyali, problemi ciniyan, heskerdışê welat, barkerdış, surgun, tada, zulm, asimilasyon, din, Ermeniyi, ‘Elewiyi, Suniyyi u problemi inan, hediseyê Şêx Se’idi, qırkerdışê Dêrsimi ê 1938’i, hepıs, ku, tikotış, zıwan, mekteb, wexti veri, piyordayış u tivernayışê organizasyonan, cuyê dewan u bajaran, heskerdışê dadi u babi u oladi, heyato modern ser tenkid, karkeri u kardari, hesret, dec usb.

Edebiyato Modern ê Zazaki dı hikâye u roman dı nuştogi zafi cuyayışê xu ani verê çıman. Çarçewaya biyografi u otobiyografi zaf eşkera ya. Edebiyatê Zazaki dı hema hema zaf kitabın dı ino weziyet esto. Ino weziyet, seba tîkê sebebın ra bıbo ki yona wext dewam bıkero. Miyanê Zazayan dı şexıs u şexısbıyayış ver dı niyo. Eğleb şar, millet, cemat, ‘eşir, keye ho ver dı yo. Hına yo cuyayış dı nuştogi hikâye, şiir u romanın heyatê xu sera nuseni. Rına zi, ê çiyi ki Zazayan ina seserra diya, onta, kaşkerda u şahadi kerda hema hema qey her yo şexısi zêpi yi. Roman, hikâye u şiir dı belka heyatê nuştogi êseno; labelê merkezê o heyati dı resmê şarê Zazayan yeno verê çıman. Zey ‘*Hesrete, Deyndar, Kilamê Şılane, Piltane, Zifqera Berî, Ti Tewrê Payîza Şîya; Grev, Reuka Doy u Zere Ra*’ roman u hikâyeyi ino çarçewa dı nusıyayı.

Edebiyatê Zazaki dı şiir, hikâye, roman, kay, cıgêrayış u zobina tewıran bınan dı seba ardışê ini meseleyan verê çıman zey ‘işkence, merg, ajanti, mekanizmayı ideolojiki, sarewedartışê Şêx Se’idi, suetişê dewan, yasağıya zıwanın, barkerdışı

mecburiyi, cinayeti, fedakari, merdimi kuyi, koruciti, hepıxane' zaf mewzuyi nusiyayi.³⁹⁴ Mavac, Romanê **Moriber** dı zey folklor, metafizik, eşq, baweriya 'Elewiyan, Xızır, decê 38'i, qederê coğrafya, yasağıya zıwani, hetê dewlet ra asimilasyonê şarê Zazayan u çımtengi mewzuyi/temayi ciyayi esti.³⁹⁵ Kitabê hikâye ê **Lêl** dı zey hediseyi cematki, cuyê u decê şari mewzuyi ciyayi şıxuliyayi. Hikayeya *Jan û Barkerdiş* dı zulumo ki şari diyo, *Milaketa Tavûse* dı e'detanê Ezidiyan, hikayeyanê *Kutiko Sûr, Çıla û Lêl* dı eşq ra behs keno.³⁹⁶ Kitabê hikâye ê **Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan** dı zey 'herb, qırkerdiş, dew ra surgun biyayiş, halê ciniyan u tutan, decê inan, zor iya teynayi' mewzuyan ra behs beno.³⁹⁷ Kitabê şiiri ê **Axîne Min Welat** dı zey eşq, welat, hesreta dadi u birati, sitem, qehramani, rındi, neweşi u siyaset ciya ciya temayi şıxuliyayi.³⁹⁸ Kitabê şiiri ê **Diz a Sêregi** zey 'welat, qeder, cıgırıyayiş, birati; zerrkotış, heskerdiş, virkotış, hesret, dej, êbini, vındertiş, roşan usb.' temayi şıxuliyayi.³⁹⁹ Kitabê ceribnayışi **Eve Tarixê Ho Têri Amaene** dı zey 'Wextê 'Usmaniyan ra heta eka bedilyayişê nameyê mintıqayan, qırkerdişê 1938'i, zulmê devlet, sistema parlamenter, urf u usulê Dêrsimijan, şerê Emeriqa u Iraqi, problemi Zazayan, Darbeya 1980 inê 12 Keşkulan, qıctiya nuştogî...' meseleyi ca geni.⁴⁰⁰

Veşnayış u vengkerdişê dewan, barkerdışı mecburiyi; ini problem, trajedi u zoriyi heyatê şari ser u psikolojiyê şexısan dı seni tesiran ğıdarın vırazeni hem hikayeyan hem zi romanın Zazaki dı zêda zêd ca geni:

...Hetanî o wext ne Elî ne zî pêçarijanê bînan bawer kerdêne ke dewe bisocê. Rey-rey xeberanê televîzyonî de goşdarîya sotişê dewan bikerê zî hetanî o wext dewanê Licê ra yew dewe zî nêsocîyabî. Coka kamî qala sotişê dewe bikerdêne zafîne bawer nêkerdêne. Dewijî rey-rey ke daldeyê kerran de, versîya banan de ronîştêne û qala sotişê dewan kerdêne, înan ra tayêne vatêne: "La heyran qey dewa ma biveşnê? Ma se kerdo dewlete? Ma talanê dewlete berdo? Ney. Ma eşto vernîya dewlete? Ney. Ma vera dewlete dest darito we? Ney. Qey ma biveşnê?" Tayêne zî vatêne: "Hero, hero, xo rê aqil bêne, aqil! Ne însan heqlerî estê, Ewropa esta; ko seni bêre dewe bisocê?" To dî ke yewnayî cewab da va: "Heeey! Keyeyê to ranêşîyo, qey ti nêzanî na dewlete çi xinzîr a! La fergunê fiêx Seidî de dewe se kerdibî ke sotê, kerdê qirrike? Bav û kalê ma heme kûçelanî nêkerdê nêştê dêsan ver?..."⁴⁰¹

³⁹⁴ Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 483.

³⁹⁵ Cengiz Aslan, *Moriber*, Kardelen Yayıncılık, İstanbul 2011.

³⁹⁶ Ali Aydın Çiçek, *Lêl*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.

³⁹⁷ Alî Rıza Kalan, *Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.

³⁹⁸ Mihani Licokic, *Axîne Min Welat*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakir 2014

³⁹⁹ Fahri Ergun, *Diz a Sêregi*, Weşanên Arya, İstanbul 2010.

⁴⁰⁰ Aygün, *Eve Tarixê Ho Têri Amaene*, Wêjîyaişê Tiji, İstanbul 2007.

⁴⁰¹ Mehmûd Nêşite, *Çakêto Sipî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2012, r. 41

Edebiyato modern ê Zazaki dı kitabânê şiir, hikâye, roman, virameyiş, roportaj u ê binan dı eğleb çend mewzuyi tica dı nusiyayi. Mavac; **Budelaê Gırşi**, yo hikayewa kilm a; labelê tede hiri mewzuyi ca geni. Mewzuyo verin terzê fabl dı yo; labelê tede mesajo cematki esto. Tivernayişê dı heran sera yo halo trajik vıraziyeno. İta dı vateyê ‘*Eg ti heri bi herkes cil(palan) erzeno ti ser.*’ Xu ramocneno. Mewzuyo dıyin, yo karker sera yo. Ino karker zi xu zıxm u xurt motiş ser zaf guriyeno; labelê peyni dı paştê ey ra patron qezenç keno. Mewzuyo hirin dı çepgirani ser yo tenkid esto.⁴⁰² Romanê **Kilama Pepûgî** dı çendêk unsuri folklor, destan u efsaneyi şari esti. Roman sera ser yo mundayo tarixi ser vıraziyayo. Roman dı hediseyi tarixi xezineya folklori ra paşt geni. Binê ino folklori dı efsane, vıstonik, baweri u itiqadi şari ca geni. Hewayê folklori vercu nameyê romani ra xu dano hiskerdiş. Kilama Pepûgî, miyanê Zazayan dı menşur a. Ina kılama, efsaneyê Pepûgi dı viyerenena. Teyna ino roman dı nê zobina romanen, hikayeyan u şiiran Zazaki dı ina efsane ra ya raşt raşt ya zi bınki behs beno. Hediseyi ino romani dormaleyê Koyê Bingolî u Koyê Şerefdini dı qewımiyeni. İni hediseyi derheqê şarê ino mıntıqa dı fikrê inan siyasiyi, hukumfermayi, eşirti, cuya, baweri yo resimo zelal ano verê çımanê wendekari:

“Dewê Şerefdinî her het ra xêlê dewlement ê, Kurdîya nê dewa eşîra Cîbrana ra yê. Cîbranişî waxtê Emevîya de bîyê Misilman, Mezebê Şafîtinê ser ra yê. Naja soz qerarê welatî tim û tim deste Cîbrana der o. Dewê verê Koyê Bingolî, Aşîra Xormeçika ra yê. Xormeçika hal û heket ra xêlê feqîr ê. Na aşîrê pêro Elewî ya.”⁴⁰³

Roman dı biyi hediseyanê tarixiyan zobina hediseyi zi esti. Nuştoği ini hediseyi, unsuri folklori u terzê modern u ca ca zi terzê postmodern yo çarçewaya edebi dı, çarçewaya romani dı u pê yo zıwano edebiyi alawiti. Kilama Pepûgî hına yo wexto derg, teng u zor ra, hewayo mijın ra behs keno ki doruverê Alayê Hamidiye, aşiri Zazayan u Kurdan, Armeniyan, Cibrani Suniyan, Xormekani ‘Elewiyan dı lec, piyordayiş, tikotiş, merg, talan, hemberi u êbin zey yo versiyi roman dı viyereni. İttihat u Terakki, Herbê Yoyın ê Dinya, sereştışê Rusan zey yo rezila ino şêr, yobinan ra puwetiş u yobinan dır dışmenti giredoni yobinan u ano verê çıman.

⁴⁰² Mergariji, *Budelaê Gırşi*.

Not: Ez nieşkiyayo ino kitabê pêda bıkeri. Ino kitap sera mı ino çime ra istifade kerd: Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 36-38.

⁴⁰³ Gunduz, *Kilama Pepûgî*, r. 12

2.3.2.1. Barkerdiş u Surgun

Cuyayê dew u bajaran, problem u weşiyi ini cayan, tesirê ini cuyayışan edebiyatê hemı miletan dı yo mewzu sera ca gureto. Dewan dı heyat sade yo, mınasebetê dewıcan yobinan dır bı sinor o, tebi'et dır mınasebetê insanan esto. Şaristanan dı heyat timiyan u tikişta yo, yobinan dır mınasebetê insanan goreyê gure u statu yo. Dewan dı insani ya yo gure ya dı gureyan dı şıxuliyeni u gureyi dewan zêpi yi. Şaristanan dı yobinan ra ciya bı henzeran gureyi esti u qey her insani seba debar beno ki yo gure bıbo. Seba may heyatê dew u şaristanan biyê edebiyati zaf 'ılman ri zey sosyoloji, antropoloji, iktisad u mimari biyo melzeme u mewzu. Şaristani, dew u qezayan ra teyna hetê nıfusi ra zêd niyi. Ê hetê fonksiyonê heyati zi dew u qezayan ra ciya u hira yi. Şaristanan dı qey insanan her het ra imkani u firsendi esti u viraziyeni. Dewan dı mehsul teyna hega u bexçeyan ra yeno guretış u debar teyna pê cıt u weykerdişê pes u dewar beno. La şaristani hına niyi. Uca dı seba mehsul guretış ware u imkani zêd u zaf i. Şaristanan dı qey heyati şeniki, reheti sera zaf imkani u mekani zey sanayi, telim u tedris, siyaset, imkanê sıhet, suk, neşır usb. esti. Ini sebebanê corinan ra şaristani dewan ra zêdyer insanan kaşkeni xu. Serranê peyinan dı zey erinayış, rayırşiyayış, telim u tedris, xızmeto cematki, teknoloji imkani u eraverşiyayışi şaristanan sera eleqeyê insanan kerdo zêd. Şaristanan dı kar, gure, qezanc, sigorta, sıheti u telim ser imkani hira yi. Televizyon, telefon, internet u rocnameyan seba ini çıyan hayidari, mınasebet u xeber guretış sera mezgê insanan kerdo xurt u insani yobinan ra biyi nızd. Kamci welat, mıntıqa ya zi dewlet dı çı biyo, seni imkani u hirayi esti eşkera biyo. Barkerdişi teyna ini sebeban ser nibiyi, biyi ini sebeban zey de'wayi guni, veşnayış u vengkerdişê dewan, 'erdlerzan, laser, horyes u zobina sebeban insanan dewan ra barkerdo şiyi şaristanan ya zi welatan ğeriban. Serranê peyinan dı seba eraverşiyayışê teknolojiyi barkerdiş ser tigêrayış biyo zêd. Ino rıd ra bedıliyayış u vuriyayışê zıwani zıwanê fermi u hukumferma sera biyo. Ino şiyayış gore teyna zıwan sera yo daşınasnayışê kamiyan vıraştış zor o.

İnsani, dı hetan ra surgun beni. Surgun ra meqsed, tada u cezadayış o ya zi seba dayışê virkerdişê zıwan, kultur, baweri u urfi yo. Zazayi, hediseyê Şêx Seidi, qırkerdişê Dêrsimi, derba 1960 u 1980 ra pê zaf dor surgun beni. Ê ki surgun beni yobinan ra ciya beni, keyeyi raşiyeni, keynayı seba asimile u xızımkarı diyeni keyeyanê Tırkan, mareyê ciniyanê viyayan cumerdan Tırkan dır biriyeno. Mısade nidiyeno surguni bêteyê xu dı tu mınasebet bıvirazi. Ino surgun ra herkes marazdar

u tesirdar beno; labelê Dêrsimiji tor marazdar u tesirdar biyi. Dêrsimiji hem Zaza yi, hem zi 'Elewi yi. Dewleta mili, politikayê zêpikerdişi sera bı name u viyaneyê medenikerdiş dı Dêrsimijan qetl kena, 'erdê inan veşnena, kena xırab u veng. Dêrsimiji bı surgun Hardê Dewreş, Jar u Diyarî u Kırmancki ra yeni vısıyayiş u qerıfiyayiş. Cayi u 'erdi ki çırre nidıbı, zıwanê, baweriya u kulturê inan nizani surgun bıbi uca.⁴⁰⁴ Hikayeya *Macera î Silêmonî Gince* dı qırkerdişê Dêrsimi ê 1938 ra u ê ki surgun biyi doruverê Sileman Ağa dı halê inan ra kılmi ra behs esto:

Silemonê Gince hazar û new se w hîris û heşt de Hereketê Dersîm de menfî bi. Ama be Wilatê Çanakkale. Uca ra kî da be Qaza Bayramîç'î. Juy roje qaymaqamê Bayramîç'î pêro menfîyû dano arê, înun ra vano ke:

- Emrê hukumatî esto, îta de milk danmê suma.

Uca ra Silemonê Gince qesê ceno, vano ke:

- Qaymakam Beg, rind qesê mi gos ser ne. Melmeketê ma de, Ergan'e Surbahan'e, Maxaçur'e Birastîk'e de yane nî çar deûn de milkê mi esto. Vîşto ponc hazarî darê herugê mi estê. Poncas hazar kok hengura mi esta. Ju kî axurade mi bîye, zurî mebo, hati ra mangî zenene kone zerre, çêberê doten de nalke ses asmî re pîya vecîne tever. Naxirê mi, vîşto ponc tenî şuwânê şuwarî çirayenene. î çax no Muzur kî kolê m' bî... Wat pêra kî havalonê xo ra birîya ya. Hurdî hurdî na lawike vate:

«Koyê Muzurî duman o, pîrnika mi lerze kena

Yare m' koûn ser ra yena xebera xeyre ana

Ti ya, ti ya, newe vecîya,

Beşliyê hermî ya, saatê vilî ya,

Taqatê zonî ya, dilega zerrî ya.”

Zazayi Zımeysi/Dêrsimi, Zazayanê Veroji ra tor zêd surgun biyi u u welatê xu ra barkerdo. Ini Zazayan politikaya xura nivinayişi ra wet seba politikaya çiyêkniyi mehfezeyê zıwanê xu dı zaf zori diya u zehmet onto. Zazayi Dêrsimi biyê kamiya zıwani seba kamiya baweri zi tada diyo, asimile biyi. Ino rîd ra miyanê Zazayan dı seba wırdî kamiyan yo ğeyret, yo kede, yo gêrayiş, yo hiş, yo mîcadele u yo vervındertiş Zazayanê Dêrsimi dı tor zêd o. Zazayanê Dêrsimijan zaf eseri Zazaki nuşti. Ino rîd ra edebiyatê modern ê Zazaki dı mıntıqa, cuya u baweriya Dêrsimijan u qırkerdişê 38 sera zaf mewzuyi ca geni. Heyatê Zazayan dı ina seserr esto barkerdiş u surgun her tım ho verê beri do. Barkerdiş u surgun dı fikıro siyasi, kami, sarewedartiş, inkâr, asimilasyon, zoriya cuyayê dewan, vengkerdiş u veşnayışê dewan, problemi iqtisadi usb. sebebi xu ramocneni. Hediseyê Şêx Seidi, qırkerdişê Dêrsimi, derbayanê 1960 u 1980 ra pê; piyordayiş u tikotişê serranê peyinan dı bı henzaran insani ya surgun

⁴⁰⁴ Aldatmaz, e.n.v, r. 202-203.

biyi ya zi welatê xu ra barkerdo şiyi. Raporê Komisyone Cıgêrayişê ê Meclisi viyerana ki heta serra 1996 zereyê şeş serran dı 820 dewi ameyi vengkerdiş u dewiji zor i u tada ver mecbur mendi dewi xu terıknayi.⁴⁰⁵

Edebiyatê Zazaki dı temayê barkerdiş u surguni zaf ca geno. Heyatê zaf nuştoğan Zazayan dı *Zey Ehmedê Xasi*, *Ebubekir Pamukçu*, *Malmisanij*, *Îlhami Sertkaya*, *Munzur Çem*, *Wedat Kaymak* u *Berfin Jele* ya mecburiyet ra ya zi zobina sebeban ra cayê barkerdiş u surguni esto. Ino qewimiyayış eseranê inan dı zi zêda zêd ca geno. Romanê *Pêt ve Pelge ra*, *Kalaşnikof*, *Her Çi Beno Sanıke* dı, kitabê 38 ra *Jü Pelge* dı u zobina eseran binan dı ma temayê surguni vineni.

• **Romanê *Gula Çemê Pêrre*** ê Munzur Çem'i dı zêda zêd ca diyeno ino mewzuyi. Ino kitab dı rıdê barkerdiş ra 'şokê kulturi' ra behs beno. İnsanê ki zori vera cayê xu veradayo u barkerdo şiyi İstanbul raştê yo kulturo ki inan ri ğerib o yeni u şok beni. Ino şok sera insani kuweni trawma. Ruh u leşê inan mengeneyê ğeribi dı şediyo u insanan dı tersê çinibiyayışi viraziyena. Seba ino barkerdişê êbinkerdiş zobina yo problem o.⁴⁰⁶ Ino roman, surgunkerdışê dewanê Geği ra destpêkeno u İstanbul dı zey getto mehleyêka feqiri dı devam keno. Ina mehla dı merdımı surgun zêd i. Herkes qasê xu wayirê derdi yo. Kurdi, Zazayi, 'Elewiye u Suniye zoriya surguni piya oncen:

...No İstanbul esto ya, İstanbul! Merdim heqa nê mêratê bêwayîrî de nêşkîno vajone 'rind o' ya kî 'xirab o.'... Ti hîna newî ya, no het ra varrîk a. Hîna zaf çî nêdîyo to. Eke fikrê mi pers kena, şarê ma İstanbul de qet halede rînd de nîyo. Tenê ke dem vêrd ra, to ke dorûver naskerd, o wext tayêna rînd şona ser ke vateyê mî êno çî mane. To her çî mîletê ma dî, hem şa bena hem dej vîna. No welat, qet nêşîyo ro welatê ma. Welatê ma de merdim zaneno ke kam kam o, kam se keno. tîya merdim deym tam nêzaneno. Uca zıwanê ma, usul û toreye ma bî. Asl û neslê herkesî, az û uzê herkesî verê çıman bî. Her kes ke senen bî winî ciwîyêne. Tîya bi o tore nîyo. Şarê ma yo ke zulm û neheqîye ver ya kî feqîrîye ver remeno êno no welat, zaf çapik vurîno...⁴⁰⁷

Romanê *Barkerdena Zerrî* ê Medet Can'i dı zi temayê barkerdiş ca geno u roman dı tıma tım yo barkerdiş ra behs esto. Ino roman dı dı tewiri barkerdiş estı. Yo barkerdiş eşq u heskerdiş sera zerrı yo u roman nameyê xu ita ra geno. Yo barkerdiş zi Alduş ra barkerdişê İstanbuli yo. Welat ra welat, welat ra şaristan, hepıs ra hepıs heta zerr ra zerr yo barkerdiş roman dı zey yo rezila ca geno. Roman dı ca diyeno insananê ciya ciya mıntıqayan. Heyatê ini insanan roman dı cayêko muhim geno. Ini insani

⁴⁰⁵ SDAM, "1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Doğusundan Batısına Yaşanan Göç Hareketleri", *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi Raporu*, 2015, r. 10. Tarixê cırêsayışi: 13.02.2021

⁴⁰⁶ İlyas Akman, *Edebiyatê Zazaki*, Weşanên Peywend, Van 2020, r. 168.

⁴⁰⁷ Munzur Çem, *Gula Çemê Pêrre*, Vate, İstanbul 2007, r. 126-127.

feqiri zor i u tengi ver ameyi İstanbul u uca dı mehleyan kınaran(varoşan) dı cuyayêni. Serri bêteyê 1970 u 1980 yi. Ini serran dı dewan ra şaristanan barkerdış zaf zêd o. Barkerdışı hınayin hem hetê doruver u ciranan xudır yo bediliyayış u vuriyayış ano. Ino bediliyayış u vuriyayışı dı zor i u tengi ha kıftanê mehleyan kınaran sera ya. Ino tema, merkezê eseri yo:

Xalo; embiryanê ma, Rum u ‘Erebê. Ma pêroyê zî nimê nimcet Tirkî zanimi. Mayê pê rind fehm nekemi, hima neyrê zî şukir!’⁴⁰⁸ “Tirkîya Şîyarî hewl bî. Xo rê embazî zî dî bî. Zilim qeçanê werdiyan ant. Feqîran, welat ra xo de jew Zazakî ard bî. A zî dest ra gêriyê bî. Ziwanê maya, ser şaristanê qeçkîn bi, coka înan; qay xo zî, xeyalê xo zî kerdî vinî...⁴⁰⁹

Romanê *Her Çi Beno Sanike* ê Sait Çiya dı hediseyi hewayê diyalogan zereyan dı vacıyeni. Ini wırdi vengi tıma noni tıver u pinikeni. Ini vengan ra yo veng, temsilkarê bınê hişa nuştoği yo; o vengo bin zi ê ki zey nuştoği nıfıkıriyeni vengê inan o:

Her kes ke derdê xorê bıberbo, dert u khulê bini mevino, o zaman mordemiye yena çı mane? (Dıma vengo bin kuweno bêteati) Uyo ke derdê xorê nêberbeno, nêşikino ke derdê sarri rê bıberbo... Vatena ma ju nêbena!... Serba mı dina her roc newe de sıfte kena. Qej u zımı nêqedino. Ê mi şên u şênatiya, ê to şın û şıvano⁴¹⁰

Bêteyê fıkranê mıxalifan dı temayê hesret u surguni ver gena. Qerekerê romani psikolojiya ğeribi ver zerrteng o, ridê surguni ra his u fikrê ey tizere yi. Almanya qey ey biya yo dehl, yo bir u yo tendur. Qereker, lapa ğeribi u biwelati dı paruziyeno:

Almanya de her ke şiyêne roe mı biyêne teng, ez fatasiyêne... Welatê mı mırê yasax bi, tomete bi. Cao ke domantiya mı vêrdi bi ra, cao ke ez kemer u kuçu de, dere u derxunu de, ko u gerisu de feteliyay bi, cao ke her vizoyê xo sero mıra ju rêçe esti bi, nıka mırê yasax bi⁴¹¹, Surguniye normal niya ke jê nêweşiyewa. Surgın be xo ki ju nêwesoyê, dirbetino.⁴¹²

• Kıtabê **hikaye** *Hirê Kıtabi* ê Sait Çiya dı hikayeya *Tı Çêberi ra ke Ez Zerriya Xu* dı ğurbeti(barkerdış) xu dano wendiş. Welat ra durkotış u ğeribi qey insani yo hesret a u yo virardiş o. Welat dı yo hel, yo tom, awa u ‘erdê welat qey insani heyat u nefes o. Ğurbet çendêk rınd, rehet bo u serbesti tede bıbo her vincew, aw u wextê welat dı insan bıxu esto. Zıwan, keye, ku u kulturê xu dı wı bıxu esto. Wı u herra welati pişiyayi yobinan ri u wı verekê welatê xu dı biyo pil. Ino rıd ra barkerdış u ğurbet çırıra u seni bena wa bıbo zor o:

⁴⁰⁸ Medet Can, *Barkerdena Zerrî*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2012, e.n.v, r. 68.

⁴⁰⁹ E.n.v, r. 102.

⁴¹⁰ Çiya, *Her Çi Beno Sanike*, r. 44 u 123.

⁴¹¹ E.n.v., r. 5 u 9

⁴¹² E.n.v., r. 32.

Ĝeribiye zor a. Mordem wazeno her çi ra xeberdar bo. Ĝeribiye teynayena. Îsani estê, dost u olvozi estê, ĝerib onciya teyna yo. Îsan cayê de yeno dina, uca de domanênîya xo vêrena ra, uca de berbeno, uca de huyin o...⁴¹³

Kıtabê *Binê Darê Valêre de* dı hikayeyanê *Şiyayîş u Tewî* dı barkerdîşi ra behs beno. Hikayeya *Şiyayîş*'i dı qehreman tikotîşan u mergan ver mecbur maneno welatê xu terk keno u şîno welatêka ĝerib:

Cayo ke ez şîna zî eynî sey na şewe tarî û hende zî meçhul. Ez vana qey nika ejdihayêko hewtserre ko pencanê xo bierzî porê min o dergbîyaye. Nika ti peynîya pencera de, perde dana kîşte û temaşeyê şiyayîşê mi kena. Şewe nême de bîye di leteyî û...⁴¹⁴

Hikayeya *Tewî*, dewamê hikayeya *Şiyayîşi* êsena. Ina hikâye dı qehreman merg u işkence ra remeno u şîno welatanê ĝeriban. Uca dı hissi ĝeribi u teynayi ey pêşeni:

Werrekna şîma bi çîmanê xo bidîyêne ke însanî welatê mi de senî weşîk merde. Ê werrekna şîma bidîyêne kefiya ke dorê milanê înan de bî, senî weşîk bîye kefen. Nê janê ke ma ancenê, nê janê ke ma zerî ra xo teslîmê înan kerdo, senî vera ma de agêrenê sukûnetîyêka şînasî û aram-aram ro ma pêşîyenê...⁴¹⁵

Kıtabê *Hewnê Newroze* dı hikayeya *No Kî Ma Ra Wo* dı nuştoğ yo prosesî tarîxî dı problemanê *Zazayan* u *Kurdan* ra behs keno. Ina hikâye dı hiri surgunan ra behs beno. Inî hiri surgunî fekê *Mehmedi* ra zeliqiyenî goşanê wendekaran. Surguno verin yo ciniya extiyar a. Qetliamê *Dêrsimî* dı hemî merdîmî ina cini kîşiyayî u a teyna xelîsiyaya u surgun biya. Surguno dîyin *Sêy Sileman Dêrsimîj* o. *Sêy Sileman*, merdîmêko zana, erca u wayîrê kerameti yo. Surguno hiriyin bî xu *Mehmed* o. Serra 1994 dı dewa înan yena veşayîş u wî zî mecbur maneno pawa keyeyê xu barkeno şîno *Almanya*.⁴¹⁶ Hikayeya *Serbilindîya Evîne û Rojda* dı, dew, barkerdîş u dı zîwani tîzere de yê. Ina hikâye dı yo keye esto u dı keynayi înan qıckêki estî. Inî wîrdî keynayi şarîstan dı şîni mekteb; labelê hem hetê kultur hem hetê zîwan ra zorî ancenî u pê înan mexsari bena. Ina zorî u yârî fekê dadî u babîyê înan ra hîna ameyo vatîş:

... bî o tore verva mêrdê xo vînete û dest kerd bî qese: 'Qet pers meke, tîrkîya domanan rînd nîya, hetê ra derse de zaf tenge ancenê, hetê ra kî talebeyî pê huyînê, kay kene. Ma nîyada ke sewbîna(zobîna) çarê çin o, qerar da ci ke mi de kurdîkî, apê xo de tîrkî qesey bikerê. Bikerê ke rojê ra avê tîrkîya xo rînd bo. Wîni bo ke kes pê mehuyo, pê kay mekero, ma se bikerîne?' vat.⁴¹⁷

⁴¹³ Sait Çiya, *Hirê Kitabî*, Neşîrxaneyê Vir, İstanbul 2020, r. 96.

⁴¹⁴ Roşan Lezgîn, *Binê Darê Valêre de*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2012, r. 63, 64

⁴¹⁵ E.n.v., r. 72

⁴¹⁶ Çem, *Hewnê Newroze*, r. 79-86

⁴¹⁷ E.n.v., r. 114.

Hikayeya *Hêvîya Macire* dî heyatê ê insanan ra behs beno ki inan welatê xu dî zulim u işkence diyo u mo zulim vera remayi şîyi teber. Hikâye dî biyayeyi doruverê yo hêvî dî qewimiyeni. Rîna ina hikâye dî işkence, nizanayîşê Tırki ra behs esto:

Ez zaf sereyê to nêdejî, peynî de ma yew merdim dî, vistewreyê mi xelîyek pereyi dayî ci, mêrdeyê mi verada. Hal tede nêverdabi, her tewir işkence pê kerdî. Ma inaye rê zî şikir kerdêne, axir ke ma hewna o gane dîbi. Eştîşê keyeyê ma ser hîn ûna bibi rûfîn. Her menge de yew-di rey eştêni banê ma ser, rişke rişkone ser o nêverdêne. Mêrdeyê mi zî berdêne, ma hewna pereyi dayene û veradayne, yanî ‘Kutikî musaybî katan.’ Ma ewnîyayî ke çareye xo çinîk o, ma pereyi deyn kerdî û pê mêrdeyê mi şawit Almanya.⁴¹⁸

Kıtabê *Ti Dejêko Bîwayîr î* dî hikayeya *Ez Xo Şirawena Surgun* dî temaya surgun, macîri u remayîşi esta. Ina hikâye dî İstanbul dî yo mehla ra behs beno. Ina mehla dî Irak, Suriye, Kurdistan, Afganistan ra merdîmi macîri esti u herkes zıwanê xu dî qalkeno.⁴¹⁹

Hikayeya *Agir Ketîye Dilê Min* ê Ersoz’i dî barkerdîşê dewican ra behs esto:

Kirdan dewê xo kerdîbî veng. Çi tef-talê xo esto, eştîbî dekerdbî kamyonan, verê xo dabî Edene, İzmir, Aydın, İstanbul, Mersîn... Waştêne newe ra xo rê yew cuyayîş bivirazê. Qelbê xo şabî a, dejê xo tede nimitîbî û kerra nabî ser.⁴²⁰

Hikayeya *Hewnê Mî* dî barkerdîş u vengkerdîşê dewan ra⁴²¹, *Îtiraf* dî zey ‘fuhuş, feqirtî, hesret, gureyê xırabî’ ê problemê ki pawa barkerdîşi vîrazyeni⁴²²; *Şîyayîş* u *Tewî* dî tikotîş, kıştîş, barkerdîş u neticeyê inan xıraban ra⁴²³; *Halîn* dî sebeban siyasiyan ra, remayîşê Awrupa ra u veşnayîşê dewan ra behs beno:

Mî waşt ke ez hewna tepîya ageyrî la mi baş zanayne, welato ke mi xwu dima verdayo, ez do nêşki ageyrî ê cayan. Çunke ez ebedi ageyrabîya. Teyrê ke berz perene berz perene tepîya anêgeyrenê!... Ez ameya dewa xwu, na dewa ke to zî dî. Wexto ke ez na dewe de doman bîya, dewe şên bî, koyî u yabanê dewe heme darî û darîstan bîy... La gama ke ez ameya dewe, mi ewnîya ke ne dare menda û ne zî daristan. Dewlete heme daristanê welatî veşnabî...⁴²⁴

• Kıtabê **şîiri** *Derdê Hîris u Heştî* ê Wîsîf Pîrbab dî miyanê temayanê ‘dej, hesret, derd, qırkerdîş’ dî surgun zi xu ri ca vineno.

...*Axx derba hirus û heştî*

Taye weşa-weş sungi kerdî

⁴¹⁸ Burçîn Bor, *Hêvîya Macire*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r. 33

⁴¹⁹ Enwer Yılmaz, *Ti Dejêko Bêwayîr Î*, Tevî Yayınları, İstanbul 2014, r. 9-13.

⁴²⁰ Ersoz, *Berenge*, r. 45

⁴²¹ Mergarijî, *Budelaê Gırşî*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 43-45

⁴²² Roşan Lezgîn, *Binê Dara Valêre De*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2012, r. 39-52

⁴²³ E.n.v., r. 61-64

⁴²⁴ Roşan Lezgîn, *Halîn*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2015, r. 91

Taye welatan ro surgun berdi
Memleketan dı viran û veşan merdi
*Axx mı dı yene mezele né derdi...*⁴²⁵

2.3.2.2. Qetliam, Zulm u Xura Nivinayış

Qetliam, yo kelimeya ‘Erebki ya. Qetl, kıştış o. ‘Amm, umum u heme yi. Qetliam, pê kalme, tıfing ya zi bombayan kıştış dı niverdayişê yo kesi yo. Kelimeyi qırkerdışı u tertele zi ino me’na dı şıxuliyeni. Ê ki zıxm i, quwet ho inan deste yo, hukumferma yi insananê bihal u bigunayan birehm u niheq bıkişî ino gure ra voni qetıl/qırkerdış. Nê yo şexıs, nê yo cemat, nê zi yo dewlet pê fek u vatış qetliam u qırkerdış weş nivineni, qebul nikenî; labelê rına zi tîkê sebeb u menfi’etan ra insanan u cemat qetl beni. Qırkerdışı, eğleb seba ciyayiya kami, din ya zi fikıro siyasi vıraziyeni. Rê rê destê merdımânê serkeş, serweş u tikerdeyan ra zi merdımı kışıyeni. Bena ki dewletan fermiyan dest ra zi qırkerdışı bıbi. Prosesê tarixi dı dewıranê tewıran dı ya heq ya niheq insanan, qefleyan, cematın ya zi organizasyonan dewlet, hukmat u iqtıdaran ri isyan kerdo, sare wedarto. Dewletanê fermiyan zi ini insani kıştı u qırkerdi. Bıtaybeti wextê herb, tadayan u krizanê siyasiyan dı qırkerdışı tor beni zêd. Qetliami seba ardışê peyniya yo şar ya zi mileti bıbiyi ini qetliami beni terteleyi u qırkerdışı. Tarixê Zazayan dı zaf qetliami esti u şarê Zazayan zaf qetıl biyi. Wextê Hediseya Şêx Se’idi, dıma dewanê Zazayan u Kurdan dı, serra 1938 dı Dêrsim dı bı destê dewlet; bêteyê serranê 1980 u 2000 dı hem bı destê dewlet hem zi bı destê orgut qıcan ra pılan, cumerdan ra ciniyan, suçdaran ra bisucan bı henzaran insani ameyi kıştış, qetıl u qırbiyi. Ini trajediya zelıqiyayi mezgê Zazayan, çırre virê u hişa inan ra niveciyayi u hema zi teze yi.

Zulm, fı’lêko ğıdar u xışm o. Zulm, nefsê xu ra ber heqê insanan binan nıdayış u inkarkerdış o. Zulm, hed ra veciyayış, xayinti, destseranayış, dawısnayış, gunlıtış u zordari yo. Zulm; eziyet u tehequmkerdış, sefilverdayış, mergi u gunrışnayış o. Zulm, hesirê çıman u vêşani ya. Zulm, welatê xu ra fetıliyayış, tecawız, hepıs u çınbiyayış o. Zulm; şexıs, qefle, cemat u şaran sera tada, heqeret, inkâr, niheqiya zobina şexıs, qefle, şar u dewletan o. İnsani, cematı ya zi şari tor zaf din, zıwan, kami u fikirê xu sera zulm vineni.

...

⁴²⁵ Pırbab, e.n.v, r. 37.

Ê binan nivinayiş u kamiya xura durfinayiş ciyayiya kami, zıwan u baweriyani qebul nikerdiş sera şiyayiş o. Ê binan nivinayiş; qereker u weziyatanê kamiyan qebul nikerdiş, ini kamiyan zıwan, kultur u baweriya xura durfinayiş sera şino. Ê ki ê binan nivinani, qebul nikenî may erzeni werte ki ‘kamiya raşt, berz u serkote teyna ê yin a; zıwano weş, fermi, xurt u dewlemend teyna ê yin o; ê bini çin i u eger ê bini yo estbiyayiş wazeni gereka binê kamiyê serkoteyan dı xu bivini, qebul bikeri. Ê binan xura durfinayiş, prosesê vıraştışê gruba ki newe ya. Ê binan nivinayiş u qebulnikerdış ‘Ma u ê bini’ ser runiyeno. İta dı zere ra u teber ra dı grubi diyeni şınasnayiş. Gruba zereyin a gruba ki insan hiskeno ki ‘egidê uca yo, bêteyê ey u şexısan ay dı yo minasebet esto. Şexısi ina grub ‘Ma’ yi. Ê yi ya zi ‘ê bini’ gruba teberin i. Ê bin vinayişi dı gruba ‘Ma’ xu ri her çi heq, raşt u minasib vinena; la ê binan hetê ‘din, baweri, etnisite, cısn, imkân u tercihi’ ra erzena zereyê yo qefes, doruverê inan dı des nona ru u inan heqanê tebiyan u insaniyan ra men kena.⁴²⁶

Ê ki gruba bin dı ca geni hemeyi hini çımanê gruba ‘Ma’ dı zêpi, niheq, dışmen, neyari u xayinti keni. Gereka ê binan miyanê xu dı bîhelinê, hukmê xu u giraniya xu bîdên qebulkerdiş, inan biyarê din, kami, zıwan ya zi fikirê xu ser. Eger ê bini her çiyê gruba zereyin/Ma qebul u tetbiq bikeri rına zi êyi zey şexısi gruba Ma niviniyeni, raşt a raşt bira qebul nibeni. Heta ê bini hewayê şexsiyeti dı nê, hewayê tipi dı ramocniyeni. Seni ku seba organizasyona PKK zafi Tırki hemeyi Kurdan u Zazayan ‘terrorist’ vineni u hına me’meli keni u ca ca voni ‘Kurdi u Zazayi hemî zêpi yi!’ Ê bin vinayişi dı teyna gruba teberin niviraziye, daşınasnayişê a grub ser zaf miti, vıstoniki, vateyi u hikâyeyi zi vıraziyeni. İni mitan u hikayeyan dı xısusiyeti gruba teberin eğleb negatif u xırab i. Mavac ki Tırki voni ‘O ki vaco ez Tırk o wı çı bextiyar o!’ raşt a raşt ‘Biyê ma bextiyar çin o u herkes bibext o.’ Ya zi insan bivaco ‘Aşiki dızdi keni.’ Menaya raşt dı vano ‘Ma dızdi nikenî.’ Dıma zi gruba ê binan sera tîkê vateyi vaciyeni, goya cığêrayiş vıraziyeni, tîkê hediseyanê negatifan u xıraban ser grub hemî zêpi yena motiş u ilan bena. Hını a gruba ê bini sebıkero feydi nidano. Seba ina grub her çiyê nibaş beno meşru heta kıştışê inan zi ino çarçewa dı beno meşru. Gruba Ma ya zi binameyê bin ‘dewlet, serkoteyi ya zi hukumfermayi’ pê keyfê xu u niheqi ser me’mele keni.⁴²⁷

İni izahan ra zi fambeno ki dewıranê modernan dı dewleta mili yo referansa zıxm a u ‘gruba Ma’ temsil kena. Dewleta mili hemwelatanê xu ri hişa milliti u neteperweri

⁴²⁶ Mimar Artun, “Öteki, Ötekiler, Ötekileştirme”, *Agos*, 21.12.2013

⁴²⁷ E.n.v

sera yo kami vırazena u belu kena. Dıma zi ê kamiyan binan ‘ê bini’ qebug kena u inan bınê yoyitiya dewlet dı dawusnena, wazena ki biyê serkami kamiyê bini heddê xu bızani u bınê serkamiyi dı kamiya xu virkeri u vindkeri.

...

Dewleta newe runayışê xu ra heta sareyê serranê 2000’an duştê miletanê binan dı zey Kurd, Zaza u Lazan yo politikaya Tırkerdış u êbin vinayış ramıtbi. Biyê Tırkan ê miletê ki erdê Tırkiya dı cuyayêni ideolojiya Kemalizm u politikaya nasyonalizm ri kerdi qırban. Qırkerdışê Dêrsim, Sayer u Geliya Zilan’i ino çarçewa dı biyi. Miyanê qırkerdışanê şarê Zazayan dı Qırkerdışê Dêrsimi u ê dewanê Daraheniya tor gıdar i. Şarê Dêrsimi u dewanê Daraheniya seba zıwan, din, kultur u kamiya xu ino zulımo bisinor dibı. Edebiyatê modern ê Zazaki tewıranê edebiyana dı zey şiir, roman, hikâye, virameyiş tor zaf mewzuyi qetliam, zulım u xuranivınayışi şıxuliyayi. Heta zey *Dêrsim ra ve Dare Estene Seyit Rıza, Kalaşnikof, Kılama Pepûgî, Danogê 38’i, Mi Şêx Seid Dî, Kurdê ke Seba Hewara Dêrsimî Kişiyayî, 38 ra Jü Pelge* u *Ema Leng* zaf kitabi hem bı nameyê xu hem zi bı tedeyi xu ini mewzuyan ri nişan doni:

• Serranê 1990’yan dı Zazayi u Kurdi bêteateyê dı adıran dı mendibi. Hetêk ra dewlet, hetêk ra orgutê PKK insanana ri zulım u heqeret kerdên; labelê romanana u hikayeyanê Zazaki dı egleb zordariya dewleti yeno verê çıman, ê PKK rıdê hetkari u ideoloji ra tamızıyeno u orgut heto pozitif ra yena ramotış. Ma ino weziyet, **romanê Gulê Çemê Pêrre** dı vıneni. Roman dı milet bınê zulmê eskerana dı nalena. Eskeri rê rê erzeni dewan ser, dewıcan geni beni işkence cı keni u kişeni. Esker, bı ino qeydı wazeno ki milet bıbedılno u biyaro vateyê xu ser... Ino roman dı fekê yo kaliki ra gerilla(PKK) tenkid beno; labelê ino tenkidkerdış, ideolojiya orgut sera niyo, strateji u onayışê zobinana insanana ê PKK sera yo:

Kalikê mi vano, ‘Dewlete bi xo PKK saz kerde, peye cû lej kewt mabênê her di hetan,’ ti se vana?’ ‘Qey wini vano, delilê xo çik ê?’ ‘Vano; Na partiye ke saz biya nêbiya kurdan kişena. Nêwazena ke aye ra qederî partiyêda kurdan bibo. Zereyê partiyede demokrasi çin o, heq huquq çin o. Kam ke vengê xo vejo, xayin êno îlankerdene, êno kiştene. Na ki felakete ya. Nê cengî qet bine ra nêwazeno, zaf şaş vîneni kalik.’ ‘Tena kalikê to nê, mabêne întellektuelana û sıyasetmedaranê kurdan de kesê ke wina fikirinê zaf ê. Çiyê ke kalikê to vatê pêro rast ê. Rastî ki PKK xo ra qederî kesî nêwazena...’⁴²⁸

Romanê *Zıfqera Berî* dı ini sehneyi hına teswir biyi:

“Cênike reme xo eşt pê mêrdê xo, tersa ra kewte:

⁴²⁸ Çem, *Gula Çemê Pêrre*, r. 465

- Esker esker! Eskerî eşto maser

Mêrikî ke esker dî o kî tersa, kardîye dest ra gine wara. Mîyonê puk de no çi xezeb o. Nê kotî ra vejîyay. Eskerîy û mêrik ke amay têrû, eskera hena teze veng kerd ra xo.

- Meterserê, ma esker nîme, ma mordemî me, Xormeçikanê Gimgimiray mê...⁴²⁹

Kîştayew banî de yew cinîke kewta bi... Kîştayew cinîke de yew kêneka çar serra. Fek akerra, paştser kewta bi. Ewnîyaynî qayme, ewnîyaynî asmên ra. Gan dabî wina... Panc camerdî û di ciniyî kewtbî yew caronê ser o nêzdî yewbînan... Pey yew kerra de yew gede, laj bi, destê xo hîra kerd bi hetê her di kîştan a. Sereyê ey tadaye bi kîştayew raştî ser o. Kîştayew ey de maya ey. Seke biewnîyo maya xo ra. A zî kewta bi feknûr kîştayew ey de... cinîke ciwanî bi. Fekê aye ra gonî ameybî û wina hûşk bîybi alişka aye ya. Yew gede dapîra xo verkê de bênefes û bêrih kewtbi zifqêra yew berî ver de...⁴³⁰

• Kitabê **Hikâye** ê Seyitxan Kurij'î *Grev* dî heşt hikâyeyî estî u inî hikayeyan dî cuyayê dewîcan ra behs beno. Inî dewîci seni cuyayêni, yobinan dîr mînasebetê inan, tengiya u biimkaniya inan, dejê inan, sarewedartîşê Şêx Seidî, zulme eskeran u talan kerdişê dewan ripelanê hikayeyan dî yeni çîmanê ma ver:

Pero bîn ra esker kewtibî mîyanê dewan, çi û kam kewtêni ver, eştêni xo efk a, dewî vêşnayêni, însanî kîştêni, kerra kerra ser o nêverdêni. Xora Kurdan eskeranî tirkan ra vatêni 'eskero sîya'. Çunke kurdan timûtim înan ra zulim dîbi. Eskerî, çekdaranî Kurdan nêresayeni, hersî xo dewijan ra, însananî bêçek ra girewtêni. Her ca ke eskerîya tira şîni xo dima dewî xirabeyî, cesedi insanan ca verdêni. Kurdîstan seraser mîyanî yew adirî de mendibi, hema gonî amên leşî berdêni...⁴³¹

Ino kitab dî egleb Şêx Seid u Yadê 'Ebas, mîcadeleyê inan u embazanê inan viyeren. Ina hikâye u zobina hikayeyan, romanan u eseran⁴³² dî mîcadeleyê Şêx Seidî çarçewaya mîletperesti dî yena ramotîş. Şêx Seid zey yo qehremano mili ê Zazayan eseran dî ca geno. Hikâye dî fekê Şêx Seidî ra inî yeni vatîş:

Vatêni Şêx Seid vano 'Ma danî hukmat rê.' Na xeber ser o pêroyî dewijan odayî dew de ameybî pêser. Şêx Seidî silum da dewijan û sebebî zîyaretî xo wina eşkera kerd: ' gele dewijan, şîma zanî ke no hukmato newe zî, yanî hukmatî cumhurîyetî zî, sey dewletê osmanîyan heq û huqûqî mîletê kurdî nas nêkeno. Tena vatîş de zî bibo xelîfeyanî osmanîyan xo sey xelîfeyî heme musulmanan hesabnayêni la hukmatî cumhurîyetî tena hukmatî tirkan o. No hukmat wazeno kurdan orte ra wedaro û heta tarîx ra veco...⁴³³

Dîma fekê 'Eli Heyderî ra inî çiyî Filit ra yeni vatîş: "...*Ti ê merdimanî ke dewlet geyrena ci û wazena Kurdîstan de wezîfe bido ci, tam ê merdiman ra yew merdim î.*

⁴²⁹ Gunduz, *Kilama Pepûgî*, e.n.v., r. 334

⁴³⁰ Jêhatî Zengelan, *Zifqêra Berî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009, r. 26

⁴³¹ Seyitxan Kurij, *Grev*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır 2013, r. 10.

⁴³² Bionên; Seyitxan Kurij, *Bi Vateyî Şahadan Hareketî Şeyx Seid*, Weşanxeyî Lis, Dîyarbekîr 2013;

⁴³³ Kurij, *Grev*, r. 8

Man o serewedartişî kurdan zî pelexna, şima hînî Kurdîstan hewnî xo de vînenî...”⁴³⁴
La raşt hîna niya. Hem wesiqayanê tarixîyan gore hem zi mîdafayê Şêx Seidi ê mehkema gore eşkera biya ki Şêx Seid, seba yasağiya çiyi diniyan, wedartişê Xelifeti, qefilnayışê Teke u Medreseyan, serbest biyayışi reqî u qumar u vîlabiyayışi biximari hişa dini ser mîcadele keno u dar dî dalıqiyeno. Tarix 13’ê Sıbat 1925 o, rocan ra Cum’e yo u Şêx Seid Piran dî we’ez dano:

Gelê cematê bawermendan! Medreseyi qefiliyayi, Wezaretê Dini u Ewqafi wedariyayo, tedrisi u telimê dini koto destê yo rejim ki hukmê dini qebl nîkena. Rocnameyan dî çend rocnamegeri bidini zonê xu Resulê Homayi ri kerdo derg. Eger eyro destê mı ra bıgero ez bıxu beyrağê cihadi keno a u qey serfiraziya İslamiyet geyret keno.⁴³⁵

Wexto ki Şêx Seidi beni dar mîxabirê rocnameyê *Son Saat*’i semedê nuştışê vateyan peyinan defterê xu dano ey. Şêx Seid, defter ra ina beyit nuseno:

*“Daran biqimetan dî şima mı alıqneni ez gem nîkeno
Miheqeq mergê mı qey Homayi u Pêxemberê ey o”*⁴³⁶

Ini menzarayi kıtabê *Mi Şêx Sêid Di* dî fekê yo albayi ra hîna neqıl biyi:

Ma Elî Heyderî reydi şî a dewi. Ma ewnîyay tu comêrd dewi d için o. Dewî di çiqas cinî û tutî bîy ma yew gewi di ardî pêser, ma adir pana. Dor-marey gewi di zî ma eskerê sungulî edelnay (vindarnay), eger yew gewi ra vejîyo, gerek sungî bikîy, bikişîy. Ma dî yew tutekê şeş-hewt serrî, yew neqeb ra xwî ay adirî mîyan ra eşt teber. Çend gamî eştî, ewnîya kî cendirmey sungulî ha qarşî dî, vindert. Adir ra ewnîya, sungîyon ra ewnîya; reyna xwî eşt adirî mîyan! Vano ‘O wext ez binêk deca wa. Ez fikriya wo ki gelo sungiyê ma adir ra xırab o.’⁴³⁷

Hikayeya *Di Vîlikê Verê Vare* dî hediseyi 1938 ê Dêrsimi ca geni. İta dî dî keynayı xorti esti. Ini eskeran ra remeni ki wa xırabî mebo inan. Ini wırdî peyni dî xu yo deyê ra erzeni:

Winî vat û bil eze peyser gêrayî ra, tenêna çîp virare vîste yewbîn ra, çime xo huşka huşk nayî pêra: ‘Ya Xizir, ya wayîrê Çê Sêykalî Dedêyî,’ vat û xo tırr de est. Demo ke leşkeri amêyî tırrî ser, kes nêasêne...’⁴³⁸

Tena Estareyî Şahid bî doruverê heyatê yo talebeyi doxtori dî yo hikayeya politik a. Ina hikâye dî zey neheqî, cinayeti ki failê inan meçhulî, veşnayışê keyeyan u

⁴³⁴ E.n.v., r. 13

⁴³⁵ Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyani*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, r. 24.

Hakan Kutlu, “Şark İstiklal Mahkemesi’nde 1925-1927 döneminde Takrir-i Sükûn Kanununun Uygulanması”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Malatya 2007, r. 70.

⁴³⁶ Son Saat Gazetesi, 8 Zilhicce 1343(30 Haziran 1341/1925), r. 1

⁴³⁷ Malmîsanij, *Mi Şêx Sêid Di*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009, r. 71

⁴³⁸ Munzur, *Hewnê Newroze*, r. 46

qeçaxçiyi mewzuyi esti.⁴³⁹ Hikâyeyan u romanan Zazaki dı rê rê zey zulımı, neheqiyi, weşnayış u vengkerdişê dewan çiyi zey daran u heywanan doruverê çıyan tebietan yeni vatişi. Hikayeya *Mergê Yew Kutikê Esîlî* ino çarçewa dı yo hikâyê ya:

Senî Kotanî ceraverdanê û şinê? Yew kutiko kedîkerde û esîl, yew kutiko sadiq, bê wayîrê xwu çî rê beno? Ney! Mumkin nîyo. Wina tena, no yabanê Homaî de Kotan war de bimano... Dîyarê kendalê hetê corê rayîrê asfaltî ra Kotan sey tîra ke keman ra vejîyo, winî perra û erzîya ro mînbuse... No royo esîl ke verarê nê koyanê berzan de wina asî û bi asalet herikîyayne, ecdadanê ey ra ware û wetenê Kotanî bi; welatê baw û kalan bi. Dadiya ey delêka yabanîya bî û babîyê ey zî vergêko ciwan, vergê nê koyan bi...⁴⁴⁰

Hikayeya *Awirê Aye Çimanê Mi De Mendê* terzê vîstonikan dı nusiyaya. İna hikâyê dı ca diyeno yo Aşığı(Metribi). Ino aşig, zel çeneno u def kuweno. Ciniya merdîmo esilzade ri gureyo ğırab keno. Ino çarçewa dı şar, seni oniyeno aşigan? İni çiyi doruverê yo vateyo ki miyanê şari dı esto yeni vatiş.⁴⁴¹ Rına hikayeya *Mitribê Bêwelatî* dı Aşikan ra behs beno. Çimanê qıcan ra, ini zaf xırab yeni vinayış u ini zey cınawıran teswir beni; labelê dadiya qerekeri ino fikro ğelat kena duz:

Bî şingî û ringîya heran û estoran. Raşteyê bine dewe bî sey bajarî. Ez Kemara Bele ser ra wuşto ra, ver bi domananê dewe remo û qêro: - Lawooooooooo! Biremê. Aşikî amê dewa ma. Ha wo raşteyê binê dewe de nayo ro. Xo bişevknê, şima tîrenê û bene...⁴⁴²

Hikayeya *Asûde* dı nuştoğ yo hetkariya ideolojik u neteweyi sera fekê yo Zazayi ra nê fekê yo Tırki ra zey zulım, neheqi, bêçareyi dano vatiş. Ino merdîmo Tırk, keynaya Zaza ra heskeno u Zazayan heq vineno:

Tayê bi hêrs, tayê xemgîn, tayê ke seke wazena vajo şima pêro sey jûmînî yê, neme şikitîye neme bi hêrs vana: - Ê terorîstî nîyê. Ê heqa xo cêrenê. Ê seba azadî danê pêro. Ê vanê ma mecburê na dinya nîyîme. Dînyayade bîne mumkin a. Ê kî însan ê, sey min û to. Maya înan kî esta sey yê ma. Beno ke waştîye yan kî waştîyê înan kî estê sey ma...⁴⁴³

• *Şiirê Zulum Daru Ser Theyro* dı zulım pê mısrayan ameyo zıwan. Zulım, hına yo tesiro ğıdar o, teyna insani nê zey daran u azman her çî tera tesirdar beno:

Zulum daru ser theyro
O phevugo waneno
Çimê asmeni biyo hit
Çımu ra biyo, bervenno
Zulumkar, zulmê tu besno

⁴³⁹ Lezgîn, *Halîn*, r. 21-30

⁴⁴⁰ E.n.v., r. 37, 41

⁴⁴¹ Lezgîn, *Ez Gule Ra Heskena*, r. 71-76.

⁴⁴² Alî Beytaş, *Solê Surî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2014, r. 59-60

⁴⁴³ Şeyda Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r. 68.

Mevaze ke, o mira terso
Rozê yena, tiji erzena
Roştia ma ki vejina
 Urze hu ser, maş erime
 Hetê kou ra şerime
 Vanê gonia ma verdiya de
 Çıra, cıra perskerime...⁴⁴⁴

• Kitabê *38 Ra Jü Pelge* dı fekê 17 şexısan ra -ki ini şexısı piyor surgun biyi u ini şexısan pê çımanê xu qetliamê Dêrsimi diyo ya zi feko yoyin ra e eşnawıtı-qırkerdışê Dêrsimi ra behs beno. Rına ino kitab dı ser teyna terteleyle Dêrsimi ra nê, eşiretan ra, heyatê yın ra, dejanê xu ra, zey hediseyanê Sêvas'i, Armeniyan, Şêx Seid'i u Qoçgiri'yi zobina hediseyan ra behs beno.⁴⁴⁵

...Sondo, lêlo. Vake, "Esker nao oncia amo." Ma pêroine pia oncia ho dard we. Ma voştıme hetê Derê Qıji, ortê birri. Seydaliyê Dili i ardi, sera berdi. Ardi, kerdi lewê Gortê İşi. İ cor de çarnay de. Çarnay dere. Tene mend, biz ele-mele. Vengê tufongu vake, 'gırrr, gırrrr, gırrrrrr, gırrrrrrrr, gırrrrrrrrr.' Dayibeter de! Dina biya tari.

İmamşe: Vake, 'Esker ame!'

A iyê binki dewe ra remay. A sewe ki tevera mendime. Sonde arde dere de qırr kerdi. Hirê roji ra têpia ez işne mı meyiti di. Ez şiyu yarr ser, mı uza ra meyiti şêr kerdi...⁴⁴⁶

"Û Dewanê Tawzî vêşnenê⁴⁴⁷, kemere (kerra) sere kemerera (kerrara) nêverdanê. A wext kam kewto deste nî ceberûtan, pêrko kiştê. Zafêri jî şarê ma topê yo kadîne anjî axure kerdêne u adir dene ver û vêşnêne. De vacêne şima kamî no honday zoru zept dıyo..."⁴⁴⁸

"Jê tencikê ağwe verdayime de
Rişıayme çar kosê dina
Parçe u pırtley ağme bime
Destê kêşi nêrest bêkesêna ma
Mau piyê hu kerd hu vira
 Terteleo no terteleo
 Çım verdo ma, goneweru..."⁴⁴⁹

• Kitabê *Jîyana Fewzî Begê Dewê Kasan* dı cuyê Fewzi Begi ra çarçewayê zulm u tadayê dewlet ra behs beno. Babiyê Fewzî Begi, sarewedartışê Şêx Seidi dı ey het dı ca geno u micadele keno. Depiştış u alıqnayışê Şêx Seidi ra pê dewlet erzena dewanê

⁴⁴⁴ Yıldız, *Pukeleka*, r. 26

⁴⁴⁵ Hüseyin Çağlayan, *38 Ra Jü Pelge*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul 2003.

⁴⁴⁶ E.n.v., r. 257.

⁴⁴⁷ İta dı nuştı vono 'Dewanê Tawzî vêşnenê...' labelê hına niya. Hukumat, dewanê Zıkteyijan veşneno dor yena dewanê Tavziyan ey bêteyê xu dı zerdan doni ari u doni eskeran u dew veşnayış ra xelisnani. (notê nuştıği)

⁴⁴⁸ Yurtsever, e.n.v., r. 127

⁴⁴⁹ Yıldız, *Pukeleka*, r. 41.

Darahêniyi, Liceyi, Pasuri u Heniyi ser. Dewlet ini dewan veşnena u qıcan ra heta pılan qetliamêko zaf pil vırazena. Babiyê Fewzi Begi Husên Beg, keyeyê xo geno hetê Pêçar'i ra şino; la eskeri verê inan bîrneni u uca dı Husên Begi kışeni. Dadiya Fewzi Begi Eyşe Xanım pawa çar qıcanê xu şına Pêçar:

Dadiya (maya) Feyzî Begî, Feyzî Begî ra vana ke lacê mi wexto ke to mara xatir waşt şîya ma a şewe jî kê made mendîme. Mi jî zê to bayê tora hayan û serê şodirî (subay) jî vake majî biremime nîcara şimime. Bayê to seke tora vatêne ma bê sūcîme, gere dewlete bîla heq qey ma bikişone. Na vatena bayê (piyê) to ser, ma dewa xo terk nêkerde. Bî şodir bayê to jî qerarê xo vurna va ke majî dewa xo biteriknime cayêde şimime, hela sebena. Wexto ke cîranî tepîya amay se, ma jî tey cîrananê xo gêrenîme ya dewa xo...⁴⁵⁰

• Zazayi, Kurdi u Ermeniyi yo mıntıqa dı, yo dew dı seserran piya u tikişt dı cuyayi. Bênatayê inan dı ciranti u kerwati zi vıraziya bî. Ini insanan nızdiya 500 serr weşi sera yobinan dır pikerdo; labelê sareyê serranê 1900'yan dı welatanê Rocawan u dugela Rusan Armeniyi fit kerdên. İttihat û Teraqi idareyê 'Usmaniyan dı bî. Ino idare, hişa milletperesti sera şiyên u weş yo hukum nikerdên. Ino sebeb ra bênatayê 'Usmaniyan u Armeniyan problemi biyi u hediseyi qewımiyayi. Hem Armeniyan Kurdi u Zazayi kıştı; hem zi Kurdan u Zazayan Armeniyi kıştı. Eger werte dı yo kıştı u qırkerdiş esto gereka insan ina pers zi xu ra pers bıkerdo: "Ini şari, 500 serr tihet u tikiştı cuyeyi; la ini serran dı se bî ini hediseyi qewımiyayi?" Zaf nuştögi Zazayi çarçewaya ideolojik sera heq dani Armeniyan u voni Armeniyi qırbiyi. Romanê *Kilama Pepugî* u Hikâyeyanê *Ferman* u *Haney*'i dı hına yo onayış u qebulkerdiş esto:

"Vereşan bî. Roj şenik mendibî ke bireso asparanê Evdil Musayî. Na şanike Ap Gelayî mi rê serê bon de, vayê şanî ver de qesîkerde. A taw ez hena doman bîyo. Hetanî a waxt mi name Hermenîya bi xirabiye heşnaybî. Lê Ap Gelayî vatene: 'Ma kewraybî me, destbiraybî me.' Ê ke qesîkerd gonya mi oncîye, bîye zûya. Goreyê vatena dê: 'Mesela Kurdan û Hermaniya, mesala pepbûgî bîye.' İna koraniye ardîbî xo ser, birayê xo kıştîbî. Mi a taw zana ke pepbûg şanike nîya. Xelkî dejê xo ebe na usilî vato û kerdo şanike... Xinis de hemu dewe Hermenîya bîyê tal. Xaçalûs, marte, Gopal, Kerte, Qozlî, Kereqaya, Axça Melike, Tawumane, Haramîge hena ê dewe bîni kulî Hermenîya ra bîyê tal û şîbî. Nika ê dewa de Kurdîye vinetêne. Kurdîya der-dormî, o mal û milk ser ra kokê jûbînî ardbî..."⁴⁵¹

Xidî rew ra tedarîkê xo viraştîbî. Verê berî ra deboyê qazî girewt. Çarçê berî gomeyî û derdorê gomeyî kerd, nifte nê pa. Xaftîla bî qerîwerîya armeniyen. Zîbayîşê armeniyen rê kemer û dar heliyêne..." u "Zelemela dewijan mîyan de bî teqîreqîya çekanê leşkeri. Leşker ver bi dewijan qêrene u nêne pa..."⁴⁵²

⁴⁵⁰ Yurtsever, e.n.v., r. 20

⁴⁵¹ Gunduz, *Kilama Pepugî*, r. 3 u 470.

⁴⁵² Beytaş, *Solê Surî*, r. 90 u 116.

• Hikayeya *Hesabpersayîşi* dî merkez dî talebeyi uniwersiteyi esti. Ini talebeyi fikrê xu gore biyi grub. Hikâye dî ini gruban ra ca diyeno çepgîriyan. Nuştoğ, hal u tigêrayişanê inan pê yo zıwano tenkidker ano verê çıman. Hikâye dî zey piser biyayîşi, pankart alıqnayîşi, boykot kerdîşi u dorê weri ê talebeyan unsuri veciyeni ver:

Ê serran, mîyanê talebeyan de her çeşit ra çepgîrî estbî. Merdim ewnîyayêne dorûverê x ora, vatêne qey ameyo muzeya çepgîrîye! Dêsan ra tim û daîm afiş û pankartê înan... Cayê orteyî, ‘Embazênê!’ vatêne, bi zıwanêko tûjo ajîtatîfo gefwer îzehet dayene ke qey ameyê pêser... Hesabpersayîş kewtbî fekê her kesî, bibî karê lex-luxî...⁴⁵³

• Zazayi hetê zıwanê u kamiya xu teyna dewlet u iqtidaran ra tada nivineni. Zaf organizasyon, dezge u merdîmi Kurdi zi Zazayan xu dır zêpi nivineni. Ini merdîmi Zazaki u Zazayan miyanê Kurdi u Kurdki dî vineni, qebul keni u ramocneni. Hikayeya *Tena Sanika Xo Mende* dî ino mewzu ra behs beno:

Giniji qet reng nêda. Goşî kerdîbî vît, bi diqet o goşdarî kerdêne. La cewabê Xelilî piçêk bi ci weş nêame. Ê kesê ke wazenê çiyêde ecayîb yan zî çiyêde tewr orjînal kiş bikerê, eynî o ayde pers kerd va ‘No yê kancîn zıwanî yo?’ Xelilî va ‘Kirdaskî yo.’ Giniji ewnîya çımanê Xelilî ra û zıwanê xo sey tîra marî, va ‘Kirdasî pêro pîya to de war kerê!... Qenelo didin, mîzac û mîzahê înanê koyî de nameyê kirmanckî yo. No nîya vatiş çiqas tamê yarênîye de bêro zıwan zî, eslê xo de îqaz û ulfîmatom o. Çike înanê koyî de sîstemê organize biyene leşkeri yo. Homojenîye esas a. Qato seren ra boyna feyz û fermanî varenê ^qato binen zî şert û şurtan de boyna aks û aksiyon... qumandaya siyasetê kurdan Kurdan dest der a. Her çî tesir û kontrolê înan der o. Çinkî nufusê înan zaf o. Hukimdarîya xo bîya sîstem...⁴⁵⁴

2.3.2.3. Zıwan, Aidiyet u Kami

İhtilalê Fransa u hemleyanê Sınayi ra dîma avayîya sosyal, derencayi cematki u weziyetê sınıfanê bînan vuriyayi u xîsusiyeti moderni zey barkerdîş, şaristanti, suc, milliti u feqîrti veciyayi werte.⁴⁵⁵ Ini xîsusiyetan hem heyato cematki dî ca gureto hem zi zıwanê welatan ser tesir kerdo. Hobsbawn, seba tesirê vate u qewreman vano ki:

Kelimeyi, zaf cayan dî şahadan ser ewraqan ra zıxmyer i. Awrupa dî bêteyê 60 serran(1789-1848) kelimeyi vîraziyeyi ya zi ino çağ dî me’nayi moderni gureti ma bîon çend heban ra: Ini kelimeyi zey ‘endusti’, ‘sınayi’, ‘febriqa’, ‘karker’ ‘sınıfa werteyin’, ‘kapitalizm’ u ‘sosyalizm’i yi. Kelimeyi zey ‘aristokrasi, rayîrêasin, liberal u mîhfezakar’ terimi siyasiyi; ‘miliyet, merdîmê ilimi, mühendis, karker u qelewo iqtisadi’ miyanê inan de yi. Rîna kelimeyi ‘feydedar, istatistik, ilmêcemat, rocnamgeri u ideoloji’yi ino çağ dî vîraziyayi. Grev u feqîrti zi hîna yi.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Murad Canşad, *Waştî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2015, r. 18-19

⁴⁵⁴ Huseyîn Karakaş, *Rêça Binbareke*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2016, r. 47 u 49

⁴⁵⁵ Levent Ünsaldı & Ercan Geçgin, *Sosyoloji Tarihi, Dûnya’da ve Tûrkiye’de*, Heretik, Ankara 2013, r. 55

⁴⁵⁶ Eric J Hobsbawn, *Devrim Çağı: Awrupa 1789-1848*, (Tadayoğ: Bahadır Sina Şener), Dost, Ankara 2005, r. 9-10

Zıwan, ‘eidiyet u kami sera tesirê kelimeyan teyna qey mo çağ u Awrupa niyo. Ino tesir, her mintıqa u welat dı vuriyayiş u bediliyayişanê cematkiyan gore xu ramocneno. Seba inay kelimeyi neweyi problemanê verinan ver vındeni u dawedartişê inan ser micadele keni rına problemanê neweyan ri zi ber keni a. Heyato modern ra ver mewzuyan zey zıwan, kami u millet sera zaf yo mınaqeşe çinbı. Ini mefhumî neticeyi siyasiyi ê modernizmi yi. Ini dı seserranê peyinan dı temayi zıwan, kami u ‘eidiyeti wareyê siyasi, cemat, edebiyat u hişa şexısan dı zêd a zêd ca gureto.

Kami, şexsiyetê insanêk ya zi seniniya grubêk ya zi şarêk belu keno; qey inan cewab dano persa ‘Ino kam o, ini kam i?’⁴⁵⁷ Taylor gore, dewrê moderni ra ver dewran binan dı hayeyê insanan ‘kami’ u ‘ameyişê şınasyayiş’i ra çinbı. Ini mefhumî qey insanan yo problem nivıraştên u eleqeya insanan ini mewzuyan dı zaf çinbı.⁴⁵⁸ Zıwan, kami u ‘eidiyet verê hediseyan tarixiyan dı teyna yo qalib dı nimendi vera vera newe ra şekil gureto. İhtilalê Fransa ra pê ini hiri mewzuyi qey her millet u welat qimet gureti. İnsan an seba ‘zıwan, kami u ‘eidiyet micadele kerdo, politikayê inkâr u asimile ver sare weradayo. Mefhumî zıwani u kamiyi proses o tarixi dı binê tesirê hediseyan dı mendî u ciya ciya şekil u me’ naye gureti. Şari u mileti doruverê ini qewreman dı ameyi tica, dest dayo yobinan u hişa miletbiyayişi sera dewleti neweyi runayi ya zi zobina zıwan, kami u ‘eidiyeti inkâr kerdi u êyi xura nidiyi, heqqanê xura mehrum kerdi. Ino bediliyayiş u vuriyayişi dı tesirê globalizm u post-modernizmi zi esto. Mınaqeşeyi post-modernizm u globalizm hem dunya dı hem zi Tırkiya dı hetê ideoloji, teknoloji u siyasi ra mınaqeşayanê kamiyan u ‘eidiyetan ri biyi sebeb. Seba inay ê şexıs, grub, cemat u şari ki zıwanê xu dı telim u tedrisi ra duri mendî ya zi men biyi, kamiya xu ser yo devlet ninawa ru ya zi kamiya inan inkâr biyo, ‘eidiyetê xura vısiyayi ya zi ameyi vısiyayiş her tewır zor i u tehdid ri biyi hedef. Rına ini mileti bı globalbiyayiş dunya dı çı beno nibeno tera hayidar biyi, biyi wayırê me’lumati u insani ki pê zıwanê inan qısêkeni, bı kamiyê inan cuyayêni u yo baweri sera yi cıra biyi xeberdar.

Seba cihanşumuli meylî globalizmi biyi u beni zêd. Ino rıd ra tîkê şari, qefleyi u cemati seba motişê ciyayiya xu, unsur anê xısusiy an zaf xebitiyeni, xu zêda zêd gıredani kamiya xu u tekuteynayiya xu.⁴⁵⁹ Sareyê seserra 20. dı zaf merdım an vatên

⁴⁵⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (Hedreker: Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, r. 1065

⁴⁵⁸ Charles Taylor, *Tanınma Politikası, Çokkültürcülük Tanınma Politikası* (Hedreker: Amy Gutmann), Yapı Kredi, İstanbul 2014, r. 55

⁴⁵⁹ Fadli Mehmet Meşe, *Diyarbakır’da Zaza Dilinin Dönüşümünün Sosyolojik Dinamiklerinin Çözümlemesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2019, r. 13

‘kami, ‘eidiyet, hetkariya şari u milletperweri’ tesirê xu kenî vind u biqimet maneni; heta modernizm, şexısbıyayışi u eraverşiyayışê teknoloji ver ini mefhumi vindbeni. Labelê hına nıbi, Herbê Dunya ya Dıyin ra dıma tesirê ini qewreman u mewzuyan tor biyi zêd. Wareyê teknoloji dı zaf mehsuli neweyi vıraziyayi u icad biyi. Telefono aqıl, internet, compitır u sosyal medya ini eraverşiyayışan ra çend hebi yi. Ini wesayitan mınasebetê mınaqeşeyê kami kerdo zêd u miyanê grub u cematın dı humarê u tewirê kamiyan biyi zaf. Şexısan u gruban dı ‘Ê komi, seni yi u hê ça de yi?’ sera hişa kamiya inan bena zêd u xurt. Ina hiş mewzuyê zıwan, kami u ‘eidiyet dı tewıran zi xudır ana.

Kami, teyna yo millet u qefle ser nişan nıdana. Dın, mezheb, cısn u kulturi bini zi kuweni miyanê kami. Seba estbiyayışê kamiyan hiri taybetiyi xısusı esti: “Dayışınasnayış, şınasiyayış u hisê ‘eidiyet.” Ê rumeti cematkiyê ki hisê ‘eidiyet pê inan vıraziyena, bena xurt u eşkera êyi seba kamiyi zaf muhim i. Zıwan, dın, etnisite, tarixı şirik, urfi, edeti, rumeti şiriki, miti u semboli ini rumetanê cematkiyan ra yi.⁴⁶⁰ Kamiyi bı şınasnayış u şınasyayışan, meyilan u ‘eidiyetan pay ra maneni. Bena ki wext u ca gore kamiyi herikıyeni u bedıliyeni. Dıma wext u ca gore tercihi bedıliyeni u meyili neweyi yeni meydan. Rına kamiyi, tekildar i. Şexısi u qefleyi ‘ê bini’ sera xu doni şınasnayış u pê ‘ê bini’ çarçewaya mınasebetan dı kamiyê xu eraver benı u kenı xurt.⁴⁶¹

Mefhumê **etnik**, yo kelimeya Yunanki ya u ‘ethnos’ ra yena. Ina kelime, vercu me’nayê ‘kafir u pagan’ dı şıxuliyayên. Ina kelime, seserra 14. ra dıma me’na ser bedıliyena u seserra 19. ra pê me’nayê ‘millet/nıjad’ dı şıxuliyena. Dewrê Herbê Dunya ya Dıyin dı İngilızan, Yahudıyan, İtalyayıjan u zobina miletan kelimeya ‘etnik’ qey ê ki inan ra niyi u inan ra cêr i şıxulnaya u eka zi şıxulneni.⁴⁶² Ino weziyet Tırkiya dı zi esto. Tırkiya dı çı wext etnik u etniste ra qal abıbo Kurdi u Zazayi yeni vir u verê çıman. Nıjad(kok) nıbedıliyeno u o ki biyolojik o ey nişan dano. Etnik o ki sosyali u cematki yo ey ser nişan dano; labelê qefleyê etniki biyê hediseyan u mınasebetanê cematkiyan nieşkeni kamiya xu eraver beri, bıbedılne ya zi bıvurnayi.

Nuşte u eseranê edebıyan dı mewzuyi zafi zıwanê dayık sera yi. Politikayi zıwani ki vercu ra vıraziyayi u devam kerdi. Çarçewawaya ino politika dı nameyi cayan u

⁴⁶⁰ Ahmet Nuri Yurdusev, *18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da Türk Kimliđi, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, r. 102-103

⁴⁶¹ Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kimlik, Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, r. 6

⁴⁶² Yurdusev, e.n.v, r. 10

mekanan yeni bedîlnayîş u nameyi Tırki paniyeni. Nameyi şexısan wextê qeydkerdîşî dı ya raşt a raşt ya zi hetê vengın ra hemme'na ser bı yo nameyo Tırki bedîlyeno. Hına beno ki o kultur ki pê zıwani hiş u vir dı vıraziyayo rına pê bedîlnayîşî semboli ey, vengi ey hiş u vir ra weradiyeni. Bı inay, şexıs xu ra, şari xu ra, zıwan u kulturê xu ra vısiyeno, beno ğerib u heto bin ra zıwan xu dano kışt, keyeyan dı beno hepıs dıma kuweno binê telukeyê vindbiyayîşî.

Zıwan bêteyê kalıkan u tornan dı seba hevîlnayîşê kultur u baweri dı yo pırt o. Derheqê tarixê zıwan u kulturê şari dı her me'lumat muhim a u hisanê insanın ser tesir vırazena. İnsani wazeni ki kalıkan u bawkanê xu bışınasni. Ina raştı her ca dı esta. Seba ino şınasnayîş u zanayîşî zıwan lazım o. Eger yo zıwan vindibo bêteyê nesilanê neweyan u kalıkanê inan dı çı gıre esto qerifıyeno.

...

Runayîşê Cumhuriyet ra pê hişa 'zıwan, kami u 'eidiyeti' miyanê Zazayan dı xu belu kerda, biya xurt. Ino tarix ra heta eyro Zazayi seba weziyetanê ciyayan, politikayanê xıdarın u tesiranê ideolijikan kultur, zıwan u kamiya xu ser xebitiyayi. Serranê 1920'an dı Zazayi Suniyi seba kamiya baweri saredawera u serra 1937-38 dı Zazayan 'Elewiyan seba kamiya milliti wırışti wı. Ini wırdi hediseyan sera zaf merdımı Zazayi daran dı alıqiyeni, dewi yeni weşnayîş u şarê Zazayan biela bibela kışiyeni u welatê xura surgun benı. Serranê 1950'an dı ê Zazayi ki hê dewan dı yeni bajarın u mekteban vineni; labelê ina dor mekteban dı nieşkeni zıwanê xu dı qıseybıkeri u zıwanê xu ser heqeretın, tadayan, menkerdışın vineni. Serranê 1970'yan dı qısêkerdîşê Zazaki 'eyb u zıwanê dewıcan hesıbiyeno. Ino gıre hına yo hal gıretıb hini dewıcan zi Tırki qısêkerdış ser zor dênê xu. Zazaki keye dı mende çarşı, mekteb, bazar u telefonan dı Tırki qalbiyên. Ê ki Tırki nizani inan zi ya şermı ver ya zi ters ver Tırki qısêkerdış sera zor dênê xu. Serr serr sera şına u millet zafı zıwanê xu terıknena. Hema herkes keyeyê xu dı, qıcanê xu dı Tırki qalkeno. Dewıci zi peyder pey zıwan xu vira keni. Hına beno ki teyna extiyari u ciniyi Zazaki qal keni. Vengkerdîşê u veşnayîşê dewan ra dıma bar keni şini şaristanın u ê zi hini Zazaki warverdêni. Inı serran dı tıke Zazayi miyanê hereketanê siyasiyan u ideolijikan dı ca geni u eğleb hişa çepi ser tigêreni u guriyeni. Inı merdımı hişa ideolijik ra paşt doni Zazaki u Zazaki qısêkeni.

Derba 1980 aya eskeri ra pê Zazayi ki şini diaspora uca dı hişa inan zıwan, kami u 'eidiyet sera bena xurt u zıxm. Serri 1990'yi hini qey Zazayan hetê zıwan, kami u 'eidiyet ra benı serri hişyari. Zazayi hedi hedi wareyê nuşteki u siyaset dı wayırê

zıwanê xu veciyeni, eğleb Zazayi ‘Elewiyi ‘zonê ma u itiqadê ma’ xuri keni distur u kuweni zonê xu u itiqadê xu dıma. Kamiya Zazayi etnisite ra wet xu zıwan sera vıraşta u dayo şımasnayış. Serranê 1990’yan pê diasporayê Awrupa dı vılabiyayışê Zazaki dı tesirê muziki zaf o. İta dı zıwan sera yo kamiya şirik amiya pawıtış. Labelê hişa Zazayi xu miyan dı din u baweri gore ciya bena. Çı esto ki mıntıqayê Dêrsimi dı baweri ra wet yo baweriya etnisite may sera yo kamiya ideolojik xu ramocnena.⁴⁶³

Hetê ‘eidiyet u kami ra meseleyê Zazayan zıwan ra ciya nişiya u nişina. Xebati zıwanê Zazaki hetêk ra xu mınaqşeyê ‘Zazaki xuser yo zıwan o ya zi lehçeyanê Kurdki ra yo lehçe yo.’ nixelısneni:

Kurdi, zey yo millet grubanê cematkiyan ciyayan ra teşkil beni u pê ciya lehçeyan ê Kurdkiyi qısêkeni. Her yo gruba Kurda a cematki, xu pê ciya nameyan name kena ya zi teber dı semedê xu ciya nameyan şıxulneni. Serranê peyinan dı gruba Kurda a cematkiyan ra tor zaf pê nameyê Zazayi yeni zanayış ê zi mıntıqayan gore xura voni Kırd, Kırmanc, Dımili u Zaza...”⁴⁶⁴ “Seba hukmopeşinan, kêmiya melumatan u çımeyan ya zi zordariya siyasiyan idia biyo ki Zazaki yo lehçeyê ya zi zıwanê Kurdki ya. Halbıke tu xebata ya zi çımeyo ki ilmi nieşkiyayo isbat bıkeroy ki Zazaki ha miyanê Kurdki ya...”⁴⁶⁵

Ino mınaqşeyê ciyayiya kami sera yo weziyeto politik gureta u eseranê Zazakiyan dı ma mınaqşeyê zaf eşkera ya. Seni ku kamiya milliti ê Kurdi verê vıraştışê kamiya Zazaki dı vındena kamiya neteweyi ê Zazaki zi verê vıraştışê kamiya ‘Elewiti ê Dêrsimi dı vındena. ‘Eidiyetê Zazayan, seba hetkariya ideolojiyi u siyasiyi nata weta kaşbena. Ino timiyani u hetê kami ra xunirunayış eseranê edebiyati zaf belu beno. Qey nuştoğanê Dêrsimijan ‘kamci kami muhim a?’ eseran dı yo problem o. Ê Zazayi ki zıwanê inan zêpi yo; labelê zey Suniyan zobina yo mezheb/baweri ser şını ya zi mezheba inan zêpi ya; labelê zey ‘Elewiyan, Tırkan zıwanê inan ciya yo ya zi zey ‘Elewiyan Zazayan zıwan u baweriya inan zêpi ya ino weziyet xu tercihan u eseran dı ramocneno.⁴⁶⁶ Dêrsim, dewrê ‘Usmaniyan ra yo mıntıqaya taybeti ya. Seba tehakum çımê dewlet tıma ma mıntıqa sera bı u çıwayê dewlet ma mıntıqa sera çırre kêmbıbiyo. Halê Armeniyan zi yona tewır o. İnan zi rê rê mecbur mendi u rê rê zi zêrra kamiya xu bedılınayo biyi ‘Elewi. Heta sareyê seserra 20. zaf yo yo zor i, yo tada u yo

⁴⁶³ Nurettin Beltekin, “Zazalarda Müzik”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend, İstanbul 2019, r. 233-260

⁴⁶⁴ Bilal Zilan, “Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine Dair Tarihsel Bir Çözümleme”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend, İstanbul 2019, r. 305.

⁴⁶⁵ Mesut Keskin, “Zaza Dili”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca*(Editör: Özcan Mesut – Hüseyin Çağlayan), Kalan Yayınları, Ankara 2019, r. 40.

⁴⁶⁶ Fırat Gülsün, “Dersim’de Etnik Kimlik”, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*(Editor: Şükrü Aslan), İletişim, İstanbul 2010, r. 139.

zehmet nidiyo, nionto. Çıbiyo hişa milliti ra pê hem ê xapiyayi hem zi dewlet u şar pê çımo ciyayi oniyayi inan ra. Heta hına biyo ki nameyê ‘Armeni’ herindê heqeret dı şıxuliyayo. Meseleyanê Armeniyan dı zaf insani telef biyi. Hem dewlet êyi kıştı hem zi Armeniyan şarê ina mıntıqa qetl kerdo⁴⁶⁷; labelê hikâye, roman u cıgêrayışan Zazaki dı sebebanê tewıran zey mıxalefet, ideoloji u milletperesti ra Armeniyan ser yo hetkari esta, ê bigunayi u bisuci ramocniyeni.⁴⁶⁸

Hetêk ra yasağiya zıwan u inkarê estiya inan, hetêk ra Kurdan ra hesıbiyayiş, hetêk ra problemi baweriya u hetêk ra ideoloji... İni zi ramocneni hetê kami u ‘ediyet ra problemi Zazayi eğleb unsuranê siyasiyan ra vıraziyeni. Tıkê Zazayi xu Zaza, Kırd, Dımıl u Kırmanc name keni u zoni, tıkê Zazayi xu Kurd vineni u qebul keni, tıkê Zazayi zi xu Tırkan ra qebul keni. Rê rê bağiri verini u neweyi zi rıstım, baweri ya zi barkerdış sera xu ri kami u ‘ediyet sera daşınasiyan neweyan vırazeni. Zazayi rê rê zıwan u kamiya xu sera beni telebkar; labelê telebê inan pê goş beno. Tayi voni ‘Zazaki, zıwanê medeniyet niyo!’ Zaf sebeban ser verê Zazaki u Zazayan dı bendi vıraziyeni u me’yaneyi erziyeni werte. İni rıdan ra ê nuştoği ki Zazaki nuseni, eseranê xu dı zêda zêd xu pêşeni zıwan, kami, u êidiyet. Ma eşkeni inay vac; edebiyatê modern ê Zazaki dı yo eser çino ki ha tay ha zaf mewzuyanê ‘zıwan, kami u eidiyet’ ser nivınderto, qal nikerdo u çiyêk nivato.

• Eseranê Zazaki dı zıwan u kami teyna hetê tada, inkarbiyayiş u yasağı ra nini verê çıman. İni eseran dı yew nesil ra behs beno ki ino neslo peyin o u şaristanan dı biyo pil. İnan ita dı mekteb wenda, televizyon diya, Tırki qal keni u zıwanê dayikê xu ra duri mendi u vısiyayi. Kıtabê **hikâye Vîndîbiyaye** ê Lorin Demirel u *Domanê Qoçgiriya* ê Cefo Çarekızı dı ino çarçewa dı ini lome ser ini cumleyi cêrin viyereni:

...Mi zıwanê xo kerdo vîndî, ewraqa xo bidîne kotî?

- Ez vîst û panc serrî ya.

- O wext des û heşt serrî yo ke to zıwanê xo kerdo vîndî. ser o zaf dem vêrdo ra. To zonê xo kotî kerdo vîndî?

- Welatê mi Dêrsım o. Ez bawer kena ke mi uca de zıwanê xo kerdo vîndî. Nika nêno mi vîrî labelê o wext ra nat ez zıwanê xo de qısey nêkena...⁴⁶⁹

...Roê mordemi de ğeyal estu. Mordemê ke pilê ki gegane benê doman. Ge hirê serranê xu dıma sonê. Ge ki sonê ses serranê xu ser. Taê domani “ax, wax” ra biyê pil... Taê ki “hah-ha” ra benê pil... Her mordemi de ju ro estu. Roê tainu de vicdan estu. Roê tainu de ki vicdan nêmendü;

⁴⁶⁷ Aygun, “Deniz Gunduzî Reyde Roportaj”, r. 33-34

⁴⁶⁸ Gunduz, *Kılama Pepûgi*, r. 3 u 470

⁴⁶⁹ Lorin Demirel, *Vîndîbiyaye*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014, r. 21

biyê bêvicdan. Wertê qomê mara taê vejînê, xu hetê tırku ser çarnenê. Rozê ki yena ke xu hetê kurdu ser tadanê. Rew-rew xuye vurnenê. Bazaru de benê tırk, ge benê kurd u ge ki benê çepçi. Mordem ke pê nêbi. Mordem ke bêteqete bi, zafeteny ki yi bêteqeti zayıf u qışkek vênênê u pê dey ki laxê xu kenê. Wertê qomê made taê estê ke derdê wertê saqanê xu guretu. Taê ki derdê pize xora biyê jê xoji; biyê zır u top...⁴⁷⁰

Hikayeya *Zonê Ma Hona Nêmerdo* dı yobinan ra ciya hiri hediseyi dı ê Zazayi ki şaristan dı cuyayêni inan ra u Zazaki sera hesretê inan ra behs beno.⁴⁷¹ Hikayeya *Bro û Dibistane* dı roci mektebê tutanê Zazayan ra u zıwanê xu dı nê zıwano ki nizoni o zıwan dı telimviniyê inan ra pê yo vatişo dramatik behs beno. Ê çiyi ki teber ra, şaristan ra yeni tera terseni, xof kuwena zêrra inan. Vayê tersi pêşiyeno inan. Heta inan dest ra yeno xu ini ğeriban ra duri depîşeni. Dewican, zıwan u qalkerdişê inan ra çiyêk fam nikerdên. İbrahim, ina ğeribiya xu sera yo dare dır beno embaz u derdê xu ay ra vano.⁴⁷² Rına hikayeya *Serbilindîya Evîne û Rojda* dı tutan mekteban ra, zordariya suandê ma, nizananişê Tırki ser pê xex biyayişê inan ra behs esto:

Qet pers meke, tirkîya domanan rind nîya, hetê ra derse de zaf tengenê, hetê ra ki talebeyî pê huyînê, kay kene. Ma nîyada ke sewbîna çare çin o, qerar da ci ke mi de kurdkî, apê xo de ki tirkî qesey bikerê. Bikerê ke rojê ra avê tirkîya xo rind bo. Win3i bo kes pê mehuyo, pê kay mekeru, ma se bikerîne? Vat.⁴⁷³

Hikayeya *Torn* dı hetê zıwan ra vısiyayişê nesilan yobinan ra behs beno. İta dı yo pirike u tornê ay esti. Pirike Tırki nizona u tornê ay Zazaki nizono. Ino semed ra ê yobinan fam nikenî:

Zaf arzuyê Medîna xatune esto ke tornî de qesey bikera. Zaf ci rê çetin yeno ke a û tornî ya ziwanê yewbînî fehm nêkenê. Wexto ke torn qesey keno, çime xo fek û rî manenê. Hewesê xo bi tirkî ya çin o, feqet sedaya tornî ci rê weş yena. Medîna Xatune cad kerd, çend çekuyî tirkî musaye. Tırkî û kirmanckî şana bi tēmîyan: ‘Cîgera mi sen nan yesin?’ (Cîgera mi ti nan wenî?). ‘Verekê mi sen nereye gêtîsin? (Verekê mi ti şonî kotî?)’...⁴⁷⁴

Edebiyatê modern ê Zazaki dı kıtabanê roman, hikâye, virameyiş u biyografiyan dı ini mewzuyi zêda zêd şıxuliyeni. Melîmi talebeyan pê kuwayiş u tada Tırki doni qışêkerdiş, tîkê talebeyan ê talebeyan binan sera zey muxbiran şıxulneni ki ê talebeyi keye dı ya zi kuçe dı biyê Tırki zobina zıwan dı qışê keni ya nikenî. Zıwan u kami ser

⁴⁷⁰ Cefo Çarekız, *Domanê Qoçgiriyi*, Vejiyayişê Tiji, Estemol 2005, r. 7

⁴⁷¹ Mergariji, *Budelaê Girşi*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 58-60

⁴⁷² Serdar Roşan, *Dara Goze*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Not: Ez nieşkiyayo ino kitab pêda bikeri. Ino kitap sera mı ino çime ra istifade kerd: Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 111-112)

⁴⁷³ Cem, *Hewnê Newroze*, r. 114

⁴⁷⁴ Murad Canşad, *Xafilbela*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2014, r. 32

hisi, tadayi u zor iyi eġleb mekteban dı miyanê talebeyan u me’lıman dı xu ramocneni. Tuti Zazayi nizanayişê Tırki ser çı zori anceni, çı vineni u nivineni, problemi zıwani u kami ruhê inan sera çıqas tesir vırazeni romanana u hikayeyan Zazaki dı zaf xu doni wendiş:

Romanê *Kilama Şilane* u hikayeya *Vaye* dı ini cumleyi ino xısus ani verê çıman:

O malimo qemer, ru hışk, derg, ebe qaytkerdena piye ke amêne sınıfe, domani pêro ebe hewayê de ters şiyêne cayanê xo. A waxt, sınıfa ke satêna ebe veng u leqi kerdena domanan zınga zınga, bı vana kewt bi binê hardi. A waxt telebi cayê xo de, verba malimi zê dare payra mendêne, hata ke a sonda ‘serxulmendeya’ bı tırki amêne vatene... Malım, her tum teleban de ju casus peyda keno, seba ke teleban de kam ke zonê xo qesi kerd, naman nuseno, bı dızdi ano dano malımı. Na lista de, kes nêwazeno name xo bibo. Çı ke wayirê naman ra, heqeret, dejnayene u şıva ‘vareno.’⁴⁷⁵

...Tayına malimî newe vecîyabî û xizmetê mecburî rê amebî dewe. Karê xo yo verên o bî ke mabeynê wendekaran de qısey kerdena kirmancî kerde yasax. Dizdênîya di-hîrê domanî kî temê kerdîy, wezîfe da înan, zey xefîye fiştî ra mîyanê dewe. Wendekaro ke tirkî qısey nêkeno roja bîne hendayê barê here çapal û cetwel werdêne. Bi naye kî nêmendêne, demê tepîya aptes girewtene û namaz dekernayene çito beno, domanan rê vat. Hetanî o wext dewe de kesî çîyê winayênî nêesnabîy û nêzanayêne. Çeyeyan de nameyê malimî bîbî ‘tirkî yezîd’. Domanan ey ra xof kerdêne. Pêrine ra zêde kî Gulî...⁴⁷⁶

Hikayeya *Ez Bîya Çikîniyade Bêvenge* dı tercubeyê tutan Zazayan ê mekteban ra, problemanê kamiyi u zıwani ra u neticeyênê inan negatifan ra behs beno:

Jû malimê ma yê matematikî estbî. Hêşarkerdişê ey zaf cîya bî. Wuşıra ey qet destê ey ra nêginayêne war o. Ameyêne, bi wuşıra xo dayene dolabî ro û vatêne: ‘Aptallar, haydi uaynîn!’... Etud ra pey ma şiyêne arayî kerdêne. Kam ke herey bimendêne hetanî peroj vêşan mendêne... Mektêbê şewe de kuwayîş ra pey çîyo tewr zêde aspîjî bî... Ez çekuyêk fam nêkena. Ez bîya lal. Ez bîya kerr û lal. Na kerrî û laliya mi çıqas ont nêno vîrê mi la demode derg bî...⁴⁷⁷

Zingîlê Asîmîlasyonî Cena dı mekteban dı hetê zıwani ra asimilasyonê tutan Zazayan ra⁴⁷⁸, *Mîz û Çiş* dı probleme zıwani ê wendekaran Zazayan u Kurdan ra behs esto. Nizanayişê Tırki tutan dı seni yo trawma vıraşto yeno verê çıman. Ê ki neheqi keni u zordar i zey zebaniyan u wehşan wesîfîyeni.⁴⁷⁹

Hikayeya *Ez Nêbeno Faşîst* dı xorti Zazayi ê mekteban hê merkez de yi. Ini xorti şaristananê Rocawanan dı mektebanê xu dı çı tengi u zori anceni, seni êbin yeni vinayiş, melım u idarekari bı inan seni yâri keni u zobina çiyi nusiyayi.⁴⁸⁰ Tıkê

⁴⁷⁵ İlhami Sertkaya, *Kilama Şilane*, Weşanê Pêrî, Estenbol 2007, r. 22-23

⁴⁷⁶ Huseyîn Karakaş, *Zere Ra*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2014, r. 20

⁴⁷⁷ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 7, 8 u 9

⁴⁷⁸ Enwer Yılmaz, *Ti Dejêko Bêwayîr î*, Weşanên Tevn, r. 58-59

⁴⁷⁹ Îsmet Bor, *Estareyê Koyê Hesarî*, Weşanxaneyê Vateyî, Dîyarbekir 2014, r. 39-43.

⁴⁸⁰ Beytaş, *Solê Surî*, r. 75-81

Zazayi Zazatiya xu ra şermayeni, bı sistema telim u tedrisi tuti Zazayi eslê xura qerifiyeni, ê Zazayi ki yeni yo meqam, mewki ya zi statuyo cematki geni ê şarê xura kuweni duri u vısiyeni. Hikayeya *Laser* dı zey ini kurmi u hereketi cematkiyi tenkid beni.⁴⁸¹ Hikayeya *Ben Bu Gece Bir...* dı yo qereker esto u zıwan sera xu zonayoğ u erca ramocneno. Ino şexıs Zaza yo; labelê wazeno ki her ca dı Tırki qısê bıkerö. Ino merdım çendêk Tırki bızano Zazaki fikiriyeno. Ino hel zi hişa ey keno timiyan. Ino misal zi ramocneno ki çı sebeb ra beno wa bıbo merdım nieşkeno zıwanê dayıka xu mezgê xu ra bıveco u zobina zıwan dı rikdari ey miyanê cemat dı keno ewarı.⁴⁸²

• Malmisanij **şiiirê** xuyo *Etnik*'i dı gunlitişi tenkid u gerreyê letebiyayişi keno. Şiiirê xu dı veng dano bırayanê xuyi karkeran u wazeno ki ini, wa ini çıyan ra hayıdar bı. Etnik hesıbiyayiş u binamebiyayişê xu bızani u inay gore hereket bıkeri u vengê xu berz bıkeri:

*“...Gıdino, merdimê dina!
Xwi vir mekerê,
Şıma,
bê naman rê
gani naman peyda bikerê!..
Namey mi peyhesê
Vengê xwi bikerê berz
û guş'dari bikerê»
bê tewi bê lerz... ”*⁴⁸³

Şiiirê *Kırdki* tesbitanê UNESCO gore halê Zazaki ri biyo tercuman u ino şiiir dı Zazaki ho sekerat de yo u inay sera yo cıgırıyayiş u yo vengdayiş esto:

Kırdkî yan mirena, yan newe ra dadiya xo ra bena.
‘Kırdkî sekrat de ya’ ma çend melayî ci rê wanenê
Yan sekrat ra vejîyena, cuyayêna
Yan ma telqînê aye zî wanenê
Belê dima şarê ma zî telqînê ma waneno
Çîyêk zî nêbeno, wa ganê hemîne gandar bo.⁴⁸⁴

Şiiirê *Zıwanê Ma* dı Zazaki pê wesifanê rından u başan wesifiyeno. Şiiir gore zıwan, qey insanan zaf u her çi yo:

⁴⁸¹ Karakaş, *Zere Ra*, r. 33-44

⁴⁸² Canşad, *Waştî*, r. 61-62

⁴⁸³ Malmisanij, “Etnik”, *Tirêj Kovara Çande û Pişeyi*, Hejmar: 2, r. 27-28

⁴⁸⁴ Bazîd Cihangîr, *Zerrîya Mın Kengula ya*, Berdan Matbaası, Çewlig 2016, r. 7

Ziwanê ma zaf şîrin o, weş o.
Kes vano qey Amed de zebeş o,
Ziwanê maye û piyan, kalik û dapîranê ma yo
Heta ewro ameyo, qisey bikîn wa çew mevajo bêwayîr o.

Kirdkî şîrin a bira!
Daruyê zafan derdan a wayê!
Kam ke maya xo hes bikero, ziwanê maya xo qalî keno DEZA,
Bimusnîn ziwanê ma qican,
Wa her ca ra bibo zergûn no ziwan...⁴⁸⁵

Şiirê *Bimus Zazakî* dî qimetê zîwani, rındiya zîwani u musayişê zîwani sera raymotiş u şîret esti:

Kûm zûnî xo nimusa, beno o bîn
Ti ki x ora vecyê, ti hinî xo nîn
Qeyde-qeyde bipeym, binase, bisîn,
Xorto, keyna biwan, bimus zazakî!

Dua kerd İbrahîm, gan'xo rê hêvêr
Zûn Qur'an erebkî ard war, da pêxamber
Zûn 'ayet Homay, abik xo rî wa ber
Xorto, keyna biwan, bimus zazakî!

...
Wa nivacî zazay, durê nuştîş ê
Ser'adir ya piren, barê piştîş ê
Darbin î labelê, yê enc eştiş ê
Xorto, keyna biwan, bimus zazakî!..⁴⁸⁶

2.3.2.4. Mınasebetê Şar u Dugel

Dewleta 'Usmaniyan yo avayiya hiyerarşik sera şeş 'esir hukum kerdo. Ino avayiya hiyerarşik dî şexısan miyanê yo dezge ya zi cemat dî cuyayê xu ramito. Dewleta 'Usmaniyan dî dewlet her çi ra ver yena. Heta padişahan hişa *devlet-i ebed mudet* u *nizam-ı âlem* sera hereket kerdo. Seba mendîşê dewlet, bira u lacê padişahi ferq nikeno şexıs kam beno wa bibo ya sırgun biyên ya ameyên kıştîş.⁴⁸⁷ Runayişê Cumhuriyet ra pê mınasebetê hukumdari u 'ewdi hetê şekili ra bedıliyena. Ina dor quwetê u bımbarikiya dewlet zeliqiyena millet. İta dî hişa şexısiyi hınaki ya. Çendêk

⁴⁸⁵ Deza Sarı, *Nêrgîzê Koyanê Welatî*, Zilan Akademi, Adana 2020, r. 49

⁴⁸⁶ Umer Farûq Ersoz, *Kekû*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r. 127

⁴⁸⁷ Mehmet Özger, *Türk Romanı'nda 12 Eylül*, Kaknüs, İstanbul 2012, r. 9

Cumhuriyet; kultur, urf, baweri, alfabe u qanunê ‘Usmaniyan red kerdo u teriknayo hişa dewlet u verguretişê dewlet niteriknayo. Dewlet, imparatori ra vuriyaya biya dewleta mili; labelê hişa verguretişê dewlet zey ver dewam kerdo.⁴⁸⁸ Ina hişa verguretişê dewlet pa runayişê Cumhuriyet bı ideolojiyo fermi beno zıxm. Hini a ki berz a u ay sera mınaqeşe nibeno teyna dewlet u dewleta Tırkan niya Cumhuriyeta Tırkiya ya. Ina Cumhuriyet zi hini dayişê qebulkerdişê tasarımê yo şaro belu u terzê heyato belu kena disturê siyaseti.⁴⁸⁹ Hini hişa menfi’etanê dewlet verguretiş u şexısı çiknivinayişi bı hişa dewleta ideolojik tor bena zıxm. İdeoloji yo projeyê avayi ya⁴⁹⁰, tezê ‘Ê ki inan ra niyi inan dır tikotiş lazım o, hetkaran u fikir ser yo seniniya hissi lazım a.’ ser şino. Eger ideoloji inay wazeno, dewleta ki xu ideolojik vinena u hesabnena versiya ay dı tu kes nieşkeno serbest hereket bikero u bifikiri yo.

Cumhuriyet bı destê xu merdımânê qurre, vijnaye, burokrat u eskeran ra yo gruba ciya vıraşta. Ina grub Kemalizm, zey yo din u Mustafa Kemal zi xuri serdar u sermiyan qebl kerdo.⁴⁹¹ Xelqdari, İnqılabdari u Cumhuriyetdari qey ino sistemo destegi ideolojik u pozitivist i. Disturê Tırkti, qey Tırkan u şaran binan barêka zêd u gıran o. Esti, baweri u zıwanê şaran binan inkâr u yasağ beno. Ino rıd ra roca verin ê Cumhuriyet ra heta sareyê serranê 2000’an dewlet u şar -eğleb Zazayi u Kurdiyobinan ra neyar mendi u yobinan dır micadele kerdo. Zazayan u otoriteya merkezi eğleb yobinan dır nayo tıver u neyar mendi. Eğleb bêteyê Zazayan u dewlet dı holi, bıratı u silometi sera yo minasebet nivıraziyawa.⁴⁹² Mavaj dewrê Sultan ‘Ebdulhemido II. dı miyanê alayanê Hamidiye dı zêda zêd Kurdi u Tırki esti; la Zazayi çin i.⁴⁹³ Romanê *Kilama Pepûgi* dı ina mesele dergudıla viyerena. Roman gore, Alayê Hamidiye runiyaya u Kurdan ra desteg wazena hem zi wazena ki hembertiya eşiran ra istifade bikero. Çunki Cibrani suni bi u Xormekani ‘Elewi bi. Bêteyê Armeniyan u Kurdan, Cibranan u Xormekan dı yo şer u piyordayış estbı.

Kilama Pepûgi de ez raştê yew kurdê Kurdî nêameya ke baş (hol) bo, wayîrê bextî bo û zanaye bo. Kurdê romanî pêro gonîwer û talanker î. Tena yew ca ne tê da ke Xalit Begê cibrî vano:

⁴⁸⁸ E.n.v., r. 10

⁴⁸⁹ Mustafa Erdoğan, “Hikmet-i Hükümet’ten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, *Doğu Batı Dergisi*, Serr: 2000-2001, Humar: 13, r. 45-58.

⁴⁹⁰ Ömer Çaha, “İdeoloji İle Hukuk Arasında Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, Humar: 13, r. 94.

⁴⁹¹ Mehmet Altan, “Batılılaşmanın Sosyo-Politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı”, *Modern Türkiye ‘de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, r. 144.

⁴⁹² Çendêk mi serran peyinan dı yo hewayo pozitif esto, tıgerayış u zıwan ser yo şeniki esta ino hal zi yo qanun ra paşt niyeno. Teyna inisiyatîfê hukumeta ino wexti ser hına yo hewa esto.

⁴⁹³ Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, r. 427- 480.

'Lawo meşorê, ebe destanê xo şimşêrê dişmenê xo mesuyêrê. Hermenî şamya Osmaniye, ma kî perojê Osmaniye îme' (r. 198) Helbet no vatişê Xalid Begî zî zaf bawerîye nêdano wendoxî. Çimkî o serekê eşîra cibran o û cibrî her roj armenîyan û elewîyan kişenî. Roman de kurdê kirmancî û armenî zî tam ekse Kurdan, qehreman, zanaye û pîzeveşn (wayîrê merhemetî) î. No ware de Welî Axa û Mam di îstîfna yî. Ez bi xo wina bawer kena ke no rewş tercîh û waştîşê nuştoxî nîyo.⁴⁹⁴

Runayîşê Cumhuriyet dî prosesê miletperesti bî tada, inkâr, asimile, zulüm u gunrîşnayış destpêkeno u ino hewa dî dewam keno. Dewlet, şaran binan dır zey Zazayan u Kurdan dana piyor. Dima ino prosesê miletperesti, bî viraştîşê mekteb, rayır u pırdan dewam keno. Ini çiyî xızmet ra wet qey tamamkerdişê prosesî militî vıraziyenî. Ina politika gore bêteyê sınoranê misak-ı milî dî çendêk mileti esti bî zordari yeni Tırkkerdîş: *"Aynî hukmat keno ze hîrîs u heştî. Bawo Dêsim de ancîya verde hukmatî niya dene pira ray û qereqolî viraştêne, peydo kî anîya milîsî pêgirewtêne... Ancîya pepûkî ma rê veng do!"*⁴⁹⁵

Dewlet erzena dewan ser, erzena Dêsim ser, erzena Qoçgiri ser. Ini hemî çıyan bî nameyê 'asayışardış' kena. Dewlet, şarê xu zey dîşmenan vinena u qasê 'erd, mehsul, heywan u qıcan inan ra cırm gena. Zıwanê inan yasağ kena, azan, cami u medreseyan ri mısadı nikenâ. Dewlet u insani her tım zey neyaran u dîşmenan yobinan beni anî. Ini çiyî zeliqiyenî zêrra, mezgê insanan. Çı wext yo edebiyatê Zazaki vıraziyeno inî xısusî, meseleyî u hediseyî mehsulanê edebiyân dî weşa weş u dergudıla ca genî. Seserra peyin dî sareyê Zazayan ra dî hediseyî muhim u qritiki viyerti. Ini hediseyî ê Şêx Seidi u Seyid Rızayi yi. Seba qebulkerdişê qanunoesasi, vicinayışê 1982 dî Zazayi tor tay desteg dani dewlet.⁴⁹⁶ Ini wırdî hediseyan ra ê Şêx Seidi dewayê dîni sera ya ê Seyid Rızayi dewlet ri sarenirunayış u cırm(vergi) qebulnikerdîş sera yo:

Ez zonen, tı Anqara ra ama mı dare erzê. Tı ke şıya Mîstefa Kamelî ra vaze ke 'Mı hile û şerre to de basnêkerd, no mı rê bî derd. Çı ke mîletê mı ju nêbi, poşt mı nêdê. To, avê eve mênfiyatê dina wast ke mı mîletê mı ra dûri fiyenê, hama besenêkerd. Dodıma ki zê qımlı ordî rusna mı ser, onciya mı tor ê vile ronêna. To şeref û namusê mı de bas nêkerd, nıka ez eve saro tik son dare ver, no ki vat o rê derd bonê...'⁴⁹⁷

Qanun Meclisê Cumhuriyetî ra rew ra vejıay bî. Hukumatê namê Dêsimî vurnay bî. Kerd 'Tunç-Eli'... Qararê 4 Gulana binê bandırê Mustafa Kemalî û Marasal Fevzi Çakmakî de

⁴⁹⁴ J. İhsan Eşpar, "Romanêko Newe: Kilama Pepûgî", *Vate Kovarê Kulturi*, Serr: 2000, humar: 12, r. 66-71.

⁴⁹⁵ Deniz Gunduz, *Soro*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2010, r. 53

⁴⁹⁶ "Halkoylaması Sonuçları", TUIK 2011, Tarixê cırêsayîşî: 07.05.2021, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=halk_tab2_1961_1988.RDF&p_il=12&p_yil=1982&desformat=html&ENVID=secimEnv.

⁴⁹⁷ Gulmez, r. 154-155.

meclisêTırkiya de vejîay bi, esker gurê Dêrsim kerd bi. Fermana Dêrsim –şiddet ve taaruz emri, topkerdêne, tehcir vet bi, imza Mustafa Kemalî, yê Fevzi Çakmaki binde biye... Heyeto ke Mustafa Kemal de bi xeylê gırs bi. Pêro gıregırsê hukumati bi, yê ordî bi... Rejimê sima barê zurono! Ez hucbera zurunê sima nêamune, tey basnêkerd. Na mırê biye derde. Hama ÷ ki simarê sarê ronêna, na ki simarê derd bo...⁴⁹⁸

...Ay beyntar di, eskerî hukmatî ardim gîno û fineno murîdonî Şêxî ser. Murîdî her yew, yew ca vazdeno... Herbî Şêxî, belkî zî çand rojî ra pey, şînaynî destpêbiko, feqet Welî belay serey jey bi. Hukumatî zanyî kî Welî inî herbî mîyan di biyo û xeberî şîy heme qereolon...⁴⁹⁹

“...Ordîyê Tırku her ca gureti bi xo ver. Çar çengê dewe guretae bi. Nêverdêne ke mırçıke raperro. Her çi binê postalunê qinegewru de bi. Emir da ke, ne isan, ne heywan, qe ju çi bêizne cae xora melewiyo. Verê bonu de, serê bonu de esker gurriyêne. Çê Hermenu saê kerdêne, cıl u cor, ard u ron, çi ke di estêne teber, nıcnêne jubini ser. No kar honde reet, honde qolay kerdêne ke, tı vana se serriyo na kar kenê...⁵⁰⁰

Ini zi ramocneni bêteyê Zazayan u dewlet dı mo seserr ra zêd a tivernayış u problem esto:

Kêyan de, rayan de, radonan de, dewan de, babete en zaf esker bi. Xoritiya zerê dewijan de xofê de bê veng, rew bı rew ruyanê inan de amêne wendene. Qonvoyê eskeran, gege estêne serê dewanê Karêri. Eskeran dormê dewe girotêne, kewtêne kêyan, cılan, teftal vıla kerdêne, dewijan ra heqeret kerdêne, gege tayine girot u berdêne. Se ke Xalê Heseni Çewlîg de vat bi, "Adıro ma tedeyi me". Çend xorti nê koyan de biyê fîrar, esker her tım inan mane keno, erîşê dewan u dewijan keno. Esker perêy erîşê tayê la "çıko, nêzanîtêne. Xora hata nıka verba dugela Tırki de, verba zordariya inan de, tariqe gerila wo modern nêveciya bi. Quretiya dewleta tırki, ebe zılmo giran, tayê na ca de amêne. Heni quretiye de bi ke, gege tık u tenya çand eskeri, ebe rehet erîş kerdêne serê dewijan u dewan. Nê erîşan de, prensib, qeyde, qanun çini bi. Xora esker be xo bi hukmat...⁵⁰¹

Darkerdîşê Şêx Seidi, Qırkerdîşê Dêrsimi, veşnayışê dewan, surgunê insanan, yasağkerdîşê zıwanan, inkâra kamiyan u derba eskeran ra insani hini tersayi, xu dayo kışt. Derba 12 Keşkulan 1980 ra pê 650 henzar insani depîşiyeni, 210 henzar insani mehkema beni, 50 henzar ra zêdyer insani des serr ra zêd hepis dı maneni, 517 teni dalıqiyeni, 39 toni rocnameyi u pêseroki yeni veşnayış...⁵⁰² Ina nêheqi u mo zordari teyna edebiyatê Kurdan u Zazayan dı ca nigeno, edebiyatê Tırkan dı zi ca diyeno cı.⁵⁰³

Romanê *Barkerdana Zerri* dı zi ini mewzuyi ca geni:

⁴⁹⁸ Çağlayan, *Pêt u Pelge ra*, r. 311, 316, 403 u 411

⁴⁹⁹ Wedat Kaymak, *Welîyê Hediki (Peyyê Şêx Seidî) û Ez Qelbînij*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012, r. 36.

⁵⁰⁰ Çiya, *Her Çi Beno Sanike*, r. 53

⁵⁰¹ Sertkaya, *Kılama Şilane*, r. 63-64.

⁵⁰² Raif Falcıoğlu, "12 Eylül 1980-Türkiye'de Kara Bir Dönemin Başlangıcı", *Mülkiyeliler Birliği E-Bülten Özel Sayı*, serr: 2009, r. 3-6.

⁵⁰³ Özger, e.n.v., r. 50-74

“Aldûş di keso ki kitav biherfno çinyo; xora derbi zî kitavî nêverday. Arêday, veşnay...”⁵⁰⁴

Hikayeya *Derdê Dewreşi* dî ihmalbiyayişê, cahilverdayişê insanen u tadayê dewlet ra behs esto. Hewayê siyasi ê 12 Keşkulan, hediseyi kuçeyan, sereştîşê keyeyan u birehmiya polosan terzêko realist dî yeno verê çıman:

Şar, meydanê Berê Koy de pêser bibi. Hemîni tê reyra ge ge vateyê xo yê ebi ‘kahrolsun’î û ge ge zî yê ‘yaşasın’i vatîni. Şar înan ra durî vindertibi, temaşa kerdîne... Pêserbîyayoxan mîyan ra yew di tenî vejîyay yew cayê berzî ser û qisey kerd. Dewreşi qisekerdişê înan ra tayê çîy fahm kerdê. Qalê serekwezîrê keyenî Nihat Erîmî, qalê Suleyman Demirelî kerdîne. Behsê neheqîye, pêtiye û xizanîye kerdîne; ge ge kelîma kurd zî goşanê Dewreşi ra kewtinê... Ê ke amey zere, qorrîni berî Dewreşi yo akerde xo çima kerd, raşt ramit zere, qorrî zî destê çepî ser o şîy berê Şemdin Wistay ver. Şemdin Wista, piren û timanê sipî piradeye, hema newe vejîyabi teber ke polîsêkî yew nuzimi dekute bide, Şemdin sekuy ra ser ra vir bi hewşî miyam. Yewnûa polîsî pey berî de Dewreş dî, çengileyê ey tepîşt kaş kerd...⁵⁰⁵

Hikayeya *Talimê Binê Lingu Kerdene* dî xetayanê dezgeyan ê resmiyan u me’meleyanê xıraban ê qereqolan ra⁵⁰⁶; *Nobedar* dî têkiliya Elewîyan u dewlet ra, heqeret u tada ra, hediseyanê travmatikan u tersanê şari ra behs beno.⁵⁰⁷ Hikayeya *Hezkerdiş, Rindî ‘u Zilm* dî Heci Silemano şaşxa xu peyra peynki nano sareyê xu ra esto. Ino merdim sera seba zor dariya şewqeyi dewîci çî eziyet vineni u drama înan ra behs beno.⁵⁰⁸ İqtidari wazeni ki ser u berz ra bîniyê şari ra. Her tim metodê ‘bîwazê bîesiyê u bîwazê niêsiyê’ ani ca. Nizanayişê çî beno u çî qewimiyeno qurfê insanen qerifneno. Diyar, ser u berz ra oniyayiş qey hîkum kerdîşi yo sembol o. Hikayeya *Halin* dî viraştîşê qereqolan ina çarçewa dî yeno verê çıman:

Gama ke reya verene çime mi ginayî ê banê weşîkê moderni ro ke mîyanê yew baxçeyî de bi, mi vatibi qey qereqola leşkeri ya. Çünke, welatê ma de qereqolê dewlete sey şahide hukimkerdişê înan tim cayo berz de yê, bînayê mehkem û modern ê, dorê înan zî heme baxçe yo.⁵⁰⁹

Hikayeya *Kurdî Nêkewenê Mezelê Tirkan* dî problemanê karkeranê wextan ra behs beno. Ini karkeri qey xebati şîni şaristananê Rocawanan. İta dî hedise Sivrihisar dî viyerena. Yo ciniya Kurd a karker mîrena u şarê a mıntıqa qebul nikenî ki a cini

⁵⁰⁴ Medet Can, e.n.v., r. 184

⁵⁰⁵ Espar, “Derdê Dewreşi”, r. 31-56.

⁵⁰⁶ Mergarîji, Budelaê Gırşi.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 35-36.

⁵⁰⁷ Deniz Gunduz, *Hikayeyê Koyê Bîngolî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014, r. 9-34

⁵⁰⁸ Roşan, *Dara Goze*.

Not: Ez nieşkiyayo mo kitab pêda bikeri. Ino kitab sera mı kitabê İlyas Akman’i ê *Modern Zaza Hikâyeciliği I* ripel 113-115 ra istifade kerd.

⁵⁰⁹ Lezgîn, *Halîn*, r. 82-83

mezelanê Tırkan dı biyero heqkerdiş.⁵¹⁰ Hikayeya *Cemseyî* dı sereştışê dewan ra, hisdayişê derba 12 Keşkulan ra u terso ki jipanê eskeran miyanê şari dı vırašto ra behs beno.⁵¹¹ Hikayeya *Solê Surî* dı hedise sareyê yo way u birayi ra viyerena. Ini yawan dı cuyayêni. Yawan dı feqirti, bêçareyi u tikotiş seni yo trawma vırazeni ini tutan sera yeno vatış:

– Erê Sultêê, min û Bêşîrî no asino gilor roşenîme kangirewtoxî. Bi ey peran kî sey solanê to mi rê citê solanê sûran cênîme. Bêşîrî destê xo verba asinê gilori berd ke Eyşe dest ra bicêro, xaftila asin gima. Vengê asinî mîyan de qet çiyê nêame heşnayiş û vînitîş. Nat-dot bî pirrê dumaxê wele. Zelemele mîyan de her kes verba Eyşe û Bêşîrî şî... Dest-payê xo bîy sist-pist. Nale û vat: – Bêêşîrî, ma solanê sûran çi wext cêêni...⁵¹²

Hikayeyanê *Qendîl*⁵¹³ u *Ez Ceylan a*⁵¹⁴ dı kıştışê Ceylan Önkol ra behs beno. Ceylan yo keynaya 12 serri ya u serra 2009 dı yawonê Lice dı pê topê hawan kışiyena u bena perçi perçi.⁵¹⁵

2.3.2.5. Ku, Organizasyon u Tikotiş

Edebiyatê Zazaki dı eseranê modernan dı mewzuyê tikotiş u piyordayiş dı hediseyê ki bênateyê dewlet u merdîmanê Şêx Seidi(1925-1930), dewlet u Seyid Rıza/Dersimîji(1938-1950), çepçi u raştçıyan(1980), dewlet(esker-qorici) u PKK(1990 ra pê) beni ini esti. Edebiyatê modern ê Zazaki dı giraniya nuştoğanê miliyan u Kurdperestan esta. Ini nuştoğan ra tîkê yo mudî ku dı mendi, tîkê surgun biyi, tîkê remayi şiyi teber u tîkê zi koti pêberan u hepis dı mendi. Ino rid ra eseranê Zazakiyan ê modernan dı temayê ‘kuyi, organizasyon u tikotiş’ dı yo hetkariya eşkera esta. Dewlet, esker u qorici egleb yo hewayo xırab dı ramocniyeni. Çimê inan dı dewlet xışm u zordar a, esker birehm u gıdar o; qoriciyi xırab, qilerin, xayin u dîşmeni namusi yi. Kesi ki roman u hikayeyan dı ca geni dewlet ra, eskeri ra u qoriciti ra hesnikeni:

Şilî û şepelîyanê wisarî r adime rojî sey awe dersaz bîbîy... Bîbî aşme ke qereqolî xebere daybî dewe ke ganî dewe tal bikerê û şorê. Dewlete winî bire daybî ci. Vatışê dewlete wina bî: ‘Ê dewê ke berz ê, gilê koyan de yê, ê dewê ke çekan nêgênê destê xo, ê cayê xo bi lerz tal bikerê. Çünke ê insan û dewan ardim dayênê gerilayan. Naye ra dewijan vngûvajê xo birnaybî, şew û roj fikirîyayênê. Labelê sewbîna çare çin bîy... Seyîdxanî qise nême de birna. Heyranî ke şopê goş na

⁵¹⁰ Nêşite, *Çakêto Sipî*, r. 73-80

⁵¹¹ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 58-62

⁵¹² Beytaş, *Solê Surî*, r. 30

⁵¹³ Demîrel, *Vindîbîyaye*, r. 29-32

⁵¹⁴ Yılmaz, *Ti Dejêko Bêwayîr î*, r. 62-63

⁵¹⁵ <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-10033s.pdf>, Tarixê cırêsayîşi: 24.04.2021

qisayanê cîranan ser û dime ra: - Ma eslê xo şinasnenîme, roştîya Heqî nê hardî ser o rûyê ma kerdo roştî. Ma nê tifangan nêcênîme xo dest û xo nêkenîme qilêrin. Çareyê ma pak o...⁵¹⁶

• Ê ki hişa Kurdperesti sera şîni, paşt doni merdîmanê kuyi, organizasyonê PKK muspet vineni u heq ramocneni. Nuştogî hetkari, egleb PKK'ciyan bî nameyê 'heval, gedeyi koyi u gerila' name kenî. **Romananê Soro** u *Sosine u Gûlîzare* dî ina hetkari xu eşkera ramocnena. Îta dî ê ki veciyayi kuyan u uca dî dewlet ver veciyeni yo çîmo pozitif, rind u paşt cıdayîşi dî qerekerize biyi. Merdîmi kuyan ino roman dî bî nameyê gerilayi(şerwani) name biyi. Qasê romani gureyê gerillayan zor o. Ey operasyon ra operasyon şîni yeni, cayê inan belu niyo. Zımîstan, şîli, vor, germ bo inan ri zêpiyo. Ey her tim binê inî şertan dî cuyayêni, seba telukayan cayê xu bedîlneni. Romanê *Sosine u Gûlîzare* dî biyê dewlet ca diyeno Hizbullah u Yeşîli zi. Ini hiri unsuri çîmo negatif ra u dîşmenti ra ameyi ramotîş:

Hevalan xo resna ey û virane viste yewbînî ra derga-derg weşîya yewbînî kerde... Kam ke rastê inan ameyêne destê inan pêgirewtêne, "xeyr ameyê" vetêne û kewtêne ra inan tepîya dewe ser de gêrayayêne ya. winî bibî merdîmi pilosîyaybî yewbînî ra... A helmele de yew cinîka kale verê cû qet xo nêna ra inan û ver kerd ra kênekânê gerîlayan...⁵¹⁷

Ebe nê vateyî, na kibarîya meymantîya gerîlayan, Memê Xase bîyêne keyweş. Hal û durşîmeyan, şert û imkanan, vate û qîsey kerdena gerîlayan û hîzullahîyan arde verê çîmanê xo, fikirîya. Ge xo odanê germ û xas xalîyan ser o dîyêne, ge zî no cenem de... Yanî goreyê Hizbullahî, kâfir u zalimî, 'dolê yahudîyan', dîşmenê hard û asmênî nê gerîlayî bîy ha! Nê seba ke dîşmenê hard û asmênî yê, seba ke, dîşmenê musulmanan û pêro însanan ê, seba ke dîşmenê pêxamberî yê coka vecîyê nê koyan, coka nîya vêşan û têşanîye, serd û şewat, qehr û qotîk oncenê ha!...⁵¹⁸ "...Îta de serdar ke îştîma û kare xo qedênêne, bi gerîlayan seke hevalê domantîye yê pîya gêrêne, mobet kerdêne. Bi gerîlayan wer werdêne, kincî şutêne. Kesî bawer nêkerdê ke ê serdar ê. Ordîya Tirkan de, Hizbullah de qet kêneke çîn bîye. Îta de kênekî gerîlay ê, bi camêrdan, zaf camêrdan ra zî zêde xebeştîyêne...⁵¹⁹

PKK endêk pak u rehm niya u kuyi zi zey ramotîşê inî nuştogîyan niyi. Ini nuştogî, egleb hişa hetkari u ideolojik sera hereket kenî ki, inan ra tîkê ku dî miyanê PKK dî mendî. O zulm, nêheqî u ê qetliamê ki PKK kerdî nîni vatîş u hesabnayîş:

Wextêk PKK, yo gureyo stratejik kerdên. Ma buyê ina strateji ina dew(Vatinis) dî zi geni. PKK, zereyê dewan ya zi nîzdiya dewan dî mexsus hedise vetên, esker kıştên. Hîna kerdên ki wa pê esker ê dewan ri zulim bîkero. Netice dî nêheqîya eskeran vera dewijan ra yo qîsım hetê PKK dî ca guretên. PKK zi hîna çiyêk waştên u çî feydi dewlet zi kot ina dom u derencayê wehşet dî insani

⁵¹⁶ Çîçek, *Lêl*, r. 54, 56 u 57.

⁵¹⁷ Gunduz, *Soro*, r. 172-173

⁵¹⁸ Îlhamî Sertkaya, *Sosine û Gulîzare*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013, r. 293

⁵¹⁹ E.n.v., r. 303

qetl kerdi.”⁵²⁰ “20’e Tişrinoverin 1992 dı verê wesayitê dew(Hazarşah) yeno biriyayiş. (PKK) zereyê wesayit dı cini, cumiyerd u tuti kam esto pê tıfingan kışena. 19 insan qetl beno... Ino qetliamo weş u ğıdar ver şarê dew mecbur maneno beno qorici...⁵²¹

Kuyanê Engizek dı yo metrı vor esta. 17 gerila(15 cumiyerd, 2 cini), bı ithamê PKK/Vejinci u ajanê Tırkan depışiyeni, cılanê inan veceni u inan keni zıpzılut u işkence keni cı. Miyanê 18-27 serran de yi. Cemalo Terzi(Ali Ömürcan) wezife dano yo ekip. Ina ekip 5 teni yi. Destanê, lınganê inan gire doni u pê şalbatan işkence keni u kışeni...⁵²²

Romanê *Piltane* dı ‘ku, tikotiş u organizasyonê PKK’ ra behs beno. Roman dewa Mazêre dı zımistanê 1994 dı dest pêkeno u wısarê serra 1998 dı Almanya dı qediyeno. Ino roman dı heşt sernuşteyi esti. Ini qısıman ra şeş qısıman dı raşt raşt ku esto. *Piltane*, çıra u seni veciyaya ku. Uca dı çı diyo, çı biyo, hişa orgut u minasebetê kuyiyan seni yo yeno verê çıman:

Piltane bireyê xo daybî. Eskerî reyna ke amey dewe, ganî a dewe de mebîyêne. Êdî çimê xo raya hevalan de bîy... *Piltane* her ke heyatê qehremananê xo musayêne çimê xo bereqîyayêne. Heyatê inan tim meraq kerdîbî. Nê kam ê, sen ê qul ê ke verê tank û topanê dewlete de vindenê. Nameyê inan tim hesnayêne, ge-gane ke amey dewe diyêne la cayê inan heta nika nêdîbî... Çend rojî ra tepîya *Piltane* êdî miyanê ê bînan de bîye. La hîna tifang ci nêdaybî, nobete nêgirewtêne û hîna qismê mitbaxe de nêgureyêne... *Piltane* roj bi roj xo dayene ra ci, her çi meraq kerdêne û rew musayêne. Na rewşe bala her kesî antene...⁵²³

• Hikayeya *Teberik* dı yo lacê merdimi şer/tikotiş dı merdo:

Tenik tenik va ameyêne. Vengê vayî de vengê tıfingan, vengê şerî... Merdimê kokimi sereyê xo ver bi asmenî kerd berz û qayitê aşm kerd berz û qayitê aşme kerd. Roştîya aşme hesiranê çımanê ey de berqîyayêne. Kokimî xo bi xo bêveng va: ‘Ax dinya! Werekna ez zî pepûg biyêne û dima vayî, dima şiliye winî şew û rojê mi janê xo to rê biwendenê.’⁵²⁴

Kıtabê hikâye *Zeman Sey Fekê Kardî Bî* ê Şeyda Asmîn dı qısıman ra yeno meydan. Qısıma dıyın dı des hikâyeyi esti u nameyê mo qısımi *Hikayeyê Koyî* yo. Ini hikayeyan dı kesê ki veciyayi kuyi heyatê inan ra behs beno. Ini ku dı sekeni, seni cuyayêni u tigêrayeni, dapırodayişê inan u eskeran ra, çetiniya coğrafya ra behs beno. Nuştoğ Asmîn u zobina nuştoği ê ki veciyayi koyi inan ra hetkari u heskerdış sera voni ‘gerîlla’. Eskerî u merdimi koyi seni doni piyor u leckenî? Merdimi koyi wer u ehtiyaciya xu seni tedarik keni, minasebetê inan u serektiya inan senin a? Bırindariya u kıştışê inan dı hikayeyan dı seni yo halo decnaye vıraziyeno? Persî ini cewaben çimê

⁵²⁰ Mehmet Baran, *Tanıkların Diliyle Yakın Tarih Katliamları*, Etiket, İstanbul 2017, r. 53

⁵²¹ E.n.v., r. 281-282

⁵²² Selim Çürükkaya, *Apo'nun Ayetleri*, Doz, İstanbul 2005, r. 308

⁵²³ Nadire Guntaş Aldatmaz, *Piltane*, Weşaxaneyê Vateyî, İstanbul 2016, r. 126r. 40, 47 u 49

⁵²⁴ Alî Aydın Çiçek, *Teberik*, Weşaxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 10

Asmîn ra yeni nuştîş. Şeyda Asmîn, çendêk ino piyordayîş u herb bime'na vinena; labelê rına miyanê cumleyan dı heq dona ê koyiyan. Çunki nuştog̃ gore merdimî ki dewlet ra zulm bîvino, nieşkiyayo heqê xu hukmat ra bigero heqê esto ino tewîr heqê xu bigero. Rına inî hikayeyan dı motifi dini ê 'elewiyan u temaya surguni zi ca geni:

Eke dişmeno vergo har meyerî şewe nêtewrano bero heta şodir nobedaran ra teber yan kî nobedarî pêro kunê ra, germ germ. Serê şodîrî rew wurzêne ra. Verê ke hewa bibo roştî wurzenê ra. Xo seruber kenê. Nişenê ro, nêşikînê bikuye lebat. Vêrê ke bikuyê lebat ganî fehm bikerê ka dişmen esto yan çin o. Heta şodir keş mekerê kes cayê xo ra nê leqînê. Xo seruber kerd badê, sala tiramiya xo kenê ra her manga dormeyê tiramiya xo de benê kom kefiyêk erzenê sereyê xo ser nişenê ro."... "Roza ameye xo, çimê xo kerdî ya, dormareyê xo de tayê nîyada. Dormare seveknaye asayêne. Kîştalone ra awe herekiyayêne. La ganî aye zaf awe meşimîtene. Aye na derheq de zaf çî heşnaybî. Xora hama hama pêroyê gerilayan zanîtene ke tawo ke dirbetin bî ganî awe meşimê.⁵²⁵

Hikayeya *Ap Momid*⁵²⁶ u *Xozî Bîyê Zafî* dı tikotiş ra, tikotiş u herb şaristanan, tebiet u psikolojiye insanan seni şono ra u xeribneno ra behs esto:

Tam vîst û heşt rojî işkence de mende. Vêşan, têşan. Peyniya peyniyan de şansê înan biyo ke nêkiştê û tew nêvetê mehkema zî. Hema wina nîmkişte eştê binê rayîrê Dîyarbekîr-Erxenî û ceraverdayê, şiyê. Vîst û heşt rojî binê erdî de, pey beranê asinênan de, miyanê merreyan, kerm û kêzikan de. Ê destê zebaniyan de helbet. Xal Hesî vatê, 'Cehennem uca bi!⁵²⁷

Hikayeya *Dara Sosyalizme* dı zey Aydınlıkçı, Dev Yol, Kurtuluşçu, Apocu u Tekoşin'i organizasyon u gruban sera mînaqeşeya Elewiya Zazayi Kurdi ya niyi esta:

No ceme peyên de, cumhuriyet ra no het eşire de hema her kesî bawerîye kerdêne ke tirk ê. Esas tenya aşîre ney, hemo elewiyanê kurdan xo tirk zanîtene. Kurdbiyayîş seba înan yew xebero giran bî. Aye ra serkewte goreyê înan kurd, Kurd, sunîyan, şaffiyan ra vajîyêne..."⁵²⁸

• Virameyişê *Serra Şaye 1994* dı tikotiş şahadiya nuştog̃î dı ameyo nuştîş: ...Sodira rewra şiyu bîzu-miyu. Peroz ard çê. Nonê xo werd. Maya mı mal dît, tenê merediya ra, oncia mı guret berd kowu. Perozo pil bi, oncia vengê tufongu amêne hetê qereqoli de. Na-rayê ki, cawo ke ma ware de bime, uzade ki vengê çheku amêne. Çatısma u pêrodayis bi. Cawo ke ma ware de bime, hetê cori gerilawu gurê bi, hetê cêri ki eskeri gurê bi. Eke ma uzade ware de bîmandêne, wertê cengi de mandêne. A roze hata pesewe vengê tufongo qe nêbirriya. Ezi ki verê mali de biyo, hire-çar mermi hetê mı ser eşti. İyê ke dewe de, kes teber nevejîyêne tersu ra. Pesoye vengê çheku birriya. Kes hata sodır hewna nêşibi. Sodır domanu mal gurê şî kowu. Her ca de qovanê mermiyu bi, roketatar bi. İyê ke ware de bi, pêro goça xo gurete amey dewe. Kes nêmend ware de. Eskeri

⁵²⁵ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 91 u 109

⁵²⁶ Mergariji, Budelaê Gırşi.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 33-34

⁵²⁷ Lezgîn, *Binê Dara Valêre De*, r. 16

⁵²⁸ Gunduz, *Hikayeya Koyê Bîngolî*, r. 83

ciamordi pêro daybi arê berdbi qereqol. Zaf zulm kerd ciamordu rê. Ora têpia dewozu goça xo gurete, vozda şî. Phonc-ses çêyi mendbi dewe de...⁵²⁹

• Eseranê siyasiyan u ideolojikan dı vıraştışê qehreman u qerekeran yo hetkari u wayir veciyayış esto. Hetê zori, zehmet, zulum, tada, dej u hesret ra ê çiyi ki Zazayan diyo u sareyê inan ra viyerto ina hetkari u ino wayir veciyayış xudır ardo. Edebiyatê Zazaki dı tîkê qerekeri zaf xırab vıraziyeni u xırab yeni vinayış, tîkê qerekeri zi idealize beni. Edebiyatê Zazaki dı qorıcıyi tesirê siyaset u ideoloji dı eğleb tenkid beni u negatif yeni ramotış. Tîkê cigêrayoği tarixê qurıcıyan heta alayanê Hemidiyan beni. Tarixo nızd dı serra 1985 qey qorıciti destpêk o. Ino serra pê her serr qorıcıyi biyi zêd. Hikayeya *Perşe* dı, sistema qorıciti u dewaya guni(xasımı) ra behs beno. Ina hikâye dı qorıcıyi xırab ramocniyeni.⁵³⁰ Sareyê hikayeya *Jan* dı qorıcıyi esti. Ina hikâye gore zaf insani rîdê qurıcıyan ra ameyi kıştış, dej onta; zıwan, kamiya u insaniyeta xu kerdo vin.⁵³¹ Hikayeya *Karo Bêaqil* zi qurıcıyan sera nusiyaya. Dewıcı ino sistem çı wext musayi u seba ino sistem çı xırabı biyi u vıraziyayi ê mewzuyê ki ina hikâye dı ca geni:

Mîyan ra hîna çend roj nêvîyartîbî ke keyeyê her dewijî de çeka dewlete ameybî dardekerdene. Dardekerdene ra dardekerdîbî la qet kesî zî cira çiyê fehm nêkerdenê. Ti vana qey resmê Alî yo ardo goşeyê oda de darde kerdo û Nêverdayêne kes destê xo pira no.⁵³²

Hikayeya *Xayîn* dı ê parti, sendiqa u dezgeyi dewayê Kurditi u kuyi keni miyanê xu dı piyordayışê inan ra behs beno. Ini dezgeyan dı nişka ra kam vengê berz bıkero, şupe kaşbıkero morê xainti diyena puri.⁵³³ *Delale* dı qorıciti u cinayeti urfiyi(tore) tenkid beni. Nuştoğ, ita dı merdîmanê koyan holi sera wesîfneno u qurıcıyan negatif ramocneno.⁵³⁴ Hikayeya *Gorse* dı meselaya Kurdi ra behs esto. Çımê nuştoği dı ê ki veciyayi koyan şervan i. Nuştoğ, ina hikâye dı paşt dano merdîman koyan.⁵³⁵ Hikayeya *Adiro Tanaye* dı ino çarçewa dı rêça ideolojik sera şıno. Ina hikâye dı ê merdîmi ki veciyayi koyan ya zi hişa koyan sera fikıriyeni bı nameyê ‘domanê adırı’ wesîfıyeni:

Nê hiris seranê peyinan ra ver ma hîna gedeyê şenikî bî, adir ame tanayış. Pêro şarê ma, dormareyê adirî de pêser bî... Çendê ke şonê nizdiyê kokê xo bene, verî zî ê qewmê adirî bî, agêrayê rayîrê xo ser. Verî şarî inan çî nêsbınayne, nika zî birînanê xo, ê bi xo darû kene... Çend seran ra

⁵²⁹ Sinan Taze, “Serra Şaye 1994”, *Piltan Perloda Zon u Zagoni*, Serra: 2020, Humar: 5, r. 10

⁵³⁰ Lezgîn, *Halîn*, r. 57-65

⁵³¹ Çiçek, *Lêl*, r. 29-40

⁵³² Kalan, *Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan*, r. 45

⁵³³ Lezgîn, *Halîn*, r. 66-68

⁵³⁴ Jêhatî Zengelan, *Gorse*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2007, r. 31-48

⁵³⁵ E.n.v, r. 5-22

pey, mamostatiye qezenç kerde. Zanko nêqedênabî ke kewt teber, şibi resaybi miyânê refê gedanê adirê azadî...⁵³⁶

Tîkê nuştogî, wazeni ki ispat bikerê ki ê ki hê koyan dî mîcadele keni ya zi linga siyasi sera şaristanan dî maneni u ino fikir sera politik keni ê yi dini ri neyar niyi u dîşmenti nikenî; labelê ina wa ki PKK u ê ki nameyê Kurditi veciyayi koyan din ra zaf hesnikeni, fikrê Sosyalizmi ser hereket keni u heyato komun (ki cini u cumiyerdi timiyan de yê) qeblu keni. Destê inan ra zaf merdîmi dindari, malayi u şêxi ameyi kîştîş.⁵³⁷ Ê zey Qetliamê Camiya Susa⁵³⁸ u Dewa Başbağlari mesuli zaf qetliaman i:

Komci keye ra bîwazi dest nayên qıcanê lacan u keynayan sera u inî vetên kuyan. İnsanan ra zêd a zêd xerac guretên. Eger kom inay qeblu nikerdê ya zi erey bîdê cezayê inan biyen dî qat. Kom zi inay ver yo qal bîvatên ceza biyên qat u zêd. Şexîsi inay zonên ki çendêk qîsê bıkeru cezayê ey ben adı qat ino rîd ra herkes hesê xu bîrnen u çik nîvatên. Ê zi (PKK) musaybi inay; çunki inan ver yo qefle esto ki verci nîveciyeno u vengê nîkeno berz. Inan vatên belka herkes hîna wo u ma ra terseno. Duştê (ino zulme PKK) dî mîntıqa dî tîkê insani wîrzeni xu ser u inan ra voni: ‘Ma Bîsılmaneyi u milê ma biyê Homayi kesi ri çot nîbeno. Inan inay qeblunikerdên...⁵³⁹

Hikayeya *Xal Mehmed*’i dî medya sera yo tenkid esto u *Xelil Kîşîya* dî verguretişê medya sera yo itiraz u verveciyayîş esto. Wîrdi hikayeyan dî rîna behsê weşnayîşê dewan u cinayeti ki failê inan meçhul o ra behs beno.⁵⁴⁰ Hikayeya *Gula Xalfetî* dî neheqiya dunya u tîkê organizasyonan ri tenkid esto:

Tewir tewir insanî... Pêro yew kilawe ha sere naye û bine kilawe ra rûçikê inan tever vete yo. Camêrdî, cinî û kutikî kewtê verarda yewbînan, gîjik û erdîşa inan ke binê kilawe ra vejîyayê, lîyşin û alûznaye. Rîyê inan lîyşin, destê ke cixara pêşenê sey tenî û liqiz dikîni. Nenûgê sîyayî û yew metre dergî. Ti bawer nêkenî inan hetanî ewro rîyê awe dîyo. Tay tayê zaf neçar ê. Tay tayê hemdê xo yê.⁵⁴¹

Kıtabê *Zeman Sey Fekê Kardî Bî* dî 10 hikayeyan dî organizasyonê PKK ra, kesi ki veciyayi koyan u heyati koyan ra pê zıwanêko subjektif ra behs beno. Rîna pawa ino hetkari tîkê çiyi zi tenkid benî. Inî hikayeyan dî tikotîşo u piyordayîşo ki dewam keno bîmena yeno vinayîş.⁵⁴²

⁵³⁶ Abdullah Esen, *Kuçaya Hunerî*, Avesta, Stembol 2012, r. 12 u 19.

⁵³⁷ Faruk Sunaoğlu, “PKK ve Apo İslam Düşmanıdır”, Tarixê cîrêsayîşi: 08.04.2021, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=26971>,

⁵³⁸ “Susa Cami Katliamında Hayatını Kaybedenler Anıldı”, Tarixê cîrêsayîşi: 08.04.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-susa-cami-katliaminda-hayatini-kaybedenler-anildi/849454>,

⁵³⁹ Mehmet Baran, *Susa (Cami Katliamı)*, Etiket, İstanbul 2020, r. 11

⁵⁴⁰ Zengelan, *Gorse*, r. 67-82

⁵⁴¹ Bor, *Hêvîya Macire*, r. 58.

⁵⁴² Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 89-152

Kıtabê *Sewdayê Belekine* dı Kurdperesti sera gıraniya ideoloji esta. Nuştoğ ita dı koyan u orgut miqades vineno. Ino çarçewa dı hikayeya *Koyê Mizurî ra Selam Bo* dı serkes Ewrim a. Ina serkes adır nana xuwa u xu veşnena. Ina hikâye dı Ewrim, zey yo sembol u mocnak yena verê çıman.⁵⁴³ Hikayeya *Hîrê Domanê Bêguneyî* dı yo nameyê Selimi yo Tırk esto. Ino şexıs pawa dı embazanê xuyi Kurdan veciyeno ku u u fekê ey ra heq diyeno şero ki kuyan dı esto.⁵⁴⁴

Zey misali ki ma ina xebatê xu dı deyi u zey zobina zaf misalen eseranê Zazaki dı PKK, ê ki fikrê orgut sera şini u partiya ki tekildarê PKK yi rehet rehet tenkid nibeni u yo çarçewaya negatifi dı nini ramotış. Ê nuştoğê ki ini organizasyon u şexısan tenkid keni, xetayanê inan ramocneni ya mıxalifi yi ya zi eyne fikir sera koti hepisi u uca dı yo wexto hira dı fırsend diyo zaf çıyan sera fıkrıyayi u zaf çiyi pê çımanê xu diyi. Misaldayişi sera ma hikayeyanê *Kergane*, *Kek Dewrîm* u *Partiya Panc Serveran* dı tenkidê ideoloji, orgut u partiya vineni:

Mewlîd bi nê fikranê xo meqbul o. O bi dişmenanê xo esto. Dişmenê ey ke çin bo, o zî çin o. Rojêk yew enbazê xo ci ra nîya va: - Yaw bira, ti zî çı onder a ke nîna famkerdiş! Doktorî dişmen, game nêrzena revir. Gardiyan u idarekerdoxê hepîsxaneyî, ê binan zî no qayde vîna u pêruna de rîke der a. La heto bîn ra, kesê ke ti nîya dişmen hesab kena, roje de hîrê cemî qerawaneyê destê inan gêna û bi îştêh wena! No nîya çik o? Yeno çı mana? Şîkîna mi rê zelal kerê?... Mewlîdî birûyê xo şanay pê, rîyê xo bî serd û cemed, bi vengode huş kame zıwan: - Mi de bi zıwanê cengê psîkolojîkî qisey meke!⁵⁴⁵,

Her kes ey ra vano ‘Kek Dewrim’... Goreyê qenaatê ey ra, mîyanê kurdan de çıqas eraverşiyayîşî estê, pêro bi sayeye teorîyanê ey virazîyayê. Çiyê xirabî zî, seba ke kurdan goş nêdayo bi şîretanê ey, coka ameyê kurdan sere de. Bingeyê teorîyanê ey sey kerra pê o, caran nêvuryeno. Verî, heme çî emperyalîzmî wa gire dayene. No emperyalizm kam o, çı kes o, çı kare yo, Kek Dewrimî qal nêkerdene la her ca estbi, tesîrê ey her ca asayêne.⁵⁴⁶

Gulsîpê va ke, şıma ne nameyê ju yê vanê, ne ki ju yê salıx dane. Ez verba cıyune, hama madema ke şıma wazenê, mı weçinê. Bêrê reye xo bîderime. Her ju yê ma kami ke mınasîb vineno, xetê sero binusno, bierzoz zerre na tase. Kam kami rê rey do, niya areze ki nêbeno, tase ra kam ki veciya, o ya ki a server bo. Nem saate mabên da cı. Nem saate ra têpiya panc xeti zê ju nusqayi zerrê tase de bi. Musayî va ke, Gulsîpê xêrê xo ma rê bıwano, ala serverê ma kam o? Panc xetan ra, panc nameyi veciyayi. Her kesi nameyê xu nusna bi...⁵⁴⁷

⁵⁴³ Erkan Tekin, *Sewdayê Belekine*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r. 29-32

⁵⁴⁴ Beytaş, *Solê Surî*, r. 99-112

⁵⁴⁵ Kararkaş, *Zere Ra*, r. 66

⁵⁴⁶ Lezgîn, *Tariyîya Adirî De*, r. 22

⁵⁴⁷ Sait Çiya, *Hîrê Kutabî*, Vir Yayınları, İstanbul 2020, r. 103-104

Tikê eseran dı o tikotişo ki bêteyê eskeran u PKK dı qewimiyeno gereka hetêk ri hetkari bıbiyo. Kam ki hetêk ri hetkari nikero ya zi hetêk sera meyil bıkeroy zori anceno, ya êbin yenovinayış, ya zi kuweno tengasi. Hikayeya *Dîyayış* dı yo dew esta u dewıcı ina dew nê dewlet ri nê PKK ri hetkari keni. Ini dewıcı roc eskeran ra şew PKK ra eziyet vineni.⁵⁴⁸ Hikayeyanê *Nan û Toraq, Şewa Xezebe u Rêça Binbareke* dı merdımı koyi esti. Hissi inan, zêrra inan ra çı viyerena. Zor iya inan çımê nuştoği ra nusiyeni.⁵⁴⁹

2.3.2.6. Hepısxane u Pêberan

Suc, suçdari u suc sereştış, qey suçan u suçdaran cezadayış her welat dı estbı u esto. Usulanê cezadayışan ra tor muhim u namdar eşışê pê beran u hepısxane ya. Suc u ceza qasê tarixê insaniyet verin u kon o u inqedı hepısxaneyi zi verin u kon i. Hepısxane, zindan, zere ya zi pêberan mekano ki tari, teng, kufin, zor o; cayê çile, kelepçe, qeydubend u işkenceyan o. İnan ki suçê inan esto, hukum gureto ya zi buhtani biya cı qey cezadayış, intiqamguretiş u terbiyekerdış erziyeni hepısxaneyan. Cayê ki tede hukum u dewlet esta uca dı hepısxaneyi tor zaf u namdar i.⁵⁵⁰

Hepısxaneyi teyna mekanê suçdaran ya zi suçdar yenivinayışan niyo. Hepısxaneyi wext u mekananê tewıran gore menayi gureti, hişan dı ca kerdi. Ini mekani bêteyê şaran u hukumfermayan dı hetê cemat, tarix, kultur u baweri ra onayış gore mekani pozitif ya zi negatif i. Hepısxane, zêrra yo mehkumi dı, cemat dır minasebetê ey dı u mekano ki tede cuyayêno newe ra viraziyena, bena tecrube u mehsulan neweyan dana. Hepısxane, dewıranê verinan ra eseranê edebiyati dı ca gureto. Hepısxane, ini eseran dı nameyanê tewıran zey zindan, zere, pêberan u qela gena. Minasebetê edebiyati u hepısxane dı egleb ê nuştoğê ki koti zere, hepısxane dı mendi ver geni. Eseranê ini nuştoğan dı egleb bêteyê qerakter u nuştoğan dı yo zêpiyi esta. Eserê ki temayê hepısxane ser şini inan dı bêteyê cuyê mehpusan, suc, ceza, buhtani, mekân, imkân, mehbusi binan, tehemul u heskeranê mehpusan dı yo zerrtengi, hesret, ibret u pêtkerdışi esta. Hepısxaneyan dı mehkumi egleb xu suçdar nivineni, ceza ri itiraz keni u inan dı her tım tersê êbinbiyayış esta, embazanê xuyi zereyan dı pinikeni, her çı dani zereyê xu. Seni ku qasê qanunan hepısxaneyan dı yo sistemê idarekardış u mehpusan ser hukumrunayış esto bêteyê mehpusan dı zi zey

⁵⁴⁸ Karakaş, *Rêça Binbareke*, r. 18-32

⁵⁴⁹ E.n.v., r. 81-84, 85-90 u 91-98

⁵⁵⁰ M. Zeki Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, humar: 4, serr: 2017, r. 87-134.

ağati, miyancı, temsilkar u nobetdar; voltaeştış u raconbırnayış yo sistem u duzen esto. Ino duzen mehpusanê sucane ‘edliyan dı hina yo; labelê mehpusanê siyasiyan dı duzen yo sistema ideolojik u formê siyasi ser bediliyeno u belu beno.

Seni ku ‘Usmaniyani dı zindani bediliyayi biyi hepısxane hina zi dewrê Cumhuriyet dı serranê 1970’den hepısxaneyi bediliyayi biyi keyeyêceza. Ino bediliyayış hetê mimari, qanunan u me’meleyan ra biyo. Ini serran ra pê herındê qoğışan qoğışı qıcı geni. Vercu her qoğışı dı 50-60 teni mendi, qoğışan qıcan dı 10-20 teni mendi. Rına ini serran dı qanuni vuriyeni u mehpusi nameyê ‘edli u siyasi ciya beni. Qey mehkumanê siyasiyan qanuni infazi xısusiyi vıraziyeni u icra beni. Nameyê ‘verê dewlet veciyayış, dewlet ri sarewedartış, ha dindari ha zi zobina tercihanê ideolojikan ra qanunan ri mıxalif mendış’ dı suci neweyi ihdas beni. Qey ini mehkuman hınayıyan wadıyi qıcı vıraziyeni. Ini wadıyan dı yo, dı ya zi hiri teni maneni.⁵⁵¹

...

Mıyanê Zazayan dı hepısxane u pêberan çıyo newe, ğerib u eceib niyo; çunki Zazayi ya tadaya dewlet ver, ya sebebanê ‘edli u siyasiyan vera koti hepısxane u pêberan. Hediseyê Şêx Seidi, terteleiyê Dêrsimi u derbaya 1980 ra pê zaf Zazayi koti hepısxane. Ina hiris u çoras serri esta bı henzaran Zazayi seba orgut, zıwan, ideoloji ya zi dini koti hepisi. İnsan, heta hepısxane dı nimano nizano zori, dec, hesret u halê uca senin o. Edebiyatê modern ê Zazaki dı zaf nuştogı zey Kamer Söylemez, Wısf Pırbab, Roşan Lezgin, Huseyin Karakaş, Murad Canşad, Ali Rıza Kalan, Hikmet Çalagan, ‘Umer Faruk Ersoz, Ehmed Cana u Hesên Dilawer Dêrsim hepıs dı mendi, hepıs ra nuştu u nuseni. Edebiyatê Zazaki zaf eseri zey *Deyndar*, *Kılama Şilane*, *Hesrete*, *Omid Esto u Zere Ra* hepısxane u pêberan ra behs kenı:

...Hêrîşê hepsıyan kerdış tu wext kêm nêbiyêne. Demê hêrîşî de gardıyan û leşkeran işkence bi înan kerdêne. Hepsıyan zî hemver nê hêrîşan de kewtêne greva vêşaniye, hêrîş şermezar kerdêne... Rojê deste şodirî, bi seyan leşker û gardıyanî aye înan de dar, tifang û sewbına çî kewtî qawuşan... Çend rojî vıyartî hepsıyan seba ke nê hêrîşê zulimkar, hov û nêheqî şermezar bikerê, heme qawuşan de çend kesî kewtî greva vêşaniya bêdeme... Hepsıyan pêrunan înan ê ke deste înan ra amaybî girewtêne nêdayêne.(Hepısxone di gardıyan û leşkeran işkence bi hepsıyan kerdêne. Bi dar û asinan sere, rî, harme pîze, piştî, nêvatene dayene piro. Hepsıy nêberdêne hekîm û nêweşxane. İnan xo bi xo birîne xo pak kerdêne. Hepsıyan seba ke nê hêrîşê şermezar bikerê pêro kewenî greva

⁵⁵¹ Mustafa Eren, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi” *Toplum ve Kuram*, humar: 8, serr: 2013, r. 93-110.

vêşanîya bêdeme. Na rewşê ser o tendirustîya înan beno xirabine. La ancîna leşkeran hêrîşanê xo berdewam kenî. Husên xora verê ra nêweşî vîyarnabî, zeyîf bî. Hepîsxane de hêrîş û îşkence ra dima yew çerme, yew astê mendîbî...⁵⁵²

Dayê ez sey teyra wertê qefes a
Zere de bê solux û bê nefes a
Efkar û kesretîye ra nêweş a
Emrê mi bi no zindan de veşa

Şan û şodirê mi qet bellî nîyo
Mi ewro hewnêdo xirabin dîyo
Koyê serê dewa ma rijîyo
Qesawet a, zere mi de sujî yo

Adir û kile kewta aqilê mi ser
Dêsi mi ser o amê bi pêser
Derdê mi rê zîbeno dar û ber
Kes mi ser o anêkeno keyber...⁵⁵³

Kıtabê Karakaş'î hikayeya *Omid Esto* dî pawa zobina meselayan heyatê hepîsxane ra behs beno. Karakaş, xu bî hepsi yo. Ino kitab gore hepîsxaneyî qey orgutan zey mekteban gure vineni. Merdîmi siyasiyî u ideolojîki ita dî sekeni, roci înan seni viyereni? Cewabi îni persan îna hikâye dî yeni dayiş.⁵⁵⁴ Hikâyeya *Omid Esto* dî hepîsxaneyî sistemê koğuşan ra veciyayî biyî Tipê F'yi. Her wadî dî 2 u 3 hiri mehpusî maneni. Mehpusî siyasiyî ino bedîlyayiş qebul nîkeni, ver veciyenî u eyleman kenî. Seba înay dewlet 19'ê Kanunoverin 2000 dî erzena hepîsxaneyan ser u operasyon vîrazena. İni meseleyî u neticeyî înan hewayê hikâye dî yeno verê çîman:

Hepîsxaneyanê tîpanê neweyan dî zîyaretkerdoğan de qiseykerdiş, goş de ahîze ra beno. Mabên de camê qalindî estê. Bi ahîze veng û boya kesî nêşona kesî. Pey camanê qalindan de hepsî û zîyaretkerdoğî bi hesrete yewbînî de nîyadanê (ewnênê)... Labelê tertele-yê 19ê Kanunê heme çî şana xo ver berd...⁵⁵⁵

Kıtabê Canşad'î *Xafilbela* dî hikayeya *Ez Hol Zaneno* dî heyatê hepsiyan ra behs esto. Canşadî zi hepsi yo. İna hikâye îni çîyan ra behs beno: Hepîsxane dî roci mehkuman seni raviyereni, gardiyanan u eskeran dîr mînasebetê mehkuman u tercubeya mehkuman senin o.

⁵⁵² Dersim, *Deyndar*, r. 91, 93 u 95

⁵⁵³ Pîrbab Wisiv, "Zindan", *Şewçula Kovara Edebi Hunerî*, Humar: 5, r. 35.

⁵⁵⁴ Karakaş, *Omid Esto*, r. 51-58

⁵⁵⁵ Huseyîn Karakaş, *Omid Esto*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2006, r. 53.

Xeylê kar û meşxale uca de ameyênê kerdiş. Cemat uca de virazîyayênê, çay uca de şimîyayênê, kişik uca de kay bîyênê, kilmaî uca de vajîyayênê, xebera tezîye uca de ameyênê hesnayîş, yarenîye uca de ameyênê kerdiş... Radyoyê Kurdkî çend aşmî bî ke Ewropa de dest bi weşanê xo kerdbî. Mehpusan na xebere rojname de wendibî...⁵⁵⁶

Ino eserê ey dî, hikâyeyî *Ahaa Biradero Xoşewîst* u *Qewe* zi hepîsxane u hepîsiyan sera yi. Kitabê ey *Hesê Mişî* ê Canşadi dî hikâyeyî *Şewla* u *Pitayîşê Zerrî* hepîsxane sera yi. *Şewla* yo keynaya çar serri ya. Dadiya u babiyê *Şewla* mehkumi siyasi yi. *Şewla* zi mecburiyetan ver uca dî monena. Heyatê mehkuman, hepîsi dî roci u hişa orgut seni yo doruverê *Şewla* dî inan ra behs beno. Ina hepîsxane dî herkes zêpi yo u hewal o. *Şewla*, bî destê qeder, nêheqîya idarekaran u bî zordariya orgut xu miyanê hediseyan dî vinena:

Serra verene qefleyekê polîsan eşto bi keyeyê înan ser, mêrde û cinî berdê qereqol. Îşkenceyê çend rojan dima her di zî, tewqîf kerdê. Maye û pî zere de, *Şewlawa* domeneke teber de. Çend rojan keyeyê nasan û dostan de manena. Dima, gênê anê hepîsxane, leye maye û pîyî... Ya, peye nê dêsanê berzanê derga-derganê serdinan de domanêka çar-pancserriye. Leşa kilmeka nazike, rîyo masumo pak, çime belekî, poro sîyayo qotkerde, biskê çiqirinî, lewê tenikî, pîrnika barîye, deste qijkekê nazenînî... Û *Şewlawa* domaneka... Hem maya xo hem zî pîyê xo, her di hepîsxane de bîyî...⁵⁵⁷

Pitayîşê Zerrî dî nuştoğ yo mehkumo siyasi ra behs keno. Nuştoğ u ino merdîm piya eyni koğuş dî maneni. Hepîsxane dî heşt serri ini mehkumi debiyî u hema zaf serri hepîsxane dî maneno. Leqabê ey Ebu Dehşet o; çunki ino mehkum şidet u piyordayîşî ra heskeno. Rocêk ey ri yo mektub yeno u ino mektub sera o mehkumo dehşet şîno yo mehkumo biveng yeno:

Serrê xo nêzdîyê pancasî estbîyî. Sipî xeylê kewtbî por û zimbêlan. La seba ke por û zimbelê xo kej bîyî, zede bellî nêbîyêne. Nameyê xo Wehdedîn bî. Seke bengînê lej û pêrodâyîşî bî, înanê dormeyî name 'Wehşet' nabî pira. Xezebnakîye û xofînîye ra tayênan zî name 'Dehşet' nabî pira. Wehşet u Dehşet têver de vatêne.⁵⁵⁸

Hikayeyanê *Ez Hol Zaneno*, *Ahaa Biradero Xoşewîst* u *Qewe* dî rocanê hepîsxaneyî ra behs esto. Mehkumi, şixuliya inan, gardiyan u eskerî, îşkence, kuyayîş werdiş pê yo zıwano mizahi u xutenkidkerdiş nusiyayî:

...Ma qey suc yê min o? Ez teyrê fekê marî ya. Esker û gardiyanî dar û zopê gênê bi xo dest, nezeliyênê bi verê keyberê qawuşê. Zimbelê gardiyanan sey dimê merreyî dormayê fekî ro roverdaye yeê. Veng darenê we... Dişmenî berqestî ra tîya de hepîsxane viraşto. Zime yo, rîyê rojî

⁵⁵⁶ Canşad, *Xafilbela*, r. 10-11

⁵⁵⁷ Murat Canşad, *Hesê Mişî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakir, 2013, r. 8.

⁵⁵⁸ E.n.v., r. 57

nêvînenno. Ma îşkencê de nêmerdîme feqet no serd û sextê tîyayî kokê ma ano... Partîye, raynameyê ciwîyayîşê zîndanî amade kerdo. ‘Wa heme hepsîyî goreyê nê raynameyê biciwîye’ vato...⁵⁵⁹

Hikayeya *Sey Bermayîşî* dî heyatê hepsîxaneyî ra behs esto. Merkezê hikâye dî qoğuşa ciniyan esta. Ê çiyî ki hepsîxane dî qewîmiyeni pê yo vatîşo trajik u mizahi yeni zîwan.⁵⁶⁰ Hikayeya *Xal Qutbettîn* dî yo hedîseye ki hepsîxane dî viyerena yena verê wendekaran. Nuştoğê ina hikâye pê serran hepsîxane dî mendo, psikolojiya hepsîxaneyî hol zono:

Mehpusîyan cixara zaf nêşîmitêne. Bi mardene cixarayê xo şîmitenê. Sereye her mordemî yew roje de des cixareyî ameyêne şîmitene. Naye ra zede zî îdareyê qawîşê cixara nêdayêne kesî. Mehpusî hem seba aborîye(ekonomî) hem zî seba weşîya xo wina kerdêne... Mabên ra çend rojî vîyartî. Mehpusîyan xo rê ‘şewa morali’ viraşte. Na şewe de tayênan kilamî vatêne, tayênan vîrameyîşê xo vatêne. Çend tenan zî skeç kay kerdêne...⁵⁶¹

2.3.2.7. Ğurbet u Maciri

Ğeribi yo sarviyer a u pê maciri, surgun ya zi raywani dest pêkena. İnsani eğleb îni hiri sebeban ra welatê xu ra veciyeni u şîni welatanê ğeriban. Çı sebep ra beno wa bîbo insan welatê xura -cayo ki tede biyo, cuyo u heyatê xu uca dî viyarno; uca dî ha şayi ha qehir ver virardişi eyi esti- uca ra bîvîsiyo, dur bîkuwero, bîveciyo u bar bîkero şiyero o wext ğurbet u ğeribi destpêkena. Ğurbet, yo gırani ana nana zêrra insani ser, yo his vîrazena çîman dî beni hesîri yeni war u yo hesret a mezgê insani dî zelîqiyena u niveciyena. Ğurbet dî cayê insani bedîliyeno u îno bedîlnayîş insani ri beno yo tercube. Ca(mekân) yo werte yo uca dî ‘vir, zîwan, kami, tarix, şexsiyet u cematki biyayîş’ vîraziyena u niyena ru. Bedîlnayîşê cayi yena ina me’na; her çiyî caverdayîş o, yo mîntiqaya ya zi welato ğerib dî cuyayêko u zîwanêko newe yo u kamiyêka newe ya. Zerweş Serhad, îno heqîqet ra hîna behs keno:

Qurbetey çetîna. Ekî merdîm mekân u Welatê xora vijiyase, hesretea ewî gazinceya duri u nezdi pêro Juwa. Hewin lazîma ewî dîslîx lazîmo; suhud u taqet lazîmo; ewî tezel lazîmo. Rîsqî dîma geyrayis, mexenetirê mahtaj biyayen çetîna:

- 1- Dahl u diriki ewî perçini estê, hêli estê
- 2- Zalîmeyî ewî zîlîmkareyî hedra vijiyena
- 3- Tahda esta, zîlm esto ewî inciraxeyî esta
- 4- Serre teweno, gan anceno, zerri lerzena
- 5- Qedr u qîmet némaneno, rahmet nahmet beno nimet
- 6- Derdî ewî belayî pêro pêdîma, pêdîma yenê

⁵⁵⁹ Canşad, *Xafilbela*, r. 20-21.

⁵⁶⁰ Karakaş, *Zere Ra*, r. 58-62

⁵⁶¹ Hikmet Çalagan, *Ters*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014, r. 25-30.

Qedr u qurbeti qırıkto, merdim fetısyéno, émro dergı, heyato wes u sen rew qediyeno. Qelefatı roj bi roj héleyéno. Merdımı beno tırs u géji, xo xo degiryéno, rosnayi némanena, vini(rosnayi) rıjiyena ewı beno tari. Finiki ewı luwiyi kesi vero bené harri. Émel u ittiqat ewı heq u huquqi kemeyené, imbazi, imbiryani ewı merdimeyi, gındıka heremi, korfami ewı cayılı kesiré bené aqıldari. Bésuji u bégunayi ancené kinati u qahri. Mahsumi u mazlumi vero rayi bené tari, édeb u édeti nemanené, ancené zırrari. Çal u çuxuri ew den duni zeyidené. Dami ewı feqi roneyené ewı kéberi geriyené. Fermani vijéyené, fıqi biriyené, ésl u cisni sahtinené. Fitneyi, fesadi ewı salme u sutali kewné piyase. Bileheqra, neheqeya cerimeyi waziyeni.”⁵⁶²

Edebiyatê ğurbet u maciri pa dewrê postkolonyal yo çarçewaya newe gureto. Heta ino dewır, ino edebiyati ra vatên ‘qırızê kami’ u ‘edebiyatê qêri’. Eyro zi ino edebiyati ra voni ‘edebiyatê dunyaya newe’ ya zi ‘edebiyatê zıwano dıyin’. Çendêk edebiyatê Zazaki dı ino ware dı hema yo edebiyato xısusı niviraziyo; labelê temê ğurbet u maciri ser nuşteyi u eseri estı. Qey insanan, her terafê dunya welat o; labelê cennet ra fetıliyayışı ra dima her terafê dunya eyni wext dı yo ğurbet o u maciri ya. Vercu maciri, dima ğurbet yena. Ğurbet pawa xu ğeribi, hesret, virkotış u teselkotış zi ano. Ini çiyi teyna edebiyatê Zazaki dı çini hemı edebiyatan dı estı. Wext edebiyatê ğurbet u maciri behs bıbo a yawan, yawani, zobinayi, ez u êbini yena verê çıman.

Edebiyatê maciri u ğurbeti yo tercubeyo zıwan u kulturi yo. Ino edebiyat, eyro edebiyatanê miliyan u edebiyatê dınya dı cayêko muhim geno. Edebiyatê maciri u ğurbet eyni zey kamiya maciri ê welatê ey u kamiya ê welato ki barkerdo şıyo cı piya beni yo mefhumo newe. Mavac, ê nuštoğê ki Awrupa dı cuyayêni u zıwano dıyin dı eserani nusenı zey ‘Edebiyatê Fransa-Meğrib’, ‘Edebiyatê Hint-İngiliz’ u ‘Edebiyatê Tırk-Alman’ newe edebiyatan dı ca geni...⁵⁶³ Edebiyatı modern ê Zazaki dı nameyi zey Faruk İremet(kıtabê ey Swedki *Och i Älskades Hunger* u Zazaki *Antolojiyê Ozanê Swêdi*) u J. İhsan Espar(kıtabê ey *Nordqvist u Sven*) hına yo hiş sera eseri nuşti.

Zoriya debar ğurbet ra duri niya. Ma eşkeni vacı ki Zazayan ra zaf keye u şexısı şıyi ğurbet u ğeribi dı mendi. Zey Ebubekir Pamukçu, Zılfi Selcan, Munzur Çem, Seid Çiya, Jehati Zengelan, İlhami Sertkaya, Wedat Kaymak, Kemal Astare, Nadire Güntaş Aldatmaz u Berfin Jele zi nuštoği ğurbet dı mendi u hê ğurbet de yi. Edebiyatê Zazaki dı ê eseri ki ğurbet ra behs keni eğleb bı destê ini nuštoğan nusiyayi. Ino ware dı zaf

⁵⁶² Serhad Zerweş, “Qurbetey Çetina”, *Çıme Pêserokê Zuan u ‘Edetê Zazayan*, Serr 1, Amar 3, Amnan-Payiz 2005, r. 33

⁵⁶³ Cemal Sakallı, “Göçmen Edebiyatı: ‘Ara Dilde’ Yazmak”, *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2018/9, r. 10-26.

eseran dı zey *Kilama Şilane, Barkerdena Zerri, Zifqera Berî, Hesrete Hêviya Macirî,* u *Estareyê Koyê Hesarî* temayê ğurbet u ğeribi esta.

Ğurbet, welat ra durkotış u biwelati zey versi insan dıma yeni u zey verardê yo dadi insan pêşeni. Ino heqiqet vateyo verin kitabê şiri ê *Kesreta Zerrê Mi* dı u romanê *Her Çi Beno Sanike* dı hına viyeren:

Ez welatê hora zof duri, welatunê ğeriviye de mendune. Kesreta welati roze ve roze dez denê mî, zerrê mî, zerrê mî pızziriyêne ra. Hên bi ke, ğeriviye zêrra mına bele de biye dezo de giran...⁵⁶⁴

... Dêrdê ma juyo, usilê ma zobinao. Çiyê ke tı vana, ğeribiye de yeno her kesi sare. Ma tı nêzanena, ê mî ki heniyê. Eke son kotî, tı vana welat her çiyê xo bar kerdo, mî dima fetelino. Dere u derxuni, ko u gerîşi, deşt u cerdey biyê olvozê mî, fetelime. Vengê çirtaniyo ke ma gosdêne, germê amnoni de zerê ma kerdêne honik, sawda mawa dijdiye ra biyêne wertağ; o ki gosunê mira nêvecino. Cao ke ma selxi berdêne çiraynêne, peroci ki şiyêne kotêne awuka çirtani, hata ke şiya sanî amê ma azney kerdêne, ucay ju be ju verê çimunê mira nêsonê...⁵⁶⁵

Kıtabê hikâye ê *Berenge* dı ğeribi zey teynayi, xof u bihêviyi yena verê çiman:

Xerîbî ceraverdişê dadî û babî bi. Teriknayışê qewm û wareyê xo, teriknayışê welatê xo bî. Kengulaya tek- tenaye de xo şanayış... Rindî ra durî, qıcanê xo ra durî... Mıyanê bajarânê şarî de ganterdiş bî. Emr hesret, cuyayış xurbetî û koçerî bî. Nanê xo dima gameştiş bî. Ref bi ref hetê hêvî ra rayîrkewtiş bî.” “Qeder dama xo nano ro. Bezreyê xo rameno qeder. Ti ke bivajî ez îna û una (wina û wina) kena; qeder vano ney, ez sey xo kena! Huncî (ancî) sey xo kerdîbî qederî. Felekî gandara Hecî Celîlî ra gil şikitîbî. Terq ginabî estuna keyeyê et ro.” “Dewa ma ra şeş merdimî welatê xerîbîyê de bî. Husigê Elî û babîyê mi eynî bajar de bîy. Babîyê mi mi vîr nîyeno. Çi cisin o, mi ra hes keno yan nêkeno, ez nêzana. Ez tena zana ke yew babîyê mi esto, ho Almanya de. Ho xerîbîye de...⁵⁶⁶

Hikayeya *Hesrete* dı vengkerdişê dewan ra behs esto. Yo dewıc, niwazeno dewa xu biterikno u dewa xura bıveciyo. Peyni dı ino dewıc, verê zulım u zordari dewa xu ra barkeno, şino şaristan. Ino merdımTırki zi nızano. Rıdê nızanayışê Tırki ra zaf çiyi negatifi yeni sareyê ey:

Ap çira nêşiyayêne welatanê xerîban, wexto ke qalê ê cayan bıyayêne çira bıyayêne gims mendêne, çira?... Hena ke handayê hal ra nêkewtîbî Ap Sabadîni da pira şîbî Anqara, hetê lajê xo. Nêwş bî, lacê ey kî Anqara de nêweşxane de hademe bî, gurîyayêne... Ap tek çekuye tirkî nêzano. Hama kam ke rastê bi ey amaye kaxita destê xo derge bi ey kerde. Nata-bota gêra axirî rayîrê nêweşxaneyî kerd bi teber.⁵⁶⁷

Hikayeya *Pîyê Mi* dı ê merdımı ki şiyi Almanya uca dı seni yo heyat raviyerneni, hesretê inan çarçewaya hisê ğeribi dı ha verni dı yo:

⁵⁶⁴ Xeyri (Dalkılıç Hayri), *Kesreta Zerrê Mi*, Vêjıyayışê Tiji, İstanbul 2003, r. 1

⁵⁶⁵ Sait Çiya, *Her Çi Beno Sanike*, Vêjıyayışê Tiji, İstanbul 2001, r. 29

⁵⁶⁶ Ersoz, *Berenge*, r. 7, 8 u 71

⁵⁶⁷ Gunduz, *Hikayeyê Koyê Bingolî*, r. 53

A roje di-hîrê defe pêsero lajê xo Elî rê telefon kerd ya. Va welat û çiyêde bîn nêva. Nala u zîba. Roja bîne saete di de telefonê Elî da piro. Bi yew vengê berbişinî va: - Pîyê to merd, Elî. Destpayê Elî bî sist. Qudimê xo bî kêmi. Çimê xo bî lêl. Her ca û her çî ci rê bî xerîb. Endî pîyê xo çin bî. O endî bêpî bî.⁵⁶⁸

Şiiranê *Ğeriviye*, *Welat Ra Dûri* u *Çend Payizî Derbaz Bî* dî zoriya ğeribi bî yo zıwanêko zereyın ameyo nuştış:

“kivara mına bêbextiye
ama gına na ğeriviye
kami ke
na marê kerda
Haq cı kerdo
caê rêtiye

ezo amo
na welatê sari
ita ki zalim biye hari
quli
ret nêverdanê
vanê
nona fêke bîde ma
bori...⁵⁶⁹

“Oncia wusar nao ame
No çiko ya Haq!
Çaê ra nêkenê dari,
gul u nergizi!
Eke werte ra nêvejiyay,
koê duman u mji
tersen ke dewe mereşime
welatê hora zof kutime dûri.”⁵⁷⁰

Çend payizî derbaz bî
Çend demî, çend dewranî
Û çend payizî derbaz bî
Çimê mi ray û dirban de
Heyatê mi dûrî, cîranan ra dûrî
Hevalan ra dûrî...

⁵⁶⁸ Beytaş, *Solê Surî*, r. 131

⁵⁶⁹ Deniz Doğan, *Gulsaê*, Vêjîyaişê Tiji, İstanbul 2013, r. 37

⁵⁷⁰ Xeyri, e.n.v., r. 90

Çend payizî derbaz bî, çend?
Huwayiş ruyê mi de
Hesrete zereyê mi de cemed girêda
Pel û pûşe daran rişîno
Hetê min o çep cemedîno
Ez berbeno xerîbiye de
Ez berbeno şewa teng û tarîye de
Ez berbeno bêkes, bêkes...⁵⁷¹

2.3.2.8. Cuyê Dewan

Eseranê modernan zey hikâye, şiir, roman, cığêrayiş u virameyişi dı nameyê dewan u cuyê inan dı çı esto çı çino mewzu sera ca geni. Dewan dı heyato roci, mıntıqaya ki tede cuyayêni, tersi cematkiyi; mexluqi zey cin, peri, cınawır u qulê şewan destê nuştoğan ra tewıran modernan dı beni gani. Ini hemı çiyi, cuya u kulturê dewıcan ê Zazayan şiir, hikâye u romanın dı yeni zıwan. Seba inay dewıco Zaza ri zıwan zaf çiyı. Zıwan, ifadeye ey o, tercumanê ey o, kamiya ey o, rengê ey o, şayiya ey o, kılama ey o, tersê ey o u tada u inkâr sera qederê ey o.

Dew u dewi, edebiyatê modern ê Zazaki dı hetê mewzu ra merkez dı ca geni. Zazayi heta serranê 1960'an seraser dewan dı cuyayêni. Cuyayê dewan qey Zazayan zey nefes guretiş u dayiş o. Seba inay 'erd, bırr, gem, ware, hega, dıwar, pes, waş, dar, ku, aw, vıl, gul, yene, çırr, koğe, veyve, şıt, mast, kutık, umişi, piyordayiş, feqirtı, ağati, barkerdış, veşnayışê dewan, horyes, tada, baweri usb nameyê dew u cuyê dewan ra ha pil ha qıc çı esto eseran modernan ê edebiyatê Zazaki dı ca geno.

Zazayi eğleb heta ini 40-50 serranê peyinan dewan dı cuyayi. Ê merdımı ki cemat cayê yın zona, gıraniya inan miyanê şari dı esta u qala yın peri kena begler, mir, ağa, şêx, seyid u melayi. Miyanê Zazayan dı melayi bı 'ilmê xu u heyatê xu, begleri bı hukmê xu, ağayi bı dolemendiya xu u şexisi bıbarıki bı kerametê xu veciyeni ver.⁵⁷² Ini merdımı eyni wext dı dewan ya zi 'eşiran Zazayan ri sermiyani keni. Miyanê suniyan dı 'miri, begleri, şêxi u ağayi' u miyanê 'Elewiyan dı 'seyidi u babayi' mo wezifeyê ani ca. Dewanê Zazayan biyê wayirê 'erdan u heywanan dewıci eğleb debarê xu mehsulanê hegayan u kiberan ra vecêni. Dewıci hetê me'işet ra zêpi yi. Ê dewi ki tede miri, ağayi ya zi şêxi esti tikê dewıci inan ri xızımkarı keni, kar u gureyanê inan dı şıxuliyeni.

⁵⁷¹ Gestemerde, e.n.v, r. 98

⁵⁷² Basıl Nikitine, *Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, (Tadayoği: Hüseyin Demirhan u Cemal Süreyya), Deng Yayınları, , İstanbul 1994, r. 224-225.

Welatê Zazayan u Kurdan dı runayışê Cumhuriyet ra heta eyro seba zaf hediseyan zey hediseya Şêx Seidi, Terteleyê 38 ê Dêrsimi, suetişê dewan, derba eskerayi ê 1960 u 1980, runayışê orgutê PKK u vecayışê serê kuyan u zobina hediseyi dewi ameyi vengkerdiş u suetiş, dewici kışiyayi, dewican zulım, mecburi u zordari vera keye, bexçe, dar u birê xu caverdayo barkerdo şiyi welatanê dūr u ğeriban. Zaf serran dewican destê esker, orgut, ağa u koruciyan ra zor u zordari ra wet çik nidiyo. Bı vateyê Tırkan ‘her fatura dewican ri biriyawa!’ Edebiyato modern ê Zazaki nuştışê ini mewzuyan dı zaf nuštoği objektif niyi u hetkari keni. Ya heskerdişê zıwan, şar u welatê xu ser ya zi hişa çepi u ideolojik sera esker, dewlet, qorıcı u aĝayi menfi yeni ramotiş.

Dew dı cuya u heyat rê rê zor u zehmet o, rê rê zi rengın u keyf weşi yo. Gureyi hegayan u bexçeyan, çerinayışê heywanan, donga, waş çınayış, kuli kırışnayış, awdayış usb. gureyi dewican zêd i. Zımıstan, wısar, ominan u payiz her mewsim dewan dı yo tigêrayış, yo halahala u yo kelecane esto. Wext şew diya, dewan dı yona heyat destpêkeno. Meymani, suhbet, tereqe, vıstoniki, çibenoki, kılami, şiretdayış u virameyişi... Şew seni diyawa u wextê rakotişan seni ameyo merdim çik şık nivineno cı. Labelê hetê mıntıqa, tebi’et, hişa insanan u tikotişê dewlet u mehkuman/organizasyonan ra zêrra dewican dı her tim yo xof, ters, têşuşi u bihiviyi esta. Kaşi, kendali, newali, puki, horyesi, serdi, bikesiyi, hetê eskeran ya zi kuyiyan ra sereştış, vengkerdiş u suetişê dewan ini zordari u zehmetan ra yi: *“Domanîya xo, hewnê xo, kay û yarenîya xo, eşq û heskerdena xo, niyaz û qurbanê xo û kêd û hemegê xo pêro kewtîbî ra kile ver, biyêne du, dariyêne we û verbî asmênî şiyêne.”*⁵⁷³

Hemeyê dewijanê ke yaban ra, mîyanê hêgayan de paleyiye kerdêne, germi ver remayne ameynê keye. Badê ke bi nan û do kalekî şidênayne, bi çimanê wexeriyayan eywananê honikan de kewtêne verara hewnêke xorînî. Heta ke qîyale şikîyayêne. Xora erdî dewe ra nêzdî bî. Her parçe qilçikêk. Teber a şıwaneyan bolê pesî vera dayne fekâ çeman, binê çinêyeran de kerdêne mexel. Heme heywanê kovî, teyr û tuyûrî hewnê mîyanrojî de bî. Dinya, tena germî rê mendêne.⁵⁷⁴

Dewa Kelexsî mîyanê koyan de bajaran ra dūrî ya. Binê dewe ra awka Muradî xuşena şına. Mezraya Werî de keyeyê Dirbasî sirtlikê (doşe) koyan ra bî. Yew barixe ra çend keyeyî uca de mîyanê birrî ra bîy. Hîna destê insanan nêkewtîbî darîstanê dormaleyê dewe û mezra ra. Ne mekteb ne esker ne hukmat hema linga înan ê doran ra nêviyartîbî. Diregê cereyanî hema tîk nêbîbî, tel kaş nêbîbî. Dewijan pê çila û findan şewê xo binêk kerdêne roşn.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Çem, *Gula Çemê Pêrre*, r. 60.

⁵⁷⁴ Roşan Lezgin, *Binê Dara Valêre De*, r. 30

⁵⁷⁵ Ersoz, *Berenge*, r. 48

Koyî mabênê mij û dûyî de zar-zor asayêne. Dewêda qijkeke kîşta yew tumî de seke bêkes û bêwayîr bo winî tena bîye. Rayîr û rêçê dewe kemer û kuşan ra nîyameyêne derbaz bîyene. Na dewe tivana mabênê koyan de qet çin bîye; kes nîyameyêne û nêşîyêne. Der-dormeyê aye birr û zinaran, kaş û kûşan çereqaybîy. Wexto ke bîyêne wisar, sura vayî, vengê teyr û turî, vengê pelanê daran û boya anuxî, boya soyan, boya ribesan û pel-puşan mabênê birran ra, kaş û kuşan ra, girewtêne û ardêne dewe. Dewe her hetê ra reng bi rengin bîye... Aye ra Şorete zaf bêveng, banê xo yo kan o serwelînî ra vejîyaye teber. Nêvinete şîye kîşta keyeyî, uca ra tayêna şîye, kewte mabênê dar û kemeran gulheşî dayî arê. Cêrê dewe de xure-xura çemî bîye. Dima koyan ra awa şilfyan bîyêne kom û deranê dormeyê dewe de bîyêne laser; kemer û kuç vistêne ra xover, berdêne...⁵⁷⁶

Dewan dî koğeyi menşur i. Dewıcı eğleb hega, dıwar, çıt, aw, remayış u remnayış, dar u bir sera yobinan dır doni piyor, beni neyar u koğe keni. Rê rê mi piyordayışan ra merdımı zi yeni kıştı.⁵⁷⁷ Dewanê Zazayan dı teyna Zazayi nicuyayêni. Tıkê dewan dı êyi Kurdi, tıkê dewan dı êyi Tırki piya cuyayêni. İta ra seserr vercu tıkê dewan dı êyi Armeniyi piya cuyabi. Ino piyayi cuya, kultur, baweri, kami u zıwanê Zazayan sera zımı dayo u yo tesir vırašto. Labelê zıwanê Zazaki sera yo tesiro negatif nivırašto. Zıwan sera tesiro negatif peyniya dewrê ‘Usmaniyan ra destpêkeno, runayışê Cumhuriyet ra pê beno zêd u xışm, mekteban dı tedrise Tırki u yasağiya zıwanê dayika inan ser beno gıdar. Ini serran peyinan dı mavac ki Zazaki hini bena vind. Ini sebeban u zobina sebeban ra hini dewan dı zi Zazaki qısê nibena.

Dewan dı heyatê teberi dı eğleb cumerd, ho merkez do. Cumerd, dew dı karker, çitkar, şone, mıxtar, mela ya zi me’lîm o. Gureyi girani hê cumerdan mıla yi. Ciniyi qasê cumerdan teberê keye dı ca nigeni. Ê eğleb zereyê keye, bexçe u axur dı kar u gureyê xu keni. Zafî qıcanê xu, cırananê xu u eqrebayanê xu dır yo mınasebet vırazeni. Ciniyi qasê cumerdan miyanê cemat dı zaf ca nigeni u niêsayeni. Ca ca ciniyan sera zordariya cumerdan u cuyayê urfi esta. Heqê inan ya zaf tay o ya zi çino. Hetê tedrisi ra zi cumerdan ra tepiya maneni. Kul u derd zêdyer ciniyi kaşkeni. Dewan dı dewlet, jendırme u orgut tesiri politik, siyasi u negatif i. Dewlet, esker u qorıcıyi eğleb suçdar, niheq u negatif i. Ê ki kuyan de yi inan pozitif ramocneni, hetê inan eşkera depışeni.

• Qehremanê **romanê Gula Çemê Pêrre**’yi Gulcane ya. A pawa dadi, bawî, pirik u pirika xu yo dewa Gexı dı cuyayê dewıcan sera cuyayêni. Heyatê inan ê dew mal u gayan dıma, miyanê hega u bostanan dı raviyereno. Dewıcı Gulcan u keyeyê ay seba zaf hedise u meseleyan yo hişa siyasi sera hereket keni:

⁵⁷⁶ Çiçek, *Lêl*, r. 51, 52

⁵⁷⁷ Mergarji, *Budelaê Gırşi*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 38-40.

Zerîfa, Karêr ra bîye. Karêrê Çewligî ra. Tam yewendes serre ra eraver welatê xo terk kerdîbî amebî Îstanbul. Bêguman dewe terkkerdişê her kurdî ya kî kurde, xo ser o meseleyêda girde, macerayê bîye. Zerîfa kî tebere nê qeydeyi de nebiye...⁵⁷⁸

Romanê *Piltane* dî vengkerdişê u veşnayişê dewan ser inî cumleyî estî:

... Dewe ra veng-vaj nêvejîyayêne. Na qet rewşada normale nebiye. Piltane bi tersoda pîl lerzayê. Xofê merdene kewt bi zerê. Dewe de seke her kes merdîbî, wele eştîbî ser. Hetê keyeyê xo ser vaşte ke çî vazda keye rijîyayo, çêranî pêro vêşayê, tayê dêsê ke neme rijîyayê ê kî dûyê kile ra bîye singûsîya... Nika tena keyeyê xo ney, birayê xo û maya xo ney, seke heyatê xo yo veren û ameye, bi der- cîranî dost û hevalî pêro pîya merdîbî...⁵⁷⁹

• Kitabê **hikâye** ê *Teberik* dî mekân u atmosferê hikayeyan dew a. Inî hikayeyan dî cuyayê dewan, baweriya dewijan zey yo fotografê yeni verê çîmanê wendekaran:

Asmên hîra yo, koyî berz ê, şewe tarî ya... Aşme şewle dana şewe û puy waneno. Durî ra durî vengê tifingan êno, vengê cengî... Va pelanê daran ra ancîno û şono. Asmên ra astarayî bereqînê. Bine yew valêre de yew merdimî kokim û yew lajekî... Hesirê çîman sey şîliya wisarî varay erdîşa sipîye ser. Peynîye de lajekî dîyax nêkerd û qayîte rîyê kokimî kerd...⁵⁸⁰

Hikayeya *Beyi Se Bena* dî peniya hikâye dî fekê Geloyo Xinti ra tay edetê dewican u vera eskeran tersayişê dewican tenkid beno:

...Ez zana nameyê mi Sayêreki di ‘Geloyo Xint o.’ (Vengê tanî dewijan ame va ‘heşa to, heşa to.’) Labelê ez xinteya x ora nêvejîyaya nê banî ser. Hesenî, Huseynî (ebi zanayiş nê va ‘axa’), şîma hemînî çengiley mi girewt ebi zor ez veta nê banî ser. Birayê mi çin î (raya vereni dewijî pey hesîyaynî), labelê ma pêro zanî ki bira birayî heftî çend şîrin û delalî yo. Bengîyî rê Serdarî ra hina şîrinêr na dinya d içi esto? Caran şîma xo dekerdo herunda Bengîyî? Caran şîma xo dekerdo herunda Beyi? Nê her di kesî çend mengî ra ver yew keye di veyv û vistewreyê yewbînan bî, nika bîyê cenî û merde. Şîma qe x ora persay ‘Kes cenîya birayê xo reyra sene zewijîyeno, kes çî rê ganî cenîya birayê xo reyra bizewecîyo?’ No çend aşmî yo ez şîma goşdarena, mi caran nêdîyo ki kesî vato ‘NO gure nêbeno’. Yew qîsaya vengi şîma fek kewta ‘Wextê pêxemberan, wina bi!’ Ma nika wextê pêxemberan o? Qey pêxemberî çîyo xelet nêkenî? (Dewijan ra yew qîrta va zindîq!)...⁵⁸¹

Hikayeya *Hewf* dî yo dew ra behs esto. Ina dew dî zimistan zaf xîdar u zor viyerenî. Puk, bawer, vor, qeşa u horyês; semedê berdişê çerınayişê heywanan mînaqêşayê dewican, a zor i dî berdişê heywanan ser teşwîqê Cemoyî u çîmsiyayîya Betoyî; teswir u unsuri folklorî ina dew u cuyê ina dewî ani verê çîmanê ma:

Tengasîya dewe sey şîya vewre verê çîman de bîye. Ganî (gerek) bîzî biberdênê birr (daristan). Biberdênê ke bizan birr de koçen biwerdênê. La no kar kî karede çetin o. Çelxeyê birrî

⁵⁷⁸ Çem, *Gula Çemê Pêrre*, r. 97

⁵⁷⁹ Aldatmaz, *Piltane*, r. 126

⁵⁸⁰ Çiçek, *Teberik*, r. 9

⁵⁸¹ J. İhsan Espar, *Beyi Se Bena*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004, r. 61

temitaye yê. Çixir, rêçe... Boya Heqî teba çîn o. Dar û berê birrî kî bine vewre der o. Ey ra reraver kî xewfê hewrêsi.⁵⁸²

Dewê ki Zazayi tede cuyayêni egleb, verardê kuyan berzan dî ca geni. Uca dî heyat zehmet o u cuya zor a; zimîstani derg, serd, tengi sera u bî varayîşi viyereni. Hikayeya *Yelge* dî hîna yo dew ra u ina dew dî zoriya zimîstan, seydê zerancan u doma ki nameyê ay yelge ya u qey zerencan niyena ru ra behs beno:

A serr zimîstan erey mendîbî. Çimî seydwanan asmîyen a bî, ha eyro ha siba ke vewre bivaren. Labelê hema erd siya, asmîyen saya bî. Çileko xidar estbî... A şew Key Ded Xelil di qalê seydî u seydwaney bî... Hesen werîşt w işi verî pencera, ewniya teber ra ke inkey ra yew gudikî wor kowtû... Seydwanî rewna ra vicîyêbî teber... O şan di keye di buyê goştê zerecan ûmên...⁵⁸³

Koyê Kerro Sipî ra tepiş, heta Beytuş uca ra zî heta Gelîyê Lazî û Gelîyê Heşî, miyanî nê koyan de serê nê deştan de serê nê mergan de warî zaf bî... Binî qorçiyêran de yew dewa kehen estibî. Na dew çi wext terk biya, çew nêzanayenî.⁵⁸⁴

Kıtabê *Grev* dî hikayeya *Astarê Warê Ma* dî dewîci seni cuyayêni, mînasebetê inan yobinan dîr seni wa, seni şîni wareyan ra behs beno:

Peyniye aşma gulân û vernîyê aşmê Hezîran wextî waran o. Kurijî her serr no wext de şîni ware û hîrê-çar aşmî ware de manenî. Şar şîno Erzirom, şîno koyanî Çewlîgî, şîno Şerevdîn; Kurijî şîni koyanî xo ware. Warê inan dew bi lingî yew saet rameno. Wareyî Qeregual na mintîqa de pê rindê xo û pê awê xo ya serdîna meşhur o. Wextê warî bi nîzdî, erdîşsipiyê dewî yêni pêser u semede rojê şîyayîşî warî ya qerar genî, cemeatî erdîşsipîyan de her baxîr ra yew ten ca geno. Qerarî erdîşsipîyan rojê îne nimacî êrî ra pey eşkira beno... cinîyan kincî xo yê newê girewtibî pira, mîndîyî xo girê dayêbî, kilawî xo nayêbî xo ser a, tîmzîyî neqîşnayê antibî xo sere û sîrme antibî çîmanî xo. kêneyan fîstanî xo yê vilikinî girewtibî pira, qentî xo yê newê antibî xo sere. Kur de rojê warî sê vîyevî ya. Dewijî pê eşq û kêf a şîni ware...⁵⁸⁵

Hikayeya *Carixê Khani*⁵⁸⁶ u *Çuwe*⁵⁸⁷ dî sebebî zey hêga, heywan, aw, remayîşê keynayan sera koğeyi dewîcan ra behs esto. Hikayeyanê *Halê Dewa Ma*⁵⁸⁸ u *Îtırâf*⁵⁸⁹ vengkerdîş, veşnayış u xırakerdîşê dewan, yo çarçewaya politik nusiyayi. Hikayeya *Poşmanîye* dî mîcadeleya eşîranê Alan u Dedeman ra behs beno. Ini wîrdî eşîri mintîqaya Dêrsim dî cuyayêni.⁵⁹⁰ Hikayeya *Pilvank* dî çar mewsiman dî cuyê dew esto.

⁵⁸² Huseyîn Karakaş, "Hewf", *Antolojîyê Hikayanê Kirmancki (Zazakî)*, r. 7-25.

⁵⁸³ Uzun Mehmet, "Yelge", *Vate Kovara Kultur*, Humar: 6, Payiz-Zimîstan 1998, r. 29-35.

⁵⁸⁴ Akdağ, *Ti Tewrê Payîza Şîya*, r. 81 u 83.

⁵⁸⁵ Kurij, *Grev*, r. 23-24

⁵⁸⁶ Mergarijî, *Budelaê Gırşi*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 38-40.

⁵⁸⁷ Bedriye Topaç, *Bero Sûr*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, r. 28-31.

⁵⁸⁸ Mergarijî, *Budelaê Gırşi*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 40-41

⁵⁸⁹ Lezgîn, *Binê Dara Valêre De*, r. 39-52

⁵⁹⁰ Çem, *Hewnê Newroze*, r. 17-22

Ini mewsiman dı persi dewıcı se keni, çı gure u kar keni? Cewabê xu vineni.⁵⁹¹ *Tersê Bacaran* dı miyeriko extiyar esto. Ino extiyar niwazeno tersa siyasi u ziwani vera bar bikero şiyero şaristanan. Ğela zi tesirê xu ramocnena. Doruverê ini çiyar dı miyeriko extiyar, zey ey yo dara extiyar dı yo minasebet nano ru.⁵⁹²

Kıtabê *Zeman Sey Fekê Kardî Bi* dı hikayeyanê *Şade, Deleverge u Bizêko Taq* dı cuyê dewan, tutanê dewan, zor iyan, seniniya zewaci ra; Hikayeya *Andalo Kâfir* dı şıxuliya ciniyanê dewıcan ra u *Qap-Ribêsî* dı tersan u zehmetanê tutan dewan ra behs esto.⁵⁹³ Hikayeya *Cizlawetî* dı yo keynaya qıc u cızlawıtanê ay neweyan ser ra cuyê dew ra trajik yo weziyet dı behs beno.⁵⁹⁴ *Tersonik* dı dı bırayi estı. Dew dı tewır tewır heywani estı, tebiet hira ra teswir bena. Doruverê ini çiyar dı ters u têşuşiya ini bırayan ra behs esto.⁵⁹⁵ *Kêneka Gince* dı çımê yo tuta keynayin ra zepiyi u ferqê şaristan u dew ra, şaristaniji u dewıcı ra behs esto.⁵⁹⁶

Hikayeya *Yew Misqalika Keyweşîye û Huyayîşî* dı dewıcı qoruciti qeşul nikenı. La hetêk ra niwazeni dewa xu ra bıveciyê. Esker zey dewıcan nıfıkırıyeno u dewe keni veng u veşneni.⁵⁹⁷ Hikayeya *Mergê Yew Kutikê Esilî*⁵⁹⁸ eyni mewzu ser şına. Hikayeya *Çakêto Sipî* dı mekân yo dew a u eskeri ina dew veşneni. Ino veşnayış, doruverê yo çaketo sipi dı yeno vatış. Ina hikâye dı merkezê hediseyan dı ‘Eli u çaketê ey ca geni. Halê dewıcan, decê inan u veşnayışê dew pê yo terzo dramatik u ironik vaciyeno:

Hetanî o wext ne Elî ne zî pêçarijanê binan bawer nêkerdêne ke dewe bisocê. Rey-rey xeberanê televîziyonî de de goşdarîya sotişê dewan bikerê zî hetanî o wext dewanê Licê ra yew dew zî nêsocıyabî. Coka kamî qala sotişê dewe bikerdenê zafine bawer nêkerdenê. Dewijî rey-rey ke daldeyê kerran de, veresiya banan de ronıştêne û qala sotişê dewan kerdêne, înan ra tayêne vatêne... Ronışte, bi çımanê xo yê nêmakerdeyan doruverê x ora ewnîya. Dinya lêl eysêne. Çend çilkê gonî perrabiş giraneyê çakêto sipî. Çakêto bibi sûr û sipî!...⁵⁹⁹

• Şiirê *Koyê Çewtela* dı rındiyê ku, deşt u çeman ra behs esto. *Koyê Çotela*, Daraheni dı cayêko menşur o u her tım şarê ita ri yo heskerdiş u hesret o:

Madem ez keyî nêya, ez koyî ya

⁵⁹¹ Nadîre Guntaş Aldatmaz, *Pîyê Mi Kemane Cinitêne*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2013, r. 15-18

⁵⁹² Bor, *Hêvîya Macire*, r. 5-8.

⁵⁹³ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bi*.

⁵⁹⁴ Bor, *Estareyê Koyê Hesarî*, r. 25-29

⁵⁹⁵ Karakaş, *Zere Ra*, r. 14-17

⁵⁹⁶ Canşad, *Waştî*, r. 27-32

⁵⁹⁷ Zengelan, *Gorse*, r. 91-109.

⁵⁹⁸ Lezgîn, *Halîn*, r. 33-46

⁵⁹⁹ Nêşite, *Çakêto Sipî*, r. 41 u 45, 46

Deker çenganê min awa Çewtela

Madem şaristan u deşt ra dûrî ya
Wa welat bo mi rê Koyê Çewtela

Madem sucdar û gunekar ez bi ya
Paqij kerê mi bi Çemê Çewtela

Madem kesêk çin o xo rê bêkes a
Vajê bar meker Geliyê Çewtela⁶⁰⁰

Dewi Zazayan egleb kaşê kuyan u serê tuman dı ca geni u binê dewan ra zi çem raviyeren. Çiya, yo şiiire xu dı dewanê Zazayan hına teswir keno:

“Dewi pêşê kou derê, boni tédıma
Zımıstan serdo, vore u pukeleka
Usar de guli huyinê, perperiki reşesinê
Reng be rengo, vengê awe beno berz

Amnon germo, warey honikê
Cün de tığa genımı, dare gozê berzi
Payız veyveo, kay u kelebutê azebi
Cem u camato, vengê kılamu beno berz”⁶⁰¹

2.3.2.9. Eşq u Heskerdış

Kelimeya eşqi kokê xu ser ‘Erebki ya. Ina kelima, ferhengan dı hına ca gena: “Heskerdışo zaf, hisê gıredayışi yobinan, zerr cı vıstış, sinayış.” Rına, eşq me’naya ‘lemyêk’ de yo. Lemyêk, seni xu pêşena yo waş, yo ley u yo dar ra eşq zi xu hına pêşeno eşiqi ra ey xuri keno esir. Muhbet(heskerdış) zi kokê ‘hibbe’ ra yeno. Hibbe, o bezreyo ki erzeni ‘erd. Seni ‘erd, herr, hega u bexçe bı bezreyan coş beno, beno zergun u rınd; heskerdış zi zêrra insanan hına keno zergun u rınd. Ay ra heskerdışı ra voni hubb/muhbet.⁶⁰² Eşq u heskerdışı ominê(maya) hemı ‘aleman i. Seba inay nuştoğ u şairan vercu ra bı teşbih u mecazan eseranê xu dı temayê eşq u heskerdışı şıxulnayo. Her ‘esir, ca u welat dı zaf nuştoğ u şairan goreyê onayışê xu eşq u heskerdış ardo zıwan. Ino çarçewa dı eşq u heskerdış dewıranê verinan ra heta eyro wareyê edebiyati dı zaf eleqe diyo.

⁶⁰⁰ Cihangır, *Zerrîya Mın Kengula ya*, r. 16

⁶⁰¹ Sait Çiya, “Dewê Welatî”, *Çıme Pêserokê Zuan u ‘Edetê Zazayan*, Serr 4, Umar 9, Zımıstun-Wusar 2008, r. 34.

⁶⁰² Cemal Kurnaz, “Vuslat Yolcuğu”, *Turkish Studies Dergisi*, Serr: 2010, Humar: 5/3, r. 443-461.

Her şair, qey eşqi goreyê xu yo terif virašto. Çimê tîkên dî eşq bela, derd u keder o; çimê tîkên dî zewq, şayi u weşi yo u çimê tîkên dî zi hesret, niresayiş u durikotiş o. Tîkê şairan teyna heto beşeri ra eşq diyo u qebl kerdo, tîkê şairan heto ilahi ra eşq diyo, tîkê şairan zi eşq wîrd hetan ra alawito. Daşmasnayışê eşqi goreyê şexis u kulturan bedıliyeno. Nuştoğ u şairi zi qasê fikir, ideoloji u onayışê xu eşq ra behskeni. Ini onayışanê tewıran dî tesirê xısusiyetan ê şexsiyan u cematkiyan esto. Eşq, zey ‘nızdbiyayış, zerrvıstış, bawerkerdış, hurmetdayış u heskerdış’ hisan xu dır ano. Eşq timoniyê his, fikir u tigêrayışan o. Ino rıd ra eşq, mınasebetê insanen ê cematkiyan dî unsurêko muhim o.

Edebiyato modern ê Zazaki dî seba zêdiya weziyetanê cematkiyan, unşuranê heyatiyan, problemanê şari u zoriyi zıwani temayê eşqi xuser nıncırıyeno u nişxuliyeno. Temayê eşqi eseranê modernan ê Zazakiyan dî pawa mewzuyanê cematki u siyasiyan yeno verê çıman. Ini eseran dî eşq, teyna eşq u zerrfinayışê ciniyan yo cumiyerdan yobinan sera niyo. Eşq u heskerdış, millet sera, zıwan sera, tebiet sera, mewsiman sera, dewan u şaristanan sera zi xu ramocneno.

• **Romanê Zifqêra Beri** dî viraştış u piardışê eseri eşq u heskerdış sera şino. Ino kıtab dî yo laco Kurd(Lajekê Welatê Adirî) u yo ciniya Emeriqayij(Ciniya Wısari) zerr fineni yobinan. Ina cini zewıciyaye ya. Roman dî yo mınasebeto heram miyanê gıyalan u raştıyan dî yeno verê çıman u ca ca zi teswiri erotiki xu ramocneni:

Alişkê mi, gıjkê mi, çimê mi, vinîya mi o tarî de to vilênayî, miçe paday...⁶⁰³ “Govdeyê mi va aganî apey xo berz ey polan, ey reyde vinî bibe na şewa tarî de, hêşê mi va şo qayme nêrdîwane ra leze leze...”⁶⁰⁴ “Lajekê Welatê Adirî, ez rejefiyaya wexto ke to lewê mi vilênayî, engiştâ to mîyanê lewanê mi de bi. Ez ewnîyaya to ra wexto ke destê xo kaş kerd...”⁶⁰⁵

Mınasebetê ini wırdinan bı fekê şexiso yoyin yeno vatış. Roman dî terzê zere ra qışêkerdışê ser rê rê Lacêko Kurd beno vaceyoğ, rê rê zi Ciniya Wısari bena vaceyoğ. Ino terzê vatışı şıxuliyayışê cidaran mayti u nerıyan ra belu beno:

Wexto ke mi ti dîyî, keyfê mi ame, mi va qey ez rindeyê vînena, dinya weş bena, cû asan beno...⁶⁰⁶ “Sêpare ra pey ez warışta Cîniya Wisarî. Ez ewnîyaya rîyê to ra. Ti ewnîyaya mi ra. Ez nêvinderta pawebê kesê, ez nêvinderta pawebê to. Mi xatir nêwaşt to ra, ez çiy nêpersaya...”⁶⁰⁷ “Birayê mi ame, ciniye û kênaya ey, kêneka heşt Serra. Ez bêdeyax bıya. La mi nêwaşt ke ez înan

⁶⁰³ Zengelan, *Zifqera Beri*, r. 34

⁶⁰⁴ E.n.v, r. 35

⁶⁰⁵ E.n.v, r. 53

⁶⁰⁶ E.n.v, r. 169

⁶⁰⁷ E.n.v, r. 52

het de to rê telefon bikera û ê persî, vajî ti kamî rê telefon kena. Di rojî keyeyê mi de bi. Te ra pey ma şîyî Başûrê Amerika...⁶⁰⁸ “Teştareyê ma binê yew dare de ronîştî, ez, ti û Neva. To mi ra va, şo biewvî derray Otobus çî wext wardena. Mi va saetê mi çin o. Ti ewnîyaya mi ra. Ti ewnîyaya polê mi ra. Ti ewnîyaya saetê xo ra. To saet xo dest ra akerd, saetê xo, polê mi gîrewt xo dest, saetê xo girewt mi pola best û va êdî saetê to esto. Keyfê mi ame. A hele ra pey mi nêwaşt ke ez saetê to hewîna xo dest ra abikera. Ez şîya, ewnîyaya Otobus ra. Hima rew bi. Ez agêreya şima het. Binê dare ra ma warîştî, dima ma şîyî yew cafe, cafe yo di qat. Ma qatê serênî de ronîştî. Qewe ame. Ma qewe şimêna, tereqna...⁶⁰⁹

Romanê Pêt ve Pelge ra dî zaf temayi esti; labelê eşq hetê tema ra ho ver dî yo. Ino roman dî dî eşqan -eşqê Pêti u Pelge, eşqê welat- ra behs beno. Ê mewzuyi bini dormaleyê ino eşqî dî beni vîla. Pelge ve Peti ra; yo eşq o, yo sevda wa, yo dinya wa. Dinya inan ri Dêrsim o. Eşqê inan xore yo u bibin o, derd u kulê inan zêd o. Derd u kulan îni ca niverdayi. Dec u qırkerdîşê Dêrsimi zey yo si her tim inan dîma yo, Eşqê inan tarix ra çîlk çîlk rîjiyeno. Sareyê romani ra heta pêniya romani îni wırdi eşq ra fek veranidani, eşq ra nivîsiyeni u eşq inan ca niverdeno:

Esq u has bîbî adir u khile nîşt bî Pelge ra. Bîvêsnenê kî, endî dūr nêbîyenê Pêti ra. Khila esq u haşî nîşt bî lese ra, zöwî xelese çînebîye. Orğan ont bî ser tarî de ramedîaye bîye Pelge... Pelge, Pêt domonênî ra nat naskerdêne. Ae wastenêke ke derdê zerrê ho cirê rakero. Qesey kero. Zerrî Pelge Pêti ra zof este bîye... Zerrê Pelge, rohê Pelge ret nêbî. Zerrê ho jê Dengizê Hazarî girîêne. Aqilê ho, hayalê ho Pêt de bî.⁶¹⁰

Romanê Ti Tewrê Payiza Şîya dî cuyayê koçeran, hesret u baweriya inan ra behs beno. Ino roman dî miyanê îni mewzuyan dî eşq u heskerdîş ver geno. Îta dî eşq u heskerdîş dî hetan ra şîno. Hetêk ra yo vıraştîşo pastoral miyan dî heskerdîşê tebi’et, wesari, dew, barkerdîş u wareyi xu weş a weş u xurt ramocneo; hetêk ra eşqê Wîsîfî u Asme yeno verê çîman. Eşqê îni wırdinan zey adiri inan veşneno u zereyê yo biheviyi dî inan decneno:

Wareyê Wîsîfî tîya ra zaf nêzdî bi û bin ra asayenî. Qeredere binî linganî Mergan de bi. Ax Qeredere, awa ci, erde ci, kerrayî ci, çereyê ci, delal Qeredere. Homa zano çend keyhayî zerr kewtî to, ti kewtî hewnanê çend qıcan...⁶¹¹ u “... Leyro! Heskerdîş sey adirê cehenemî yo, ti veşenî, ti veşenî. No veşayîş nêqediyeno. Dinya ser de yew awe zî nêşina no adir hewna bikero. Birînî rûhê to nêbenî weş. Nê birînî benî embazê to. Timûtim xo anî to vîr. Şima pîya benî pîl, pîya cuyayênî, pîya benî extîyar, pîya mirenî!⁶¹²

Asmeya mi rê,

⁶⁰⁸ E.n.v., r. 127

⁶⁰⁹ E.n.v., r. 36

⁶¹⁰ Hüseyin Çağlayan, *Pêt ve Pelge ra*, Fam Yayınları, Tunceli 2015, r. 130, 148 u 190.

⁶¹¹ Akdağ, *Ti Tewrê Payiza Şîya*, r. 83-84.

⁶¹² E.n.v., r. 215-216

Zerrîya mi de rîyê to dard kerde mendo
Ez halînê milçikan de çimanê to vîna
Mezelê mi awiranê to de nimate yo
Tarî de sey gejan kewena rêça to dima
Dejî sîneyê mi de ban virašto...⁶¹³

• **Hikayeya Rem** dî wîrd hetan ra yo eşq esto. Hetêk heskerdîşê welati u hetêk ra zi heskerdîşê dî waştiyan:

Ax delala mi! Roja ke to verê xo şana koyan û peyê xo şana xîyalanê ma yê wisarênan ran at, mîratê nê şarîstanî mi rê xalî yo. Ê ez weş zana, a beyêra ke boya xo daybî ê pore toyê lacîwerdênî, êdî bêawîye ra bîya huşke. Ti bizane ke mi ê xîyalê ma zî heme binê versîya bedenê Dîyarbekîrî de wina bêgor û bêkêl, bênişan nimitê...⁶¹⁴

Binê Dara Valêre De dî yo xorto ki newe biyo baliğ u yo keynaya ki ey ra çend serri pili ya esti. Nameyê ina keyna Cemila ya. Hikaye dî vaceyoğ, o xort o. Ini wîrdi yobinan ra beni nîzd, mehremiyet bînê sehneyan erotikan dî bena eşkera.⁶¹⁵ Çarçewaya sehneyan erotikan dî hîna yo eşkara kerdiş zey hikayeyanê *Hezkerdiş*, *Rindî 'u Zilm'*⁶¹⁶ u *Mêriko Belengaz*⁶¹⁷; *Piltane*, *Kalaşnikof* u *Zifqera Berî* zobina hikayeyan u romanan dî esto. Hikayeya *Tariyîya Adirî de* mewzu, eşq sera şîno yeno. Hikaye, pê metodê metafiction nusiyaya. Vatiş dî zereyê metin dî metin esto. Hikaye dî dî waşti esti u ini wîrdi şîni sinema u yo film seykeni. Qereqteri hikaye u film tikiştî vîraziyayi. Wîrdinan dî zi yo eşqo yasağ esto.⁶¹⁸

Hikayeya *Dîyarbekîr Seraser Eşq* dî heskerdîşê yo şarîstan sera eşq ra behs esto. Îta dî teswirê yo ciniya rînd dima eşqê Dîyarbekîrî ra behs beno. Dîyarbekîr zi bîxu eşqê Çemê Dicle u Koyêqeraca ra neziliyayo u welidiyayo.⁶¹⁹

Hikayeya *Anatolya* dî eşqê dî melîman esto. Melîma cini Tîrk a u melîmo cumiyerd Kurd o. Heskerdiş u eşqê inan tesirê hisan u çîyanê siyasiyan u ideolojîkan dî maneno.⁶²⁰ *Pawitiş* dî yo keyna esta u nameyê ay Gule ya. Gule, hot serri baweyê waştiyê xu vîndena. Rocêk waştiyê ay veciyeno yeno; labelê Gule musena ki wî zewiciyayo.⁶²¹ Hikayeya *Melayê Zele* dî merkez dî yo eşq esto. Yo cumiyerdo Kurd u yo ciniya Ermeni yobinan ra heskeni. Ino eşq doruverê meseleyanê Armeniyan,

⁶¹³ E.n.v., r. 223.

⁶¹⁴ Lezgîn, *Binê Dara Valêre De*, r. 27

⁶¹⁵ E.n.v., r. 30-38

⁶¹⁶ Ina hikâye kitabê Serdar Roşan'î *Dara Goze* dî viyerana.

⁶¹⁷ Beytaş, *Solê Surî*, r. 40-43

⁶¹⁸ Lezgîn, *Tariyîya Adirî de*, r. 5-10

⁶¹⁹ Lezgîn, *Binê Dara Valêre De*, r. 54

⁶²⁰ Esen, *Kuçaya Hunerî*, r.

⁶²¹ Aldatmaz, *Piyê Mi Kemane Cinitêne*, r. 67-79.

Hediseya Şêx Seidi dı qewımiyeno. Armeniyan dır mınasebeti senin i, yo malayi sera yeni verê çıman. Rına cenayışê zel ganiyan ser seni yo tesir vırazeno ina hikaye dı esto.⁶²²

Eseranê edebiyani dı aşiqi egleb nırêsayeni yobinan u mıradê xu yobinan dır nıkeni. Hikayeya *Lêl* dı weziyet otır niyo. İta dı cini u miyerdı dı extiyari esti. İnan vercu zerr finayo yobinan, rêsayi yobinan, yobinan dır zewıcıyayi u piya biyi extiyar. U extiyari dı zi eşqê yın teze yo u zıxm mendo.⁶²³ Hikayeya *Eşqê Domanîye* dı qehraman eşqê xuyo qıcti ra behs keno. Ino behs kerdış doruverê erminan ê siyasiyan u raştiyan ê cematkiyan dı beno.⁶²⁴

• Edebiyatê Zazaki dı waşti sera zaf **şiri** esti. İni şiran dı waşti rındiya xu ser yena wesıfnayış. Kıtabê şiri *Axîne Mın Welat* dı şirê *Roşnê Çımanê Min Ti Wa* dı u şiri *Xezala Koyê Bîngolî* dı şirê *Delala Mi* dı waştiyan sera inı wesıfnayışi esti:

Rindê cıhanê min ti wa
Ban û eywanê min ti wa
Jar dilbijokê min ti wa
Teqlekevokê min ti wa
Şihbê xezalê min ti wa
Tenha hevalê min ti wa
Her çar demsalê min ti wa
Par û emserrê min ti wa⁶²⁵

...

Pordelala mi
bê payizê mi rê çequer be
şiliye be û bivare mi ser hurdi-hurdi

Pordelala mi
bê payizê mi rê pelê be
puş be û birişîye mi ser jû bi jû

Pordelala mi
bê payizê mi rê tîjî be
huyayış be
û rîyê mî de bihuyê rindek-rindek

⁶²² Ersoz, *Berenge*, r. 12-16

⁶²³ Çiçek, *Lêl*, r. 15

⁶²⁴ Çalagan, *Ters*, r. 17-24.

⁶²⁵ Licokic, *Axîne Min Welat*, r. 41

Pordelala mi
bê payizê mi rê asmên be
astareyê be
û serê zerrîya mı de bibereqîye zelal-zelal⁶²⁶

• Kitabê **Emalengê (Esq u Dez)** tewirê tiyatro dı nusiyayo. Ino kitab dı tema, eşq u dej o. Emalengê yew ciniyêka rınd a. Babiyê Em, keynayê xu ra zaf heskeno. Em, dewirê 38 dı linga xu ra bena leng. Qıcti ay dı qıci pê ay zaf xax kenı. Zewacê xuyo verin dı her tim dec u derd o. Dıma miyerdiyê xu warverdena u kona yo heskerdıšo yasağ u binıqeh dıma:

(Eme zeleqiay bi şene waştıyê xon ra, çıtır ke zeleqiay bi pêşê moa xora heni zeleqiay bi pa. Gızıkê xo amay bi ri ser). Esqo işte, insoni keno nejdı zubini ra. Gegange isoni vezeno ser, gegane keno bın. İsoni keno têbın-têsara. Endı qarar birıyo. Qarar wertê ma de birıyo, wertê qomi de nê. Qarar qararê zeria mawa. Zeria ma ki zubin re vuleşına ro.⁶²⁷

2.3.2.10. Din u Unsuri Dini

Cematê Zazayan cematêko Bısilmane yo. Din, qey Zazayan muhim u erca yo, zaf çi yo u disturê heyati yo. Zazayi hetê mezheban ra ciya yi. Mıntıqaya zımeysi dı şaristananê Tokat, Qeyseri, Dêrsim, Sivas, Gumuşxane, zımeysi Çoligi dı, Muş, Erzurum u Erzingan dı Zazayi ‘Elewiysi cuyayêni. Mıntıqaya verroji dı zey cayanê Eqsaray, Çermuk, Çunguş, Sewreg, Gerger dı Zazayi Henefiysi cuyayêni. Mıntıqaya Rocveteyi dı zey cayanê Xarpêt, Çolig, Mutki, Lice, Hezro, Baykan dı Zazayi Şafiysi cuyayêni. Rına tıkê Ermeni u Suryaniysi zi esti ki wext ra wext biyi Zazayi. Zazayi Suryani u Ermeniysi qezaya Gerger ê Alduşi dı esti.⁶²⁸ Mekani diniysi zey cami, medrese, turbe u ziyareti heyatê cematê Zazayan dı cayo muhim geni. Ini mekani diniysi cayanê avayan dı zey mezra, dew, qeza u şaristan biyi ava u ca geni.

Miyanê Zazayan dı statuya dini ser zey şêx, seyid u meleyan merdımı sermiyani zaf i. Hetê din, cemat u siyaseti ra şar sera tesirê ini sermiyanan esto. Ini sermiyani quwet u tesiro ki din ra gureto seba ey miyanê şari dı cayê inan biyo zıxm. Şêxi hetê statuya cematki ra melayan ra ver yeni. Eğleb, melayi şêxan ra ders u distur gêni. Miyanê Zazayanê Suniyan dı mertebaya şêx u melayan ra berz a. Şêxi eğleb problem u meseleyanê gırdan u gıranan ri eleqedar beni u hel kenı. Melayi zafi problem u meseleyanê xısusıyan ri eleqedar beni. Zey mare bırnayış, helkerdışê de’wayanê kısas

⁶²⁶ Gestemerde, e.n.v, r. 31

⁶²⁷ Çağlayan, *Emalengê (Esq u Dez)*, r. 174

⁶²⁸ Çağlayan Ercan, e.n.v, r. 109

u heyf guretiş dı, piardışê merdıman neyaran dı, şıtışê meyitan dı u fitvadayışi hediseyanê cematkiyan dı, musnayışê xırsusanê diniyan dı rolê şêx, ‘âlim u seydayan zêd o. Hediseyê Şêx Se’idi dı ma ino rolo eşkara u zıxm vineni. Labelê dewıranê modernan dı seba barkerdışê bajaran, tedrisê mekteban ê sekuleran, zêdbiyayışê imkanan u vılabiyayışê hişa ideolojiyi(neteweyi) miyanê şari dı dı tesirê dini u merdıman diniyan biyo tay. Rına ini serranê peyinan dı şêxi miyanê xebatan ê siyasiyan dı ca gureto, paşt dayo yo fırqa(parti), ya bıxu ya zi oladi inan seba vicinayışi biyi namzet. Ino weziyet, gıraniya inan kerdo şenik u tesirê vateyê inan kerdo kêm.⁶²⁹

Seyidi yo meqamêka dini ya. Ê merdıme ki Hz. Fatıma sera neslê Pêxemberi ma ra yeni inan ra voni seyid. Seyidi miyanê Zazayan dı namdar i. Hem Zazayi Suniyi hem zi ‘Elewiyi qımet doni meqama seyidi u merdıman seyidan. Meqama seyidi, miyanê ‘Elewiyan dı tor zaf xu ramocnena. Suniyan dı seyidi şına rêsenâ Hz. Muhemmedi, ‘Elewiyan dı şına rêsenâ Hz. Husêni. Tıkê merdıman gore, hem nameyê Zazayi hem zi nameyê ‘Elewiyi teber ra panıyawo Zazayanê ‘Elewiyan. Ino vatış gore, goya Zazayi Dêrsimi heta niamebi şaristanan inan xu pê ‘Elewiyi name nikerdên u itiqadê xu ‘Rêya Heq/Raa Heq’ deni şınasnayış.⁶³⁰ Zazayi Suniyi tariqê Neqşibendiye, ‘Elewiyi tariqê Bektaşiyi qebul keni u dısturanê inan ser hereket şını.

Şaranê Rocvetiyê Werte dı din seni ku yo heqiqet u unsurê heyati yo Zazayan dı zi hına yo. Miyanê Zazayan dı baweriya Êlewiti zıxm a. Bena ki ino weziyet xu dusneno baweriya Şiiti; çunki itiqadê Raa Heqi ser ra eseri zaf Goranki nusiyayi u Goranki zi Zazaki ra nızd a u rına Zazayi familiyayê zıwanê İrani ra yi. Zazayi ‘Elewiyi hem zıwan u hem zi baweri xu ri zey yo kami vineni. Seba may ey çı wext xu name bıkerên voni ‘İtiqadê ma u zonê ma’. Ino heqiqet hem heyato raştikin dı hem zi eseranê edebiyân dı xu ramocneno. Sermiyanê itiqadê Hurufiyi Fezlullullah Esterebadi kitabê xu lehçeyê Gurgan-Esterebad dı nuştı. Zazaki ino diyalekt ra nızd a u ‘Elewiyi zi tesirê ina baweri dı mendi.⁶³¹ Zazayi Dêrsimi xu bı nameyê Kırmanç u Kızılbaş name keni. Bısilmaneyi Suniyi xu bı nameyê Zaza, Kırd u Dımıl name keni. Suniti u ‘Elewiti ser ra bêteyê Zazayan dı yo ciyayi u neyarti esta. Ey aleyhê yobinan dır propaganda keni. Suniyi egleb ‘Elewiyan Bısilman qebul nikenı, êbinvinayış u xırabdiyayış sera inan ra voni ‘doman, qızılbaş u herami’, kıştışê inan sewab qebul keni. ‘Elewiyi zi

⁶²⁹ Rüstem Erkan & Deniz Aydın, *Doğu’da Siyasetin Dinamikleri*, Vadi Yayınları, Ankara 2012, r. 106.

⁶³⁰ Dilşa Deniz, e.n.v, r. 52

⁶³¹ Fatih Usluer, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabcacı, 2009, s. 48,

eğleb Suniyan ra voni ‘toxmê Yezidi’. Ini çiyi, eseranê edebiyati ê Zazaki dı zi ca geni. Ino weziyet, binê nameyê Zazati dı yo kamiya milliti ser tica amiyayişê Zazayan keno zor. Bı oniyayişê sekuler tîkê nuştogî, roşnberî u merdîmî politiki wazenî ina yoyiti peyda bikerî labelê mo gure zaf zor êsayeno. Ini çiyi eseranê modernan ê Zazaki dı zi xu ri ca vinenî.

Baweriya Dêrsimijan u ê Xıristiyan, Zerduşt, Êzidi u Bısilmanan tîkê cihetan ra manenî yobinan. Mınasebetê ini baweriyân yobinan dır verin êsena. Dêrsimijan bawerî sera ini mınasebeti kerdi timiyan u hetê ibadet u ritueli ra hewayê u rengê şarê xu dayo cı. Baweriya Dêrsimijan(‘Elewiyan) dı zey *‘Roceyê duyês imaman, Xızır u roceyê Xızırî, Gaxan, Rocê merdan, Şewa İni, Cem guretiş, honakerdişê mumi u zobina baweriyî’* xu ramocnenî. Rına zıwanê Dêrsimijan u hardê inan bıbarık hesıbiyeno. Merdîmî zey Xızır, Duzgun Baba, Qureyşî, Goşkar Baba; cayî zey Çemê Munzuri, Hardê Dewreşî; çiyî zey tij, adır muqedes î. Ini rê rê zey yo ilah yeni vinayiş u qebul benî. Ini her çî vinenî u şınawenî u inan ri dua u ibadet beno: “...*Goşkar Baba to Husênê mi pawit, ancına nişanê mi do. To hîkmet û qudreta xo musnaye ma. Labelê hepis merdenê ra hîna xirabin o...*”⁶³² Miyanê ‘Elewiyan u Suniyan dı ziyaretan ri boraq(qurban) we’dnayiş u ziyaretan ser qurban sarebırnayiş esto:

Uca taye goşt pewt û werd. Gore bi toreyan kesê ke şiyêne zîyara Goşkar Babayî ser, seba ke dileğe inan bêre ca uca kewtêne ra... Goşkar Baba to Husênê mi pawit, ancına nişanê mi da. To hîkmet û qudreta xo musnaye ma. Labelê hepis merdene ra hîna xirabin o. Husênê mi pey nê des û bere aşinan ra bixelesnerê. Husên bêro keye, ez do rê qurbane sere bibirna.⁶³³

Bawerî sera problemi teyna miyanê Zazayan dı ca nigenî. Ini problemi miyanê Tırkan, Farsiyan u Kurdan dı zi ca geni. Hetê bawerî ra ‘Elewibiyayiş u Sunibiyayiş yo problemo xışm o. İta ra seserr vercu meseleya Armeniyan u ini serran peyinan dı meseleya Êzidiyan eseranê Zazaki dı hewayê bawerî u etnisite dı zaf ca geni. Ini problemi hişa milletperesti sera nızdbiyayişi Zazayan u zobina milletan kenî zor u her tim ciyayî ani verê çıman. Ini ciyayiyê ki miyanê Zazayan dı hetê din, bawerî u mezheb ra ca geni bêteyê şarî dı tica ameyiş, yobinan ri tehemul u yobinan ra heskerdiş keno zor. Ina zori eğleb welat dı u miyanê şarî dı xu ramoceno:

...İtiqatê Dêrsimuzu be ê Hermeniyan ju nêbi. Hermeni Xıristiyan, Dêrsimizi ki Elevî bi. Kes pêskarê itiqatê jubinî nêbiyêne. Her dı hetî ki bi bi kewrayê jubinî. İtiqatê jubinî rê hurmet musnêne.

⁶³² Dersim, *Deyndar*, r. 82.

⁶³³ E.n.v, r. 15 u 82.

Hermeniyu ki Tiji ver de duay kerdêne, Sultan Baba de, Duzgın de kelê xo birnêne. Dêrsımu ki, Kilise rê hurmet kerdêne...⁶³⁴

Ê Zazayê ki qîmet dani zıwan, urf u kulturi; hişa milletbiyayiş u neteweyi sera şini ina ciyayi xu ri nikenî problem; çunki ey ideoloji, çepi u neteweyi sera minasebetê inan din dır zaf çino. Goreyê inan din, destê iqtidaran dı yo silah o, yo xap u dom a. Labelê raşt hına niya! Din u baweri, insanan ra vano; *'Bıra biyen, yobinan ra hes bikerên, tu kesi ri niheqi mekerên, kurmo xırab ra dur bımanen.'* Eger yo merdım, cemat, qefle, hukmat ya zi dewlet din u baweri sera ino zulım bikero ino sucê dini niyo!

• **Romanê Deyndar** dı baweriya 'Elewiyan zaf ca gena. Ritueli ina baweri roman dı zaf cayan dı çıqi dani. Ino roman dı şexısı eğleb 'Elewi yi. Cuyê ini şexısan ser baweriya 'Elewiyan zêda zêd yena verê çıman. Miyanê 'Elewiyan dı rociyê duyês imaman menşur o. 'Elewiyi seba şinê hediseyê Kerbela u kışiyayişê Hz. Husêni ino roci depişeni. Ino roci dı cumiyerdı tıraş nibeni, cini u cumiyerd piya ranikuweni u kınca siyayan doni xura. Şew ra ver wer weni u heta fitar tu çi niweni. Fitara dı sıfreyêko şenik runeni, aw tay weni; çunki wazenê ki têşaniya Kerbela xu vira mekeri. Duyês rocan dıma şorbaya duyês imaman vırazeni u ciranan ri keni vıla. Cirani dua keni:

Elewîyanê kurdan seba şin û vîrardişê Kerbelayî her serre rojîyê des û di îmaman girewtêne. Yezîdî, Cenabê Husên û ûmmeta ey kerbela de qetil kerdîbî. Bi rojeyî û şîmî înan şehusula nê cenaban ardêne xo vîr û sıya girê dayene. Rojîyê des û di îmaman, des û di roj amayêne girewtêne... Awe ra bigê heta şekir û ê çîyanê binan bi des û di çîyan na germiye amayêne pewtêne. Yewî ke germiya cîranan girewtêne vatêne: - Heq qebl bikero, bireso ruhê şehîdanê Kerbelayî, bireso ruhê Hezretê Husênî!⁶³⁵

Roman dı ini roci diniyi her hetê roman dı yeni wendekaran vera. Mavac, 'emeliyetê Husêni rocê vılakerdişê şuarbaya duyês imaman dı beno u dadiya ey hınaa dua kena:

Zerifa duayi kerdêne vatêne: 'Ya Cenabê Eli, ya cenabê Husênê Kerbelayi, ya Goşkar Baba! Husênê mı ten der o. Şorê Husênê mı rê embaziye bikerê, quwete biderê cı. Husênê mı nê emeliyati ra bixelesnerê ra. Cenabê Eli tı dost u birayê bindestan, feqiran, mazluman niyi?.. Goşkar Baba, raurze razurze, şo bikewe emeliyatê Husêni. Bı destê xo ey weş bike, qey na hikmeta to çin a? Ez zana himetê to estê. Baweriya mı to ra esta...⁶³⁶

⁶³⁴ Çiya, *Her Çi Beno Sanike*, r. 54

⁶³⁵ Dêrsim, *Deyndar*, r. 34-35.

⁶³⁶ E.n.v., r. 116

Rîna roman dî rociyê Xıziri zi ca geno. Baweriya Xıziri miyanê Suniyan dî zi ca gena; labelê roman gore çimê ‘Elewiyan dî Xızır, temsile Heq u Hz. ‘Eli yo. ‘Elewiyi hefteyo peyin ê aşma Kanunopeyin dî destpêkeni ino rocî u hiri hefteyi piser rocanê sêşeme, çarşeme u paşeme rocî depişeni. Motifê Xıziri u rociyê Xıziri zey hikayeyanê *Xortê Dewe* u *Miyazê Xıziri* zobina eseran dî zi ca geni.⁶³⁷ Romanê *Deyndari* zaf hetan ra ca dano baweriyan bibinan. Zey ‘Teyra Pepuk, Bıza Quel, Şahmeran, Siyabend u Xece, Kerg u Lu, hot qatî ezmanan u ‘erdi, şiliya Edari, mınasebetê insanan u estareyan’ baweriya miyanê şari dî zaf qımetdar i. Ini motif u unsuri ino roman dî zi ca geni. Zindan dî hot serri mendış, ini unsuran ser yo mınasebet runayış o.

Romanê *Ti Tewrê Payiza Şiya* dî metodê tederunayış sera zey ‘cami, nımac, rocî, hec, Quran wendış, paşiw, zıkır, xımarê ciniyan, mewlid u ziyari’ zaf unsuri u motifi diniyi esti. Ini mewzuyi eğleb qerekterê Mala Husên, Heci Eli u Heci Musa sera yeni verê çıman:

Hecî Musayî qey nimaja giriş rakerd û ewnîya tornê xu ra: - Keynaya mi, nimajê xo çirrey vera mede. Çirrey xo vîra mekire, qebir esta. Merg û hesab estî. Biewnî keynaya mi, Malla Mehemed Elî Hunîyo Paliyij, yew qesîdaya xo dî içi rind vano...’’⁶³⁸, “Badîna Meryem estuna çadir rê fanus û zereyê yew qab de Qur’an-î Kerîm dard kerd.”⁶³⁹, “Leweyê Koyê Beytuşî de yew zîyar estibî. Vajîyayenî ke tede tirbê yew şehîd esta. Dormareyê tirb de yew quçê kerrayan estbî. Cinîyî zî Qeredere ra çend rey ameybî na zîyar sero.”⁶⁴⁰, “Hecî Elî verçimikî xo kerdî çımanî xo ya û yew kitab akerd. Sero de ‘Cuya Peyxemberan’ nusfîyayenî.”⁶⁴¹, “Ca de şî zereyê xeym û vindert nimaj.

Verê mi qulbe,
 Qulbeyê mi kabe
 Kabeyê mi şerîf
 Mi nîyet kerd
 Qey Allay, farzê nimajî yerî
 Allahu ekber.⁶⁴²

Romanê *Piltane*, dewa Piltane dî bî yo dini rituel dest pêkeno. ‘Elewiyan dî rociyê Xıziri esto. Ini cumleyi bêteyê ino rocî, hondiayış u zewac dî yo mınasebet ramocneni:

...Emşo şewa îne ya, şewa bimbarek a. Tim şewanê îneyan de Zerîfa sey dewijanê binan bi bermayış, can û zerrî ra duayî kerdêne la emşo manayê nê duayan dahîna zede bî... Ciwanan ke roje

⁶³⁷ Çîçek, *Teberik*, r. 23-32 u 33-46

⁶³⁸ Akdağ, *Ti Tewrê Payiza Şiya*, r. 55

⁶³⁹ E.n.v., r. 58

⁶⁴⁰ E.n.v., r. 79

⁶⁴¹ E.n.v., r. 157

⁶⁴² E.n.v., r. 130

girewt û awe nêşimite ganî a şewe hewnê xo de destê yewî/e ra awe bişimê. Destê kamî/e ra ke awe şimite yan kî kamcîn het de ke awe şimite ganî o het de û ê kesî yan kî a kese de bizewicîyê...⁶⁴³

• **Hikayeya Beyi Se Bena** dı tayê cayan dı fekê qehremanan ra Şêx ‘Eliyê Pali, Şêx Se’id u zobina şêxan ser a hem negatif hem zi pozitif qritikê baweri u dini beno:

O wina matmende fekê Mihî ra ewnîyabi, çend rayî pêser o vatbi ‘estafirullah’, dim a ageyrabi vatbi: - Dat Mih, nê çi qalî ti kenî! Xo gunekar meki! Efendî sene nimaj nêkeno? – Geloy ma, ti goş datê xo ni! Efendî nimaj nêkeno, roje nêgêno. Xora Hac zî nêşîyo. Mi ra des ray vato ‘Miho, Qurano ki ti her roj wanenî û ti ra çiyekî fam nêkenî tarîxê ereban o! To rê tarîxê ereban çi lazim o? Xo rê tarîxê kurdan biwani, tarîxê xo bizani!... Hûmay ra eyan o ki mi caran bêemreya şima nêkerda. Rojo ki mi xo zanayo hetanî ewro, ez zêrra safî ra pabesteyê kalîkê to Şêx Elî Efendîyê Palî bîya. Efendî, qirban, ez zana şima Hûmay heti çend şîrin î. Şêx Elî Efendî gama ki kewt bi tengane secadeyê xo eştbi Feratî ser û nimaj kerdbi... Kendirê Şêx Se’id Efendî hîrê ray qerefiyayo, ebi inhewa Hûmay vato ‘Gureyo ki şima kenî zilm o!...’⁶⁴⁴

Kıtabê Lêl dı hikayeya *Milaketa Tavûse* dı baweriya Êzidiyan ra behs beno:

Mezoptamya... Qezaya şarîstanê Musîlî: Şengal. Şengal; welatê Êzîdîyan. Welatê Şêx Adî... Welatê Milaketa Tavûse... Usulê Êzîdîyan winî bî, wexto ke yew keye de, keye ra xort yan ke kêneka azeba tîtal nêreşte miradê xo û merde seba înan keye ra pîyayê yan zî kam ke nêzdîyê înan o seba înan porê xo keno cira û beno kela mezela ra dano girê... Eke yew kêneka azebe ke porê xo serê mezele ra kerd cira, ceraverda bizane ke seba aye na dinya de ney ra girs jan çin o. Ê, a xeylê wext seba na rewşe sîya girê dana. Sîya girê dana û heyan ke yew pîyayo ke ci ra hes kerd yan ke keso ke sîya xo girano bêro ci ra vajo ‘Êdî bes o, sîya girm mede!’ O taw tezê sîya girêdayîşî ceraverdana. Tabî seba nê Qisayî ganî mabên ra xeylê wext derbaz bo û o merdim zî ganî wayîrê qesa bo...⁶⁴⁵

Hikayeya *Mileto Ke Ma Cîre Gureeme* ixtilafê ‘Elewi u Suniyan sera nusiyayo. Nuştoğ gore, vateyê Qızılbaşı miyanê Suniyan dı herîndê heqereti şıxuliyeno u ‘Elewiyi çimê Suniyan dı zey dîşmenê dewlet, harbiyaye u inkarkeri yi. ‘Elewiyi zi seba Hz. ‘Usmani nameyê ‘Usmani ra hesnikeni. Ino semed ra ina hikâye dı çendêk xırabi esti nameyê ‘Usmani sera qarekterize biyi. Hikayeya *Momi Nêşîê We* dı dı xorti ‘Elewiyi u Suniyyi yobinan ra heskeni u zewicîyeni. Dıma tersa yo keynaya Suni sera tay meseleyi beni ra. Cemgîredayîş u honaşıyayîşê mumi ini meseleyan ra yi. *Tersê Pio Qızılbaşı* dı yo merdimo ‘Elewi qicê şıraweno mekteb; labelê ino merdim terseno ki Suniyyi zırrar bîdi lacê ey u ey bikeri Tırk. Rına ina hikâye dı çimê qehremani ra Suniyan ra heqeret beno u êyi zey bincê Yezid/Muawiye name beni.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Aldatmaz, *Piltane*, r. 9-10

⁶⁴⁴ Espar, *Beyi Se Bena*, r. 29 u 34

⁶⁴⁵ Çiçek, *Lêl*, r. 65, 66 u 67.

⁶⁴⁶ Mergariji, *Budelaê Girşi*. Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, r. 47-49, 50-51 u 53-55.

Hikayeya *Zurker* dı yo zurkero namdar esto. Ino merdimo zurker sera ixtilafanê Zazayan ê ‘Elewiyan u Suniyan ra behs beno. Seba ini ixtilafan Şêx Seid u Seyid Rıza ra zi behs beno.⁶⁴⁷ *Miyazê Xizirî* dı baweriya Musahibi ra behs beno. ‘Elewiyi seba ina baweri aşma Xızırî dı miyaz pojeni u cirananê xu ri keni vıla.⁶⁴⁸

Hikayeya *Bava Hemedî* u *Heşê Bêzikî* çiyi ki bêteyê yo merdimo dewic u yo heşi dı beni inan ra doruverê baweriya ‘Elewiti dı pê yo feko mizahi behs beno. İta dı qehremanê hikâye Xızır, Qurêş, ziyaretan u tiji ri dua keno. Hikayeya *Qirvanê Xizirî* dı heyato rocın ra pawa baweri behs beno.⁶⁴⁹

Hikayeya *Elametê Qiyametî* dı ê qıcı ki nişrawiyeni mekteb inan ra behs beno. Ina hikâye dı merdımı dindari negatif êsayeni. Nuştoğ gore ini qıcı ridê merdımânê dindaran nişrawiyeni mekteb.⁶⁵⁰ La raşt teyna zey hına niya. Ina mesela dı zobina sebebi esti. Nişrawıtışê mekteban ê tutan dı tesirê hişa cumiyerdiyi u onayışê urfîyi esti. Şexısı dindari u dezgeyi diniyi seba dawedartışê hukmanê diniyan u menkerdişê xımar niwazeni qıcani xu bışrawi mekteban.

Hikayeya *Mar* dı maran sera yo baweriya şari ra behs esto.⁶⁵¹ Hikayeya *Werêameyişê Marê Qolî* dı boçê yo mari tera bena u may sera mar zi kuweno heyfê xu dıma. Ina mesela zey hikayeya şari yena vatış.⁶⁵² Hikayeya *Mara Belekine* dı minasebetê maran u insanan ra behs esto.⁶⁵³ Hikayeya *Ziyare* dı yo cini esta. Zaf çiyi yeni ina cini ser u dec oncena, zehmet vinena. Seba ino halê ay dua u ziyaretan sera baweriya ina cini beno kêm u sıst. Hikayeya *Wad* dı eksê *Ziyare* duakerdiş u şiyayışê ziyaretan ri yo heskerdişo zıxm u baweriya pit esti.⁶⁵⁴

Tikê eseranê Zazaki dı zey imam, seyda, şêx u heci merdımı dindari negatif vıraziyeni u qerekerize beni. Sarviyerê Ğerbijbiyayişi u modernizmi dı ma ino terz edebiyatê u sinemaya Tırkan dı zi vineni. Hikayeya *Cehşqazî* dı hına yo terz vatış esto.⁶⁵⁵ Hikayeya *Şermo Giran* dı yo merdım bı nameyê Mela yeno zanayış. Ino merdım hikâye dı yo şexiso ‘xain u menfietwaz’ o u tipêko negatif o.⁶⁵⁶ Hikayeya *Ziwanê Xerîbkî* dı bilaeqşê ini wırdi hikayeyan ina dor yo imam pozitif qerekerize

⁶⁴⁷ Gunduz, *Hikayeyê Koyê Bingolî*, r. 99-122.

⁶⁴⁸ Çiçek, *Teberik*, r. 33-46.

⁶⁴⁹ Çem, *Hewnê Newroze*, r. 23-27 u 127-136.

⁶⁵⁰ Lezgîn, *Halîn*, r. 46

⁶⁵¹ Çiçek, *Teberik*, r. 59-68.

⁶⁵² Nêşite, *Çakêto Sipî*, r., 101-104

⁶⁵³ Enwer Yılmaz, *Bena Hol*, Weşanxane Nasajans, İstanbul 2018, r. 85-98.

⁶⁵⁴ Topaç, *Bero Sûr*, r. 45-48.

⁶⁵⁵ Ersoz, *Berenge*, r. 24-29.

⁶⁵⁶ Yılmaz, *Bena Hol*, r. 33-54.

beno: “*Mela Selîm îlmê dînî, sîyasetê dinya û tarîx ra zî hayîdar bi. Pirodayeyê girêyan û besteye wekan nêbi. Çew eşkeno her çî tede qal bikero û biceremno(biceribno). Huşkîya xo nabî awka Muradî ver, kerdîbî tern...*”⁶⁵⁷

Tivernayîş u pinikerdîşê nesilan eseranê edebîyan dî yo mewzuyo muhim o. Ino pinikerdîş dî zey unsuranê din, baweri, urf u edet, tesirê zobina kulturana, vuriyayîşê kulturi, mînaqêşeyi verini u neweyi tesirê zaf çîyan esto. Hikayeya *Xizirê Zereyê Ap Mistefayî* dî xorti çepçiyî fikrê u estiya Xızırı qebul nikenî. Ino rîd ra ini u yo merdîmo extiyar pinikenî, yobinan dîr mînaqêşe kenî. Hikayeya *Kalo Herdîşsipî* dî bilaeqş yo qerekerter xort esto. Ino xort pîlanê xu ri hurmet keno, cayê inan zano, goş nano şîretanê extiyaran sera.⁶⁵⁸ Hikayeya *Gaxan*’i dî Roşanê Gagani ra behs esto. Ino roşan ê ‘Elewîyan o. Rîna ina hikâyeyê dî zey Xızır, rocîyê hiri rocan, niyaz(miyaz) u turbe unsuri dini esti:

Ewro roja pancşemeyî bîye. Qişle ra yew pîr ameybî cem gire dayene. Mêmanî kî ameyî cem ser. Pîrî, ma û mêmanê ma ardî dormeyê xo, cem gire da. Gulbangî vatî:

‘Halla halla, halla halla / Zîkr û duazê ma

Qîrvan û nîyazê ma / Çerx û perwazê ma

Veng û vazê ma / Tomir u sazê ma

Sewda û awazê ma / Şêro Olî Dîwan de tawîyê Heqî de

Qeym û qewul bo.⁶⁵⁹

Runayîşê Cumhuriyet aya Tırkiya ra pê teyna ciya mileti bini êbin niviniyeni. Din, rumeti diniyi u dindari zi çîmê rejîmî dî beni hedef u dîşmen. Dewîrê Yo Parti dî zaf camiyyi ya qefiliyeni ya beni axur, ezan Tırki diyeno wendîş, şewqê sareyê xu runayîş beno qanun, şaş u kılav zi beni yasağ. Hikayeya *Bilbilî* dî serranê Yo Parti ra u onayîşê Partiya Demokrat çîmê u cuyayîşê yo Zazayi mîxalifi ra yeni vatîş.⁶⁶⁰ Hikayeya *Gula Perîye* dî yo cini ra u cuyayîşê ay ra behs beno. Ina cini, seba tengîyan u derdanê xu Homayî ri cıgriyena. Hikayeya *Berê Mergî de Qulmêk Awe* dî yo merdîm bî nameyê dîmdayoğ⁶⁶¹ wesîfîyeno. Mergê ino merdîmî analojîya Kərbela dî peşkeş bena.⁶⁶²

Hikayeya *Dês* dî mewzuya xîrabeti ra behs beno. Xîrabeti, yo ceza wa u diyena suçdaran. Xîrabeti ya çîmê Pir ra ya zi rayîr ra kotîş o. Çî wext yo ina ceza bîgero

⁶⁵⁷ Ersoz, *Berenge*, r. 37

⁶⁵⁸ Beytaş, *Solê Surî*, r. 63-66 u 67-69

⁶⁵⁹ Demîrel, *Vindîbîyaye*, r. 14-15

⁶⁶⁰ Bor, *Estarêyê Koyê Hesarî*, r. 17-24

⁶⁶¹ Şoreşger, *inqîlabker*

⁶⁶² Kalan, *Lêlê Şodirî De Yew Rayîrwan*, r. 63-72

nieşkeno şiyu cem, sılam diyeno ey u sılamê ey niginiyeno u rocanê muhiman dı niginiyeni miyanê cemati. Hikayeya *Boya Xırqa* dı problemi ‘Elewiyan u Suniyan, baweriyi bibini esti.⁶⁶³

• Mehdi Özsoy kitabê **şiri** xuyo *Diwan* dı zaf kerrayan erzeno mela u şêxan. İnan tepiyamendişê şari dı u zaf çiyen negatıfan dı suçdar vineno u şiiiranê ey dı mela u şêxi tenkid beni. Ino kurm, kurmê nuştoğanê miletperestan u çepçiyen o. Özsoy zi bıxu keyeyê şêxan ra yo; labelê hişa neteweyi sera inan tamıznenno:

“Şêx, mallayî g’ gêrên werû

Vûn yow loqme w yow xırqe bêş

Pê se kenî mal û perû

Loqmê hûnzar, xırqê yin dês...

Esselat û wesselat

Mala goşt wen, ma îsuat...⁶⁶⁴

Şiirê *Çı Zano Se Bı?* dı dua u Homayi ra waştış u Şiirê *Duwa* dı baweriyaya Elewiyan sera hem Homayi ra hem zi zey Xıziri merdımânê miqedesan ra dua u waştış veciyeni ver:

Koyê Erafat dı mı destê xu

Aştı mı waşt Homayi ra

Aştı u bıratı

Xatirê tavus, İbrahim u İdrisi ra

Pêru insanan u dewranan ra

Wa bıreso ma

Aqıbetê duaya mı, çı zano se bı?⁶⁶⁵

Haqo, can-quweta xu Xızır rê bırusine,

Kerameta xu feqır u nêwes rê tey bıde,

Xızır wa xu eskera kero bêro,

Destur bıdo, dec u bela ra bıxelesino

Helmê dina de keder kesi medo,

Sewunê pêruno, sero senik kero,

Muzır Baba tey kerem bıkeru,

Tujik Baba sale derdu ra bısewikno...

⁶⁶³ Karakaş, *Rêça Binbareke*, r. 7-10 u 99-108

⁶⁶⁴ Özsoy, *Diwan*, r. 111 u 205

⁶⁶⁵ Karan, *Têmunek*, r. 23

Haq u taala asmeno.
Haq u taala hardo
Hard u asmen jubini reso
Zerrê mordemi roşt kero.⁶⁶⁶

2.3.2.11. Cini u Heqê Ciniyan

Edebiyat dı hetê mewzu ra melzemeyo esıl bı cini u cumiyerd insan o. Mefhumê cini zi u mefhumê edebiyati zi qasê mefhumê insani verin o. Ciniyi, nimeyê insanan i u dı cısn ra yo yi. Wextanê verinan dı ciniyi zey mal, xızımkar u qerwaş ameyi vinayış. Ino, weziyet bı seserran devam kerdo, cumiyerd edebiyat dı zey kerdoğ, cini zey kerde(nesne) ca gureto. Wextanê nızdiyan dı ciniyan heyato cematki, siyasi u urfı dı tor zaf ca gureto u êsayi. Ino êsayış, xu edebiyat dı zi ramoto u ino çağê globalizmi dı nuštoğanê ciniyan u mefhumê cini edebiyato modern dı cini hewayê yo problem dı ca gureto. Mefhumê ‘edebiyat u cini’ ra meqsed ‘tesirê ciniyanê edebiyatnasan edebiyat dı çendêk o, eseranê edebiyat dı ciniyi seni u çıqas ca geni’ yo.

Edebiyato modern dı eseranê edebiyat dı caguretişê ciniyan muhim o. Ciniyi bı wesileyê edebiyatê eşkeni xu u problemanê xura behs bıkeri, zobina nuštoği eşkeni problemanê ciniyan ra behs bıkeri u ini probleman hal bıkeri. Ina çarçewa dı seba ifadekerdişê tengasiyanê ciniyan edebiyat beno yo wesileyo muhim. Sayeyê ino wesile tikê nuštoği moderni wazeni miyanê cemat dı hişa ciniti eraver bıberi. Edebiyat dı şıxulnayışê zıwanê nerti, ciniyan duşte cumiyerdan dı tepiya verdeno. Zıwano nerti dı cini kêm a, sıst a, heqeret vinena, cumiyerd dima yena u miyanê cemat dı rolêko pozitif nigena. Zıwano nerti, ciniyan zey çımeyê xırabi vineno u cini, versiya cumiyerdi dı verdeno. Ino mewzu zey edebiyatê miletanê binan edebiyatê Zazaki dı zi ca gureto.

Edebiyatê Zazaki dı zaf eseran zey *Piltane*, *Deyndar*, *Barkerdena Zerre*, *Ema Lenge*, *Mêrdeyê Şewe* u *Bero Sur* dı ciniyi, zoriya ciniyan, onayışê cumiyerdan ê ciniyan u tadayê ki ciniyi vineni ya sera ser ya zi ramotiş u verê çıman ardış sera ca geni.

• Kitabê **hikâye Pîye Mi Kemane Cinitêne** dı hirês hikayeyan ra heşt hikâyeyi dunyayê ciniyan ra nusiyayi. Ini hikayeyan dı halê ciniyan bı zıwanêko trajik teswir beno. Cumiyerdi halê ciniyan ser kor i, vateyanê peygoş keni u inan sera ğıdar i; ciniyan zey qerwaşan u xızımkaran vineni, yo hişa pederşahi ra xu ciniyan ser heke vineni:

⁶⁶⁶ Kemal Astore, *Destur Bide*, Vêjiyaişê Tiji, Estembol 2003, r. 83

Rojê mi nîyada ke ancî vêreyê maya mi masayo. Xora mi xo zana nêzana maya mi tim diganî bîye. Cinîyê dewe pêro tim diganî bî, qanûnê dinya nîya bî. Ê ke diganî nîyê kî 'huşk'î bî. Ez çiqas ke ê wextî ser o bifikirî, cinîyê diganî yenê re mi vîrî, domanê verê de, domanê virare de, domanê kî pê dest girewtê."⁶⁶⁷ "Pî, sey axayî bî, maye kî sey koleye. Coka zaf waştîbî ke biwano, bigurîyo, qet kî nêzewicîyo. Peynîye de wendîbî û bîbî malime. Heta ke o nas kerdîbî kî qet zewaj nêameybî re vîrî. Ey de ke zewaj bire kerd, êdî rind zanayêne ke o aye sey însanî vînenê, ci rê hurmete keno. zewaj ra tepîya ke di-hîrê hewteyî vêrdî ra, o, hêdî hêdî çerexîya, bî sey pîyî, bî sey birayî..."⁶⁶⁸ "Sebebê ke cêrabîyayîşê maqulî alkolizm, xumare, cinîkadê bîne yê. Sebebê ke bihumarîtî, sebebî nîyê. Rasta xo seba şarê ma nê sebebê peyênî kî sebebê saye nêbenê, heta ke ti tek parçe ya ganî îdare bikerê..."⁶⁶⁹

Bedriye Topaç zi kitabê xuyo *Bero Sûr* dî zafî ciniyan ra behs kena. Çunki a zi yo cini ya u çimê ciniyan ra ciniyan ana verê çiman. Topaç, ino mewzu dî cigiriyena u lome kena. Ay gore nimeyê ma dunya cini yi u nimeyê bini zi ciniyan ra biyi; labelê rîna nameyê ciniyan çino; ciniyi wareyê cemat, siyaset, huner u edebiyati dî zey yo melzemeyi viniyeni. Ciniyan estbiyayîşê xu, xu vira kerdo. Her cayê dunya dî ruh u tebi'etê ciniyan zêpiyo. Ciniyi narîni u şekil doni dunya:

(Fatma) - Daye tî mî ra çiqas heskena?

- Cana mî, fata min a rîndek. Ez to ra zaf hes kena.

- Daye tî mî ra hendaye bîraye mî memî hes kena?

- Wuyy! Ere, î seni qese ye tî gesq kena? Cigere yew a. Na zeriya bele qet domanan yewbin ra ciya kena?

- Daye qey bire mî mem yeno, inan de nuşen ru nun weno. Tî mî ra vuna, tî del a, ala tî uca vînde. Ez barci piştwerdiya inan ra xo kena mîrd?

- O comerd o fate mî. Ez coka ina vuna.

- Ez zi cini ya daye. Ma se biyo?

- Ere eybo eyb!

- Ez eyb nikena daye. Nan wena..."

"Kuçeyê ke ez vîyarena ra hemine de mî ra ver tenayîya vîyarda ra. Hemine de rêça hesiranê cinîyan esta..."⁶⁷⁰

Hikayeya *Perrê Pîyî* dî dec u dramê yo keynaya qıckêk ra behs esto. Ina keyna, heskerdîşê babiyî senin o çîrrê nidiya u nizona. Hisê babiyî ina hikâyê dî bî vıraştîşan serraştîyan dî yeni zıwan.⁶⁷¹ Hikayeyanê *Kênayî*⁶⁷² u *Pukeleka Peyêne* dî qıco lacın,

⁶⁶⁷ Aldatmaz, *Pîyê Mi Kemane Cinitêne*, r. 57-58

⁶⁶⁸ E.n.v., r. 87

⁶⁶⁹ E.n.v., r. 93

⁶⁷⁰ Topaç, *Bero Sur*, r. 21 u 25

⁶⁷¹ Topaç, *Bero Sûr*, r. 5-9

⁶⁷² E.n.v., r. 17-20

qıca keynayin ra ver yena depıştış.⁶⁷³ *Têduştî* dı problemi ciniyan esto. Cini zey cumiyerdan niviniyeni u zêpi nidepışiyeni. *Bero Sûr* dı heqî ciniyan çarçewaya serbestiyan u azadiyan dı nusiyayi.

Hikayeya *Serekirî* dı qıcı keynayı, qıcanê lacan ra cêr viniyeni. Ina hikâye dı yo bawî u şeş qıcı ey keynayin esti. Inî keynayan ra Gul, serqereker a. Ino merdım keynayanê xu ra şermayeno. Hikayeya *Heqî Vengê Mi Nêheşna* dı dramê yo keyna ra behs beno. Miyerdeyê dadiya ay, tecawuz keno ina keyna. *Tersê Zewaci* dı zewac ver ra tersê keynayan ê ezabi u zewac ra pê hişa u onayişê cumiyerdan ver zoriya ciniyan ra behs esto. *Xêxîya Cinîyan* merkezê hikâye dı yo cini ca gena. Ina cini, her tim xapiyena u heqeret vinena.⁶⁷⁴

Hikayeya *Fatima û Helga* dı yo cumiyerd esto. Ino cumiyerd, zulım keno ciniya xu, a cini xebitiyena wı weno. Dıma ino cumiyerd şıno Alamanya u uca dı yo ciniya Alaman dı zewıcıyeno. Ina dor, ina ciniya Alaman ri beno xızımkar u qerwaş.⁶⁷⁵ Hikayeya *Vînbîyayîşê Zîne* dı yo keynaya ezeb esta. Babiyê ina keyna wazeno ay pê zor ay ra 25 serr pil yo merdımı dı bızewıcnı. Ina zewaci ra ver keye ra remena.⁶⁷⁶ Zewac ra ver rê rê tîkê hissi insanan beni tercihan ğelatan. Ino weziyet, zaf neticeyanê xıraban ano meydan. Hikayeya *Zirave* dı yo keyna ra behs beno ki ina keyna pê hissanê xu hereket kena u peyni dı miyerdeyê ay, ay pê nijukan kışeno.⁶⁷⁷

Hikayeya *Huzna* dı yo keynaya xort ser ra çiyê ki keynayı xort u ezabi vineni, dramê inan ra u keynayı ki heqê heyati destê inan ra ameyo guretiş ra behs esto.⁶⁷⁸ Hikayeya *Seye* dı yo keynaya sewır esta. Ina keyna, dumariya xu ra eziyet vinena.⁶⁷⁹ Hikayeya *Hêrsê Estûna Mermere* dı wesayitanê şaredariyan ê raywanan ra behs esto. Inî wesayiti eğleb fek ra beni de. Hına yo sıxleti dı tîkê şexısı pisi keynayan u ciniyan taciz kenı. Hikâye ina tema sera diqet oncena.⁶⁸⁰

• Kıtabê şiiri *Kekû* dı şiirê *Hero Baş* dı hewayê hikâye dı yo keyneka sewır ra behs beno. Bawiyê ina keyna, ay emanetê Ap Elî keno. Ina, keyna wazena bıxu bıxebitiy u pê herê xu kuliyan bıkirışn u bıroşo; labelê Ap Elî ay ano fikrê cumiyerdan sera. Pê yo fistana sûr lacan fisneno ay dıma u keyna xu ri yo miyerde vinena u

⁶⁷³ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 10-14

⁶⁷⁴ Aldatmaz, *Piyê Mi Kemane Cinitenê*, r. 90-95.

⁶⁷⁵ Bor, *Hêvîya Macîre*, r. 17-26

⁶⁷⁶ E.n.v., 41-45

⁶⁷⁷ Bor, *Estarayê Koyê Hesarî*, r. 5-10

⁶⁷⁸ Lezgîn, *Binê Dara Valêre de*, r. 7-13.

⁶⁷⁹ Çem, *Hewnê Newrozi*, r. 73-76.

⁶⁸⁰ Lezgîn, *Halîn*, r. 19-20

zewıcıyena. İta dı vateyo nuktedar u bı mizah esto. Cini, bı eqlê cumiyerdan u nizamêko inan ronayo a feqiri u belangazi ra xelîsiyena:

...Ûme şî Ap Elî heti, keyna waşt
Keyna dê lac axay, veywê yê vıraşt

Hewilnên newi kîye, vewî berdîn
Ap şî vew ver ra va, ti meb hîn derdin

Mi tu rî yew her dî, timar palûn kerd
Wazena bûn ci, wazena veyşân verd

...
Ap Elî zûnaye b', pey yew sûrfîstan
Keynawa bêwahar ardi sêr destûn...⁶⁸¹

2.3.2.12. Zobina Mewzuyi

Edebiyato modern ê Zazaki dı biyi ini mewzuyan zey *mewzuyanê şexsiyi, çımtengi, minasebetê insanan, cinayetê ki failê inan belu niyi, mewsiman gore 'emeleyi, problemi kardaran u karkeran, meseleyi apolitik, hewyani u cuyê inan, sêhr, imtihan, aqılı u bîaqılı, merg, hilekerdış, bext u qeder, cemat, goristan, cinaza, cemat, mizeh, cinsiyet, çimê cumerdan ra ciniyi, zewac, ciranti, şoneti, mekteb, urf u edet, eşîret, embazti, ters, dizdi, çımtengi* usb mewzuyi zi şixuliyayi. Ma seba ardışê verê çıman ini mewzuyanê zobinan ra çend misalan doni:

- Edebiyatê Zazaki dı tîkê metinan dı **kurmê insanan** ra zey çımtengi, kurreti, zurkeri u hesudi behs beno. Hikayeya *Xopan* dı yo qereker esto u nameyê ey Hesên o. Nuştog, kurmê Heseni sera çımtengi, çıkusi u heskerdışê pereyan ra behs keno. Ini wırdi mewzuyan her wext diqetê edebiyatnasan anto. Ina hikâye dı qehremano Hesên bı çımtengiye xu biyo namdar u pereyan ra zaf heskeno:

...Pereyî amey Hesênî vîrî. Cayê xo de bî huşk, mend. Doktorî lepikî xo destan ra vetî, hetê de nay ro û şî pey masa... Hesênî qet vatena doktorî înan nêkerdê. Sey dizdan dormeyê xo de hîra hîra nîyada, bi telaşe xo eşt teber...⁶⁸²

Hikayeya *Kelmîzin* dı rocanê mekteb ra, mişeqetiya talebeyan ra u talebeyo ki nieşkeno miza xu depışo ey ra behs esto. Hikayeya *Xafilbela* dı hewayê vîstonikan esto. Nuştog ita dı heywanan dano qîsêkerdış u inan ser ra mesajê piyayi, dastgiri u

⁶⁸¹ Ersoz, , Kekû, r. 88

⁶⁸² Huseyîn Karakaş, *Omîd Esto*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2006, r. 38, 39

yobiyi dano.⁶⁸³ Hikayeya *Fitwaya Nengan* dı yo şexiso esto. Ino merdım, nengçınayış xu ri kerdo kurm. *Henekçî* dı yo şexiso yarun u mexsare esto. Ino hına yo tip o, kam bion cıra ey ri wuyeno.⁶⁸⁴ Hikayeya *Bedelê Xayinîye* dı yo merdım çımteng u hesud esto. Dewıcı ino merdımı qeçaxçiti kenı. Ino merdım hesud gerreyê dewicanê xu eskeran ri keno.⁶⁸⁵

Hikayeya *Xêx* dı yo sexeki ra behs beno ki insani ey nigeni xu miyan, xu tera kenı, pê ey xax kenı u qımet nidani cı.⁶⁸⁶ Hikayeya *Xortê Dewe* cuyê dew sera nusiyaya. İta dı ca diyeno çar xortan yarunan u mişeqetan.⁶⁸⁷ Miyanê şari u cemat dı qey her şexısı çiyêk sera yo kêmi, yo şeniki ya zi yo heskerdiş esto. İni çiyi rê rê insan dı zey nêweşi beni yo kurm. Kitabê *Tariyîya Adirî De* dı qısımê *Defterê Nêweşiyân*⁶⁸⁸ dı şeş hikâyeyi bı sernuşteyanê ‘Nêweşîya Dîyarbekirî, Nêweşîya Maseyan, Nêweşîya Nêweşan, Nêweşîya Leblebiyan, Nêweşîya Sîyataleyî, Nêweşîya Qijikinî’ veciyeni verê wendekaran.

Hikayeya *Rotişê Yew Banî* dı dı sextekari esti. İni wırdi sextekari yo cumiyerd u ciniya extiyari xapıneni. *İpsiz û Sapsiz* dı yo merdım extiyar ra behs beno, ino extiyar şaristan dı dı merdımın dı beno şınas. İnan ri baweri bıkeroye ya nikero ser bête dı maneno. *Mihê Mence* dı yo merdım ki yo qehwexane şıxulneno qerekerize beno. Ino miyerik nidayışê kirayê qehwexaneyi her tım yo çik viyane keno.⁶⁸⁹

Hikayeya *Derdê Ziqimê Sîyayî* zey cığarı şımtış yo kurmo xırab ra behs esto. Cığarı, yo raştiya u problemo cematki yo. Şımtışê cığarıyê qey şexısan u cematın neticeyanê negatıfan kırışeno.⁶⁹⁰ Hikayeya *Karmendê Mi Karê Xo Zano* dı ruşwet guretiş u dayiş ra behs esto. Hikâyeyê nameyê xu vateyê serekveziran verinan ra ê Turgut Özal’i ra gena.⁶⁹¹

Miyanê şari dı tıke merdımı bı nameyê xu nê leqabê xu şınasiyeni u biyi namdar. Hikayeyanê *Murîyerê* u *Qertal Hema Zî Perreno* dı ca diyeno leqaban.⁶⁹²

⁶⁸³ Canşad, *Xafilbela*, r. 65-76

⁶⁸⁴ Lezgîn, *Ez Gule Ra Heskena*, r. 14-15 u 20-23.

⁶⁸⁵ Çem, *Hewnê Newroze*, r. 49-56.

⁶⁸⁶ Çiçek, *Teberik*, r. 15-22

⁶⁸⁷ E.n.v

⁶⁸⁸ Roşan Lezgîn, *Tariyîya Adirî De*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2012, r. 35-80.

⁶⁸⁹ Nêşite, *Çakêto Sipi*, r. 17-22

⁶⁹⁰ Canşad, *Waştî*, r. 50-53

⁶⁹¹ Yılmaz, *Bena Hol*, r. 79-84

⁶⁹² E.n.v., r. 53-55 u 56-58.

Hikayeyanê *Paleyêko Newe, Serewedaritişo Bêveng*⁶⁹³ *Karkerê Îstasyonî* dı karkeri mewsimi merkez dı ca geni. Ê çiyi ki sareyê inan ra viyerto, zoriya gureyê inan zereyê yo tenkido realist dı nusiyayi. Nidayişê heqê inan, neheqi u zêpi nidepiştış mi hikayeyan dı unsuri muhim i.⁶⁹⁴

• Hikayeyanê Zazaki dı **daqalkerdişê daran u heywanan** zey yo metafor yeno verê çımanê ma. Hikayeya *Vengê Birrî, Hesê Mişî, Gozere* u *Simzêre* ini hikayeyan ra çend hebi yê. Hikayeya *Vengê Birrî* Munzur Çemi ya. Ina hikâye, hikayêka derg a. Ina hikâye dı, serranê 1990'yan ra u çiyê ki welatê Zazayan dı biyi zey vengkerdişê u veşnayışê dewan, zulmê eskeran inan ra behs beno. Raştı ra Zazayi u Kurdi ê serran miyanê dı adıran dı mendi bi; labelê nuştoğ ita dı zey zaf nuştoğanê Zazayan dewlet xırab, organizasyonê PKK rınd teswir keno. Ina hikâye, ino het ra diqet ancena. Goreyê hikâye yo birr dı zey kesa, helı, mar, paskuvi, heş, mês, samuere, mırçık zaf heywani cuyayêni. Ini mewzuyi fekê heywanan ra yeni vatış:

...Peynîye de dem ame ke çenikê xo reyna lewîya û nê çekuyî fek ra vejîyayi: 'Ez yew kesa yane. Ez zanen ke destê mi ra zaf çî nîno. Labelê ewro ra pey çiqas ke destebera mi ra ame verva nê wahşetî vejîn. Eke zovîna çîye mekerîne ki ben vengê nê birrî. Ben vengê ey û çiyê ke bîye her kesî re qesey ken. Qesey ken ke çiyê ke amê sere, bêrê zanayene, meyêrê xovîrkerdene...'⁶⁹⁵

Hikayeyanê *Gozêre* u *Wesar û Eskero Siya* dı yo gozêr heyatê xu ra behs kena. Ina gozêr dewa xu ra, şayiya xu ra, decê xu ra, şahadiya xu ra u emrê xu ra behs kena. *Hûtê Gola Qorqorî* dı çiyi serraştıyî u hediseyî 'eceyibi uslubê vistonik dı yeni vatış.⁶⁹⁶

Hikâyeyi Canşadi *Eşqê Kerge* u *Hesê Mişî* dı serqerekteri heywani yê. Hikayeya verin dı yo kerg, zerr devısnena dışmenê xuyo Luyi ri. Ino eşq çımanê ay keno kor u seba ino eşqi leyiranê xu, azadiya xu u heyatê xu kena vind. Hikayeya diyin dı vaceyoğ yo heş o. Çımê heşî ra yo dewıcı ra -ki nameyê ey Hesên o- behs beno. Birro ki heş tede cuyayêno o birr ra; keyeyê, banê, bexçeyê, heywananê Heseni ra derg u dila behs esto. Peyniya hikâye dı esker seni bomba erzeno birr u dew fekê heşî ra yeno verê çımanê wendekaran.⁶⁹⁷ Hikayeya *Simzêre* ê dı vaceyoğ yo dara sizyer a. Ina dar, xu u daranê parkê Gulhaneyi nona tiver. Heyatê ay zey ini daran niyo. Ay zaf zor i ontu u herbê İran u Irak dı doruverê ay dı mayini esti:

⁶⁹³ E.n.v., r. 47-56 u 57-62

⁶⁹⁴ Yılmaz, *Bena Hol*, r. 23-32

⁶⁹⁵ Çem, *Antolojîyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî)*, r. 73-100.

⁶⁹⁶ Roşan, *Dara Goze*.

Not: Ez nieşkiyayo ino kitab pêda bikeri. Ino kitab sera mı kitabê İlyas Akman'î ê Modern Zaza Hikâyeciliği I ripel 107-109 u 112-113 ra istifade kerd.)

⁶⁹⁷ Canşad, *Hesê Mişî*, r. 20-26 u 31-51

Ez Parkê Gulxaneyî de jû gözere nîya, a ke ne hayrê polîsî ci esto, ne kî hayrê to. Ez simzêra mîyanê çar mayînan der a. Zaf koyêde dûrî der a. Û teyna ya. Tuk û teyna ya... Şima mi de nîyamedêrê, ez kewta bîlîya xo, mi şima xo vîr ra kerdî. Mi şima rê qalê a roje kerdêne ne?...⁶⁹⁸

Hikayeya *Ceza Tîje* dî heywanan u tebiet ra behs beno. Nuştog̃ gore gereka insani qîmet bîdê heywanan u tebiet. Ina hikâyê ino çarçewa dî yo tuti ana verê çîman. Ino tutêk, yo mari kîşeno; labelê tebiet ey ra yers bena u ceza dona ey.⁶⁹⁹ Hikayeya *Pîsongo Çilek* dî yo şexîs ra behs beno ki ino şexîs heywanan u tebiet ra hesnikeno u teyna ho pîzeyê xu dima yo. Hikâyê dî xodbîni u neticeyi ay xîrabi benî mesaj.⁷⁰⁰

• Hikayeya *Tersê Memî* dî fekê qehramani ra behs beno ki gereka insan **çiyo ki tera terseno, xof keno** inan dîr biyo tîrî, bîkuwero yo hesabpersayîş. Mem nê wendîş nê nuştîş nizano, dewa xu ra çîrrê niveciyayo u qey xebat şîno Almanya. Tersê kuçeyan nîzanayîş u vinbiyayîşê ey geno. Xora şewêk tersê ey bena raşt u yena ey sare. Mem, rayîrê xu şaş keno u beno vind. Embazê ey Pîro ey ra tor çîmakerde u zona yo. Mem, destgîriya embazi xu sera ino ters ra xelîsiyeno.⁷⁰¹

Kıtabê Budalaei Gırşî dî hikayeya *Germanist* dî tamakari, xudbîni u kuarfamiya yo melîmî ra; *Hengure* dî biimkani, feqîrtî u wuestayan Armeniyan ra; *Hurendia Domoni Kardikerda* dî dîxtoran ra behs beno. Inî dîxtorî mexsus teşhîsan g̃elatan donî u wa pê qîcan niyari pîzeyê cîniyan gîredani. Hikayeya *Mî Pie To Remina* dî yo remnayîşî ra behs esto; labelê ita dî yo cumiyerd yo cîni nîremneno bilaeqs yo cîni yo cumiyerdî remnena. Hikayeya *Asme, Televizon u Qılae Sîlî* dî hîrî hikâyeyî qîcî estî. Inî hikayeyan dî ferq u pinîkerdîşê nesîlan ra behs beno.⁷⁰²

• Hikayeya *Bircanê Diyarbekirî ra Mektubêke* dî zey zobîna hikayeyan Diyarbekir u eşqê ey veciyeno ver. Ina hikâyê dî tarîxê 21 Edarî ser ra bîmbarîkkerdîşê Newrozî ra behs beno. Ino mektub dî hîna yo **Newroz** ra behs beno ki hema hîna yo bîmbarîkkerdîş nîdiyayo. Peyniya inî bîmbarîkkerdîşî dî destegê dewlet esto. Hikâyê nameyê ‘Şewa Newrozî, Asmenê Diyarbekirî dî, Rocê Newrozî u Pîyes’ çar qîsîman ra yena meydan.⁷⁰³ Hikayeya *Hewnê Newroze* dî zî hîna yo bîmbarîkkerdîşê Newrozî

⁶⁹⁸ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 128-129

⁶⁹⁹ E.n.v., r. 91-98

⁷⁰⁰ Bor, *Estareyê Koyê Hesarî*, r. 11-16

⁷⁰¹ E.n.v., r. 101-108.

⁷⁰² Mergarîjî, *Budelaê Gırşî*.

Not: Bionên Akman, *Modern Zaza Hikâyecîlîgî I*, r. 52-53.

⁷⁰³ Roşan, *Dara Goze*.

Not: Ez nieşkiyayo ino kitab pêda bikerî. Ino kitab sera mî kitabê İlyas Akman'î ê *Modern Zaza Hikâyecîlîgî I* ripel 105-107 ra istifade kerd.

zereyê yo honi dı omiyo nuştış. Ê insani ki pê serran hê eziyet vineni u hesret onceni heviya inan pê yo honi ca gena.⁷⁰⁴

• Hikayeya *Ben Bulamaç Yemiyol* dı wexti peyin ê ‘Usmaniyan ra, herbi ki dewam keni inan ra u serranê xela ra behs esto. Ini serran dı hiri Zazayi şını yo dew u uca dı xu wezifedari fermi ilan keni. Ino çarçewa dı hediseyi yo zıwano mizahi dı yeni vatış.⁷⁰⁵ Hikayeya *Rayîrê Kora* dı Herbê Kora ra behs esto. Yo xorto Zaza şını ino herb. Ina hikâye dı ino mesaj diyeno: Zazayi teyna welatê xu dı nê zobina cayan dı zi dec onceni.⁷⁰⁶

• *Domanê Welatê Mi* dı hiri qısmi esti. Hikâye dı vercu tuti ki dew ra barkerdo ameyi şaristan, qısmo diyın dı ê tuti ki dadiyi inan koti hepıxaneyi u qısmo peyin dı yo tuto geçi ser ra cuya, tengi u zoriya tutanê qıcan ra behs esto.⁷⁰⁷ Hikayeya *Dejo Hîrêlengêz* dı hiri bırayi şını ğurbet u gaziya mergê yo bırayi yena dew; labelê kamci bıra merdo eşkera nibiyo. Ina xeber sera hisanê timiyan ra u decê mergi sera meylê ciniyanê ini bırayan ra behs esto.⁷⁰⁸ Mıntıqaya Zazayan dı **çerçiti** yo gureyo verin o. Heyatê her Zazayi dı çerçiti ra yo virameyiş esto. Eyi ya çerçiti kerdo, ya yo çerçi ra erminêk erinayo ya zi çerçiyi diyi. Hikayeya *Çerçi* dı ino mewzu ca geno.⁷⁰⁹

• Hanzala yo qerekerê karikaturi yo. Ino qereker bı destê nuştog Naci el-‘Eli ra serra 1987 dı viraziyayo. Hanzala yo tuto qıc o u karikaturan dı desti ey her tim pey ra gıredayeyi u paştê xu dawa Dunya; çunki wı ridê Filistin ra dunya ra herıdiyayo. Ini karikatıran dı idareyanê dewletan ‘Ereban ri yo kerraestiş(hiciv) esto.⁷¹⁰ Hikayeya *Hanzala* dı ina çarçewa dı problemê Filistin ra u ino Hanzala ra behs beno: “*Hanzala ke ame dinya des serrî bî. A roje ra nat des serrîya xo de yo. Filîstîn ke azad bî û ê yê ke şîyê xerîbîye agêrayî welatê Hanzalayî, a roje ra dest pêkeno, beno pîl Hanzala.*”⁷¹¹

Hikayeya *Lîş û Sabun* dı lêş u sawun dı metafori yi. Ini metaforan ser ra tıkê hişi cematki u xelati yo vatışo razber dı nusiyayi: “*Qeder û peynîya înan, zereyê kanalîzasyonî de lîş û sabun kerdî vindî. Her di zî bîyî qurbanê engîştanê barîçekan.*

⁷⁰⁴ Çem, *Hewnê Newroze*, r. 137-144.

⁷⁰⁵ Çem, e.n.v., r. 9-16

⁷⁰⁶ E.n.v., r. 87-90.

⁷⁰⁷ Asmîn, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, r. 70-82

⁷⁰⁸ Ersoz, *Berenge*, r. 7-11

⁷⁰⁹ Çiçek, *Lêl*, r. 21-26

⁷¹⁰ Aljazeera, “eş-Şahsiyyât-Fennânûn”, <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/icons/2014.12.6/> ناجي العلي, Tarixê ciresayişi: 14.04.2021

⁷¹¹ Demîrel, *Vîndibîyaye*, r. 17-20

Her diyan zî nêzana ke esil dişmenê înan ê destê bi engiştanê barîçekan a bî."⁷¹²
Hikayeya *Şîlanê Dewa Ma Zî Bi Mi Ra Bermayêne* dı bı hisanê 'qehırayış, ters, teynayi, debiyayış u fedakari' waştışê ver veciyayışi esto. Hikâye hemı zereyê yo mektubi dı ca gena.⁷¹³

• Kitabê *Ez Gule Ra Hes Kena* ê Roşan Lezgin'i yo. Ino kitab dı nameyanê '*Perskerdene, Teklîf, Qiseykerdene, Şorbaya Şorre, Fitwaya Nengan, Erdîşe, Hewn, Henekçi, Şubhe, Dizd, Nezaket, Homa û Pêxamber, Leyirê Nê Zemanî, Şeytanîye, Piling û Kesa, Embazîye, Girdiye û Qickekîye, Boya Lewanteyi, Çaya Serhedî, A b c, Galîleoyî Raşt Vato ke Dinya Cilor a, Faydeyê Kursê Ziwane Kurdkî, Murîyêre, Qertal Hema Zî Perreno!, Komunîstîye, Şorişgêro Kurd, Tena Name Kêmi yo, Anton Çexovê Ma, Protesto, Komeleya Kurdkî, Ez Gule ra Hes Kena, Awire Aye Çimanê Mi De Mendê*' 16 hikâyeyi u 15 hikâyeyi kılmi esti. Ini hikayeyan dı **ciya ciya mewzuyi** zey 'merdimi kurme inan ciyayo, xax, neng çınayış, yâruni, dızdi, ağati, dı ciniyi, eskeri, Tırki nizanayış, kursi Kurdkî u Zazaki, nizanayışi, loqmatik panayış, yobinan perskerdış, nezaketi, şeytani u komunisti' esti.⁷¹⁴

Edebiyato modern ê Zazaki hetê mewzuyan u temayan zaf dewlemend do. Eger ino xısusiyet sera yo xebata xısusî bıvıraziyo yeno vinayış ki roman, hikâye, şiir u zobina tewıranê Zazaki dı se ra zêd mewzu u temayi ca geni. Ê mewzu u temayi heta ita ca diyayi cı ramotışê edebiyatê Zazaki sera sınoranê ina xebat gore yo çarçewa yo.

⁷¹² Bor, *Estareyê Koyê Hesari*, r. 68

⁷¹³ Kalan, *Lêlê Şodiri de Yew Rayîrwan*, r. 9-20

⁷¹⁴ Roşan Lezgin, *Ez Gule Ra Hes Kena*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2007.

NETİCE

Modern, yo terimo Franski yo u ê mefhum, weziyet u eraverşiyayişi ki newe, ‘esri u roci yi inan geno zereyê me’nayê xu. Vateyê modern, cemata Awrupa dı seserra 17. ra pê veciyeno ver. Ina kelime, edebiyat dı qey ê eseran şıxuliyena ki ê eseri urf u edet ra qerifiyayi u inan ri sareweradoni. Kelimeyi modern u modernizmi çendêk ‘eyni kok ra biyên endêk zi goreyê şexısan u cematın rê rê me’nayanê ciyayan kırışneni. Tewiri edebiyi heta seserra 20. zereyê yo tesnifê klasiki dı ca geni. Pawa edebiyato modern dewırê edebiyânê cembıyan qediyeno, pa ğeyretanê şexsiyan tewiri neweyi veciyeni u bı ini tewıran eseri neweyi nusiyeni. Ino seserr dı wareyanê siyasi, eskeri, iqtisadi, teknoliji u kulturiyan dı minasebeti miyanmiletı beni zêd u sıxlet. Tewiri edebiyatê moderni zey roman, hikâye, şiir, virameyiş, rocane, ceribnayış u biyografıyi dı veciyeni ver u beni tesirdar.

Wextê Usmaniyan dı tesiro modern o verin, Tenzimat dır serra 1839 dı destpê keno. Tewiri neweyi zey rocname, şiir, roman, hikâye u tiyatro tesirê Ğerbıjbiyayış u Modernizmi dır kuweni edebiyatê Tenzimat’i. Ğerbıjbiyayış u Modernizmi, dorê yo çarçewa, yo hiş u yo ğeyret dı eraver şını. Ini wırdi fikiri tıkê şaran u cematın sera tesirêko muspet u tıkê şaran u cematın sera tesirêko menfi vırazeni. Sareyê serranê 1900’yan ra pê miletperestiya Tırkan, qımetdayışê Tırki u inkarkerdişê şari ki Tırk niyi, biyê Tırki qebulnikerdişê zıwanêko dıyın, qısêkerdişê zobina zıwanın ri tehemulnikerdiş, zobina zıwanın u kamiyan ri heqereti u tadayı miyanê Zazayan u Kurdan dı xu zıxm a zıxm dani hiskerdiş. Ino tesiro menfi serranê 1960’an dı beno zêd, serranê 90’yan dı her ca dı xu dano hiskerdiş. Ino tesiro menfi wareyê edebiyati dı zi êsayeno. Zey Zazaki yo zıwan dı nuştışê eserêko edebi u vıraştışê xebataka edebi gureyêko zor o, ğeyreto ki fedakari u zêrrweşi wazeno; çunki Zazaki wareyê nuşteki dı zaf erey menda u zıxm niya. Ino xısus verê edebiyatê modern ê Zazaki dı yo maniyo pil o u gereka ino mani leza lez bıdiyo wera. Zazaki duştê zıwananê eqrebayan u ciranan mehsulanê xuyi verinan erey dona. Ino ereymendiş pa sebebanê binan ğeyretan u biyayışanê edebiyatê modern sera beno tesirdar.

Zıwan u edebiyat, bı idareyê dewlet, telimê uniwersite, xebatanê ilmiyan u sen’etiyın eraver şını ya zi tepiya maneni. Zazayan dı tercubeyê dewleta mili çin o u iqtıdarın zi heta eka qey edebiyat u zıwanê Zazaki gomi zıxmi nieşti. Ino rıd ra dezgeyi legal u ilegali, hereketi siyasiyi ino baro gıran geni xu mıl. Ino proses dı rıdê tada, tikotiş, hetkariya ideolojik, mınaqeşeya alfabe u biimkaniyan ra edebiyatê Zazaki dı

wareyê zıwan u edebiyati dı xebati zıxmi niviraziye. Qey edebiyato modern ê Zazaki dewiranê beluyan ra behskerdiş zor o; labelê hedise, mesele, hiş, onayişo mili, hetkari u çarçewaya politikan sera beno ki goreyê tarixan mewzuyê dewiran ra behs abibo u melumati binusiyayi. Ina xebat dı goreyê ino tesbit dewiranê edebiyatê modern ê Zazaki ri qasê ini sernuşteyan beno ki sinori şeniki bıviraziye:

- Runayişê Cumhuriyet ra Heta Derba 1980'yi Tada, İnkarkerdiş u Bivengi
- 1980 ra pê Remayiş, Diaspora u Ganibiyayiş, Dewrê Biyayişi u Pêseroki
- Serra 1990 ra Heta 2000: Eseri Verini,
- Serra 2000 ra Heta 2020: Belubiyayiş u Vılabiyayiş.

Edebiyatê Zazaki dı wareyê modern dı esero edebi yo tor verin hikayeya *Macera î Silêmonî Gince* ya u ina hikâye serra 1963 dı rocnameyê Roja Newe dı neşır bena. Serranê 1970'yan dı ridê politikayanê dewlet u diasporayi qey Zazayan çarçewaya milliti dı yo leqayişo siyasi vıraziyeno. Ino leqayişo siyasi xu edebiyat dı zi ramocneno. Serranê 1980'an dı edebiyatê modern ê Zazaki dı nimuneyi verini nusiyeni. Pêseroka Tirej, destpêkerdişê edebiyatê modern ê Zazaki dı yo gama muhim a. Hikayeya modern aya dıym *Engiştê Keje* ina pêserok dı neşır bena. Eraverşiyayişê edebiyatê modern ê Zazaki dı barê u tesirê pêserokan u rocnameyan zaf o. Zafi nuştoği moderni nuşteyi xu zey şiir, hikâye, virameyiş u cerıbnayişi vercu pêserokan u rocnameyan dı neşır kerdi. Ino saye dı wext ra wext xebati xu kerdi zêd, rınd u xurt. Ina çarçewa dı pêseroki zey *Çıra, Hêvi, Kormuşkan, Ayre, Piya, Vate, Miraz, Şewçıla* u *Vir* biyayiş, eraverşiyişi u musayişê edebiyatê modern ê Zazaki dı qasê imkananê xu xebatan kerdo u keni. Labelê eraverşiyayişê edebiyatê modern ê Zazaki dı pêseroki u rocnameyi tikê sebeban ra kêm mendi. Derba 1980 aya eskeri zaf çıyan ri bena mani u inan tepiya bena. Zıwan u edebiyatê Zazaki zi bınê ino tesiro negatif dı zaf maneno. Edebiyatê Zazaki dı serra 1980 ra pê hewayo modern dı tewiranê edebiyat dı nimuneyi verin nusiyeni u ini xebati heta serranê 2000'an qasê yo edebiyato beni zaf. Ini xebatan dı zey edebiyatê miletanê binan hişa cemat, qefle u grub tesirdar niya; la ê çiyê ki ameyi Zazayan ser u inan diyi hetê mewzu ra nuştoği zêpi eseri nuşti. Ino zêpiyi dı tesirê hisê ideoloji, miletperesti, yasağiya zıwani u weziyetê dewlet zaf o.

Edebiyato modern ê Zazaki dı tewiranê modernan zey şiir, hikâye, roman, tiyatro, cerıbnayiş, cıgêrayiş, virameyiş u biyografi dı serra 1980 ra dıma ripelanê pêserokan dı metini u serra 1988 ra pê hewayê kitabi dı xebati neşır beni. Goreyê tesbitanê ma edebiyatê Zazaki terzê modern dı zereyê ini 40 serran dı 200 ra zêd eseri

nusiyayi. Biyi ini eseran zobina zıwanan ra kıtabi zey şiir, hikâye u roman açarniyayi Zazaki.

Kıtabê *Herakleîtos* ê Malmisanij'i u *Na Xumxuma* ê Koyo Berz'i serra 1988 dı neşır beni u ini wırdi eseri edebiyatê Zazaki dı kıtabê şiiri verini yeni zanayiş. Ini eseran ra *Herakleîtos* terzê modern dı nusiyayo, *Na Xumxuma* anonim o. Ini wırdi kıtaban ra pê hini serr bı serr kıtabi şiiri neşır beni. Goreyê tesbitanê ma heta eka 90 ra nızd kıtabê şiiri neşır biyi.

Kıtabê hikâye *Cer Hard Cor Asmen* ê Kemal Astore yo u ino kıtab serra 1994 dı neşır beno. Ino kıtab r adıma serra 1995 dı nuştoğ Astore nameyê *Gulbahare* dı yona kıtabê hikâye nuseno. Ini wırdi kıtabi edebiyato Zazaki ê modern dı dı kıtabi hikâyeyi verini. Ini wırdi kıtaban ra heta eyro edebiyatê Zazaki dı goreyê tesbitanê ma 55 kıtabi hikâyeyi ameyi nuştış.

Tewirê roman qasê tewiranê şiir u hikâyeyi nasibdar niyo. Çunki nuştışê ino tewir dı tîkê zehmeti u enduşeyi esti. Edebiyato modern ê Zazaki dı romano verin *Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza* yo. Nuştoğê ino romanê verin Mehmet Gülmez o u ey romanê xu serra 1996 dı neşır kerdo. Ino roman ra dıma serra 2000 dı romanê *Kılama Pepûgî* ê Deniz Gunduz'i u serra 2001 dı romanê *Her Çi Beno Sanike* ê Said Çiya neşır beni. Ini xebati, edebiyatê Zazaki dı hiri romani verini yê.

Edebiyato modern ê Zazaki, hetê mewzuyan ra yo wareyo hira dı qewimiyeno u egleb reçanê dec, ğem, hesret u meğduriyan sera şino. Zey roman, hikâye u şiiri eseri moderni ê Zazaki zi koni ini reçan dıma. Tewiranê şiir, roman, hikâye, ceribnayış, virameyiş u biyografiyan dı zaf mewzuyi ciyayi zey cuyê dewan, problemi dewan u dewijan, tadayê dewlet u sistem, zey PKK zor dariya tîkê organizasyonan illegalan, şar ser dı tesirê ini tadayan u zordariyan, unsuri diniyi, problemi ciniyan, barkerdış u ğeribi, problemi dızıwani, problemi telim u tedrisi, teynayi, kuretiya roşnberan, meseleyi siyasi u cematki, eşq, remayış, ku, tikotış u hepis şıxuliyeni.

Edebiyato modern ê Zazaki yo wexto nızd dı destpêkerdo u vıraziyayo. Seba may roman, hikâye u virameyişan dı wexto kronolojik u wextê vatişi serranê 1980'an ra paşt geno. Zaf nuştoği eseranê xu dı biyê hediseyê Şêx Seidi u qırkerdişê Dêrsimi hediseyanê serranê 1980'an u dımayin nuseni u ani verê çıman. Ini nuştoği bı may wazeni ki edebiyat sera yo vira tarixi bıvırazi. Nuştoği Zazaki bı ini mewzuyan wazeni ki problemi ki tarixi ki nızd dı miyanê Zazayan dı qewimiyeyi, hediseyi ki biyi wa ê

viri ra nişiyeri, wa mezgê şari her tim seba cemata xu gani bîmani u ê tehrîbati ki seba ini çiyayî insanan dî vîraziyayî wa nesilî neweyî inan bîzani.

Eseranê modernan ê Zazakî dî mekani raştikin i u eğleb ini mekani mîntiqayanê Zazayan i. Dew, ware, hega, ku, şaristan, hepis ini mîntiqayan ra çend hebi yê. Ini mewzuyî u ini mekani ramocnenî ki edebiyatê modern ê Zazakî dî yo onayîşêko realist u terzêko raştikin o cematki biyo tesirdar. Eseranê Zazakî dî zîwan zîxm, xurt u zelal o; labelê seba ciyayîya fekan u hetkariya ideolojikan raştnuştîş u alfabe dî zêpiyî çini ya. Çendêk hetê standartkerdîş ra tîkê xebatî estî, ita dî zî xu gore yo standartkerdîş esto u ino zî alfabe u raştnuştîş sera verê edebiyatê modern ê Zazakî dî yo problemo muhim êseno.

Hetê dewîr, tewîr u mewzuyan ra qey ini 40 serri verinî ê edebiyato modern ê Zazakî ma hema zî eşkenî vacî edebiyatê Zazakî teze u newe yo. Badê wextanê nîzdiyayî beno ki nuştogî eseranê xu bî ciya metotanê piardîşî u temayanê ciyayan bînusî. Rîna beno ki hişa modernistî u postmodernistî zey zobîna edebiyatan edebiyatê Zazakî dî zî weşa weş bîvîraziyo u xu bîdo hiskerdîş.

ÇIMEYİ

“Metin Türleri”, Tarixê ciresayışi: 05.05.2021, <https://sanalderslik.net/metin-turleri/>
“Susa Cami Katliamında Hayatını Kaybedenler Anıldı”, Tarixê ciresayışi: 08.04.2021,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-susa-cami-katliaminda-hayatini-kaybedenler-anildi/849454>,

AKDAĞ, İrfan, *Ti Tewrê Payîza Şîya*, Weşanên Peywend, Van 2020.

AKMAN, İlyas, “Gecekondu Sorunu ve 12 Eylül 1980 Darbesi Ekseninde Gönül Yolculuğu (Barkerdena Zerrî) Romanı”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 12/21, r. 13-22.

_____, “Halk Anlatıları, Halk İnanışları, Toplumsal Ritüeller ve Büyülü Gerçekçilik Ekseninde Borçlu (Deyndar) Romanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 10, Humar: 51, Serr: 2017, r. 6-10

_____, “Halk İnanışları, Halk Anlatıları ve Doğaüstü Olaylar Bağlamında Nikâhlı (Moriber) Romanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: Humar: 10 Sayı: 51, r. 11-18.

_____, “Kurgusal Yapı ve Tematik Açından Her Çi Beno Sanike (Her Şey Masal Olur) Romanı”, *Mukaddime*, Cilt 8, Sayı 2, Ocak 2017, r. 287-301.

_____, *Modern Zaza Hikâyeciliği I*, Gece Kitaplığı, 2018 Ankara.

_____, *Edebiyatê Zazaki*, Weşanên Peywend, Van 2020.

_____, “Kitabê Budelaê Gırşi de Meseleya Sunî û Elewîyan”, *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar Güncel Tartışmalar*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2018, r. 699-709.

_____, “Zaza Romancılığı Giriş”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019, r. 179-233.

AKPINAR, Soner, “Toplum-Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişisine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, r. 7-26

AKTAŞ Şerif & GÜNDÜZ Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı*, Grek, Ankara 2005.

_____, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ, Ankara 2013.

- AKÜN, Ömer Faruk, “Bir Türk Edebiyatı Tarihi Yazmak Mümkün müdür?”, *Orta Sayfa Sohbetleri*, Dergâh Mecmuası, Mart 1990, sayı: 1, r. 18.
- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatın Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- ALANOĞLU, Murat, “Zazalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2019, C: EK-2, r. 688-690.
- ALDATMAZ, Nadîre Guntaş, *Pîltane*, Weşaxaneyê Vateyî, İstanbul 2016.
- _____, *Pîyê Mi Kemane Cinitêne*, Weşaxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2013.
- _____, “Kırmanccada (Zazacada) Modern Öykü”, *The Journal of Mesopotamian Studies, Special Issue on Zazakî and Zazas*, 2020, r. 136-153.
- _____, “Milliyetçilik, Dil ve Bellek Kısılcında Kırmancca(Zazaca)”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Weşaxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 190-191.
- _____, *Folklore Kırmancan Ser o*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2014.
- ALİ Sebahattin, “Estanıka Mêşna” (Açarnayoğ: M. Dewij), *Tirêj*, Hejmar: 1, İzmir 1979, r. 39-42.
- ALJAZEERA, *eş-Şahsiyyât-Fennânûn*, Tarixê ciresayışi: 14.04.2021, https://www.aljazeera.net/encyclopedia/icons/2014.12.6/ناجي_العلي,
- ALTAN, Mehmet, “Batılılaşmanın Sosyo-Politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı”, *Modern Türkiye ‘de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3.
- ALTINÖZ, İsmail, “Çingeneler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2016, Cild. EK-1, r. 291-294
- ALVER, Köksal, “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara 2012.
- _____, *Edebiyat Sanat ve Toplum, İstanbul Üniversitesi UZEM Fakültesi*, 2016, r. 51-52.
- _____, *Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 2015, Cilt: 1, Humar: 52, r. 343-354.
- AND, Metin, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

- ANDRANÎK, *Dêrsim Raywanî û Cografya*, (Kurdî ra tercume: Roşan Lezgîn), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2010.
- ANUK, Nevzat, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve Zazalar”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 158-161.
- _____, “Kürt Gazeteciliği ve Zazaca”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012.
- ARTUN, Mimar, “Öteki, Ötekiler, Ötekileştirme”, *Agos*, 21.12.2013
- ASLAN, Cengiz, *Moriber*, Kardelen Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ASLAN, Mikail, *Hayig*, Fam Yayınları, 2013 Tunceli.
- _____(23.01.2014), *Hayig*, Tarixê cırêsayışi: 01.05.2021, <https://www.facebook.com/mikailaslanofficial/posts/640828865953804/>
- ASLAN, Zeynep, “Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma metni”, *Border Crossing*, Volume: 8, London Mayıs 2018, r. 267-296
- ASMİN, Şeyda, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013.
- ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- ASTARE, Kemal, *Cer Hard Cor Asmen*, Weşanxaneyê Doz, Stenbol 1994.
- _____, *Destur Bide*, Vêjyayışê Tiji, Estembol 2003.
- _____, *Mertelei, Musqulki u Kai*, Zed Yayınları, İstanbul 1996.
- _____(25.03.2017), *Ma Welatê Xo Ra Has Kenmê*, , Tarixê Ciresayış: 16.07.2021, <http://dersimmeclisi.com/za/ma-welate-xo-ra-has-kenme-kemal-astare/>
- AYDIN, Ertuğrul, “Edebiyatın Siyasetle Kesişen Noktasında Yazar ve Şairlerin Tutumları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13-14, Yaz-Güz 2007, r. 141-146.
- AYDIN, Sevim, *Deyîrbazê Dêrsimî Saît Bakşî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013.
- AYDOĞDU, Yusuf, “Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 55-66.
- AYGUN, Murad, “Deniz Gunduzî Reyde Roportaj”, *Ewro Teorî Huner û Edebîyat*, A Grafik, Humar:1, Serr: 2016, r. 27-41.
- AYGÜN, Hüseyin, *Eve Tarixê Ho Têri Amaene*, Wêjyayışê Tiji, İstanbul 2007.

- AYTAÇ, Hıdır, *Danoğê 38i*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2009.
- BABİJ, Usman Efendî, *Mewlûda Nebî Biyîşa Pêxember*, Kitabxana Hawarê, No. 4, Şam 1933.
- BALAY, Metin, “Tiyatronun Doğuşu Üzerine Bir Model Önerisi”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Serr: 2012 C. 0, H. 12, r. 71- 97, Tarixê cırêsayîşi: 05.06.2018, <http://dergipark.gov.tr/teddergi/issue/18482/194621>.
- BARAN, Lokman, “Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Serr: 2007, H. 42, r. 191-211.
- BARAN, Mehmet, *Susa (Cami Katliamı)*, Etiket Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, *Tanıkların Diliyle Yakın Tarih Katliamları*, Etiket Yayınları, İstanbul 2017.
- BARİÇİÇEK, Roşan, “Tiya Adır Vareno”, *Rojname*, humar: 199, r. 4-5.
- BATUR, Aydın (27.09.2017), *Trêna Mûşî, Çemê Mûradî û Çirrê Layê Emê Selûn*, Tarixê cırêsayîşi: 03.01.2021, <http://www.zazaki.net/haber/trna-ms,-cem-mrad-cirr-lay-em-seln-2270.html>.
- _____, “*Manasturê Areg u Azaxperti*”, Kovara Vateyi, Humar: 56, r. 9-14.
- _____, *Seîd Altun: "Emir Şi"*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir 2021.
- BELTEKİN, Nurettin, “Zazalarda Müzik”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019, r. 233-260
- BERZ, Koyo, *Begê Dımiliyan*, Vejiyaişê Tiji, Estembol 2001.
- _____, *Namdarê Sêwregi*, . İremet Förlag, Stockholm 1995.
- BÊWAYİR, Asmêno, “İlhami Sertkaya de Mobet”, *Miraz*, Serre: 1, Umar: 2, Sıbat 2007, r. 40-44.
- BEYTAŞ, Alî, *Solê Surî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir 2014.
- BİNGÖL, Hasip, “Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019, r. 135-178.
- BOR, Burçîn, *Hêvîya Macire*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir 2013.
- BOR, İsmet, *Estareyê Koyê Hesarî*, Weşanxaneyê Vateyî, Diyarbekir 2014.
- BOSCHELE, Filiz Aydoğan & AY, Aysel, “Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çok Kültürcü Medya ve TRT Kürdi”, *İnsan & İnsan*, (3/9), 2016.

- BOYNUKARA, Cuma, *Toplu Oyunlar – 3*, (Çarnayox: Roşan Lezgîn), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul 2002.
- BOZBUĞA, Rasim, “Milliyetçilik Teorileri Bağlamında Zaza Kimliği ve Zaza Hareketi”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2020, Cilt: 6, Humar: 2, r. 43-78.
- BRİNDAR, M. “Engiştê Kejë”, *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 2, Sal 1980, İzmir, r. 32-37
- _____, “Ma Çı Waşt, Erik u Deza”, *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 4, Stockholm 1981, r. 59-65
- BULAK, İbrahim, “Kayıp Bir Kürt ve Alevi Aydını: Doğan Kılıç”, *Y. Özgür Politika*, 26 Mart 2019.
- BULUT, Özgün E., *Dêrsim Kültür Sanat İçinde*, Totem Yayıncılık, İstanbul 2014.
- CAÏLLOÏS, Roger, “Romanın Alın Yazısı” (Açarnayoğ: Cemil Meriç), *Pınar*, Yıl: VIII, Mart 1979, humar: 87, r. 12-19.
- CALHOUN, Craig, *Milliyetçilik*, (açarnayoğ: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- CAN, Medet, *Barkerdena Zerrî*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2012.
- CAN, Mutlu, “Kürtçe Süreli Yayınlarda Kırmanca(Zazaca) Üzerine Bir İzlek(1963-2017)”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019.
- CANŞAD, Murad, *Waştî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2015.
- _____, *Xafilbela*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- _____, *Hesê Mişî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakir, 2013.
- CASANOVA, Pascale, *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti*, Varlık Yayınları, İstanbul 2010.
- CEMAL, Behçet, *Şeyh Sait İsyani*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- CÎHANGÎR, Bazîd, *Zerrîya Mın Kengula ya*, Berdan Matbaası, Çewlig 2016.
- CIRCLE, Love, *Dünya Tiyatro Tarihi ve Tarihsel Gelişimi*, Tarixê ciresayışi: 05.06.2018, <https://circlelove.co/dunya-tiyatro-tarihi/>
- ÇAĞLAYAN, Ercan, *Zazalar: Tarih, Kimlik, Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇAĞLAYAN, Hüseyin, *38 Ra Jü Pelge(Tertele Dêrsimi)*, Weşanxaneyê Tij, İstanbul 2003.
- _____, *Ema Lengê (Esq u Dez)*, Belge Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, *Pêt ve Pelge Ra*, Fam Yayınları, Tunceli 2015.

- _____, *Hekatê Kılmi (Zazaca Kısa Öyküler)*, Kalan Yayınları, Tunceli 2017.
- ÇAHA, Ömer, “İdeoloji İle Hukuk Arasında Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, Humar: 13, r. 94.
- ÇALAGAN, Hikmet, *Ters*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- ÇALIŞLAR, Aziz, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- ÇAREKIZ, Cefo, *Bava Gul*, Tij Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, *Domanê Qoçgiriye*, Vejiyayişê Tiji, İstanbul 2005
- ÇELKER, Xal, *Ebe Yaraniye Kewtime Rae*, Tij Yayınları, İstanbul 1998.
- ÇEM, Munzur, *Antolojîyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî)*, Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005.
- _____, *Gula Çemê Pêrre*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.
- _____, *Hewnê Newroze*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2019.
- _____, *Hotay Serra Usifê Qurzkızı*, Weianên Roja Nu: 33, Stockholm 1992.
- _____, *Hotay Serra Usivê Qurzkızı*, Rûpel Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, *Kulê 38î*, Rupel Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Nuşteyî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2019.
- _____, *Qurzeli Usiv'in 70 Yılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, r. 12.
- _____, “Kırmança (Zazaca) Konuşan Kürtler ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Roller”, *Tarixê ciresayış: 25.04.2021*, <https://silo.tips/download/kirmancca-zazaca-konuan-kurtler-ve-20zyyil-krt-drenlernde-roller>,
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- _____, *Metin Tahlillerine Giriş 2- Hikâye, Roman, Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- ÇINGA, Nil Senem, “Dil Öğretiminde Cinsiyetçi Yaklaşımın Öğrencilerin Dil Kullanımına Etkisi”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2004.
- ÇÎÇEK, Alî Aydın, *Antolojîyê Şîiranê Kirmanckî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2017.
- _____, *Lêl*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- _____, *Teberik*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020.
- ÇİMEN, Hakkı, *Torne Sey Rızay Qesey Keno*, Pir Yayınları, İstanbul 1997.

- ÇİYA, Sait, “Dewê Welati”, *Çıme Pêserokê Zuan u 'Edetê Zazayan*, Serr 4, Umar 9, Zımıstun-Wusar 2008, r. 34.
- _____, *Her Çi Beno Sanıke*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul 2001.
- _____, *Hirê Kitabi*, Neşırxaneyê Vir, İstanbul 2020.
- _____, *Meberbe Bıraê Mı*, Dêrsim Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇÜRÜKKAYA, Selim, *Apo'nun Ayetleri*, Doz Basım Yayım, İstanbul 2005.
- DEMİR, Fethi, “Karşıt Tezleri Savunan Politik Romanlar Bağlamında Dêrsim 1938 Olayları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/12 Fall 2014, r. 149-160, Ankara-Turkey
- DEMİR, Zafer, “Sosyolojik Açıdan Edebiyat ve Din”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 2018, c: 1, r. 13- 30.
- DEMİREL, Lorîn, *Vîndîbîyaye*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- DENİZ, Dilşa, *Yol/Rê: Dêrsim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- DERVİŞYAN, ‘Eli Eşref, “Bey”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, *İnstitut Kurde de Paris*, humar: 6, r. 95-103.
- DEVELİ, Hayati(Editor), *Türk Dili I*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.
- DÊRSİM, Hesên Dilawer, *Deyndar*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2014.
- DİLJEN, A., “Denduga Erugi”, *Berbang Kovara Federasyona Komelen Kurdistane Li Swede*, humar: 5/88, r. 50.
- DİYARNAME, (06.02.2017), *Di 'Meymanê Homayî' de Fiqra û Meselay Balkêşî*, Tarixê cırêsaiyişî: 01.03.2019, <http://diyarname.com/news.php?Idx=25324>,
- DOĞAN, Deniz, *Gulsaê*, Vêjiyaişê Tiji, İstanbul 2013.
- DURGUN, Şenol, *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014.
- DÜZGÜN, Mustafa, COMERD, Muzır & TORNÊCENGİ, Hawar, *Dêrsim de Dıwayi, Qesê Pi-Kalıkan, Erf u Mecazi, Çıbenoki, Xeletnaeni*, Berhem Yayınları, Ankara 1992.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Hikmet-i Hükümet’ten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, *Doğu Batı Dergisi*, Serr: 2000-2001, H. 13, r. 45-58.

- EREN, Hıdır, *Dêsim Ra Jü Pelge: Zeranige*, Vejiâşe Usar, İstanbul 2013.
- EREN, Mustafa. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi"
Toplum ve Kuram, humar: 8, serr: 2013, r. 93-110.
- ERGUN, Fahri, *Diz a Sêregi*, Weşanên Arya, 2010.
_____, *Rindo*, Tuncay Matbaacılık, İstanbul 2019.
- ERKAN, Rüstem & Aydın Deniz, *Doğu'da Siyasetin Dinamikleri*, Vadi Yayınları, Ankara 2012.
- ERÖZDEN, Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997.
- ERSOZ, Umer Farûq, *Kekû*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakir 2013.
_____, Berenge, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakir 2013.
- ESEN, Abdullah, *Kuçaya Hunerî*, Avesta, Stembol 2012.
- ESPAR J. Îhsan (08.02.2011), *Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları*,
Tarixê ciresayışi: 02.04.2020, <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm>.
- _____, *Beyi Se Bena*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004.
- _____, *Kurdê ke Seba Hewara Dêrsimî Kişiyayî (Şêx Evdirehîm û Embazê Ey)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2017.
- _____, *Sanikêka Heskerdişî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- _____, "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" *Zend: Kovara Lêkolînî*, Hejmar: 1,
Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996 Stenbol, r. 44-48
- _____, "Derdê Dewrêşî", *Çira kovara kulturî-kovara komelaya nivîskarên kurd li swêdê*, Hejmar 3, îlon 1995, Stockholm, r. 55-70.
- _____, "Romanêko Newe: Kilama Pepûgî", *Vate Kovarê Kulturi*, Serr: 2000,
humar: 12, r. 66-71.
- FALCIOĞLU, Raif, "12 Eylül 1980-Türkiye'de Kara Bir Dönemin Başlangıcı",
Mülkiyeliler Birliği E-Bülten Özel Sayı, serr: 2009, r. 3-6.
- GASSET, Jose Ortega Y, *İnsan ve Herkes*, Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- GESTEMERDE, Wusênê, *Xezala Koyê Bîngolî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakir 2020.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, (Hedreker: Cemal Güzel), Kırmızı, İstanbul 2008.
- GİZLİGÖL İlyas, *Arîn Rê Dêrî*, Weşanên Arya, İstanbul 2015.
- GULMEZ Mehmet, *Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza*, Zed, İstanbul 1996.

GUNDUZ, Deniz, “Tarihsel Fonetik Bakımından Kırmanca ve Kurdca”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca(Zazaca)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2020, r. 107.

_____, *Avesta Dili ile Kırmanca (Zazaca)'nın Karşılaştırılması - Etimolojik Bir İnceleme*, Vate Yayınevi, İstanbul 2021.

_____, *Hikayeyê Koyê Bîngolî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.

_____, *Kilama Pepûgî*, Vartan Yayıncılık, Ankara 2000.

_____, *Soro*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2010.

GÜLSÜN, Fırat, “Dêrsim’de Etnik Kimlik”, *Herkesin Bildiği Sır: Dêrsim*, (Editor: Şükrü Aslan), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, r. 139.

GÜNEŞ, Firdevs, *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

HAYİG, Roşan & BRİGİTTE, Werner, *Zazaca - Türkçe Sözlük ve Türkçe - Zazaca Sözcük Listesi*, Vêjyayışê Tiji, İstanbul 2012.

HEİDEGGER, Martin, *Der Ursprung des Kunstwerks (Sanat Eserinin Kökeni)*, De Ki Basım Yayım, Ankara 2007.

HİKMET, Nazım, “Aye”, *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 1, Sal 1979, İzmir, r. 36-37.

HİLAL, Yüksel “John Dewey’in Değer/leme Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2021, r. 93, 94

HOBSBAWN, Eric J, *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*, (Açarnayoğ: Bahadır Sina Şener), Dost Yayınları, Ankara 2005.

<http://bingol.gov.tr/bingol-icin-soyle-3-dil-bir-memleket>, Tarixê cîrêsayîşi: 22.11.2020

<http://Dêrsimnews.com/kultur/kaybedilen-insanlarin-anisina-zazaca-tiyatro.html>, 29.05.2018

<http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/371543>, Tarixê cîresayîşi: 29.05.2018;

<http://www.gencinsesi.com/haber/2626/gencte-tiyatro-senligi.html>, Tarixê cîresayîşi: 29.05.2018

<http://www.kalemsuare.com/2011/11/16-uluslararası-ankara-tiyatro-festivali.html?m=0>, Tarixê cîresayîşi: 29.05.2018

- <http://www.siverekhaber.com/metin-gencdal-ilk-ve-ortaokulu-ogrencilerinden-zazaca-tiyatro-oyunu-1265h.htm>, Tarixê ciresayişi: 29.05.2018
- <http://www.solhan.gov.tr/ilçemizde-zazaca-tiyatro-sahnelendi>, Tarixê ciresayişi: 29.05.2018
- <https://aduket.net/deneme-nedir-deneme-nasil-yazilir/>, Tarixê ciresayişi: 02.01.2021
- <https://artigercek.com/haberler/zazaca-yasasin-diye-wenge-royi>, Tarixê ciresayişi: 22.11.2020
- <https://hesrete.wordpress.com/biyografi/>, Tarixê ciresayişi: 29.05.2018
- <https://www.mevzuat.gov.tr>, Tarixê ciresayişi: 07.11.2020
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Tarixê ciresayişi: 09.11.2020
- <https://www.arasyayimcilik.com/tr/kitaplar/Dersim-seyahatname/141>, Tarixê ciresayişi: 01.04.2020
- <https://www.diyarbakirsoz.com/diyarbakir/uc-dilde-mevlit-okundu-23477>, Tarixê ciresayişi: 18.04.2021
- <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, Tarixê ciresayişi: 29.05.2018
- <https://www.haberler.com/zazaca-icin-unesco-ya-basvuru-5488665-haberi/>, Tarixê ciresayişi: 22.11.2020
- <https://www.iha.com.tr/haber-bingolde-zaza-dil-soleni-yapildi-306573/>, Tarixê ciresayişi: 22.11.2020
- <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-10033s.pdf>, Tarixê ciresayişi: 24.04.2021
- IŞIK, Haydar, *Memik Axawo Dersimij*, Açarneyox: Mihem Himbêlij, APEC Yayınları, Stockholm 1994.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Açarneyoğ: Zakir K. Ugan), MEB Yayınları, İstanbul 1989, Cilt: 3, r. 226.
- İREMET, Faruk, *Antolojiye Hozanwanê Swêdi*, İremet Yayınları, 1995, About Swedish writers.
- JÊLE, Memê, *Khalmemo Sır*, Vêjyayişê Tiji, İstanbul 2003.
- JUSDANİS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (Açarneyoğ: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- KABAKLI, Ahmet, *Edebiyat Türleri Roman, Hikâye, Nazım*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

- KALAN, Alî Rıza, *Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2014.
- KALKAN, Nazım, “Tiyatronun Gelişimi-Zazaca Tiyatro ve Bir Zazaca Tiyatro Denemesi”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü (Yayımlanmamış) Tezsiz Yüksek Lisans Projesi*, Eylül 2014, r. 12-28.
- _____, “Şewqe u Kılaw”, *Vir Edebîyat u Folklor*, Serr: 1, Omar: 1, 2016, r. 67-73.
- KARABEYESER, Ayetullah, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2011, Ankara 2011, r. 386.
- KARAKAŞ HUSEYİN, “Hewf”, *Antolojiyê Hikayanê Kirmancki (Zazakî)*, r. 7-25.
- _____, “Soro û Romannuştoxîya Deniz Gunduzî”, *Şewçila Kovara Edebî Hunerî*, Serr: 2011, Humar: 2, r. 34.
- _____, *Omid Esto*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2006.
- _____, *Rêça Binbareke*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2016.
- _____, *Zere Ra*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2014, r. 20
- KARAN, Ali, *Têmunek*, Neşirxaneyê Vir, İstanbul 2020.
- KARASU, Doğan, *Dinya d’yo Darê Ma Rêncber Ezîz*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2012.
- KARATAŞ, Haydar (29.06.2014), *Edebiyat Ödüllerimiz ve Bizim Büyük Çaresizliğimiz*, Tarixê cırêsayîşi: 12.02.2019, <http://birgun.net/haber/edebiyat-odullerimiz-ve-bizim-buyuk-caresizligimiz-16104.html>.
- KAVRUK Hasan & SALMAN Ramazan, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Yılmaz Matbaacılık, Malatya 2016.
- KAYMAK, Wedat, *Welîyê Hediki (Peyeyê Şêx Seîdî) û Ez Qelbînij*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KELEŞ, Nuri, *Ziwanê Şima Çi Weş o*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2018.
- KESKİN, Mesut, “Zaza Dili”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca (Editör: Özcan Mesut – Hüseyin Çağlayan)*, Kalan Yayınları, Ankara 2019.
- KIZILÇELİK, Sezgin, *Postmodernizm Dedikleri*, Saray Kitabevi, İzmir 1994.
- KİRKAN, Ahmet, *Bîyîşa Pêxemberî ya Osman Esad Efendî û Destpekê Edebîyatê Klasik yê Kirmanckî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2018.
- KİŞİOĞLU, Veli “Zazaca Tiyatro Üzerine”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih Edebiyat Coğrafya Folklor*, Kalan Yayınları, Tunceli 2019, r. 203.

- KOÇAK, Cemil, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, I. Cilt(2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- KODAMAN, Bayram, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, r. 427- 480.
- KOËKORTA, Memê, *Reuka Doy (Hêkati)*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul 2001.
- KORKUSUZ, Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri I-II)*, Kent Yayınları, İstanbul 2004.
- KUBİLAY, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmalar Dergisi*, 2004, r. 55-86.
- KURÛJ, Seyîdxan, “Zazalar ve Zazaca Yazını”, Tarixê ciresayîşi: 27.05.2018, <http://www.zazaki.net/haber/zazalar-ve-zazaca-yazini--781.htm>,
_____, *Bi Vateyî Şahadan Hareketî Şeyx Seîd*, Weşanxeyî Lis, Dîyarbekîr 2013.
_____, *Grev*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır 2013.
- KURNAZ, Cemal, "Vuslat Yolcuğu", *Turkish Studies Dergisi*, Serr: 2010, Humar: 5/3, r. 443-461.
- KUTLU, Hakan, “Şark İstiklal Mahkemesi’nde 1925-1927 döneminde Takrir-i Sükûn Kanununun Uygulanması”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, , Malatya 2007.
- LALEŞ, Lal, “Türkiye’de Kürtçe Edebiyatı”, *Notos Öykü*, Ağustos Eylül 2008, sayı: 11, r. 45-49.
- LANSON, Gustave, *Edebiyat Tarihinde Usûl*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017.
- LEZGÎN, Roşan, “Destpêkê Edebîyatê Modernî yê Kirmanckî (Zazakî)”, *Vate Kovara Kulturî*, Humar: 34, İstanbul 2010, r. 66-72.
_____, *Binê Dara Valêre De*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2012, r. 39-52
_____, *Ez Gule Ra Hes Kena*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2007.
_____, *Halîn*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2015, r. 91
_____, “Modern Kirmancca(Zazakî) Edebiyatı”, Tarixê ciresayîşi: 30.03.2020, <http://www.zazaki.net/yazi/modern-kirmancca-zazaca-edebiyati-168.htm>,
_____, *Tarîyîya Adirî De*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekîr 2012.

- _____, *Dêsan de Sûretê Ma Nimite*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005, r. 10-12.
- _____, *Xezeb*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2021.
- LİCOKİC, Mihanî, *Axîné Min Welat*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2014.
- Ma ‘Derdê Marê Derman’, Yön Basım Yayın, İstanbul.
- MALMİSANIJ, “Etnik u Kıtabê Ramitey”, *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 2, Sal 1980, İzmir, r. 27-31.
- _____, “Etnik”, *Tîrêj Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 2, r. 27-28
- _____, “Zêrra Mı, Ewro û Meşti u Ma Bı Çıman Diy”, *Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî*, Hejmar: 3, İzmir 1980, r. 22-28.
- _____, *Herakleitos*, Jîna Nû Yayınları, Uppsala 1988.
- _____, “Bibliyografya Dimilî(Zaza): 1858-1985”, *Hêvî Kovara Çandîya Giştî*, İnstitut Kurde de Paris, (bionên) humari: 3, 4, 5, 6 u 7.
- _____, “Mi Şêx Se’îd Dî”, *Armanç Rojnameya Mehane*, humar: 133
- _____, “Ehmedê Xasî Mewlidê Nebî”, *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, No: 4, Êlon-1985, Parîs, r. 75-97.
- _____, *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Mi Şêx Seîd Dî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009.
- _____, *Zazaca-Türkçe Sözlük, Ferhengê Dimilkî-Tirkî*, Weşanên Deng, Uppsala, 1987.
- MASSİCARD Ellise, *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması* (Açarnayoğ: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- MERGARİJİ, Heqie, *Budelaê Gırşi*, Pirevi Yayıncılık, İstanbul 1996.
- MEŞE, Fadli Mehmet, “Diyarbakır’da Zaza Dilinin Dönüşümünün Sosyolojik Dinamiklerinin Çözümlemesi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Diyarbakır 2019.
- Miraz ‘Felsefe u Edebiyat’, İtaki Kitabevi, Malatya 2006.
- MİRZA, Yismayil, *Ferhat eve Şirin ra*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.
- _____, *Sur u Çeqer*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.
- MONTAİGNE, *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- MORSÜMBÜL, Hüdai, “Romana Zazaca İlk Adım”, *Tiroj*, Sal: 5, İstanbul 2007, Hejmar: 27, r. 54-56.

- NEDRET, Nedjo Osman, Marion Mentzel, Ali Erenler, A. Kadir Konuk, *Patrin Dört Dilden Şiir*, Belge Yayınları, İstanbul 1999.
- NÊŞİTE, Mehmûd, *Çakêto Sipî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2012.
- NİKİTİNE, Basıl, *Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, (Açarnayoği: Hüseyin Demirhan u Cemal Süreyya), Deng Yayınları, İstanbul 1994.
- NUTKU, Özdemir, *Dram Sanatı Tiyatroya Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- OKAY, M. Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- OZYURT, Hamdi, “Virê Sedefa Welê Bazare Ra”, *Vate*, serr: 1999, humar: 9, r. 32-55.
- ÖZDEMİR, Emin, *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler-Yönelimler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013.
- _____, *Edebiyat Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
- ÖZGER, Mehmet, *Türk Romanı'nda 12 Eylül*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, “Sosyoloji Edebiyatın Nesi Olur?” *Edebiyat ve Sosyoloji, Sosyoloji Seminerleri 1*, (editör: İsmail Coşkun) İstanbul 2018, Alfa Yayınları, r. 37-70.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1954.
- ÖZSOY, Mehdi, *Diwan*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakir 2014.
- PAK, Ferhat, “Nuştoğ İlhami Sertkaya'dı Reportac”, *Çime*, Serr 3, Umar, Payız 2007, r. 14-17.
- PAMUKÇU, Ebubekir, *Dêrsim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön, 1992.
- PARLA, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- PÎRANİJ, Cemal, *Nuşteyê Verênî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2016.
- PÎRBAB, Wisiv, “Zîndan”, *Şewçıla Kovara Edebî Hunerî*, Humar: 5, r. 35.
- _____, *Derdê Hîris û Heştî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013.
- Resmi Gazete, 13 Teşrinopeyin 2009, humar: 27405
- _____, 9 Nisan 2002, humar: 24721
- Roja Newé: Kürtçe-Türkçe Gazete, Serr: 1, Humar: 1, 15 Mayıs 1963.
- Roja Welat, Rojnameya Siyasî u Çandîya 15 Roji, Emaş, Ankara 1977-78.
- ROJNEW, Zazom, “Sûro”, *Kormişkan Zıwan û Kulturê Zazayan*, Serra: 1995, Humar: 2, r. 18-19.
- ROŞAN, Serdar, *Dara Gozê*, Doz, İstanbul 2005.

- SADOĞLU Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, *Pesa Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2017, Cilt: 3, Sayı: 1, r. 57-65.
- SAFİ, İhsan, “Edebiyatçı Siyasetçi İlişkisi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, r. 1863-1878.
- SAKALLI, Cemal, “Göçmen Edebiyatı: ‘Ara Dilde’ Yazmak”, *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2018/9, r. 10-26.
- SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, cilt: 11, humar: 1-2, r. 1033-1048.
- SARI, Deza, *Nêrgîzê Koyanê Welatî*, Zilan Akademi, Adana 2020.
- SARİATAŞ, Serkan, *Darend*, Fam Yayınları, İstanbul 2016.
- SARTRE, Jean Paul, *Denemeler*, (Tadayoğ: Sebahattin Eyüboğlu & Vedat Günyol), Say Yayıncılık, İstanbul 1998.
- SAY, Ahmet, “Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, humar: 5, r. 112-117.
- SAYAR, Sait, “Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Tarihi' Adlı Eserlerin Edebi Türleri Ele Alışları Bakımından İncelenmesi”, *Studies of Ottoman Domain*, Cilt:4 Sayı:7 Ağustos 2014, r. 1-25.
- SDAM, “1990’lı Yıllarda Türkiye’nin Doğusundan Batısına Yaşanan Göç Hareketleri”, *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi Raporu*, 2015, r. 10. Tarixê ciresayışi: 13.02.2021
- SELCAN, Zılfı, “Zaza Milli Meselesi”, *Desmala Sure*, Humar: 9, Almanya 1993, r. 25-33.
- SERTKAYA, İlhamî, *Sosine û Gulîzare*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013.
- _____, *Tayê Bihuyîme*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbakır 2014.
- _____, *Kilama Şilane*, Weşanê Pêrî, Estenbol 2007.
- _____, *Şewa Payîzî*, , Tarixê ciresayışi: 16.05.202, <https://hesrete.wordpress.com>

- SEVİNÇGÜL, Ömer, *Gizli Saklı Mevzular-2: Efsanevi Varlıklar ve Görünmeyen Yaratıklar-2*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016.
- SİNA, Ayşen, “Eskiçağda Atina’da Şenlikler”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, H. 1, r. 42-59.
- SOLAK, Ömer, *Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem*, Nobel, Ankara, 2014.
- Son Saat Gazetesi, 8 Zilhicce 1343(30 Haziran 1341/1925), r. 1
- SÖYLEMEZ, İsmail, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2011, r. 13-14.
- SUNAOĞLU, Faruk, “PKK ve Apo İslam Düşmanıdır”, *Tarixê cı resayîşi*: 08.04.2021, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=26971>.
- ŞENDENİZ, Özlem, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi’nin Türk Basımında Yansımaları”, *CTAD*, serr: 10, humar: 20, 2014, r. 307-326.
- Şewçıla ‘Kovara Edebi Huneri’, Berdan Matbaacılık İstanbul.
- TANER Haldun u NUTKU Özdemir u AND Metin, *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1966.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 2001.
- TAYLOR, Charles, *Tanınma Politikası, Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, (Hedreker: Amy Gutmann), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- TAZE, Sinan, “Serra Şaye 1994”, *Piltan Perloda Zon u Zagoni*, Serra: 2020, Humar: 5, r. 10
- TECER, Ahmet Kutsi, “Orta Oyunu Tiyatrodur”, *İstanbul Dergisi*, C. 2, H. 5, Mart 1995.
- TEKİN, Erkan, *Sewdayê Belekine, Weşanxaneyê Roşna*, Dîyarbekir 2013, r. 29-32
- TEZERDİ, Erkut,(11.05.2017), *Dergiler Edebiyatın Laboratuvarıdır*, *Tarixê cırêsayîşi*: 07.04.2020, <https://www2.karar.com/hayat-haberleri/dergiler-edebiyatin-laboratuvaridir-476995>.
- Tirêj, Kovara Çandi u Pişeyi, Doğan Basımevi, 1.Sayı, İzmir 1979.
- _____, Evren Matbaası, Hejmar: 1, İzmir 1979, s. 36-37.
- TOPAÇ, Bedriye, “Şaîr û Şîre”, *Şewçıla Kovara Edebî Hunerî*, Humar: 5, r. 29-30.
- _____, *Bero Sûr*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir.

- TUİK (2011), *Halkoylaması Sonuçları*, Tarixê ciresayışi: 07.05.2021, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=halk_tab2_1961_1988.RDF&p_il=12&p_yil=1982&desformat=html&ENVID=secimEnv.
- TUNÇEL, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2000, cilt: 10, humar: 2, r. 23-34.
- TÜZER, İbrahim & HÜKÜM Muhammed, *Edebiyat Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019.
- UÇ, Himmet, *Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006.
- USLUER, Fatih, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalcı Yayınları, 2009.
- UYANIK M. Zeki, “Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane”, *Mîzânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, humar: 4, serr: 2017, r. 87-134.
- UZUN, Mehmet, “Yelge”, *Vate Kovara Kultur*, Humar: 6, Payız-Zimistan 1998, r. 29-35.
- ÜLGENER, Sabri, "İzm'ler ve Sistemler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ağustos 2015, Cilt: 37 Sayı: 1-4, r. 33-49
- ÜNAL, Hayriye, “Üç Terimle Edebiyat Tarihine Yaklaşım”, *Hece*, sayı: 135, Mart 2008, r. 60-68.
- ÜNSALDI, Levent u Geçgin Ercan, *Sosyoloji Tarihi, Dünya’da ve Türkiye’de*, Heretik Yayınları, Ankara 2013.
- VAROL, Murat, “Antolojiye Sairunê Dina Kitabı Üzerine Birkaç Not”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 175-176.
- _____, “Araf’ta Kalmak: Dünden Bugüne Zazaca ve Zaza Edebiyatı”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca*(Editör: Özcan Mesut – Hüseyin Çağlayan), Kalan Yayınları, Ankara 2019, r. 60-80.
- _____, “UNESCO’nun Dil Raporlarına Göre Zazaca’nın Durumu ve Geleceği”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10/2, Serr: 2015, r. 997-1006
- _____, “Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014)”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 39-54.

- Veng u Vaj ‘Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki’, Tarîxê cîresayîşi: 03.04.2020,
<https://vengvaj.tr.gg/>
- VERLAG, J. B. Metzler, *Interkulturelle Literatur in Deutschland Ein Handbuch*, Stuttgart 2007.
- Vir ‘Edebiyat u Folklor’, Berdan Matbaacılık, İstanbul.
- WATT, Ian & BARTHES Roland, *Roman ve Gerçek Etkisi*, Don Kişot Yayınları, İstanbul 2002.
- WELLEK, R. u WARREN, A., *Yazın Kuramı*, (Çeviren: Y. Salman, ve S. Karantay), Altın Kitaplar Yayımevi, İstanbul 1982.
- XASÎ, Ehmedê, *Mewludê Kirdî*, Çapxaneyê Lîtografya, Dîyarbekir 1899.
- _____, *Mewlûdê Nebî*, (Transkirîbekerdox: Mihanî Licokic), Weşanxaneyê Firat, İstanbul 1994.
- XEYRÎ (Dalkılıç Hayri), *Kesreta Zerrê Mı*, Vêjîyaişê Tiji, İstanbul 2003.
- YAZAR, İdris, *Cimê Aşikan ra Hewt Hikayeyê Gelêrî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır 2018.
- YILDIRIM, Ali & Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 2013.
- YILDIZ, Pelin, “Sahne ve Seyirci Etkileşiminin Tarihsel Gelişiminde Göstergibilimsel Açından Bir Analiz”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Serr: 2005, C. 13, r. 426-442.
- YILDIZ, Pınar, “Kırmanca(Zazaca) Hikâyeciliği”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca (Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 210-212.
- YILDIZ, Hasan, *Pukeleka*, Vêjîyaişê Tiji, İstanbul 2005.
- YILMAZ, Enwer, *Bena Hol*, Weşanxane Nasajans, İstanbul 2018.
- _____, *Ti Dejêko Bêwayîr Î*, Tevn Yayınları, İstanbul 2014.
- YURDUSEV, Ahmet Nuri, *18. ve 19. Yüzyıllarda Awrupa’da Türk Kimliği, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.
- YURTSEVER Halis, *Jîyana Fewzî Begê Dewê Kasan*, Weşanen J&J, Diyarbakır 2017.
- ZAZAKÎ.NET (11.10.2010), *Dêrsimî Ser o Kitabêko Muhîm: Dêrsim*, Tarîxê cîresayîşi: 05.05.2021, <http://www.zazaki.net/haber/drsim-ser-o-kitabko-muhm-drsim-678.html>.

- Zemperiye 2014- Gağan 2017, *Rapora İdarêkarê Komelê Zon u Zagonê Zazaun*,
Tarixê ciresayışi: 31.05.2018, zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf.
- ZENDERLİOĞLU, Berfîn u MÎRZA, Metîn, *Mêrdeyê Şewe*, (Açarnayoğ: Roşan Lezgîn), Weşanên Avesta, İstanbul 2011.
- ZENGELAN, Jêhatî, *Gorse*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2007.
- _____, *Zifqêra Berî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009.
- ZERWEŞ, Serhad, “Qurbetey Çetina”, *Çıme Pêserokê Zuan u 'Edetê Zazayan*, Serr 1, Amar 3, Amnan-Payiz 2005.
- ZİLÂN, Bilal, “Vate Çalışma Grubu ve Kırmancayı(Zazacayı) Standartlaştırma Çalışmaları”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancaca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020.
- _____, “Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine Dair Tarihsel Bir Çözümleme”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul 2007.